T.C.

MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

BAŞLANGICINDAN GÜNÜMÜZE BURSA HİSAR BÖLGESİ'NİN YERLEŞİM ÖZELLİKLERİ ve MİMARİ DOKUSU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Goncagül HANCIOĞLU

Sanat Tarihi Anabilim Dalı

Türk İslam Sanatları

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Nuri SEÇGİN

Ocak 2022

T.C.

MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

BAŞLANGICINDAN GÜNÜMÜZE BURSA HİSAR BÖLGESİ'NİN YERLEŞİM ÖZELLİKLERİ ve MİMARİ DOKUSU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Goncagül HANCIOĞLU

Sanat Tarihi Anabilim Dalı

Türk İslam Sanatları

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Nuri SEÇGİN

Ocak 2022

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;

- Tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel etik kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu,
- Atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Ücret karşılığı başka kişilere yazdırmadığımı (dikte etme dışında), uygulamalarımı yaptırmadığımı,
- Bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı

beyan ederim.

ÖZET

Tarih boyunca birçok kültüre ev sahipliği yapmış olması sebebiyle çok çeşitli yapı katmanlarını bünyesinde barındıran bir yerleşimin bütüncül bir bakış açısıyla ele alınması, o bölgenin tarihsel süreç içerisinde kentsel, sosyo-kültürel, sanatsal gelişiminin eksiksiz görülebilmesini elverişli hale getirmesinin yanında kentin kimliğini oluşturan mekânsal öğelerin birbiriyle olan ilişiğinin doğru bir biçimde kavranabilmesini de sağlamaktadır.

Bu perspektifle oluşturduğumuz tez çalışmasında, çok katmanlı kültürel miras alanlarının bir örneği olan Hisar Bölgesi ele alınmıştır. Öncelikle literatür taraması yapılarak yazılı ve görsel belgeler, Osmanlı kronikleri, kolektif çalışmalar ve özellikle Bursa Şer'iyye Sicilleri ile Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden faydalanılarak hazırlanmış çalışmalar belirlenmiştir. Söz konusu kaynakların taranması neticesinde mevcut yapılar tespit edilmiş ardından bölgede farklı tarihlerde gerçekleştirilen saha çalışmaları ile yapıların yerinde görülmesi ve belgelenmesi sağlanmıştır.

Bölgede bulunan maddi kültür öğelerinin ait oldukları dönemler özelinde değerlendirilmesi sonucunda antik dönem toplulukları ile Roma ve Bizans medeniyetlerinin bölgenin zengin kültürel birikiminin temelini oluşturduğu görülmüştür. Son olarak da bölgenin en zengin kültür katmanını oluşturan Osmanlı döneminde, başta Orhan Bey olmak üzere Hisar'ın Osmanlı kimliği kazanmasında önemli rolü olan şahsiyetlerin bölgede inşa ettirdiği yapılar ve bu yapıların kentin mimari dokusunda yarattığı etkiler Osmanlı mimari bütünlüğü çerçevesinde irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bursa, Osmanlı, mimari, kentsel doku, hisar

ABSTRACT

Since it has hosted many cultures throughout history, the holistic view of a settlement containing a wide variety of building layers makes it convenient to see the urban, socio-cultural and artistic development of that region in the historical process, as well as to accurately understand the relationship between the spatial elements that make up the identity of the city. Since it has been home to many cultures throughout history, the holistic view of a settlement containing a wide variety of building layers makes it convenient to see the urban, socio-cultural and artistic development of that region in the historical process, as well as ensuring that the elements that constitute the urban identity can be properly understood.

In our thesis study created with this perspective, the Hisar District, which is an example of multilayered cultural heritage areas, is discussed. First of all, the written and visual documents, Ottoman chronicles, and collective studies especially prepared from Bursa Shari'ah Register and the Ottoman Archives of the Prime Ministry were determined by conducting a literature review.

As a result of the evaluation of material cultural elements in the region in terms of the periods to which they belong, it was seen that ancient communities and Roman and Byzantine civilizations formed the basis of the rich cultural accumulation of the region. Finally, during the Ottoman period, which constituted the richest cultural layer of the region, the structures built in the region by individuals, especially Orhan Bey who provided Hisar to play an important role in the Ottoman identity, and the effects of these structures on the architectural texture of the city were examined within the framework of Ottoman architectural integrity.

Keywords: Bursa, Ottoman, architecture, urban texture, castle

ÖNSÖZ

Öncelikle öğrencisi olmaktan gurur duyduğum Sanat Tarihi'nin en önemli ekollerinden biri olan ve yolumuzu açan, eşine az rastlanır bir entelektüel olmasının yanında nezaketi ve zarafetiyle her zaman örnek olmuş, rol-model aldığım çok kıymetli hocam Prof. Dr. Selçuk Mülayim'e sonsuz teşekkürü borç bilirim.

Lisans eğitimim boyunca duruşu ve yaklaşımıyla bana akademik disiplini ve ahlaki bilinci aşılayan çok değerli hocam Prof. Dr. Nalan Türkmen'e, devam eden yüksek lisans sürecimde benden desteğini hiçbir zaman esirgemen, her zaman yol göstericim olan sevgili hocam Doç. Dr. Elif Kök'e, ilgisini ve şefkatini her zaman hissettiğim, akademik alanda ilerlememe katkı sağlayan sevgili hocam Dr. Öğr. Üyesi Özlem Çuhadar'a ayrıca minnettarım.

Tez danışmanlığımı üstlenen, tez konusunun belirlenmesi ve hazırlanması sürecinde büyük katkıları olan, tez çalışmamda ve diğer deneyimlerimde değerli fikirleriyle beni teşvik eden, bakış açımın gelişmesini sağlayan ve bana her zaman yol gösteren çok kıymetli hocam Doç. Dr. Nuri Seçgin'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca, başarıları ile bana motivasyon kaynağı olan, fikirlerini önemsediğim, tez çalışması sürecinde de manevi desteğini her zaman hissettiğim değerli arkadaşım Arş. Gör. Kubilay Arpacı'ya teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET **v**

ABSTRACT **vi**

ÖNSÖZ **vii**

İÇİNDEKİLER **viii**

ÇİZİM LİSTESİ **xi**

FOTOĞRAF LİSTESİ **xiii**

GRAVÜR LİSTESİ **xxvi**

HARİTA LİSTESİ **xxvi**

VAKFİYELER VE ARŞİV BELGELERİ **xxvii**

TABLOLAR **xxvii**

KISALTMALAR **xxviii**

1. GİRİŞ **1**

1.1. Çalışmanın Amacı 2

1.2. Çalışmanın Kapsamı ve Yöntemi 2

1.3. Konuyla İlgili Kaynaklar 4

2. BURSA'NIN YERLEŞİM TARİHİ **6**

2.1. Bithynia Dönemde Bursa 9

2.2. Roma Döneminde Bursa 11

2.3. Bizans Döneminde Bursa 12

2.4. Osmanlı Döneminde Bursa 13

3. BURSA HİSARI **20**

3.1. Sur Kapıları 23

3.1.1. Saltanat Kapı 24

3.1.2. Yer Kapı (Bab-ı Zemin) 25

3.1.3. Fetih Kapı (Su Kapısı) 26

3.1.4. Zindan Kapı (Bab-ı Siccin) 26

3.1.5. Kaplıca Kapı 27

4. HİSAR BÖLGESİ'NDE İNŞA EDİLEN MİMARİ ESERLER **28**

4.1. Külliyeler 28

4.1.1. Orhan Külliyesi 28
4.1.2. Alaeddin Bey (Paşa) Külliyesi 36
4.1.3. Lala Şahin Paşa Külliyesi 41
4.1.4. Nakkaş Ali Külliyesi 47
4.1.5. Güranlı (Seyyid Hüseyin) Külliyesi 51
4.1.6. İmaret-i İsa Bey Külliyesi 54
4.1.7. Şeyh Paşa Külliyesi 59
4.1.8. Oruç Bey Külliyesi 64
4.2. İbadet Yapıları 67
4.2.1. Şehadet Camii 67
4.2.2. Yer Kapı (Kara Ali) Camii 72
4.2.3. Kavaklı Camii 75
4.2.4. Veled-i Yaniç Camii 79
4.2.5. Tahtalı (Hatipzade) Mescid 83
4.2.6. Satı Fakih Camii 85
4.2.7. Çırağ Bey Camii 88
4.2.8. İsa Bey Fenari (Güdük Minare) Camii 91
4.2.9. Nilüfer Hatun (Darphane) Mescidi 94
4.2.10. Üftade Camii ve Türbesi 96
4.3. Eğitim Yapıları 107
4.3.1. Haraççıoğlu (Cizyedarzade) Medresesi 107
4.3.2. Dar-ül Kurra (Yerkapı Muallimhanesi) 111
4.4. Mezar Yapıları 119
4.4.1. Osman Gazi Türbesi 119
4.4.2. Orhan Gazi Türbesi 125
4.5. Diğer Yapılar 130
4.5.1. Tophane Saat Kulesi 130
4.5.2. İbrahim Paşa Hamamı 132
4.5.3. Bey Sarayı 134
5. GÜNÜMÜZE ULAŞMAYAN MİMARİ YAPILAR 140

6. KARŞILAŞTIRMA ve DEĞERLENDİRME **142**

6.1. Külliyeler 142

6.2. İbadet Yapıları 146

6.2.1. Kare ve Kareye Yakın Planlı Camiler ve Mescidler 146

6.2.2. Çok Destekli/Eş Üniteli Camiler (Ulu camiler) 148

6.2.3. Tabhaneli/Zaviyeli Camiler 149

6.3. Mezar Yapıları 151

6.4. Eğitim Yapıları 152

SONUÇ **154**

KAYNAKÇA **156**

EKLER **175**

ÖZGEÇMİŞ **352**

ÇİZİM LİSTESİ

Çizim 1: Eskiyeni Hamam Planı

Çizim 2: Eskiyeni Hamam Kesiti

Çizim 3: Alaeddin Bey Camii Planı

Çizim 4: Alâeddin Camii Vaziyet Planı

Çizim 5: Alaeddin Camii Yerleşim Planı

Çizim 6: Alâeddin Camii Cephe Kesiti

Çizim 7: Alâeddin Camii Kesiti

Çizim 8: Lala Şahin Paşa Medresesi Planı

Çizim 9: Lala Şahin Paşa Medresesi Mevcut Planı

Çizim 10: Lala Şahin Paşa Medresesi Doğu Cephesi Kesiti

Çizim 11: Nakkaş Ali Mescidi Planı

Çizim 12: Nakkaş Ali Mescidi Vaziyet Planı

Çizim 13: Nakkaş Ali Mescidi Kesiti

Çizim 14: İmaret-i İsa Bey Camii Planı

Çizim 15: Şeyh Paşa (Dibekli) Camii Planı

Çizim 16: Şeyh Paşa (Dibekli) Camii Planı Mevcut Planı

Çizim 17: Şeyh Paşa (Dibekli) Camii Planı Kesiti

Çizim 18: Oruç Bey Türbesi Planı

Çizim 19: Şehadet Camii Mevcut Planı

Çizim 20: Şehadet Camii İlk Planı

Çizim 21: Şehadet Camii Hazire Planı

Çizim 22: Şehadet Camii Batı Cephesi Kesiti

Çizim 23: Şehadet Cami Kuzey Cephesi Kesiti

Çizim 24: Yer Kapı Camii Planı

Çizim 25: Kavaklı Camii Planı

Çizim 26: Kavaklı Camii Cephe Kesiti

Çizim 27: Veled-i Yaniç Camii planı

Çizim 28: Veled-i Yaniç Camii Mevcut Planı

Çizim 29: Veled-i Yaniç Camii Batı Cephesi Kesiti

Çizim 30: Tahtalı Mescid Mevcut Planı

Çizim 31: Tahtalı Mescid Batı Cephesi Kesiti

Çizim 32: İsa Bey Fenari (Güdük Minare) Camii Planı

Çizim 33: Nilüfer Hatun Mescidi Mevcut Planı

Çizim 34: Üftade Camii Mevcut Planı

Çizim 35: Haraççıoğlu Medresesi Mevcut Planı

Çizim 36: Darülkurra (Yerkapı Muallimhanesi) Planı

Çizim 37: Osman Gazi Türbesi Planı

Çizim 38: Orhan Gazi Türbesi Planı

Çizim 39: Çandarlı İbrahim Paşa Hamamı Planı

Çizim 40: Çandarlı İbrahim Paşa Hamamı Mevcut Planı

Çizim 41: Çandarlı İbrahim Paşa Hamamı Vaziyet Planı

Çizim 42: Çandarlı İbrahim Paşa Hamamı Kesiti

Çizim 43: Çandarlı İbrahim Paşa Hamamı Batı Cephesi Kesiti

Çizim 44: Bey Sarayı Planı

Çizim 45: Charles Texier'in depremden önce çizdiği ve 1864 yılında yayımlanan plan ve cephe çizimi

Çizim 46: Bursa'daki yapı kompleksinin eskizi

Çizim 47: Orhan Türbesi'nin bulunduğu alanda Bizans dönemi kilisesini gösteren çizimi

Çizim 48: Orhan Türbesi'nin bulunduğu alanda Bizans dönemi kilisesini gösteren çizimi,

Çizim 49: Orhan Türbesi'nin bulunduğu alanda Bizans dönemi kilisesini gösteren çizimi

FOTOĞRAF LİSTESİ

Fotoğraf 1: Helenistik döneme tarihlendirilen figürin parçaları, yağ kandilleri, antilop başı biçiminde altın küpe, kült kabı parçası

Fotoğraf 2: Helenistik döneme tarihlendirilen pişmiş toprak yağ kandilleri, figürin parçaları, fibula, testiler ve urne

Fotoğraf 3: Geç Roma dönemine tarihlenen temel kalıntıları

Fotoğraf 4: Roma dönemine ait bir yapının temel kalıntıları ile taban döşemesi ve ısıtma sistemine ait hypocaust izleri

Fotoğraf 5: Geç Roma dönemi temel kalıntısı ve künkler

Fotoğraf 6: Roma dönemine tarihlenen heykel parçaları ve büstler

Fotoğraf 7: Roma dönemine tarihlenen heykel kaideleri

Fotoğraf 8: Bizans dönemine tarihlenen harçlı moloz taş temel kalıntıları ve kiremit levhalardan oluşan zemin döşemesi

Fotoğraf 9: Bizans dönemine ait su, alt yapı ihtiyacını karşılayan kanal ve künkten oluşan sistem

Fotoğraf 10: Bizans dönemine tarihlendirilen keramik buluntuları

Fotoğraf 11: Yerkapı Mozaikleri/Koridorlu Alan

Fotoğraf 12: Yerkapı Mozaikleri / Kuşlu Alan

Fotoğraf 13: Yerkapı Mozaikleri / Kantharoslu Alan

Fotoğraf 14: Yerkapı Mozaikleri / Koridorlu Alan

Fotoğraf 15: Molla Gürani Mahallesi'nde Bulunan Zodyak Kuşak ve Yaz Mevsimi

Fotoğraf 16: Molla Gürani Mahallesi'nde Bulunan İkizler Burcu ve Kış Mevsimi

Fotoğraf 17: Molla Gürani Mahallesi'nde Bulunan Sol Invictus ve Zodyak Kuşak

Fotoğraf 18: Bursa Arkeoloji Müzesi'nde korunan mozaik pano

Fotoğraf 19: Bursa Arkeoloji Müzesi'nde korunan mozaik pano

Fotoğraf 20: Muradiye Külliyesi bahçesinde korunan mozaik pano

Fotoğraf 21: XV. yüzyıla tarihlenen tek renk sır keramikler

Fotoğraf 22: XV. ve XV. yüzyıla tarihlenen İznik mavi-beyaz keramik grubu

Fotoğraf 23: XV. yüzyıla tarihlenen Milet işi keramik grubu

Fotoğraf 24: XVIII. yüzyıla tarihlenen Kütahya üretimi beyaz hamurlu, beyaz astarlı, renksiz sırlı keramikler

Fotoğraf 25: Sur duvarları

Fotoğraf 26: Sur duvarları

Fotoğraf 27: Saltanat Kapı

Fotoğraf 28: Saltanat Kapı

Fotoğraf 29: Saltanat Kapı kitabesi

Fotoğraf 30: Yer Kapı

Fotoğraf 31: Fetih Kapı

Fotoğraf 32: Fetih Kapı

Fotoğraf 33: Zindan Kapı

Fotoğraf 34: Zindan Kapı

Fotoğraf 35: Kaplıca Kapı sur duvarları

Fotoğraf 36: Eskiyeni (Oruç Bey) Hamam genel görünüm

Fotoğraf 37: Eskiyeni (Oruç Bey) Hamam giriş kapısı

Fotoğraf 38: Eskiyeni (Oruç Bey) Hamam kuzey cephesi

Fotoğraf 39: Eskiyeni (Oruç Bey) Hamam aydınlık feneri

Fotoğraf 40: Alâeddin Camii Genel Görünümü

Fotoğraf 41: Alâeddin Cami kuzey bölümü koruma duvarları

Fotoğraf 42: Alâeddin Cami kuzey batı bölümü koruma duvarları

Fotoğraf 43: Alâeddin Camii revak görünümü

Fotoğraf 44: Alâeddin Camii son cemaat yeri

Fotoğraf 45: Alâeddin Camii devşirme sütun başlıkları

Fotoğraf 46: Alâeddin Camii ana ibadet mekânı giriş kapısı ve kitabesi

Fotoğraf 47: Alaeddin Camii Ana ibadet mekânı

Fotoğraf 48: Alâeddin Camii namaz kılma bölümleri ve mahfili

Fotoğraf 49: Alâeddin Camii mahfiline çıkış merdiveni

Fotoğraf 50: Alâeddin Camii doğu duvarı

Fotoğraf 51: Alâeddin Camii batı duvarı

Fotoğraf 52: Alâeddin Camii mihrap duvarı

Fotoğraf 53: Alâeddin Camii kubbe kasnağı

Fotoğraf 54: Alâeddin Camii kubbe göbeği süsleme detayı

Fotoğraf 55: Alâeddin Camii Mihrabı

Fotoğraf 56: Alâeddin Camii Vaaz Kürsüsü

Fotoğraf 57: Alâeddin Camii Minberi

Fotoğraf 58: Alâeddin Camii vitray penceresi

Fotoğraf 59: Alâeddin Camii iç mekânı süsleme detayı

Fotoğraf. 60: Alâeddin Camii kubbe süsleme detayı

Fotoğraf 61: Alâeddin Camii Minaresi

Fotoğraf 62: Alâeddin Camii minare şerefesi

Fotoğraf 63: Alâeddin Camii abdest alma bölümleri

Fotoğraf 64: Alâeddin Camii haziresi

Fotoğraf 65: Alâeddin Camii çeşmesi

Fotoğraf 66: Alâeddin Camii çeşmesi aynalığı

Fotoğraf 67: Lala Şahin Medresesi kuzey cephesi

Fotoğraf 68: Lala Şahin Medresesi doğu duvarı

Fotoğraf 69: Lala Şahin Medresesi batı duvarı

Fotoğraf 70: Lala Şahin Medresesi giriş bölümü

Fotoğraf 71: Lala Şahin Medresesi giriş bölümü saçağı taşıyıcı direkleri

Fotoğraf 72: Lala Şahin Medresesi giriş kapısı

Fotoğraf 73: Lala Şahin Medresesi iç mekân genel görünüm

Fotoğraf 74: Lala Şahin Medresesi hücrelerinin görünümü

Fotoğraf 75: Lala Şahin Medresesi hücre kapıları

Fotoğraf 76: Lala Şahin Medresesi kemerleri

Fotoğraf 77: Lala Şahin Medresesi devşirme sütunları

Fotoğraf 78: Lala Şahin Medresesi devşirme sütun başlıkları

Fotoğraf 79: Lala Şahin Medresesi süsleme detayı

Fotoğraf 80: Lala Şahin Medresesi mihrabı

Fotoğraf 81: Lala Şahin Medresesi zeminde bulunan su oluğu

Fotoğraf 82: Nakkaş Ali Mescidi genel görünüm

Fotoğraf 83: Nakkaş Ali Mescidi revak görünümü

Fotoğraf 84: Nakkaş Ali Mescidi avlu genel görünümü

Fotoğraf 85: Nakkaş Ali Mescidi giriş kapısı

Fotoğraf 86: Nakkaş Ali Mescidi ana ibadet mekânı

Fotoğraf 87: Nakkaş Ali Mescidi mihrabı

Fotoğraf 88: Nakkaş Ali Mescidi minberi

Fotoğraf 89: Nakkaş Ali Mescidi pencereleri

Fotoğraf 90: Nakkaş Ali Mescidi haziresi

Fotoğraf 91: Güranlı Mescidi genel gürünüm

Fotoğraf 92: Güranlı Mescidi giriş bölümü

Fotoğraf 93: Güranlı Mescidi ana ibadet mekânı

Fotoğraf 94: Güranlı Mescidi mihrabı

Fotoğraf 95: Güranlı Mescidi minberi

Fotoğraf 96: Güranlı Mescidi abdest alma bölümü

Fotoğraf 97: Güranlı Türbesi

Fotoğraf 98: İmaret-i İsa Bey Camii genel görünüm

Fotoğraf 99: İmaret-i İsa Bey Camii revak cephesi görünümü

Fotoğraf 100: İmaret-i İsa Bey Camii giriş kapısı

Fotoğraf 101: İmaret-i İsa Bey Camii minare şerefesi

Fotoğraf 102: İmaret-i İsa Bey Camii son cemaat yeri

Fotoğraf 103: İmaret-i İsa Bey Camii minaresi pabuç bölümü

Fotoğraf 104: İmaret-i İsa Bey Camii kubbe kasnağı

Fotoğraf 105: Şeyh Paşa (Dibekli) Camii genel görünüm

Fotoğraf 106: Şeyh Paşa (Dibekli) Camii revak cephesi görünümü

Fotoğraf 107: Şeyh Paşa (Dibekli) Camii son cemaat yeri

Fotoğraf 108: Şeyh Paşa (Dibekli) Camii ana ibadet mekânı giriş kapısı

Fotoğraf 109: Şeyh Paşa (Dibekli) Camii son cemaat yeri pencereleri

Fotoğraf 110: Şeyh Paşa (Dibekli) Camii kitabesi

Fotoğraf 111: Şeyh Paşa (Dibekli) Camii ana ibadet mekânı

Fotoğraf 112: Şeyh Paşa (Dibekli) Camii tavanı

Fotoğraf 113: Şeyh Paşa (Dibekli) Camii mihrabı

Fotoğraf 114: Şeyh Paşa (Dibekli) Camii minberi

Fotoğraf 115: Şeyh Paşa (Dibekli) Camii vaaz kürsüsü

Fotoğraf 116: Şeyh Paşa (Dibekli) Camii pencereleri

Fotoğraf 117: Şeyh Paşa (Dibekli) Camii minare çıkış kapısı

Fotoğraf 118: Oruç Bey Türbesi genel görünüm

Fotoğraf 119: Oruç Bey Türbesi sandukaları

Fotoğraf 120: Oruç Bey Türbesi kitabeleri

Fotoğraf 121: Oruç Bey Türbesi kripta bölümüne giriş

Fotoğraf 122: Şehadet Camii genel görünüm

Fotoğraf 123: Şehadet Camii batı bölümü tali kapısı

Fotoğraf 124: Şehadet Camii doğu bölümü tali kapısı

Fotoğraf 125: Şehadet Camii ana ibadet mekânına giriş kapısı

Fotoğraf 126: Şehadet Camii kitabesi

Fotoğraf 127: Şehadet Camii ana ibadet mekânı

Fotoğraf 128: Şehadet Camii mahfili

Fotoğraf 129: Şehadet Camii kubbesi

Fotoğraf 130: Şehadet Camii kubbe geçiş öğesi

Fotoğraf 131: Şehadet Camii mihrabı

Fotoğraf 132: Şehadet Camii mihrap kavsarası

Fotoğraf 133: Şehadet Camii pencereleri dış görünümü

Fotoğraf 134: Şehadet Camii pencereleri iç görünümü

Fotoğraf 135: Şehadet Camii minberi

Fotoğraf 136: Şehadet Camii vaaz kürsüsü

Fotoğraf 137: Şehadet Camii güney duvarı payandaları

Fotoğraf 138: Şehadet Camii minare kaidesi

Fotoğraf 139: Şehadet Camii haziresi

Fotoğraf 140: Yerkapı (Kara Ali) Camii genel görünüm

Fotoğraf 141: Yerkapı (Kara Ali) Camii kuzey ve batı cepheleri

Fotoğraf 142: Yerkapı (Kara Ali) Camii ana ibadet mekânı girişi

Fotoğraf 143: Yerkapı (Kara Ali) Camii son cemaat yeri

Fotoğraf 144: Yerkapı (Kara Ali) Camii batı duvarı

Fotoğraf 145: Yerkapı (Kara Ali) Camii mihrabı

Fotoğraf 146: Yerkapı (Kara Ali) Camii minberi

Fotoğraf 147: Kavaklı Camii genel görünüm

Fotoğraf 148: Kavaklı Camii bahçesi

Fotoğraf 149: Kavaklı Camii revakı

Fotoğraf 150: Kavaklı Camii güney cephesi

Fotoğraf 151: Kavaklı Camii mahfili

Fotoğraf 152: Kavaklı Camii ana ibadet mekânı giriş kapısı

Fotoğraf 153: Kavaklı Camii mihrabı

Fotoğraf 154: Kavaklı Camii minberi

Fotoğraf 155: Kavaklı Camii vaaz kürsüsü

Fotoğraf 156: Kavaklı Camii duvar süsleme detayı

Fotoğraf 157: Kavaklı Camii pencere süsleme detayı

Fotoğraf 158: Kavaklı Camii kubbe süsleme detayı

Fotoğraf 159: Kavaklı Camii minaresi

Fotoğraf 160: Kavaklı Camii abdest alma bölümü

Fotoğraf 161: Kavaklı Camii çeşmesi

Fotoğraf 162: Veled-i Yaniç Camii genel görünüm

Fotoğraf 163: Veled-i Yaniç Camii inşa kitabesi

Fotoğraf 164: Veled-i Yaniç Camii onarım kitabesi

Fotoğraf 165: Veled-i Yaniç Camii revakı

Fotoğraf 166: Veled-i Yaniç Camii iç mekânı

Fotoğraf 167: Veled-i Yaniç Camii mahfili

Fotoğraf 168: Veled-i Yaniç Camii doğu duvarı

Fotoğraf 169: Veled-i Yaniç Camii mihrabı

Fotoğraf 170: Veled-i Yaniç Camii minberi

Fotoğraf 171: Veled-i Yaniç Camii minaresi

Fotoğraf 172: Veled-i Yaniç Camii pencereleri

Fotoğraf 173: Veled-i Yaniç mezarı

Fotoğraf 174: Tahtalı Mescid genel görünüm

Fotoğraf 175: Tahtalı Mescid bahçesi

Fotoğraf 176: Tahtalı Mescid son cemaat yerinin batı bölümü

Fotoğraf 177: Tahtalı Mescid batı duvarı

Fotoğraf 178: Tahtalı Mescid doğu duvarı

Fotoğraf 179: Tahtalı Mescid mahfili

Fotoğraf 180: Tahtalı Mescid mihrabı

Fotoğraf 181: Tahtalı Mescid minberi

Fotoğraf 182: Tahtalı Mescid vaaz kürsüsü

Fotoğraf 183: Tahtalı Mescid mahfili

Fotoğraf 184: Tahtalı Mescid minaresi

Fotoğraf 185: Satı Fakih Camii genel görünüm

Fotoğraf: 186: Satı Fakih Camii güneybatı köşesi

Fotoğraf 187: Satı Fakih Camii bahçeye giriş kapısı

Fotoğraf 188: Satı Fakih Camii bahçesi

Fotoğraf 189: Satı Fakih Camii ana ibadet mekânına giriş kapısı

Fotoğraf 190: Satı Fakih Camii ana ibadet mekânı

Fotoğraf 191: Satı Fakih Camii doğu duvarı

Fotoğraf 192: Satı Fakih Camii batı duvarı

Fotoğraf 193: Satı Fakih Camii mihrabı

Fotoğraf 194: Satı Fakih Camii minberi

Fotoğraf 195: Satı Fakih Camii minaresi

Fotoğraf 196: Satı Fakih Camii minare şerefesi

Fotoğraf 197: Satı Fakih Camii minare kaidesi

Fotoğraf 198: Çırağ Bey Camii genel görünüm

Fotoğraf 199: Çırağ Bey Camii bahçesi

Fotoğraf 200: Çırağ Bey Camii revakı

Fotoğraf 201: Çırağ Bey Camii ana ibadet mekânına giriş kapısı

Fotoğraf 202: Çırağ Bey Camii ibadet mekânı

Fotoğraf 203: Çırağ Bey Camii mihrabı

Fotoğraf 204: Çırağ Bey Camii minberi

Fotoğraf 205: Çırağ Bey Camii vaaz kürsüsü

Fotoğraf 206: Çırağ Bey Camii minaresi

Fotoğraf 207: Çırağ Bey Camii minare kaidesi

Fotoğraf 208: Çırağ Bey Camii batı cephesi

Fotoğraf 209: Çırağ Bey Camii güneydoğu köşesi

Fotoğraf 210: Çırağ Bey Camii doğu duvarında bulunan çeşmesi

Fotoğraf 211: Çırağ Bey mezarı

Fotoğraf 212: İsa Bey Fenari Camii bahçesi

Fotoğraf 213: İsa Bey Fenari Camii revakı

Fotoğraf 214: İsa Bey Fenari Camii son cemaat yeri

Fotoğraf 215: İsa Bey Fenari Camii ana ibadet mekânına giriş kapısı

Fotoğraf 216: İsa Bey Fenari Camii son cemaat yeri üst örtü sistemi

Fotoğraf 217: İsa Bey Fenari Camii ana ibadet mekânı

Fotoğraf 218: İsa Bey Fenari Camii mihrabı

Fotoğraf 219: İsa Bey Fenari Camii minberi

Fotoğraf 220: İsa Bey Fenari Camii vaaz kürsüsü

Fotoğraf 221: İsa Bey Fenari Camii minaresi

Fotoğraf 222: İsa Bey Fenari Camii minareye çıkış merdiveni

Fotoğraf 223: İsa Bey Fenari Camii minare kaidesinde bulunan çeşmesi

Fotoğraf 224: İsa Bey Fenari Camii bahçe duvarında bulunan çeşmesi

Fotoğraf 225: İsa Bey Fenari Camii kalkan duvarı

Fotoğraf 226: Üftade Camii genel görünüm

Fotoğraf 227: Üftade Camii üst örtü sistemi

Fotoğraf 228: Üftade Camii revakı

Fotoğraf 229: Üftade Camii güney duvarı payandaları

Fotoğraf 230: Üftade Camii son cemaat yeri

Fotoğraf 231: Üftade Camii ana ibadet mekânı giriş kapısı

Fotoğraf 232: Üftade Camii kitabesi

Fotoğraf 233: Üftade Camii ana ibadet mekânı

Fotoğraf 234: Üftade Camii mihrabı

Fotoğraf 235: Üftade Camii mihrap süsleme detayı

Fotoğraf 236: Üftade Camii kubbesi

Fotoğraf 237: Üftade Camii kubbe geçiş öğesi

Fotoğraf 238: Üftade Camii minberi

Fotoğraf 239: Üftade Camii mahfili

Fotoğraf 240: Üftade Camii mahfili

Fotoğraf 241: Üftade Camii vaaz kürsüsü

Fotoğraf 242: Üftade Camii kubbesi

Fotoğraf 243: Üftade Camii haziresi

Fotoğraf 244: Üftade Türbesi genel görünüm

Fotoğraf 245: Üftade Türbesi doğu duvarı

Fotoğraf 246: Üftade Türbesi batı duvarı

Fotoğraf 247: Üftade Türbesi'nin önünde bulunan haziresi

Fotoğraf 248: Haraççıoğlu Medresesi genel görünüm

Fotoğraf 249: Haraççıoğlu Medresesi kütüphane bölümü

Fotoğraf 250: Haraççıoğlu Medresesi giriş kapısı

Fotoğraf 251: Haraççıoğlu Medresesi iç mekânı

Fotoğraf 252: Haraççıoğlu Medresesi kütüphane odası girişi

Fotoğraf 253: Haraççıoğlu Medresesi kütüphane iç mekânı

Fotoğraf 254: Haraççıoğlu Medresesi mihrabı

Fotoğraf 255: Haraççıoğlu Medresesi pencereleri

Fotoğraf 256: Haraççıoğlu Medresesi haziresi

Fotoğraf 257: Yer Kapı Muallimhanesi genel görünüm

Fotoğraf 258: Yer Kapı Muallimhanesi giriş cephesi

Fotoğraf 259: Yer Kapı Muallimhanesi kışlık oda iç mekânı

Fotoğraf 260: Yer Kapı Muallimhanesi pencereleri

Fotoğraf 261: Yer Kapı Muallimhanesi haziresi

Fotoğraf 262: Osman Gazi Türbesi genel görünüm

Fotoğraf 263: Osman Gazi Türbesi batı cephesi

Fotoğraf 264: Osman Gazi Türbesi doğu cephesi

Fotoğraf 265: Osman Gazi Türbesi sundurma bölümüne giriş revakı

Fotoğraf 266: Osman Gazi Türbesi sundurma bölümüne giriş kapısı üzerindeki tuğra

Fotoğraf 267: Osman Gazi Türbesi ana mekâna giriş kapısı

Fotoğraf 268: Osman Gazi Türbesi ana mekânda bulunan sandukalar

Fotoğraf 269: Osman Gazi Türbesi penceresi

Fotoğraf 270: Osman Gazi'nin sandukası

Fotoğraf 271: Osman Gazi'nin sandukası üzerinde bulunan yazı

Fotoğraf 272: Osman Gazi Türbesi kubbesi

Fotoğraf 273: Osman Gazi Türbesi süsleme detayı

Fotoğraf 274: Osman Gazi Türbesi süsleme detayı

Fotoğraf 275: Orhan Gazi Türbesi genel görünüm

Fotoğraf 276: Orhan Gazi Türbesi giriş kapısı

Fotoğraf 277: Orhan Gazi Türbesi iç mekânı

Fotoğraf 278: Orhan Gazi'nin sandukası

Fotoğraf 279: Orhan Gazi Türbesi üst örtü sistemi

Fotoğraf 280: Orhan Gazi Türbesi kubbe geçiş öğesi

Fotoğraf 281: Orhan Gazi Türbesi pencereleri

Fotoğraf 282: Orhan Gazi Türbesi zemin döşemesi

Fotoğraf 283: Orhan Gazi Türbesi zemin döşemesi

Fotoğraf 284: Orhan Gazi Türbesi penceresi kemer kilit taşı süslemesi

Fotoğraf 285: Orhan Gazi türbesi sütunları

Fotoğraf 286: Orhan Gazi Türbesi doğu bölümünde bulunan mezar

Fotoğraf 287: Orhan Gazi Türbesi doğu duvarında bulunan mezara ait kitabe

Fotoğraf 288: Çandarlı İbrahim Paşa Hamamı genel görünüm

Fotoğraf 289: Çandarlı İbrahim Paşa Hamamı doğu cephesi

Fotoğraf 290: Çandarlı İbrahim Paşa Hamamı giriş portali

Fotoğraf 291: Çandarlı İbrahim Paşa Hamamı portal kavsarası

Fotoğraf 292: Çandarlı İbrahim Paşa Hamamı güneydoğu cephesi

Fotoğraf 293: Tophane Saat Kulesi genel görünümü

Fotoğraf 294: Tophane Saat Kulesi genel görünümü

Fotoğraf 295: Bursa Ulu Camii minaresinden çekilmiş Bursa manzarası

Fotoğraf 296: Türk Mahallesi

Fotoğraf 297: Ermeni Mahallesi

Fotoğraf 298: Ermeni Mahallesi ve Hünkâr Köşkü

Fotoğraf 299: Yeşil Caddesi

Fotoğraf 300: Hisar'dan Bursa'nın görünümü 1890'lar

Fotoğraf 301: Sokak Görünümü

Fotoğraf 302: Osman Gazi Türbesi ve Şehadet Camii

Fotoğraf 303: Bursa Kalesi ve Hisar (Saltanat) Kapısı

Fotoğraf 304: Hisar (Saltanat Kapısı'ndan) Ulucami'ye Bakış

Fotoğraf 305: Yer Kapı

Fotoğraf 306: Pınarbaşı Kapısı ve Pınarbaşı Mesiresi

Fotoğraf 307: Bursa Şehadet Camii

Fotoğraf 308: Şehadet Camii Kalıntıları

Fotoğraf 309: Orhan Gazi ve Osman Gazi Türbelerinin kuzeyden görünümü

Fotoğraf 310: Osman Gazi Türbesi

Fotoğraf 311: Orhan Gazi Türbesi'nin restorasyon öncesi vaziyeti

Fotoğraf 312: Orhan Gazi Türbesi'nin restorasyon öncesi vaziyeti

Fotoğraf 313: Orhan Gazi Türbesi restorasyon sonrası vaziyeti

Fotoğraf 314: Bursa Orhan Türbesi 1890'lar

Fotoğraf 315: Brousse. La Citadelle/Bursa Kalesi 1890'lar

Fotoğraf 316: Oruç Bey Türbesi

GRAVÜR LISTESİ

Gravür 1: Thevenot Jean de, Boursa/Bursa 1665

Gravür 2: Du Mont d' Olympe/Uludağ, Joseph Pitton de Tournefort

Gravür 3: Chateau de Brousse/Bursa Kalesi, 1840

Gravür 4: Yer Cpou/Yer Kapı, Mary Adelaide Walker, 1866

Gravür 5: Hissar Capou/Hisar Kapı, Mary Adelaide Walker, 1866

Gravür 6: Mesdijidi Chehadet/Şehadet Camisi, Mary Adelaide Walker, 1866

Gravür 7: Tombeau des Sultans Osman et Orkhan/Sultan Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbeleri, Mary Adelaide Walker, 1866

HARİTA LİSTESİ

Harita 1: Vasileios I. Kandes tarafından çizilmiş Bithynia Haritası

Harita 2: Roma döneminde Prusa'nın konumu

Harita 3: 1767 Niebuhr Haritası

Harita 4: 1862 Haritasına göre Bursa'nın görünümü

Harita 5: Hisar Mahalleleri

Harita 6: 1910 yılı Bursa Haritası

Harita 7: 1924 Haritası

Harita 8: 1940 Haritasında Muradiye

Harita 9: 1940'lı yılların Haritası

Harita 10: 1960 Yılı Piccinato Planı

Harita 11: Hisar Bölgesi Haritası günümüz

Harita 12: Muradiye Koruma Amaçlı İmar Planı

Harita 13: Bursa tarihi eserler haritası

Harita 14: Bursa tarihi eserler haritasında Hisar'ın görünümü

Harita 15: Muradiye Koruma Amaçlı İmar Planı

VAKFİYELER ve ARŞİV BELGELERİ

Belge 1: Alaeddin Bey Vakfiyesi

Belge 2: Lala Şahin Paşa Vakfiyesi

Belge 3: İsa Bey bin Bayezid Paşa Vakfiyesi

Belge 4: Şeyh Paşa Vakfiyesi

Belge 5: Oruç Bey Vakfiyesi

Belge 6: İsa Bey Fenari Vakfiyesi

Belge 7: Lala Şahin Vakfı 977 Yılı Muhasebesi

Belge 8: Şeyh Paşa Mescidi'nin tamiri

TABLOLAR

EK-6.1. Tek Kubbeli Camiler

EK-6.2. Çok Destekli Çok Bölümlü Camiler

EK-6.3. Zaviyeli/Tabhaneli Camiler

EK-6.4. Türbeler

EK-6.5. Medreseler

EK-6.6. Külliyeler

KISALTMALAR

a.g.e. **:** Adı Geçen Eser

a.g.m. **:** Adı Geçen Makale

a.g.t. **:** Adı Geçen Tez

akt. **:** Aktarılan

b. **:** Bin

BBB **:** Bursa Büyükşehir Belediyesi

BOA. **:** Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BŞS. **:** Bursa Şer'iyye Sicilleri

BS. **:** Bursa Sicilleri

BKS. **:** Bursa Kadı Sicilleri

C. **:** Cilt

cm **:** Santimetre

Çev. **:** Çeviren

def. **:** Defter

Dr **:** Doktor

Ed. **:** Editör

EV. HMH.d. **:** Evkaf İhracat ve Muhasebe Defteri

H. **:** Hicri

Haz. **:** Hazırlayan

İ.MVL. **:** İrade Meclis-i Vâlâ

M. **:** Miladi

m : Metre

M.Ö. **:** Milattan önce

M.S. **:** Milattan sonra

nr.	**:** Numara
Prof.	**:** Profesör
s.	**:** Sayfa
S.	**:** Sayı
St.	**:** Saint
TTd	**:** Tapu Tahrir Defteri
TDVİA	**:** Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
VGMA	**:** Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
yy.	**:** Yüzyıl

1. GİRİŞ

Bithynia döneminde bir kale yerleşimi olan Prusa (Bursa), M.S. 74 yılında Roma'nın hâkimiyetine girmesiyle refah seviyesi en yüksek dönemini yaşamış, Roma İmparatorluğu'nun M.S. 395 tarihinde ikiye ayrılmasıyla birlikte ise bir Bizans kentine dönüşmüştür. Bu dönemde eski niteliğini yitiren kent, ilk olarak Osman Bey tarafından kuşatılmıştır. 1326 yılında Orhan Bey'in fethi sonrası ise Bursa'yı her bakımdan Osmanlı kenti haline dönüştürecek imar ve iskân sürecine girilmiştir. Kentteki mimari yapılar Orhan Bey'in öncülüğü ve devletin önemli isimlerinin desteğiyle pragmatik bir bakış açısıyla, tamamen halkın ihtiyaçları doğrultusunda inşa edilmiştir. Bu bağlamda Hisar, Osmanlı mimari ekolünün şekillenmeye başladığı ilk eserleri barındıran, Osmanlı toplumunun kültürel dinamiklerinin oluştuğu, mahalle ve kent kavramlarının toplum içinde benimsenmeye başlandığı önemli bir merkezdir.

Cami, medrese, imaret, hamam, türbe gibi farklı fonksiyonlarda birimlerin oluşturduğu yapısal bütünlüğe külliye adı verilmektedir. Hisar'da inşa edilmiş olan cami, mescit, medrese, hamam gibi dini ve sosyal amaçlı yapıların banileri de yapıya gelir getirmesi amacıyla veya halkın ihtiyaçlarını karşılamak için günümüzde mevcut olmayan ancak varlığı bilinen farklı işlevlerde yapılar inşa ettirmişlerdir. Arşiv belgelerinde, Bursa Şer'iyye Sicilleri'nde ve vakfiyelerde söz konusu yapıların varlığına ve ne amaçla inşa edildiğine dair bilgiler mevcuttur. Dolayısıyla Hisar'da aynı bani tarafından inşa ettirilmiş birçok yapı topluluğu da büyük ölçekli olmasa bile Bursa'da inşa edilmiş olan sultan külliyelerinin prototipini oluşturmaktadır.

Ekonominin ve ticaretin gelişmesi, yaşanan nüfus artışı ve buna bağlı olarak yeni yerleşim alanlarına ihtiyaç duyulması kentin sur dışında gelişmesine sebep olmuştur. Bu sürece kadar Hisar'da inşa edilmiş olan külliyeler plan ve teknik açıdan sur dışındaki yapıların öncüleri olarak değerlendirilebilir. Sur dışındaki ilk külliyeler, Hisar'da halkın ihtiyaçları doğrultusunda anıtsallık kaygısının geri planda tutulduğu, daha çok işlev odaklı inşa edilmiş olan külliyelere göre daha büyük ölçekli ve daha nitelikli yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Orhan Külliyesi, sur dışında inşa edilmiş olan ilk sultan külliyesi olarak bilinmektedir. Ancak incelenen belgeler ve

kaynaklar Orhan Bey'in fetihle birlikte mescit, medrese ve hamamdan oluşan ilk külliyeyi Hisar'da inşa ettirdiğini göstermektedir. Dolayısıyla külliye kavramının da öncelikle ilk yerleşim yeri olan Hisar'da ortaya çıktığı daha sonra gelişerek sur dışında devam ettiği anlaşılmaktadır.

Bu çalışmada, haritaları, vakfiyeleri, sicil kayıtlarını ve diğer arşiv belgelerini referans alarak hazırlanmış kaynaklar literatür taraması yapılarak belirlenmiştir. Bu argümanlar doğrultusunda öncelikle Hisar'ın topografik yapısı ve tarihsel süreci incelenmiş daha sonra Hisar'da tespit edilen Osmanlı döneminden günümüze dek ayakta olan ve şu anda mevcut olmayan külliye birimlerinin eski ve yeni konumları, zaman içerisinde geçirdiği mimari değişimler değerlendirilmiştir.

1.1. Çalışmanın Amacı

Günümüze dek farklı disiplinde birçok araştırmacı Hisar Bölgesi'nin tarihi, mimari dokusu, kentsel gelişimi gibi konularda bilimsel çalışmalar yapmıştır. Bölgenin dönem sınırlamasıyla ele alınması veya tek bir yapı özelinde çalışılması Hisar'ın kültür katmanlarının ve bölgede bulunan maddi kültür öğelerinin birbiriyle olan ilişkilerinin analizini zorlaştırabilmektedir. Bu sebeple tez konusunda dönem sınırlamasına gidilmemiş bu sayede Hisar Bölgesi'nin mimari dokusunun ve kültür katmanlarının bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilebilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda Hisar Bölgesi'nde günümüze dek yapılmış olan arkeolojik çalışmalarda elde edilen veriler ve Osmanlı'nın kuruluş döneminden itibaren inşa edilmiş olan mimari eserler özelinde, bölgenin mimari ve sanatsal anlamda gelişimi gösterilmeye çalışılmıştır. Bu eserler, sanat tarihi perspektifinde değerlendirilmiş ve özellikle eserlerin Osmanlı mimarisinin ve sanatının oluşmasındaki yerini ve önemini ortaya koymak amaçlanmıştır

1.2. Çalışmanın Kapsamı ve Yöntemi

Bursa'nın ilk yerleşim yeri olan Hisar Bölgesi *'Çok Katmanlı Kültürel Miras Alanı'* olarak değerlendirebileceğimiz, içerisinde bazı anıtsal yapıları da barındıran önemli bir bölgedir. Günümüzde mevcut olan ancak hemen her dönemde onarımdan geçirilmiş ve bu sayede sanatsal ve mimari açıdan üslup değerlendirmesi yapabileceğimiz unsurları bünyesinde barındıran Osmanlı dönemi yapıları çalışmanın ana eksenini belirlemektedir. Buna ek olarak bilimsel araştırmalar ve

arkeolojik çalışmalar neticesinde ortaya çıkan buluntular ve kalıntılar da bölgenin Antik dönem kent dokusuna, sosyo-kültürel özelliklerine ve sanatsal gelişimine ışık tutan maddi veriler olarak değerlendirilmekte ve çalışmanın kapsamını oluşturmaktadır.

Yazılı dokümanların taranması, bölgenin ve tespit edilen eserlerin yerinde incelenmesi ve fotoğraflanması çalışmada kullanılan başlıca araştırma yöntemleridir.

Öncelikle literatür taraması yapılarak çalışmada kullanılması gereken yazılı ve görsel kaynaklar belirlenmiştir. Bursa Şer'iyye Sicilleri'nde ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgelerden yararlanılarak hazırlanmış çalışmalar tezde kullanılan başlıca kaynaklar arasındadır. Buna ek olarak Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi, Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi, Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivi, Bursa Osmangazi Belediyesi Arşivi'nde yapılan araştırmalar neticesinde Hisar Bölgesi ve çalışma içerisindeki mimari eserlerle ilgili elde edilen yazılı ve görsel veriler çalışmaya katkı sağlayan diğer belgelerdir. Bu belgeler üzerinden günümüzde mevcut olan yapılarla dışında varlığı bilinen ancak günümüzde mevcut olmayan yapılar da tespit edilmiştir. Bu yapılar 2020-2021 yıllarında gerçekleştirilen saha çalışmasında yerinde incelenerek fotoğraflanmıştır.

Tezin birinci bölümünde Bursa ve Hisar Bölgesi'nin tarihsel süreci kronolojiye bağlı olarak genel çerçevede aktarılmıştır. Bursa Hisarı ve sur kapılarının anlatıldığı ikinci bölümden sonra çalışmanın ana hatlarını belirleyen mimari eserler katalog şeklinde verilmiştir. Bazı yapılar özgün plan özelliklerini kaybettiğinden dolayı ölçüleri belirlenememiştir.

Çalışma süresince faydalanılan kaynakların incelenmesi sonucunda Hisar Bölgesi'nde sekiz külliyenin varlığı tespit edilmiştir. Günümüzde mevcut olmayan ancak kaynaklarda adı geçen ve aynı bani tarafından inşa edilmiş olan yapılar külliyeleri oluşturan yapı birimleri içerisinde değerlendirilmiştir. Külliye birimleri dışında kalan tekil yapılar tipolojik olarak gruplandırılmıştır. Gruplandırma yapılamayan tekil yapılar ise *'Diğer Yapılar'* başlığı altında ele alınarak kendi içinde değerlendirilmiştir. Kaynaklarda varlığı tespit edilen ancak günümüzde mevcut olmayan yapıların isimleri ise mimari özelliklerine işaret eden yeterli bilgiler bulunmadığından dolayı liste halinde verilmiştir.

Ayrıca, çalışmanın *'EKLER'* bölümünde yer alan planlar, kesitler, saha çalışmalarında çekilmiş olan fotoğraflar ve arşiv fotoğrafları, gravürler, haritalar, vakfiyeler ve diğer arşiv belgeleri çalışmada yer alan bilgilerin belgelenmesi açısından önem arz etmektedir. Buna ek olarak *'KARŞILAŞTIRMA ve DEĞERLENDİRME'* bölümünde Hisar Bölgesi'nde yer alan külliyeler ve diğer mimari yapılar kendi içinde gruplandırılmış, bu yapılar sur dışında ve kent dışında aynı dönemde inşa edilen benzer yapı örnekleri ile karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Söz konusu örnek yapıların görünümleri ve planlarına *'TABLOLAR'* bölümünde yer verilmiştir.

1.3. Konuyla İlgili Kaynaklar

Hisar'ı ve Hisar'da bulunan yapıları doğrudan ilgilendiren kaynakların başında gelen Osmanlı kronikleri, antik kaynaklar, seyahatnameler, haritalar, gravürler, vakfiyeler, şer'iyye sicilleri, arkeolojik çalışma raporları ile rölöve, restitüsyon ve restorasyon raporları bulunmaktadır.

İbn Battuta, Aşıkpaşazade, Neşri, Hoca Sadettin Efendi gibi Osmanlı kroniklerinin yanında Evliya Çelebi, Bertrandon de la Broquiere, Joseph V. Hammer, Pier Belon, Charles Texier, Ulrich Jasper Seetzen, Reinhold Lubenau gibi gezginlerin ve araştırmacıların yapmış olduğu birçok çalışma, gravür ve fotoğraf Hisar Bölgesi ve içerisinde bulunan mimari eserler hakkında bilgi edinebileceğimiz temel kaynaklardır.

Osmanlı'nın ilk tarihçilerinden Aşıkpaşazade'nin *'Tevarih-i Ali Osman'*, Mehmet Neşri'nin *'Kitab-ı Cihannüma'* ve Hoca Sadettin Efendi'nin *'Tecüt-Tevarih'* adlı eserleri Osmanlı tarihi ve Hisar'daki yerleşimi doğrudan ilgilendiren bilgiler veren asal kaynaklardandır.

Bursa ve Hisar'la ilgili temel başvuru kaynaklarından biri de Fransız Arkeolog Albert Gabriel'in 1950'lerde kaleme aldığı *'Bir Türk Başkenti Bursa'* adlı eseridir. Eserde Bursa'nın mimari gelişiminin yanında dönemin sosyal ve kültürel yaşamı hakkında da bilgiler verilmektedir. Bursa'da ve Hisar'da bulunan birçok yapının kesiti, planı ve Suphi Bey'in 1862 tarihli ayrıntılı Bursa haritasından faydalanarak çizdiği Hisar restitüsyonu da eserde mevcut olan önemli verilerdendir.

Ekrem Hakkı Ayverdi'nin *'Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I'* ve *'Osmanlı Mimarisi'nde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri II'* adlı eserleri, içinde Hisar'da inşa edilmiş olan yapıların plan ve kesitlerinin bulunduğu bunun yanında mimari özellikleri ve konumları hakkında da bilgiler veren temel kaynak niteliğindeki eserlerdir.

Bursa'ya emek vermiş önemli isimlerden biri olan Kazım Baykal'ın Bursa'daki eserleri bölgelere ayırarak gruplandırdığı *'Bursa ve Anıtları'* adlı kitabında Bursa ve Hisar'da bulunan günümüzde ayakta olan ve mevcut olmayan yapılar anlatılmaktadır. Ayrıca 1946 yılında kurulmuş olan Kazım Baykal'ın da başkanlığını yaptığı Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu'nun 1985 yılına kadar Bursa ve Hisar'daki eserler üzerine yaptığı çalışmalar *'Eski Eserleri Sevenler Kurumu Hizmet Albümü'* adıyla yayımlanmıştır.

Vasileios I. Kandes'in 1881 yılında yayımlanan *'Kuruluşundan XIX. Yüzyıl Sonlarına Kadar Bursa'* adlı orijinali Yunanca olan eseri genel olarak Bursa ve çevresi ile ilgili antik döneme işaret eden bilgiler içermektedir.

Önemli mimarlık tarihçilerinden Prof. Dr. Suna Çağaptay'ın bölgede yaptığı araştırmalar ve arkeo-jeofizik incelemeler, Doç. Dr. Mustafa Çağhan Keskin'in kentin ve içerisindeki yapıların tarihsel sürecini irdeleyen çalışmaları Hisar Bölgesi'nin kültürel katmanlarını ortaya çıkarmak ve bölgeyi bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirebilmek açısından önemli ve yol gösterici çalışmalardır.

Çalışmada, yukarıda genel hatlarıyla değindiğimiz, Hisar'ın yerleşim özellikleri ve içerisinde mimari eserlerle ilgili çeşitli argümanları barındıran kaynakların yanında doğrudan Hisar'la ilgili yazılmış tezler, makaleler ve çeşitli yayınlardan yararlanılmıştır. Buna ek olarak Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa Osmangazi Belediyesi, Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü ve Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'ndan alınmış olan planlar, kesitler ve restorasyon raporları da çalışmaya dâhil edilmiştir.

2. BURSA'NIN YERLEŞİM TARİHİ

Bithynia, Roma, Bizans gibi önemli medeniyetlere ev sahipliği yapmış olan Hisar Bölgesi'nde farklı dönemlerde yapılan akademik çalışmalar ve özellikle bölgede yapılan kazılar neticesinde elde edilen veriler söz konusu medeniyetlerin kültürel yapısı ve sanat anlayışlarına dair bilgi edinmemizi sağlamaktadır. Hisar Bölgesi'nde yapılan arkeolojik çalışmaların ilki 1935 yılında *'Eski Saray'* adıyla da bilinen bugün Haşim İşcan Parkı'nın bulunduğu alanda gerçekleştirilmiştir. Bu kazının raporları Arif Müfit Mansel tarafından hazırlanmıştır.[1] Aynı alanda Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından 1986 yılında arkeolojik çalışma yapılmış, bu çalışmada dört birimli odalar ve horasan harçlı zemin ortaya çıkarılan önemli mimari buluntular arasındadır.

Hisar Bölgesi, 2000 yılında 3. Derecede Arkeolojik Sit Alanı[2] olarak kabul edilmesinin ardından aynı yıl Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından yeni bir kazı çalışması başlatılmıştır. Bu çalışmada ilk olarak 1935 yılında yapılan çalışmada rastlanan tonozlu mekânların temizliği yapılmıştır. Ayrıca, dikdörtgen formda pişmiş toprak zemin döşemeleri, iyon sütun başlığı, çeşitli mekânların varlığına işaret eden mimari kalıntılar ve Bizans dönemine tarihlenen bir çocuk mezarına rastlanmıştır. Bunun yanında Geç Roma-Erken Bizans ve Osmanlı dönemine tarihlenen keramik buluntular da ait oldukları dönemlerle ilgili kültürel ve sanatsal anlamda bilgiler verebilecek önemli verilerdir.[3]

1949 yılında Yer kapı Mahallesi'ndeki apartmanın bodrum katında yapılan temel kazısı sırasında ortaya çıkan ve in situ[4] şeklinde korunan mozaikler bir duvarla birbirinden ayrılarak Koridorlu Alan, Kuşlu Alan, Kantharoslu[5] Alan şeklinde üç bölüm olarak gruplandırılmıştır. Koridorlu alanda eşkenar dörtgenler, Süleyman

[1] Emel Özkan, Funda Ünal, ***Hisarkeoloji 2000-2009,*** Osmangazi Belediyesi, Bursa, 2009, s. 38-39.
[2] Emel Özkan, Funda Ünal, ***a.g.e.,*** s. 3.
[3] Öcal Özeren, Koncagül Hançer, Funda Ünal, "Bursa-Bizans ve Osmanlı Yapı Kompleksi Kazısı, 2000", ***12. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu,*** Kuşadası, 25-27 Nisan 2001, s. 149-156.
[4] Özgün yerinde ele geçen buluntuları ifade eden terimdir. (Bkz. Secda Saltuk, ***Arkeoloji Sözlüğü,*** İnkılâp Yayınları, 10. Baskı, 2017, s. 84.)
[5] *"Antik keramik formları arasında önemli bir yeri olan dikey kulplara sahip içki kabı. Dionysos'un atribüsüdür ve birçok vazo resminde elinde tutar şekilde gösterilmiştir."*, (Bkz. Secda Saltuk, ***a.g.e,*** s. 91.)

düğümü ve sekiz kollu yıldız motifleri yer almaktadır. Kuşlu alanda, merkezde kuş figürü, çevresinde meander motifli bordür, kalkanlı haç desenleri bulunmaktadır. Kantharoslu alanda çift sarmallı giyoş bordürlerin ve antrolac motifli karelerin merkezinde kantharos bulunmaktadır.[6] (Fotoğraf 11,14.)

2000 yılından itibaren bölgenin farklı noktalarında yapılan sondaj kazıları neticesinde Roma, Bizans ve Osmanlı dönemine tarihlenen harçlı duvar kalıntıları, taban döşemesi ve ısıtma sistemine ait hypocaust[7] izleri, pişmiş toprak künkler ulaşılan mimari kalıntılardandır.[8] (Fotoğraf 3,4,5,8,9.) Ayrıca bu kazılarda Helenistik, Erken-Geç Roma, Bizans ve Osmanlı dönemine tarihlenen çok sayıda pişmiş toprak yağ kandili, figürin parçası, tabak parçası, tek kulplu testiler, kulplar, keramik parçaları, pişmiş toprak kap parçaları ve baskı mühürler, urne,[9] bronz fibula[10] ele geçen küçük buluntular arasındadır.[11] (Fotoğraf 1,2,10,22,23,24.)

2003-2004 tarihlerinde Bursa Müze Müdürlüğü tarafından Molla Gürani Mahallesi'nde gerçekleştirilen sondaj çalışmalarında *'Zodyak Kuşaklı Mozaik'* olarak adlandırılan zemin mozaik döşemesi ortaya çıkarılmıştır.[12] Mozaiklerin kesin olarak hangi yapının zemininde bulunduğu tespit edilemese de hamam ya da sinagog yapısına ait olabileceği ihtimali üzerinde durulmaktadır.[13] Opus tessalatum tekniğinde[14] yapılmış olan mozaik panoda farklı renkler kullanılarak Zodyak kuşaklı[15] mozaik pano oluşturulmuştur. Merkezde Sol Invictus[16] figürünü meander

---

[6] Recep Okçu, "Prusia ad Olympum Mozaikleri", ***Journal of Mosaic Research,*** Sayı 3, 2009, Ss. 31-51.

[7] Roma mimarisinde yapıları zeminden ısıtma sistemi. (Bkz. Secda Saltuk***, Arkeoloji Sözlüğü*****,** s. 80.)

[8] Kazılarda ulaşılan mimari kalıntıların görselleri ve planları için: (Bkz. Emel Özkan, Funda Ünal, ***Hisarkeoloji 2000-2009,*** s. 150-227.)

[9] Çeşitli malzemelerden yapılabilen kaplara verilen addır. Ölülerin yakıldıktan sonra gömülmek üzere küllerinin konulduğu kaplardır. Bunun yanında içecek kabı olarak da kullanılmıştır. (Bkz. Secda Saltuk, ***a.g.e.,*** s. 187.)

[10] Giysilerin kumaşlarına takılan çengelli iğne. (Bkz. Secda Saltuk, ***a.g.e.,*** s. 64.)

[11] Kazılarda ulaşılan küçük buluntuların katalogları için: *(Bkz.* Emel Özkan, Funda Ünal, ***a.g.e.,*** s. 100-148.)

[12] Hazal Çıtakoğlu, "Bursa/Hisar Bölgesi Mozaikleri ve Geometrik Desen Repertuvarı", ***Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.*** Cilt 9, Sayı 1, Ss. 1-32, s. 13.

[13] Recep Okçu*,* ***a.g.m.,*** s. 48.

[14] Opus tessalatum, genelde duvarlarda ve zeminlerde farklı formlarda parçalar kullanılarak geometrik motif kompozisyonlar oluşturmak için uygulanan tekniklerden biridir. (Bkz. Zişan Kaplan, Başak İpekoğlu, Hasan Böke, "Roma Dönemi Döşeme Mozaiklerinin Yapım Tekniği ve Malzeme Özellikleri", ***Uluslararası Katılımlı 6. Tarihi Yapıların Korunması ve Güçlendirilmesi Sempozyumu***, 2-3-4 Kasım 2017, Ss. 237-245, s. 238.)

[15] Zodyak kuşağı: *"On iki burç/on iki takımyıldız"* (Bkz. İbrahim Çeşmeli, "Eski Pagan Uygarlıklarda Kozmoloji: Pleiades, Hathorlar, Mul.Mul, Perviz (Pervin), El-Thurayya, Krittika, Mao, ve Ülger (Ülker) İkonografisi", ***Doğudan Batıya Yükselen Eski Uygarlıklarda Arkeolojik ve Sanatsal***

motifli kuşak çevrelemektedir. Meander kuşağından sonra gelen on iki burçtan oluşan Zodyak kuşağının dört yanında mevsimleri simgeleyen figürler bulunmaktadır.[17] (Fotoğraf 15,17.)

Arkeoloji Müzesi'nde ve Muradiye Külliyesi bahçesinde sergilenen mozaik panoların ise Hisar Bölgesi'nde bulunan bir yapıya ait olabileceği ihtimali üzerinde durulmaktadır. Mozaik panoların motif, kompozisyon ve renk bütünlüğü incelendiğinde panoların aynı zemin döşemesine ait farklı parçalar olduğu belirlenmiştir. Bu bilgiler ışığında mozaik panoların Erken Bizans dönemine tarihlenen dini bir yapıya ait olabileceği yorumu getirilmiştir.[18] (Fotoğraf 18,20.)

Son olarak Osmangazi Belediyesi tarafından Molla Gürani Mahallesi'nde Arkeopark oluşturmak üzere bir proje başlatılmıştır. 2014'te başlatılan çalışmalarda Roma, Bizans, Osmanlı dönemine tarihlendirilen buluntuların yanında mimari kalıntılara da rastlanmıştır. Arkeopark'ta çalışmalar günümüzde de devam etmektedir.

Günümüzde Hisar'da Alâeddin Mahallesi, Osmangazi Mahallesi, Molla Gürani Mahallesi ve Kavaklı Mahallesi olmak üzere dört mahalle bulunmaktadır. Yapılaşma ve nüfus oranının en yoğun olduğu mahalle Alâeddin Bey Mahallesi'dir.[19] (Fotoğraf 302)

Orhan Gazi'nin kardeşi Alâeddin Bey, Lamii Çelebi'nin dedesi Nakkaş Ali, Timurtaş Paşa'nın oğlu Oruç Bey, Bayezid Paşa'nın oğlu İsa Bey, Lala Şahin Paşa, Şeyh Paşa, Kara Ali Bey, Seyyid Hüseyin Erzincani, Satı Fakih, Defterdar Sinan Bey, Leys Çelebi, Molla Vildan Hisar'ın gelişmesine emek vermiş önemli isimlerdir. Bu isimlerin yanında Üftade Ailesi, Fenari Ailesi, İvaz Paşa Ailesi de kendi

---

Yansımalar ile Etkileşimler**,** Ed. İbrahim Çeşmeli-Cenk Berkant, Nobel Bilimsel Eserler, 1. Basım, Eylül 2021, s. 29-100.)

[16] Sol Invictus, Ortadoğu coğrafyasının bazı bölgelerinde güneşi simgeleyen bir tanrı olarak kabul edilmektedir. Sol Invictus, Suriye'nin M.S. 218-222 tarihleri arasında Roma hükümdarı Macrinus tarafından fethedilmesinden sonra Roma imparatorları tarafından kabul gören ve önemsenen bir kült haline getirilmiştir. (Bkz. Hamza Üzüm, "Mitra Her Yerde: Mitra Senkretizmi: Mitra'nın Greko-Romen ve Doğu İlahlarıyla Özdeşleştirilmesi", ***Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,*** Sayı 10, Ekim 2016, s. 39-40.)

[17] Hazal Çıtakoğlu**,** "Bursa/Hisar Bölgesi Mozaikleri ve Geometrik Desen Repertuvarı", s. 15.

[18] Hazal Çıtakoğlu, ***a.g.m***., s. 19-29.

[19] Mahallelerin isimlerinin yer aldığı arşiv belgeleri için; (Bkz. Saadet Maydaer, ***Osmanlı Klasik Döneminde Bursa'da bir Semt HİSAR***, Emin Yayınları, Topkapı/İstanbul, 2009, s. 47-54.)

dönemlerinde Hisar'a kültürel ve mimari alanda büyük katkılar sağlamış önemli ailelerdir.[20]

2.1. Bithynia Döneminde Bursa

Thrak kökenli oldukları bilinen[21] Bithyn'lerin kurulduğu bölgenin sınırlarını Coğrafyacı Strabon, şöyle tanımlamaktadır:

> *"Bithynia, doğuda Paphlagonia'lılar ve Mariandyn'ler ve bir kısmı Epikteton'lar; kuzeyde, Sangarios Irmağı'nın döküldüğü yerlerden Byzantion ve Khalkedon Denizi'nin ağzına kadar Pontos Denizi tarafından; batıda, Propontis; güneye doğru, Mysia ve Hellespontos Phrygia Epiktetos'la sınırlanmıştır."*[22]

Bithynia'da aynı adı taşıyan ve Prusias adındaki krallar tarafından kurulmuş üç kent bulunmaktadır.[23] Bu kentlerden ilk ikisi adını uzun yıllar duyurmayı başaramazken üçüncü kent önemini yüzyıllar boyunca korumuştur. (Harita 1.)

Roma döneminde ve sonraki yıllarda önemini koruyan üçüncü kent, Prousa ad Olympum kentidir. Kent Olympos'un eteklerine kurulduğundan dolayı bu ismi almıştır.[24] Strabon kenti; *"Prousa, Mysia Olympos'u eteklerinde kurulmuş ve iyi idare edilen bir kenttir"*[25] şeklinde tanımlamaktadır.

Kentin kuruluşu ve Prousa[26] adını alışı ile ilgili yazarlar farklı görüşlere sahiptir. Kentin kuruluşu hakkında Strabon'un verdiği bilgilere göre kentin sınırları Phrygia'lılar ve Mysia'lılardan oluşmaktadır. Ayrıca Strabon'a göre kenti Kroisos'la savaşan Prousias inşa etmiştir.[27]

IV. yüzyılda yaşamış olan *'Etnica'* adlı coğrafya sözlüğünün yazarı Bizanslı Stephanos, Strabon'dan farklı olarak *"Byzantios kentin kurucusu olarak Prusias adlı*

---

[20] İsimleri geçen kişiler ve ailelerle ilgili bilgiler veren arşiv belgeleri için, bkz. Saadet Maydaer, ***Osmanlı Klasik Döneminde Bursa'da bir Semt HİSAR***, s. 268-286.)

[21] Thraklar, Asya'ya gelmelerinin ardından Bithynialılar ismini almışlardır. (Bkz. Herodotos, ***Tarih*****,** Çev., Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021, s. 543.

[22] Strabon, ***Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: Kitap XII-XIII-XIV),*** Ed. Nezih Başgelen, Çev., Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2015, s. 55.

[23] Prusias ad mare, Prusias ad Hypium, Prusa ad Olympum Bithynia'da aynı adla kurulmuş üç kenttir. (Bkz. Vasileios I. Kandes, ***Kuruluşundan XIX. Yüzyıl Sonlarına Kadar BURSA****,* Çev. İbrahim Kelağa Ahmet, Gaye Kitabevi, 2. Baskı, Topkapı/İstanbul, 2009, s. 13-14.)

[24] Vasileios I. Kandes ***a.g.e.,*** s. 13.

[25] Strabon, ***a.g.e.,*** 57.

[26] Prousa adının kökeni için: (Bkz. Bilge Umar, ***Bithynia*****,** İnkılâp Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 245.)

[27] Strabon***, a.g.e.,*** s. 57.

başka bir Bithynia kralını kabul etmektedir"[28] şeklinde bir bilgi vermektedir. Ancak bu bilginin tutarlı olmadığı konusunda görüşler bulunmaktadır.

'Naturalis Historia' adlı eserin yazarı ve Romalı bir asker olan Genç Plinius, kentin ilk temeli Kartaca'nın büyük generali Hannibal tarafından atıldığından bahsetmektedir.

Hannibal, Büyük Antiochus'un Romalılar tarafından mağlup edilmesinin ardından kimsenin göremeyeceği bir şekilde saklanarak Bithynia kralı I. Prusias'ın sarayına gitmiştir. Kent Hannibal'ın stratejik bilgilerinden faydalanılarak inşa edilmiş ve daha korunaklı bir hale getirilmiştir. Böylece, kent kurucusunun adını alarak *'Prusa'* olarak anılmaya başlamıştır.[29] Bu dönemde Hannibal'ın Pınarbaşı Suyu'nu bölerek şehre künklerle aktarmak üzere oluşturduğu su ağı sistemi daha sonra geliştirilen çalışmalar için örnek teşkil etmiştir.[30]

Tarıma elverişli zengin topraklara ve su kaynaklarına sahip geniş bir ova üzerinde bulunan kente dikkat çeken bu özelliklerinden dolayı zaman zaman başka halklar da hâkim olma girişiminde bulunmuşlardır. Bunlardan biri de Got sürülerinin getirdiği yıkımlar olmuştur. Got sürüleri, 258 yılında sahip oldukları Kırım Yarımadası'ndan gemilerle yola çıkmışlar, İstanbul Boğazı'nın Anadolu yakasına ulaştıktan sonra Khalkedon (Kadıköy)'den başlayarak Bithynia bölgesi ve ona yakın olan kentleri yağmalamışlardır.[31]

Bölge, Bithynia'nın son kralı IV. Nikomedes'e gelinceye dek askeri ve siyasi olarak çalkantılı süreçler geçirmiş, son olarak Kral IV. Nikomedes'in isteği üzerine M.Ö. 74 yılında Roma'ya bırakılmıştır. Bu tarihten itibaren Bithynia Roma eyaletine dönüşmüştür.[32]

---

[28] Vasileios I. Kandes, ***Kuruluşundan XIX. Yüzyıl Sonlarına Kadar BURSA***, s.16.
[29] Vasileios I. Kandes, ***a.g.e.,*** s. 17-18.
[30] Melike Yalılı, Seval Kutlu Akal Solmaz, "Su Temini Tesislerinin Tarihsel Gelişimi Sürecinde Bursa İli", ***Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi,*** Cilt 9, Sayı 1, Bursa, 2004, Ss. 171-181, s. 173.
[31] Bilge Umar, ***Bithynia***, s. 246.
[32] Kâmil Doğancı, "Bithynia Tarihi I (Bithynia Savaşı (M.Ö. 297-M.Ö. 74)", ***Bursa Defteri***, Bursa, Aralık-2003, Ss. 74-84, s. 80.

2.2. Roma Döneminde Bursa

Bursa, M.Ö. 74 yılından itibaren tamamen Roma egemenliğine girmiş, Romalılara sadakati ve saygısıyla siyasi özgürlük kazanmış ve Bithynia'nın özerk addedilebilecek kentlerinden biri olmuştur. Bir meclis tarafından yönetilen kent, sırasıyla prokonsül, preator ve preatorun alt mevziisinde bulunan bir komutan tarafından idare edilmiştir.[33] (Harita 2.)

Dönemin önemli yazarlarından biri olan Genç Plinius'a ait mektuplardan Trianus dönemi halkının eğitim düzeyi ve refah seviyesi yüksek bir halk olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, Plinius'un mektuplarına göre, Apameia, Nicomedia ve Nicaea bölgelerindeki devlet işlerinin, parasal ve adli konuların Traianus'un denetiminde olduğu anlaşılmaktadır.[34] İmparatora yakın isimlerden biri olan Dion Chrysostomos[35] ve ailesinin kentte tiyatro, kaplıca, meclis, çarşı, kütüphane ve spor merkezi gibi birçok pek çok anıt ve kamu yapısını inşa ettirmesi kentin M.S. 1. yüzyılın sonlarına doğru çevre kentlerle aynı seviyeye gelmesini sağlamıştır. Ayrıca, Dion burada kenti koruduğuna inanılan tanrı Zeus'a ait bir tapınak bulunduğundan, tepenin eteğinde bulunan hipodrom ve stadyumda tanrılar için geleneksel kutlamalar ve törenler düzenlendiğinden söz etmektedir.[36] Bu bilgilere göre, inşa edilen kent içerisinde yer alan tüm birimler Bursa'nın çevre kentlerden üstün bir noktaya ulaştığını ve halkın refah seviyesinin arttığını göstermekle birlikte kentin tüm mesleklerin icra edilmesine imkân tanıması halkın gelir düzeyinin yükselmesini sağlamıştır. Ayrıca kaynaklarda Dion'un içerisinde mezar odası bulunan bir kütüphane inşa ettirdiği bilgisi bulunmaktadır.[37] Günümüzde Dion'un bahsettiği Roma döneminde kentte inşa edilmiş olan tapınak, hipodrom, tiyatro gibi yapıların kent içindeki konumlarını belirleyecek maddi verilere henüz ulaşılamamıştır.

---

[33] Vasileios I. Kandes, ***Kuruluşundan XIX. Yüzyıl Sonlarına Kadar BURSA****,* s. 25.

[34] Mehmet Sait Benek, *"*Genç Plinius'un Anadolu Mektupları Işığında Traianus Döneminde Bithynia Eyalet Yönetimi", ***Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmalar Dergisi****,* Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Cilt 17, Sayı 36, Muğla, 2016, Ss. 83-96, s. 88.

[35] Dion Cocceianus veya Dion Khrysostomos (χρυσόστομος- altınağızlı), Prusa ad Olympum için sembol bir isimdir. (Bkz. Onur Sadık Karakuş, "Dion Khrysostomos'un Hayatı ve Prusa ad Olympum Kenti", ***Prof. Dr. Recep Yıldırım'a Armağan***, Haz. Pınar Pınarcık, Bilcan Gökçe, Mehmet Salih Erkek, Sena Coşğun Kendal, Bilge Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 2017, Ss. 459-468, s. 460.)

[36] Vasileios I. Kandes, ***a.g.e,*** s. 26-37.

[37] F. Yavuz Ulugün, Muhittin Bakan, Taner Aksoy, ***Kocaeli ve Çevresi Tarihi II Roma Dönemi Bithynia,*** KYOD Tarih Yayınları, Mayıs 2007, s. 207.; Bu yapının, içinde bir mezar yapısının bulunmasından dolayı kahramanlar adına inşa edilen yapılardan olan heroon olabileceği söylenmektedir. (Bkz. F. Yavuz Ulugün, Muhittin Bakan, Taner Aksoy, ***a.g.e.,*** s. 207; Secda Saltuk, ***Arkeoloji Sözlüğü***, s. 76.)

2.3. Bizans Döneminde Bursa

Roma'nın M.S. 395 yılında ikiye ayrılmasıyla birlikte Bursa IV. yüzyılın ortalarından IX. yüzyıla kadar geçen süreçte yaşanan depremler, kavimlerin gerçekleştirdiği saldırılar ve yağmalar sebebiyle Roma döneminde yaşadığı refah seviyesini ve eski niteliğini kaybetmeye başlamıştır. Bu dönemde kültürel ve sosyal yaşamın kaynağı olan antik inancın terk edilerek Hıristiyanlığın egemen olması, Roma döneminde üst düzey eğitimlerin verildiği felsefe ve tıp okullarının kapatılması eğitim seviyesinin düşmesine ve kültürel faaliyetlerin durmasına sebep olmuştur. Ayrıca, sanat okullarının kapatılmasıyla Traianus ve Hadrianus döneminde kenti süsleyen sanat değeri yüksek heykellerin yerini niteliksiz eserler almıştır.[38]

Bizanslı tarihçi ve devlet adamı Niketas Choniates'in *"güzel kuleli"*[39] olarak tanımlanan kent, Roma döneminde olduğu gibi kayalık ve dik ve kayalık bir yamaçta bulunmakta ve etrafında oluşmuş civar semtlerden meydana gelmektedir. Ayrıca, kentin Osmanlı'nın fethinden önce de çeşitli kavimler tarafından saldırılara maruz kaldığı bilinmektedir. Bu sebeple kentin etrafı belli aralıklarla inşa edilmiş kuleli, sağlam surlarla kuşatılmıştır. Surların en korunaksız olan güney bölümü iki sıra surla çevrelenmiş buna ek olarak derin bir hendek açılmış, bu hendeğin su ile dolması sağlanmıştır. Böylece Akropol, çift sıra surun yanında su dolu hendek ile daha korunaklı bir hale getirilmiştir.

III. yüzyıldan itibaren Nikomedeia Metropoliği'ne tâbi olarak piskoposluk merkezine dönüşen Bursa, içerisinde birçok dini yapının bulunduğu bir kent haline gelmiştir.[40] Akropol'ün içinde *"Prodromos, Hexapytergos, Kabalos ve büyük manastır"*[41] yapılarının bulunduğu bilinmektedir. Ayrıca, Kraliçe Irene'nin birçok çiftlik ve gelir tahsis ederek inşa ettirdiği keşişlere ait pek çok yapı, Aziz Eusratios adına inşa edilmiş olan patrik manastırı Agauron, surun uç kısmında Magiste Mone (büyük manastır) adını taşıyan bir manastır kentte bulunduğu bilinen diğer yapılardır.[42]

---

[38] Vasileios I. Kandes, ***Kuruluşundan XIX. Yüzyıl Sonlarına Kadar BURSA***, s. 65-66.
[39] Vasileios I. Kandes, ***a.g.e.,*** s. 68.
[40] Vasileios I. Kandes, ***a.g.e.***, s. 67-68.
[41] Suna Çağaptay, "Devşirilen Başkent: Osmanlı'nın İlk Başkenti Bursa'ya Yeniden Bakmak", ***Fetih Öncesi Osmanlı Sanatı ve Mimarisi***, Ed. Yıldıray Özbek, Ayşe Budak, Literatürk Academia, Nüve Kültür Merkezi, Konya, 2020, s. 17.
[42] Vasileios I. Kandes, ***a.g.e.,*** s. 67-68.

2.4. Osmanlı Döneminde Bursa

Anadolu'da Haçlıların baskısı (1291) ve Moğol saldırıları (1243) gaza anlayışının doğmasına ve Batı Anadolu'da gazi Türkmen beyliklerinin kurulmasına yol açmıştır. Babası Ertuğrul Gazi'nin vefatı ile beyliğin başına geçen Osman Gazi, gaza ideolojisiyle merkezi Söğüt olmak üzere Karacahisar, Bilecik, Yarhisar, Yenişehir ve İnegöl gibi bölgelerde fetihler gerçekleştirmiştir.[43]

Osman Gazi'nin 1324 yılında Söğüt'te vefatı sonrası oğlu Orhan, egemenlik altına aldığı bölgeleri ve koyduğu kanunları ile diğer büyük beylikler gibi tam teşkilatlı bir beyliği devralmış ve ahilerin de desteğiyle beyliğin başına geçmiştir. Devletin kuruluş aşaması olan Orhan Gazi dönemi, bürokratik alanda yenilikler dönemi olmasının yanında fethedilen yerlerin Osmanlı kimliği kazanması amacıyla imar faaliyetlerinin başlatıldığı son derece önemli bir dönemdir. Bu faaliyetler sayesinde Osman Gazi tarafından kurulan Osmanlı Beyliği, birçok alanda köklü yeniliklerin yapıldığı Orhan Bey döneminde bir devlet haline gelmiştir.

1326'da Bursa'nın fethiyle birlikte ilk yerleşim yeri olan Hisar'da Orhan Bey'in girişimiyle toplumun ihtiyaçları doğrultusunda dini ve sivil birçok yapı inşa edilmiştir. Vakıf yoluyla yürütülen imar faaliyetlerine, padişahın yanında devletin ileri gelenleri ve diğer hayırseverlerin de katılımıyla kentleşmenin kısa sürede hızlanması sağlanmıştır. Ayrıca, Osman Gazi döneminden itibaren beyliğin askeri ve bürokratik olarak İslami temelde teşkilatlanmasında büyük rolü olan ahiler, bu dönemde de sosyal yaşamdaki ahlaki değerlerin şekillenmesi noktasında önemli faydalar sağlamışlardır.[44] XIII. yüzyıl başlarında Bağdat'tan getirilen Hoylu Şeyh

---

[43] Halil İnalcık, ***Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I**,* Ed. Emre Yalçın, 62. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s. 9-13.

[44] Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Gazi'nin kayın pederi Şeyh Edebali'nin, oğlu Orhan Gazi ve torunun I. Murat'ın da ahi olduğu bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda önemli bir yere sahip olan Ahiler, inşa ettirdikleri zaviyelerde esnaf teşkilatına, işçi ve zanaatkârlara *'Ahilik adabı'* olarak tanımlanan fütüvvet adabını öğretmişler böylece ticarette de ahlak ve disiplinin oluşmasını sağlamışlardır. (Bkz. Halil İnalcık, ***a.g.e.,*** s. 40-41.)
İslamiyet'in ilk dönemlerinden itibaren gelişmeye başlayan Ahilik, kaynağı İslam felsefesine dayanan fütüvvet anlayışı ile geliştirilmiş teşkilatlardır. Ahilik teşkilatı, toplum bilincinin oluşmasına sağladığı katkının yanında devlet otoritesinin korunmasına destek olan önemli askeri birliklerdir. Ahiliğin belirleyici unsurlarından; birlik, beraberlik, kahramanlık anlayışı İslami formlar ve öz Türk kültür ve gelenekleriyle birleşerek birçok devletin kuruluşuna ve gelişmesine katkı sağlamıştır. (Bkz. Ziya Kazıcı, "Ahilik," ***TDVİA***, 1. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, Ss. 540-542, s. 540.)

Nasiruddin Mahmut (Ahi Evran),[45] Anadolu'da Ahiliğin İslam çerçevesinde gelişmesini ve teşkilatlanmasını sağlamıştır.

İbn Battuta seyahatnamesinde Bursa'ya geldiklerinde Ahi Şemseddin'in zaviyesinde konakladıklarından bahsetmiş ve şu ifadeleri kullanmıştır:

> *"Bu şehirde, yiğitlerin büyüklerinden Ahı Şemseddîn'in zaviyesinde konakladık. Orada misafirken Aşûre günü gelip çattı. Zaviye sahibi akşamleyin büyük bir ziyafet düzenledi, ordunun kurmaylarını ve halkı şölene davet etti. Beraberce iftar edildi. Güzel sesli hafızlar Kur'an okudular. Vâiz Mecdüddîn Konevî halka etkili bir vaaz verdi; sonra, sema ve raksa kalktılar. O gece müthişti!"*[46]

Osmanlı Devleti'nin başkenti olarak hızlı bir şekilde gelişmeye başlayan Bursa, uzun dönemler boyunca kalabalık nüfusuyla, ticaret ve kaplıca merkezi olmayı sürdürmüştür. İbn Battuta, Bursa'nın doğal güzelliklerine duyduğu hayranlığı şöyle dile getirmiştir:

> *"Sonra Bursa şehrine vardık. Burası muazzam bir şehir; çarşıları güzel, caddeleri geniştir. Bahçeler ve gür çaylar çevreliyor şehri. Şehir dışında sıcak akan bir memba var; büyük bir göle dökülüyor."*[47]

Farklı dönemlerde Bursa'yı ziyaret eden gezginler Bursa'nın gelişimine tanık olmuşlar, Bursa'daki ipek ticaretinden ve Bursa'nın en az İstanbul kadar zengin ve kalabalık bir şehir olduğundan bahsetmişlerdir. 1432'de Bursa'yı ziyaret eden Bertrandon de la Broquiere seyahatnamesinde Bursa'nın fiziki yapısıyla ilgili izlenimlerinden şöyle söz etmektedir:

> *"Burada darüşşifalar ve imarethaneler vardır; bunlardan üç veya dört adet mevcut olup buralarda muhtaçlara ekmek, et gibi yiyecekler veriliyor ve tanrı aşkına isteyen olursa onlara şarap da veriliyor."*[48]

---

[45] Ahi Evran, Asya'dan gelerek, Anadolu'nun birçok kentinde kalmış ve Anadolu'da ahi birliğinin oluşmasını sağlamış önemli bir isimdir. (Bkz. İlhan Şahin, "Ahi Evran", ***TDVİA,*** 1 Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, Ss. 529-530, s. 529.)

[46] İbn Battuta, ***İbn Battuta Seyahatnamesi,*** Çev. Ali Sait Aykut, 9. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019, s. 296.

[47] İbn Battuta, ***a.g.e.,*** s. 295-296.

[48] Bertrandon De La Broquiere, ***Bertrandon De La Broquiere'in Denizaşırı Seyahati,*** Çev. İlhan Arda, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 201.

Bursa'nın zenginliklerinden biri de Roma ve Bizans dönemlerinden beri iyileştirici özellikleri ile bilinen sıcak su kaynaklarıdır. İbn Battuta, Bursa'nın doğal su kaynaklarının iyileştirici özelliği olmasından dolayı burasının birçok insanın ilgisini çektiğini ifade etmektedir:

> *"Şehir dışında sıcak akan bir memba var; büyük bir göle dökülüyor. Onun üzerine iki hamam yapılmış; biri erkeklere, biri de kadınlara ait Hastalar uzak diyarlardan gelip bu kaplıcada şifa bulurlar."*[49]

Bunun yanında kentte inşa edilen medreselerde Anadolu'dan ve Orta Asya'dan gelmiş din bilginlerinin verdiği eğitimler, kentin kültürel yaşamının karakteristik çizgisini oluşturmuştur.

Edirne'nin 1368'den itibaren sultanların yerleşim merkezi haline gelmesi ve kentin Avrupa'ya yakın olması sebebiyle sultanların burada ikamet etmesi Bursa'nın siyasi ve askerî açıdan eski önemini yitirmesine yol açmıştır. İstanbul'un fethinden sonra ise kentin özellikle doğuya yapılacak seferlerde askeri üs olarak kullanıldığı bilinmektedir.

Ankara Savaşı'ndan sonra Kütahya'dan Bursa'ya geçen Timur'un ordusunun kenti yağmalaması ve Sultan I. Bayezid'in oğulları arasında çıkan taht kavgaları kentin gelişimini olumsuz etkileyen faktörlerdir.[50] Bunun yanında 1413 yılında Hisar'a Karamanlı Mehmet Bey tarafından bir kuşatma gerçekleştirilmiştir. Başarısız olan bu kuşatmada Hisar dönemin önemli devlet adamlarından Hacı İvaz Paşa tarafından korunmuştur. Kent, yaşanan bu olumsuzlukların akabinde Çelebi Mehmet ve Sultan II. Murat döneminde eski refahına dönüştürülmeye çalışılmış ve yeni inşa edilen yapılarla zenginleştirilmiştir.

Bursa, Fatih Sultan Mehmet'in ölümünden sonra 1481 yılında Yıldırım Bayezid ve Cem Sultan arasındaki saltanat mücadelesinin merkezi olmuştur. Anadolu'ya hâkim

---

[49] İbn Battuta, ***İbn Battuta Seyahatnamesi,*** s. 295-296.

[50] Fetret Devri, Yıldırım Bayezid oluşturduğu merkezi idare sisteminin çökmesine ve Osmanlı Devleti'ni parçalanmasına sebep olabilecek en önemli dönemlerdendir. Devletin kendi içerisinde yaşadığı bu problem, yönetim biçiminde yapılacak yeniliklerin kaynağını oluşturmaktadır. (Bkz. Fehameddin Başar, "Fetret Devri", ***TDVİA,*** 12. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, Ss. 480-482, s. 480.)

olmak isteyen Cem Sultan, Bursa'yı işgal ederek burada para bastırıp hükümdarlığını ilan etmiştir. [51]

Kentin demografik yapısına ait 892/1487 tarihli ilk tahrir defterine bakıldığında kent 6.457 evden meydana gelmekteydi. Bu dönemi takiben XVI. yüzyıl başlarında kentin yaklaşık 152 mahallesi bulunduğu, bu sayının nüfus oranının artmasıyla birlikte 162 mahalleye ulaştığı bilinmektedir. Kentin demografik yapısındaki gelişmelerin yanında 1608'de yaşanan Celali Kalenderoğlu'nun baskını, IV. Mehmet döneminde ise Abaza Mehmet Paşa'nın isyanı kenti olumsuz etkileyen önemli olaylardandır.[52]

Kentte Türk nüfusunun yanında gayrimüslim nüfusunun da yoğunlukta olduğu ve bu toplulukların sur dışında bulunan mahallelere yerleştirildiği bilinmektedir. 1675 yılında Bursa'yı ziyaret eden Jacop Spon, kentte yaşayan gayrimüslim topluluklarla ilgili şu ifadeleri kullanmıştır:

> *"Çarşıya bitişik dik bir kayalığın üzerinde kurulmuş mahalleye Kale ya da İstihkal denir. Etrafı, şehrin duvarlarından ayrı dört kapısı olan bir surla çevrilidir. Hıristiyanlar eskiden burada barınırdı, ama o zamanlar burası şimdikinden daha iyi durumdaydı… Şehirde aşağı yukarı kırk bin Türk ve on iki bin civarında Yahudi var Rum ve Ermenilere gelince, şehrin varoşlarında bulunurlar ve sayıları da pek fazla sayılmaz."*[53] (Fotoğraf 297, 298.)

1675 yılında kente gelen bir diğer isim Dr. John Covel'dir. Covel, gayrimüslim toplulukların yerleştirildikleri yerlerle ilgili farklı ve tartışmaya açık bir görüşte bulunmuştur:

> *"Bu dağın eteklerinde çoğu Rum'un ve bütün Yahudilerin evi kuzeyden batı yönüne doğru sıralanır. Ermeniler ise güney tarafındadır. İlkinde (Rumlar) yaklaşık 600 aile, üç kilise; ikincisinde (Yahudiler) en fazla 500 aile var. Sonuncusunda (Ermeniler) aynı*

[51] Halil İnalcık, "Bursa", ***TDVİA**, 6.* Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, Ss. 445-449, s. 447.
[52] Saadet Maydaer, ***Osmanlı Klasik Döneminde Bursa'da bir Semt HİSAR***, s. 37, akt. BOA, TTD 23; Halil İnalcık, ***a.g.e.,*** s. 447; Tahsin Şahin, ***Celali Kuşatması Altında Bursa,*** Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017, s. 52.
[53] Heath W. Lowry, ***Seyyahların Gözüyle Bursa 1326-1923***, Çev. Serdar Alper, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 50.

sayıda fakat bir kilise var. Bu vadi üzerinde tek bir cami bile yok ve bu toplulukların arasında nadir Türk yaşıyor. Kalenin mutlak hâkimiyeti altına evleri koyarak, onları buraya evvelden yerleştirmiş olan Ulu Senyörlerin bu toplulukların isyan etmesinden korkmuş olduklarını sanıyorum."[54]

Bu tarihten sonraki dönemlerde gelişim çizgisini aynı şekilde devam ettiren kent, önce 1674 depreminde ardından 1801 yangınında son olarak 1855'te aralıklı olarak iki defa yaşanan depremde büyük zararlar görmüştür.[55] Merkezi Bursa olan ilk deprem 11/12 Cemaziyülahır 1271-28 Şubat 1855 Çarşamba günü[56] meydana gelmiş, birçok köy, mahalle ve tarihi esere zarar vererek kenti fiziki ve sosyal olarak çöküntüye uğratmıştır. Deprem Hisar dışında bulunan cami, han, türbe, medrese ve köprü gibi birçok tarihi esere zarar verdiği gibi Hisar içinde bulunan Osman Gazi Türbesi, Orhan Gazi Türbesi, Şehadet Camii, Üftade Camii ve Türbesi gibi önemli eserlerde de ciddi hasarlara yol açmıştır. (Fotoğraf 308.)

11 Nisan 1855 yılında meydana gelen ikinci deprem birinci depremden daha şiddetli olmuş ve daha çok hasara yol açmıştır. Deprem, yol açtığı hasarın yanında büyük çaplı yangınlara ve Hisar'ın bazı bölümlerinin yıkılarak birçok Rum evinin hasar görmesine sebep olmuştur.[57] Depremde zarar gören evlerin ve tarihi eserlerin yeniden onarılması ve mahallelerin eski haline döndürülmesi için İstanbul'dan Bursa'ya çok sayıda mimar, dülger ve yapı işçisi gönderilmiştir. Başlatılan çalışmalarda Ulu Camii'nin onarımına öncelik verilmiş daha sonra sur dışındaki gayrimüslim hanelerden oluşan mahalleler için tehlike arz eden Hisar'ın sur duvarları sağlamlaştırılmıştır. İnşa faaliyetleri devam ederken Suphi Bey ve mühendis ekibi tarafından depremden sonra 1857 yılında hazırlanan şehrin taslak planı 1862 yılında basılmıştır. (Harita 4.) Bu plan ile kentin yenilenerek, modern kent modeline dönüşmesi amaçlanmıştır. Buna paralel olarak Bursa'da 1860-1882 yılları arasında

---

[54] Heath W. Lowry, ***Seyyahların Gözüyle Bursa 1326-1923***, s. 51, akt. Dr. John Covel, ***Dr. John Covel, Voyages en Turquie*** **1675-1677,** Haz. Jean-Pierre Grélois, Paris, s. 150.)

[55] Hasan Basri Öcalan, "XVII-XVIII. Yüzyıl Bursa Depremleri", ***Bursa Yöresi'nin Depremselliği ve Deprem Tarihi,*** Ed. Nurcan Abacı, Bursa, 2001, s. 79.

[56] Mehmet Yıldız, "1855 Bursa Depremleri", ***Tarih Boyunca Doğal Afetler ve Deprem Semineri Bildiriler 22-23 Mayıs 2000,*** İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, Globus Dünya Basımevi, Sayı 31, İstanbul, 2001, Ss. 119-140, s. 120.

[57] Mehmet Yıldız, ***a.g.m.,*** **s.** 129-131, akt., BOA. İrade-i Meclis-i Vâlâ, nr. 14251.

vali olarak görev yapan Ahmet Vefik Paşa,[58] şehirde Tanzimat reformlarını uygulamak üzere çalışmalara başlamıştır. Bursa, Ahmet Vefik Paşa'nın şehircilik konusundaki bilgi birikimi ile yaptığı çalışmalar sayesinde modern kent görünümüne kavuşmuştur.[59] (Fotoğraf 296, 299.)

1923 yılında Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte ülkede ekonomik ve toplumsal alanda birçok değişim yaşanmıştır. Bu kalkınma döneminde de hammadde ve üretim potansiyeli yüksek bir kent olan Bursa'da İpek-İş Fabrikası ve Merinos Fabrikası kurulmuştur. Bu sayede hem kentin hem de ülke ekonomisinin kalkınması amaçlanmıştır. Bu dönemde Bursa'da endüstrinin gelişmesiyle birlikte iş sahasının da genişlemiş olması kentin yoğun bir biçimde göç almasına sebep olmuştur. 1950 yılında Türkiye ve Bulgaristan arasında yapılan anlaşma sonucunda Bulgaristan göçmenlerinin Bursa'ya yerleştirilmesi kentteki nüfus artışının bir diğer nedenidir.[60] Bu dönemde kentte inşa edilen yapılar gereksinimlere cevap verecek nitelikte olsa da geleneksel mimariden uzak olmaları sebebiyle düzensiz bir kent görüntüsü yaratmıştır. Buna bağlı olarak artan kontrolsüz imar faaliyetleri ve gecekondulaşmaya engel olmak amacıyla çeşitli imar planları oluşturulmuştur. Bursa'nın ilk planı 1924 tarihinde Alman Lörcher hazırlamıştır.[61] Ancak bu plan mevcut dokuya zarar vereceğinden bazı bölgelerde uygulanmamışsa da Atatürk Caddesi ve Hisar girişi bu plan kararlarına bağlı kalınarak açılmıştır.[62] (Harita 7.)

Osmanlı döneminde Hisar dışında inşa edilmiş olan Ulu Camii, Orhan İmareti ve Hanlar Bölgesi'ni de kapsayan kentin merkezi Cumhuriyet döneminde de aynı işlevde kullanılmıştır. Bu dönemde inşa edilmiş olan eğitim yapıları, bankalar ve yönetim yapıları kent merkezi çevresinde toplanmıştır. Kent merkezinde bulunan Atatürk İlkokulu, Bursa Hükümet Konağı, Bursa Atatürk İlkokulu, Mimar

[58] Nitelikli okullarda eğitim alarak devletin önemli kademelerinde görev yapmış olan Ahmet Vefik Paşa, Bursa Valiliği döneminde kente hem kültürel hem şehircilik anlamında önemli katkılar sağlamıştır. (Bkz. Gülay Sarıçoban, "Bir Osmanlı Aydını: Ahmet Vefik Paşa", ***Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*****,** Sayı 40, 2018, Ss. 279-289, s. 283.)

[59] Kübra Uslu, ***Ahmet Vefik Paşa ve Bursa'nın Modernleşmesi Üzerine Bir İnceleme,*** Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019, s. 60.

[60] Timur Kaprol, "Cumhuriyet Sonrası 1930-1950 Yılları Arasında Bursa'da Mimari Gelişim", ***Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi***, Cilt 7, Sayı 1, Bursa, 2002, Ss. 171-184, s. 172.

[61] Bayram Vardar, "Osmanlı Modernleşme Döneminden 21. yy. Bursası'nda Kentsel Gelişim", ***Bursa Şehrinin Gelişmesi ve Kentsel Planlama Kültürü,*** Haz. Yusuf Oğuzoğlu, 1. Basım, Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa, 2008, s. 82-94.

[62] Bayram Vardar, ***a.g.m.,*** s. 84.

Kemalettin ve Vedat Tek'in önderliğinde gelişen I. Ulusal Mimarlık akımına uygun olarak inşa edilmiş yapılardır. Bu dönemde Türk mimarisinde yabancı mimarların etkisinin artması sebebiyle Türk mimarlar geleneksel mimariye sahip çıkarak Ulusal Mimarlık yaklaşımlarına bağlı kalmışlardır.[63] (Harita 9.)

1941 tarihinde Mimar Henry Prost tarafından hazırlanan Bursa'nın ilk planının amacı halka gerekli hizmetleri ulaştırılabilmek ve kent içi trafiği düzenlemek amacıyla Haussman'ın Paris'te uyguladığı aksiyel (doğrusal) planlama anlayışıyla benzer niteliklere sahiptir.[64] Prost'un planında tarihi yapıların ve sokakların orijinal dokularına uygun olarak korunması, sanayi tesislerinin kentin dışında tutulması ve caddelerin genişletilmesi vardır. Ancak bu plan Bursa'nın topografik yapısına uygun olmadığından dolayı kentin bütününde uygulanamamıştır.[65] Kentte 1958 yılında gerçekleşen büyük yangında Kapalı Çarşı'nın neredeyse tümü zarar görmüştür. Bu yangın önemli yapılara verdiği zararın yanında kent dokusuna uygun olmayan ilavelerin de yok olmasına neden olmuştur.[66] Yangından sonra Prof. Dr. Luigi Piccinato danışmanlığında kurulan İmar Planlama Bürosu'nda hazırlanan 1/4000 ölçekli Bursa Nazım Planı doğrultusunda zarar gören mahallelerin kendi karakteristiğini koruyarak günümüz koşullarında yeniden yapılandırılması amaçlanmıştır.[67] (Harita 10.) Piccinato'nun hazırladığı plan da kentin fizyolojik yapısı ve içerisindeki önemli değerlerin korunması açısından önem teşkil etse de tam olarak uygulanamamıştır. Daha sonra İstanbul Nazım Plan Bürosu'na ek olarak kurulan Bursa Nazım Plan Bürosu'nun kentin yeni planını oluşturmak amacıyla 1976 tarihinde Bursa Kenti ve Yakın Çevresi Nazım Planı ve Muradiye ve Hisar çevresi için 1/1000 ölçekli Koruma amaçlı imar planı oluşturulmuştur.[68] (Harita 12,13.) Bu tarihten sonraki dönemlerde de nüfusun artmasına ve sanayileşmeye bağlı olarak yeni iskân ve sanayi alanlarına ihtiyaç duyulmuş bu sebeple farklı tarihlerde çeşitli imar ve nazım planları oluşturulmuştur. (Fotoğraf 295, 300.)

---

[63] Timur Kaprol, "Cumhuriyet Sonrası 1930-1950 Yılları Arasında Bursa'da Mimari Gelişim", s. 176.
[64] Ertuğrul Seyhan, "Bursa", ***TDVİA,*** 6. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, Ss. 450-451, s. 450.
[65] Tülin Vural, "Bursa'nın Kentsel Gelişimi ve Piccinato Planı", ***Bursa Şehrinin Gelişmesi ve Kentsel Planlama Kültürü,*** Haz. Yusuf Oğuzoğlu, 1. Baskı, Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa, 2008, Ss. 95-102, s. 96-97.
[66] Semavi Eyice, "Kale", ***TDVİA,*** 6. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, Ss. 507-508, s. 508.
[67] Tülin Vural, ***a.g.m.,*** s. 98.
[68] Bayram Vardar**,** "Osmanlı Modernleşme Döneminden 21. yy. Bursası'nda Kentsel Gelişim", s. 85.

3. BURSA HİSARI

Uygarlıkların oluşmasıyla birlikte askeri ve güvenlik gibi ihtiyaçlara bağlı olarak inşa edilen kaleler, Osmanlı döneminde de benzer ihtiyaçlar doğrultusunda kullanılmaya devam edilmiştir. (Harita 2.) Osmanlı kaleleri genellikle dış kale, iç kale, ordu karargâhı gibi kısımlardan meydana gelmektedir. Bursa Hisarı'nda da varlığını bildiğimiz iç kalede hükümdarın ikametgâhı ve diğer birimleri yer almaktadır.[69]

İlkçağ ve Orta çağ şehirlerinde olduğu gibi yüksek bir tepede, şehre hâkim bir alana konumlanmış olan Bursa Hisarı, surlar ve korunaklı tahkimat duvarlarından oluşmaktadır. Planlaması ve inşası kentin kurulduğu antik döneme kadar uzanan Hisar, I. Prusias tarafından M.Ö. 183-185 tarihleri arasında Bursa'ya sığınan Hannibal'ın stratejik bilgilerinden faydalanılarak kurulduğu kabul edilmektedir.

Hisar'ın konumu ve genişliği yerin topografik yapısına göre belirlenmiştir. *"3.380 m"*[70] civarında ölçülere sahip olan Hisar'ın on dört burcu bulunmaktadır. Güney bölümünü kapsayan Pınarbaşı çayırı ve uzantıları ise doğu ve batıda Hisar zemini seviyesine yakındır. Bu sebeple güney bölgesi için özel savunma yöntemleri geliştirilmiştir.

Suphi Bey'in 1862 tarihli Hisar haritasından da anlaşıldığına göre; Hisar'ın doğu, batı ve kuzey kısımlarının duvarları kayalık bir teras boyunca devam ederken Pınarbaşı bölgesini kapsayan güney tarafı zemine yakın olmasından dolayı özel bir koruma duvarı ile tahkim edilmiştir.

Kale duvarları gibi dış duvarların da neredeyse tamamı yok olmuştur. Alçak dış duvarlar ve yan korumalar ise kısmen ayakta kalmıştır. Surlar geride dört, önde beş köşeli kulelerle sağlamlaştırılmıştır. (Harita 11, 12.)

---

[69] Ali Boran, "Türk Sanatına Kale Mimarisi," ***Türkler Ansiklopedisi,*** 1. Cilt, 2002, Ss. 878-892, s. 878.

[70] Neslihan Türkün Dostoğlu, ***Bursa Kültür Varlıkları Envanteri: Anıtsal Eserler,*** Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa, 2011, s. 27.

Aşıkpaşazade, Osman Gazi'nin Hisar'ın fethi için birtakım önlemler alındığını şöyle aktarmaktadır:

> *"Osman Gazi Bursa hisarının savaşla alınamayacağını ve bunun sabır işi olduğunu anladı. Hisar'ın fethi için tedbirler aldı. Kaplıca tarafına hisarın karşısına bir hisar yaptırdı. Seçkin bir yiğit olan kardeşinin oğlu Aktemür'ü, yanına seçme yoldaşlar vererek orada koydu.*
>
> *Bir hisar da dağ tarafına yaptırdı. Balabancık denen yiğit bir askeri vardı. Onu da buraya yerleştirdi. Bu iki hisarı bir yılda yaptı. Fakat köylerini güvenlik ve korumayla güzelleştirdi. Bunlar kâfirlerin hisardan parmağını bile çıkartmayıp devamlı beklerlerdi."*[71]

Neşri de Osman Gazi'nin Bursa Hisarı'nı kuşatmasıyla ilgili Aşıkpaşazade ile benzer ifadeleri kullanmıştır:

> *"Osman Gazi gördü-ki Bursa hisarı sarpdur. Cengile alınmaz. Buna sabır gerekdür deyü varub tarafeynine havale yapdurmağa kasd idüb Kapluca tarafına bir hisar yapub içine karındaşı oğlı Ak-Temür'i kodı. Zira gayet bahadır erdi.*
>
> *Ve bir hisar dahi tağ tarafına yapdırub içine karındaşı kulı Balabancık bahadır'ı kodı. Ve bu iki hisar bir yılda tamam oldı. Bunlar(in) içine girüb Bursa'nun nevahisini zabt idüb adlile ma'mur idüb Bursa hisarundan taşra dahi bakmağa komaz oldılar."*[72]

1402 yılında Bursa'yı işgal eden Timur, Hisar'a da ciddi boyutta zararlar vermiştir. Bundan on beş yıl sonra Karamanoğlu Mehmet Bey'in saldırısına uğrayan Hisar'ın savunması Çelebi Mehmet döneminin önemli isimlerinden Hacı İvaz Paşa tarafından yapılmıştır.[73]

---

[71] Aşıkpaşazade, ***Osmanoğulları'nın Tarihi Tevârîh-i Âl-i Osman,*** Haz. Kemal Yavuz, M. A. Yekta Saraç, 3. Baskı, Gökkubbe, İstanbul, 2014, s. 65.

[72] Neşri, ***Kitab-ı Cihannüma,*** Haz. Faik Reşit Unat, Mehmet A. Köymen, 1. Cilt, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987, s. 117-119.

[73] Hacı İvaz Paşa, siyasi kimliğinin yanında aynı zamanda Bursa'nın imar faaliyetlerinde görev yapmış önemli mimarlardandır. (Bkz. Zeki Sönmez, "Hacı İvaz Paşa", ***TDVİA*****,** 14. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, Ss. 486-487.)

1432'de Bursa'ya gelen Bertrandon De La Broquiere, Hisar'da kurulan kentle ilgili izlenimlerini şöyle aktarmaktadır:

> *"Olimpea adı verilen güneye bakan büyük bir dağın eteklerine kurulmuş ve güneye doğru yayılmış çok büyük bir şehirdir. Dağdan inen ırmak şehrin birçok yerinden geçer ve burası olduğundan daha büyükmüş gibi görünür; ırmak şehrin çeşitli yerlerinden geçtiği için şehir sanki kasabaların yan yana gelmesinden oluşmuş gibidir."*[74]

1546-1549 yılları arasında Bursa'yı ziyaret eden Pierre Belon, Hisar'ın kapısı üzerinde Roland'a ait bir kılıç bulunduğundan bahsetmektedir.[75]

Sicil kayıtlarında aynı dönemlerde Hisar'ın surlarının yıkılmasının yeniden onarımdan geçirildiğiyle ilgili bilgiler bulunmaktadır. *"996/1588 yılında surların Üftade Camii'ne bitişik olan duvarının uzunluğuna 40, genişliğine üç, derinliğine ise 10'a 13 zira'lık kısmı yıkılmıştır."*[76] Surlar bu tahribatın ardından 1646 tarihinde onarımdan geçirilmiştir.[77]

Evliya Çelebi, Bursa ziyaretinde gördüğü Bursa Kalesi'nin ölçülerini şöyle vermektedir, *"Kalenin fırdolayı büyüklüğü 11.000 adımdır ve 6.000 bedendir, 67 kule ve 5 kapıdır."*[78] Ayrıca, Hisar'da bulunan ibadet yapıları, konut ve kamu yapılarıyla ilgili kesin olmayan rakamlardan bahsetmektedir:

> *"İç kalede toplam 2.000 güzel evler ve kat kat yüksek saraylar vardır. Ancak bağı ve bahçeleri olmayan dar evlerdir. Yedi mahallesi, yedi cami ve mescidi ve bir hamamı vardır. Çarşı pazarında 20 adet dükkânları vardır."*[79]

---

[74] Bertrandon De La Broquiere, ***Bertrandon De La Broquiere'in Denizaşırı Seyahati,*** *s.* 200-201.
[75] Pierre Belon, ***Pierre Belon Seyehatnamesi,*** Çev. Hazal Yalın, 1. Baskı, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2020, s. 197.; Roland'a ait kılıçla ilgili anlatım için: (Bkz. Heath W. Lowry, ***Seyyahların Gözüyle Bursa 1326-1923*****,** s. 109-122.
[76] Saadet Maydaer, ***Osmanlı Klasik Döneminde Bursa'da bir Semt HİSAR***, s. 176, akt., Midhat Sertoğlu, ***Osmanlı Tarih Lugatı***, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1986, s. 19.
[77] Saadet Maydaer, ***a.g.e.,*** s. 176, akt., BŞS, B 65 137b.
[78] Evliya Çelebi, ***Evliya Çelebi Seyahatnamesi,*** Haz. Yücel Dağlı, Sait Ali Kahraman, 2. Cilt, 1. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 8.
[79] Evliya Çelebi, ***a.g.e.,*** s. 9.

Evliya Çelebi'nin kenti ziyaret ettiği dönemde Hisar'da dört tane hamam bulunduğundan bahseden Kâmil Kepecioğlu, Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilerin tam anlamıyla gerçeği yansıtmadığı görüşündedir.[80]

1834 yılında Bursa'yı ziyaret eden Charles Texier, Osmanlı dönemi Bursası ve Hisar'la ilgili izlenimlerini şöyle aktarmaktadır:

> *"Bursa şehrinin tamamı, Hisar ile kenar mahallelerden oluşan asıl şehirdir. Buranın boyu yaklaşık dört ve eni bir kilometredir. Uludağ (Olimpus)'un kollarından birinin yamacındadır. Asıl dağın tepeleri, yaratılışın büyüklük ve ihtişamıyla süslenmiştir. Kenar mahalleler sağa sola yayılmıştır. Yüksek bir tepeye sağlam şekilde yerleşmiş olan Hisar şehre hâkimdir. Kale duvarlarıyla bunun üzerinde ağır ve sağlam kuleleri vardır."*[81] (Gravür 4.)

3.1. Sur Kapıları

Kente giriş çıkışı sağlayan ve stratejik öneme sahip olan sur kapıları, dışarıdan gelebilecek tehlikeleri önleyebilecek şekilde inşa edilmiştir. Kent sakinlerinin de giriş çıkışlarının sağlandığı sur kapıları işlevsel farklılıklar göstermektedir.

Şehir sur kapıları sur planındaki işlevlerine göre *"ana kapılar, iç kapılar ve günlük giriş ve çıkışların yapıldığı dar koridorlu kapılar"*[82] olarak üç ayrı türe ayrılmaktadır.[83]

---

[80] Evliya Çelebi'nin kente geldiği dönemde Orhan Hamamı, Alâeddin Paşa Hamamı, Oruç Bey Hamamı, İbrahim Paşa Hamamı ayakta olan yapılardır. (Bkz. Kâmil Kepecioğlu, ***Bursa Kütüğü 2,*** Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa Kültür A.Ş., 2009, s. 280.)

[81] Charles Texier, ***Küçük Asya/Coğrafyası Tarihi ve Arkeolojisi,*** Çev. Ali Suat, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara, 2002, s. 201.

[82] İbrahim, Yılmaz, "Bursa Surları ve Taht-ı Kale Kapısı Rekonstrüksiyonu", ***Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,*** Sayı 26, Yıl 15, Bursa, 2014, Ss. 87-105, s. 89.

[83] Ana kapılar, doğrudan şehre giriş çıkışı sağlayan, diğer kapılara göre daha anıtsal görünümdeki kapılardır. Ana kapı ile bağlantılı olan iç kapılar ise şehrin ana bölümlerini birbirine bağlayan kapılardır. Genellikle iç sur beden duvarları üzerinde bulunan bu kapılar ve şehirden çıkışı sağlayan ana kapı arasında bir koridor bulunmaktadır. Ayrıca, iç sur duvarı üzerinde iki sur arası koridordan şehre bağlanan aynı zamanda askeri amaçlı kullanılan önü açık huruç kapıları da bulunmaktadır. Dış sur duvar yüzeylerine açılan örnekleri gibi daha güvenli olması sebebiyle kulelerin duvar yüzeylerine açılan kapılar da vardır. Dış kapı kulenin dış yüzeyinde, iç kapı ise genellikle şaşırtmalı giriş sağlamak amacıyla kulenin girişe göre dik açı yapan iç yan yüzlerinde L biçiminde açılmaktadır. (Bkz. İbrahim Yılmaz, ***a.g.m.,*** s. 90.)

Genellikle asayişin sağlanması, hırsızlık olaylarının önlenmesi için kapıların kapalı tutulmasına önem verilmiş, kapılarda güvenliği sağlamak amacıyla *"bevvab/kapıcı"* bulundurulmuştur.[84] Kentin iç sur duvarlarında yer alan kapıların "*genişliği 2,20 m; yüksekliği ise 2,50 m"*[85] ölçülerindedir. Askeri amaçlı kullanılma ihtimali üzerinde durulan bu kapılar dörtgen iç kuleler tarafından korunmaktadır.

Evliya Çelebi, seyahatnamesinde sur kapılarının isimlerini şöyle vermiştir: *"Öncelikle güney tarafa Pınarbaşı Kapısı, yine güney tarafa açılan Zindan Kapısı vardır ve Kaplıca Kapısı batıya açılır. Bir de Balıkpazarı Kapısı vardır."*[86] (Harita 11.)

3.1.1. Saltanat Kapı

Saltanat Kapı, kentin üç ana sur kapısından biridir. Kırkmerdivenler'in kuzeyinde Ortapazar Caddesi başlamaktadır. Bu cadde asıl Bursa'yı doğudan batıya kesen ana yoldur[87] Bu yolun başında Hisar'ın ana giriş kapısı olan Saltanat Kapı bulunmaktadır.

Saltanat Kapı, tekfurların ve devlet yöneticilerinin kente giriş çıkışlarda kullandıkları ana kapı olmasından dolayı diğerlerine göre en anıtsal görünümdeki kapıdır. Surlar buradan önce doğuya daha sonra kuzeye yönelmektedir.

Kapının üzerinde 821 H. (1418)'de Çelebi Sultan Mehmet tarafından kapının doğu kısmının tamir ettirildiğine dair bilgiler veren bir kitabe mevcuttur. Kitabede şu ifadeler yer almaktadır:

Okunuşu:

> *"Emera bi-tecdidi hâze'l-bâbi li-dâri's-sultân es-Sultân bin Sultân Mehmet bin Bayezid Han hallede sultânehü fi evâili Cemâziye's-sâni sene ehad ve 'ışrîne ve semânie mie 821/1418.*

---

[84] Saadet Maydaer, ***Osmanlı Klasik Döneminde Bursa'da bir Semt HİSAR,*** s. 177, akt. BŞS, A 8 216a; A 23 6b; A 25 208b.
[85] İbrahim Yılmaz, "Bursa Surları ve Taht-ı Kale Kapısı Rekonstrüksiyonu", s. 99.
[86] Evliya Çelebi, ***Evliya Çelebi Seyahatnamesi,*** s. 8.
[87] Bu caddenin Roma döneminde *'decumanus maximus'* olarak tanımlanan kenti dikey aksta kesen yol olabileceği konusunda görüşler bulunmaktadır. (Bkz. Suna Çağaptay, "Devşirilen Başkent: Osmanlı'nın İlk Başkenti Bursa'ya Yeniden Bakmak", s. 23.)

Türkçesi:

> *"Ben saltanat kapısının yenilenmesini sultan oğlu Sultan Bayezid han oğlu Mehmet emretti. Saltanatı daim olsun. Cemaziyelahir 821/1418."*[88]

Sicil kayıtlarında Saltanat Kapı'nın Osmanlı döneminde farklı isimlerle anıldığını gösteren bilgiler bulunmaktadır. *"Balıkpazarı Kapısı, Bab-ı Sûku's-Semek"*[89] bu kapıya verilen isimlerdendir.

"Genişliği 3,30 m; iç yüksekliği ise, 4,50 m"[90] olan kapının açıklığından yukarıya doğru devam eden üst form, seğirdime doğru almaşık teknikte yapılmıştır ve sivri kemerle sonlanmaktadır. Arada bulunan tuğla yüzün içerisinde girişi ve çıkışı kontrol eden pencereleri de bulunan bir gözetleme odası bulunmaktadır. Gözetleme odası kapıyı koruyan dış kule ile bağlantılıdır. (Fotoğraf 303, 304.)

1855 depreminde zarar gördükten sonra yeniden restore edilen Saltanat Kapı'nın[91], bu tarihten sonra 1904 yılında vilayet idare meclisi tarafından yıkım kararı verilmiştir.[92] Saltanat Kapı'nın yeniden inşası, 2005 yılında Osmangazi Belediyesi tarafından gerçekleştirilmiştir.[93] (Gravür 5.)

3.1.2. Yer Kapı (Bab-ı Zemin)

Yer Kapı, Kavaklı Mahallesi'nde Yer Kapı Muallimhanesi Haziresi'nin bulunduğu yerdedir. (Gravür 4.) *"Genişliği 3,60 m; iç yüksekliği ise, 4,50 m"*[94] olan kapının iki yüzünde yuvarlak kemerli alınlığı bulunmaktadır. Kapı lentosunda ahşap malzeme kullanılmıştır. Yer Kapı, 2007 yılında Osmangazi Belediyesi tarafından özgün özelliklerine bağlı kalınarak tekrar ayağa kaldırılmıştır.[95] (Fotoğraf 305.)

---

[88] Saadet Maydaer, ***Osmanlı Klasik Döneminde Bursa'da bir Semt HİSAR,*** s. 178.
[89] Saadet Maydaer, ***a.g.e.,*** s. 177, akt., BŞS, A 65 69b.; BŞS, A 4 188a, 189a; A19 149a.
[90] İbrahim Yılmaz, "Bursa Surları ve Taht-ı Kale Kapısı Rekonstrüksiyonu", s. 96.
[91] Ekrem Hakkı Ayverdi, ***Osmanlı Mimarisinin İlk Devri***, 1. Cilt, İstanbul Fetih Cemiyeti, 1966, İstanbul, s. 116.
[92] İbrahim Yılmaz, ***a.g.m.,*** s. 96.
[93] https://www.bursa.com.tr/tr/mekan/saltanat-kapi-189/. (Erişim Tarihi: 16.01.21.)
[94] İbrahim Yılmaz***, a.g.m.,*** s. 98.
[95] https://www.bursa.com.tr/tr/mekan/yer-kapi-196/. (Erişim Tarihi: 04.05.21.)

3.1.3. Fetih Kapı (Su Kapısı)

Fetih Kapı, Osmanlı ordusunun kente girdiği ilk kapı olmasından dolayı bu adı almıştır. Pınarbaşı Suyu'na yakın olduğundan ve şehre giden suyun denetimi buradan sağlandığından bu kapı aynı zamanda Su Kapısı olarak da bilinmektedir. Bu denetimi sağlamak amacıyla buraya iki katlı, beşik tonozlu bir su terazisi yapılmıştır.

2008 yılında Osmangazi Belediyesi tarafından restore edilmiş olan Fetih Kapı'nın sur duvarlarında bulunan kule kalıntıları hala görülebilmektedir.[96] (Fotoğraf 306.)

3.1.4. Zindan Kapı (Bâb-ı Siccin)

Şehrin diğer bir iç sur kapısı olan Zindan kapı, burada bir zindan bulunmasından dolayı bu adı almıştır. Hisar'ın güney bölümü savunmaya elverişli olmadığından bu bölüme çift sur uygulanmıştır. Zindan çift surun bittiği noktada yer almaktadır. Zindan, iki iç kule, bir dış kule, bir zindan boşluğu ve zindan hücrelerinin bulunduğu peçenekli perde duvarından oluşmaktadır. Zindanın iç ve dış duvarlarında horasan harçlı moloz taşlar kullanılmıştır.

Zindan hücresi yarım daire formundadır. Zindan hücresine tuğladan yapılmış tonozlu bir geçit yoluyla ulaşılmaktadır. Zindan hücresinin pişmiş toprak tuğla malzemeden yapılmış olan kubbesinin *"kalınlığı 40 cm'dir."*[97] Zindanın Bizans evresine tarihlenen dörtgen formundaki dış kulesi Osmanlı evresinde de orijinal formunda kullanılmaya devam edilmiştir.[98] Zindan iç kulesinin orijinal ölçüleri *"11,00X15,24 m, yüksekliği ise 16.70 m'dir."*[99] Seğirdim bölümü de bulunan peçenekli perde duvarı moloz taştan inşa edilmiştir. Zindanı kontrol etmek ve şehri gözetlemek amacıyla yapılmış olan bu duvarın içerisinde altı tane zindan hücresi mevcuttur.

Bulunduğu mahalleye adını veren Zindan arşiv belgelerinde yer alan bilgilere göre çeşitli dönemlerde onarımdan geçirilmiştir. *"1045/1635 yılında zindandaki kafesin çatısı tamir edilmiş, kiremitleri değiştirilmiş, bu bölümdeki tahta aksamdan yıpranan kısımları onarılmıştır."*[100] Ayrıca, zindanın mevcut koşullarının yetersiz hale

---

[96] https://www.bursa.com.tr/tr/mekan/fetih-kapi-187/. (Erişim Tarihi: 15.03.21.)
[97] Doğan Yavaş, "Bursa Şehir Surlarında Ortaya Çıkan Zindanın Restorasyonu", ***Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,*** Cilt 18, Sayı 32, Bursa, 2017, Ss. 55-75, s. 64.
[98] Doğan Yavaş**, *a.g.m.,*** s. 65.
[99] Doğan Yavaş, ***a.g.m.,*** s. 69.
[100] Saadet Maydaer, ***Osmanlı Klasik Döneminde Bursa'da bir Semt HİSAR,*** s. 203, akt. BŞS, B 59 129b.

gelmesinden dolayı 1092/1681 tarihinde duvarları ve zindan boşluğunun tavanı onarımdan geçirilmiştir.[101]

2008 yılında Osmangazi Belediyesi tarafından zindanın restorasyonu ile ilgili restorasyon öncesi araştırma çalışması başlatılmıştır. Zindanın bulunduğu alan üzerinde konutlar bulunması sebebiyle bu çalışmada yeterli sonuca varılamamıştır.

2011 yılında Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından buradaki konutlar istimlâk edildikten sonra alanda Bursa Müze Müdürlüğü tarafından kazı çalışmaları başlatılmıştır. Bu çalışma sonunda zindanın giriş kapısı ve diğer bölümleriyle ilgili bilgiler verebilecek önemli verilere ulaşılmıştır. Bu verilerden yola çıkılarak iç ve dış kulelerinin rölövesi çıkarılmıştır.[102]

Yapılan rölöve ve restitüsyon çalışmaları neticesinde yapının Erken Bizans evresine ait olabileceği ihtimali üzerinde durulmaktadır. Plan ve diğer mimari veriler değerlendirildiğinde ise yapının kule bağlantılı yer altı zindanlarından olduğu tespit edilmiştir.[103]

2015 yılında Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından başlatılan Zindan Kapı restorasyon çalışması 2021 yılında tamamlanarak *'Zindan Kapı Müzesi'* adı altında ziyarete açılmıştır.[104]

3.1.5. Kaplıca Kapı

Günümüzde mevcut olmayan Kaplıca Kapı Hisar'ın batı yönünden giriş sağlanan kapsıdır. Kaplıca Kapı, *"L planlı"*[105] şemaya sahiptir. Konumu itibariyle diğer sur kapıları kadar korumaya ihtiyaç duyulmayan Kaplıca Kapı, içten ya da dıştan herhangi bir kule ile tahkim edilmemiştir.

---

[101] Saadet Maydaer, ***Osmanlı Klasik Döneminde Bursa'da bir Semt HİSAR***, s. 203, akt. BŞS, B 104 74a.
[102] İbrahim Yılmaz, "Şehir Sur Zindanları Kapsamında Bursa Zindanın Tespiti Belgelenmesi ve Restitüsyonu", ***Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,*** Yıl. 20, Sayı. 31, Bursa, 2016, Ss. 173-194, s. 180-185.
[103] İbrahim Yılmaz, ***a.g.m.,*** s. 187.
[104] https://www.bursa.bel.tr/etkinlik/bursada-tarihi-zindanlar-kapisini-sanata-aciyor-118. (Erişim Tarihi: 13.04.21.)
[105] İbrahim Yılmaz, "Bursa Surları ve Taht-ı Kale Kapısı Rekonstrüksiyonu", s. 97.

4. HİSAR BÖLGESİ'NDE İNŞA EDİLEN MİMARİ ESERLER

4.1. Külliyeler

4.1.1. ORHAN KÜLLİYESİ

Fotoğraf No: 36-39

Çizim No: 1-2

İnceleme Tarihi: 08.02.2021

Konumu: Orhan Külliyesi'ni oluşturan ve günümüzde mevcut olmayan yapıların konumlarıyla ilgili bilgileri arşiv belgeleri ve çeşitli haritalardan öğrenmekteyiz.

Kazım Baykal, mescidin günümüzde Tophane Saat Kulesi'nin arkasındaki okulun yerinde olduğu bilgisini vermektedir.[106] Arşiv kayıtları ve diğer kaynaklar medresenin de yine aynı alan içerisinde bulunduğuna işaret etmektedir.

Günümüzde mevcut ve aktif olan hamam ise Satı Caddesi ve Oruç Bey Caddesi'nin kesiştiği noktada bulunmaktadır.

Mimarı: Bilinmiyor.

Banisi: Mescid ve diğer yapılar Orhan Bey tarafından inşa ettirilmiştir.

Tarihçesi: Bursa'nın fethiyle birlikte imar faaliyetlerinin başlatıldığı Hisar'da ilk yapılar Orhan Bey tarafından inşa ettirilmiştir. Hisar'da farklı mahallelerde inşa edilmiş olan yapılardan oluşan Orhan Külliyesi, mescid, medrese ve hamamdan meydana gelmektedir. Farklı tarihlerde inşa edilen yapılardan Orhan Hamamı günümüzde mevcut iken mescid ve medrese günümüze ulaşmamıştır.

Mescid

Orhan Mescidi, Orhan Bey tarafından fetih sembolü olarak kentte inşa ettirilmiş ilk ibadet yapısıdır. Günümüzde mevcut olmayan mescidin varlığını bugün Şehadet Camii'nin doğu kapısına asılmış olan kitabesinden anlamaktayız. Kitabesinden de anlaşıldığına göre mescid, 1337 tarihinde inşa edilmiştir.[107] *"0,55X0,75 m"*[108]

[106] Kazım Baykal, ***Bursa ve Anıtları*****,** Aysan Matbaası, 1950, s. 55.
[107] Ekrem Hakkı Ayverdi, ***Osmanlı Mimarisinin İlk Devri***, s. 58.
[108] Nermin, Beşbaş, Hikmet, Denizli, ***Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler (Bursa İl Merkezi)*****,** 3. Cilt, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1983, s. 173.

ölçülerindeki bu kitabe, ortasında dört satırlık bir yazı ve bunu çevreleyen bir kitabe kuşağından oluşmaktadır.

Kitabenin ortasındaki metni çevreleyen yazı kuşağı:

١-امر المسجد المبارك لرضاء الله تعالى من بنى مسجداً لك بنى الله له بيتاً فى الجنة

٢ -اللهم اغفر لصاحب هذا المسجد و هو امير الكبير المعظم المجاهد فى

٣ -سبيل الله سلخان/سلتان الغزاة غازي بن الغازى شجاع الدنيا والدّين منفق

٤-الآفاق يمين الايمان اورخان بن عثمان ادام الله عمره

Okunuşu:

1. *"Allahümmeğfirlisahibi haze'l-mescide ve hüve'l-emıril-kebiri'l-muazzam el-mücahid (iki kelime)*

2. Sultan-ü'l-guzat gazi bini'l gazi şücaud-dünya vedin (bir kelime)

3. El afak yeminü'l-eyman (?) Orhan bin Osman edamallahü ömrehu

4. Emere (bi-bina-i hazel) mescidi'l-mübarek li rızaillahi teala men bena mesciden bena'l-lahü lehu beyten fi'l-cenne.

Türkçesi:

1. Ya rabbi sen bu mescidin sahibine mağfiret et. O büyük ve azametli (Ulu) emir, savaşan.

2. (..) Gazilerin Sultanı, Gazi oğlu Gazi, din ve dünyanın arslanı (..)

3. Osman oğlu Orhan, Allah ömrünü uzun etsin

4. (...) Allah rızası içün bu mübarek mescidin yapılmasını emretti. Mescid yapana Allah cennette bir köşk yapar." [109]

Ortada yer alan metin:

١ -بسم الله الرحمان الرحيم

٢ -قل هو الله احد الله الصمد

٣ -لم يلد ولم يولد ولم يكن له كفواً احد

٤ -في تاريخ سنه ثمان و ثلثين و سبعمائه[110]

[109] Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, ***Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler (Bursa İl Merkezi),*** s. 173.

Okunuşu:

1. *"Besmele*

2. İhlas Suresi

3. Tarihi senete semanin ve selasine ve seb'a mie (738)."[111]

Evliya Çelebi, iç kaleden bahsederken Orhan Mescidi'nin de burada bulunduğunu söylemekte ve Orhan Mescidi'nin mimari özelliklerini şöyle aktarmaktadır:

> *"Sultan Orhan Camii buradadır. Uzunluğuna ve genişliğine 110 ayak camidir. Bu caminin tek şerefeli bir minaresi vardır."*[112]

1802-1803 tarihinde Bursa'yı ziyaret eden Alman kâşif Ulrich Jasper Seetzen, gezisi esnasında Manastır Camii olarak adlandırdığı Orhan Mescidi'nin duvarlarında eski yapıya ait izlerden şöyle bahsetmektedir:

> *"Kubbenin içinde, kireç badanası üzerine yapılmış on iki havarinin tablosu var. Bu resimler, kuşkusuz caminin bir Rum kilisesi olduğu zamandan kalma ve oldukça iyi korunmuş durumda. Adam bize birkaç haç işareti ve binanın başka yerlerinde de bazı resimlerin izlerini gösterdi. Havarilerin tabloları, günümüzde hala tüm Rum kiliselerini süsleyen tablolar tarzında yapılmıştı."*[113]

1804 yılında Bursa'ya gelen Joseph V. Hammer, seyahatnamesinde Bursa'yı ziyaret ettiği dönemde Orhan Mescidi'nin yaşanan yangınlardan tahrip olsa da hala ayakta olduğu ancak kullanılmadığı bilgisini vermektedir.[114]

Orhan Mescidi'nin plan ve mimari özellikleri ile ilgili bilgi veren maddi veri bulunmamakla birlikte arşiv kaynaklarında onarımına dair bazı bilgiler mevcuttur. *"15 Safer 1224 (1 Nisan 1809) tarihli bir vesikada, kal'e içindeki büyük yangında*

---

[110] Ekrem Hakkı Ayverdi, ***Osmanlı Mimarisinin İlk Devri***, s. 59.
[111] Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, ***Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler (Bursa İl Merkezi)***, s. 173.
[112] Evliya Çelebi, ***Evliya Çelebi Seyahatnamesi,*** s. 9.
[113] Ulrich Jasper Seetzen, ***İstanbul Günlükleri ve Anadolu'da Yolculuk,*** 1. Baskı, Çev. Selma Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 415.
[114] Joseph V. Hammer, ***Hammer Seyahatnamesi***, 1. Baskı, Çev. Nilüfer Epçeli, Haz. Samet Altıntaş, Timaş Yayınları, İstanbul, 2020, s. 50.

hasar görmüş olan yapının, medrese ile berâber 11732,5 kuruşa ta'mir edildiği bildiriliyor."[115]

Suphi Bey'in 1862 tarihli haritasında mescid kare planlı bir yapı olarak gösterilmiştir. Hisar'da inşa edilmiş erken örneklere bakıldığında Orhan Mescidi'nin de kare veya kareye yakın bir plana sahip cuma camisi olduğu söylenebilir.

Mescid, kullanılabilir durumda olmaması sebebiyle Evkaf Dairesi tarafından 1927 yılında ev olarak kullanılmak üzere kiraya verilmiştir. [116] Bu bilgilere göre, fetih sembolü olarak[117] kilisenin camiye dönüştürüldüğü ya da yeni bir yapı inşa edildiği konusu mescidin mimari özelliklerine işaret eden herhangi bir veri bulunmaması sebebiyle henüz belirsizliğini koruyan bir konudur.

Medrese

Orhan Medresesi kentin fethinden sonra inşa edilmiş olan ilk eğitim yapısıdır. Günümüzde mevcut olmayan medrese ile ilgili bilgileri arşiv belgelerinden ve çeşitli haritalardan öğrenmekteyiz.

Neşri'nin, *"Rivayetdür ki, Orhan Gazi iki 'imaret yapdurdı: biri Bursa'da ve biri İznik'da ve Manastrı Bursa'da, bu medrese itdürdi"*[118] şeklindeki ifadesi Hisar'da Orhan Bey'e ait bir medresenin varlığına işaret en erken tarihli bilgilerdendir.

Medresenin vakfiyesi bulunmamakla birlikte[119] konumu ve mimari özellikleri hakkındaki bilgiler de tartışmalıdır. Vakfiyesi bulunmayan medreseye bazı yerlerin vakfedildiği bilinmektedir. Medrese için vakfedilen yerler arasında *"Manastır/Orhan Hamamı, Alişar Köyü'nde Delicesu, Kurudere, orman ve Filadar Köyü'ne giden yolla çevrili olan, Kadı Çiftliği diye bilinen 1,5 çiftlik miktarı bir yer*, *Hallac, Çeltikçi ve Gureba çiftlikleri"*[120] bulunmaktadır.

Ekrem Hakkı Ayverdi, medresenin Orhan Türbesi'nin kuzeyinde yer alabileceğinden bahsetmektedir.[121] Kâmil Kepecioğlu ise medresenin Orhan Türbesi'nin bitişiğinde

---

[115] Ekrem Hakkı Ayverdi, ***Osmanlı Mimarisinin İlk Devri***, s. 58, akt., B.K.S., 277. C., 80 S.
[116] Kâmil Kepecioğlu, ***Bursa Kütüğü 3,*** Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa Kültür A.Ş., 2009, s. 106.
[117] Doğan Kuban, ***Osmanlı Mimarisi****,* Yem Yayın, 2016, s. 123.
[118] Neşri, ***Kitab-ı Cihannüma,*** s. 187.
[119] Mefail Hızlı, ***Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreseleri****,* İz Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 20.
[120] Saadet Maydaer, ***Osmanlı Klasik Döneminde Bursa'da bir Semt HİSAR***, s. 115, akt., BŞS, A 4 30b.; 115, akt., BŞS, A 19 301b.; BŞS, A 25 87b.
[121] Ekrem Hakkı Ayverdi*,* ***a.g.e.,*** s. 93.

olduğu bilgisini vermektedir.[122] Suphi Bey'in 1862 tarihli haritasında medresenin Orhan Türbesi'nin yanında olduğu görülmektedir.

XVI. yüzyılın önemli isimlerinden biri olan Hoca Sadettin Efendi medreseyle ilgili şöyle bilgi vermektedir:

> *"Bu şehrin iç kalesinde Manastır adıyla tanınan kiliseyi medreseye çevirterek burada öğrencilerin kalacakları hücrelerin yapılmasını da emretti. Gerekli sağlam vakıflarını kurarak, gelirlerini müderrislere, öğrencilere, imarette çalışan hademe ve sayir işçilere ayırdı."*[123]

Kâmil Kepecioğlu da medresenin manastırın yerine inşa edilmiş olan Orhan Türbesi'nin yanında bulunması sebebiyle manastır adını aldığı görüşündedir.[124] Aptullah Kuran, medresenin *"bir dershane, on beş talebe odasından"*[125] oluşan bir yapı olduğundan bahsetmektedir.

Medrese, 1855 depreminde yıkıldıktan sonra yerine ahşap olarak tekrar inşa edilmiştir. Daha sonra o bölgenin *'Osmanlı Meydanı'* olarak düzenlenmesi amacıyla medresenin arsası bu alana dâhil edilmiştir. Ahmet Vefik Paşa 1864'te Osmanlı Meydanı'nın doğusunda bir alanı medrese için ayırmış, bu alanı duvarlarla çevirmiş ancak bu dönemde müfettişlik görevinden ayrılınca medresenin inşası durmuştur. Ahmet Vefik Paşa'dan görevi devralan Hacı İzzet Paşa ise ancak meydanın çevre düzenlemesini ve şadırvanı bitirebilmiştir. Medresenin inşası son olarak Sultan Abdülhamid tarafından tamamlanmıştır. Bir önceki yapıya göre daha az odası olan dershanenin 1906 yılında 38 öğrencisi olduğu bilinmektedir.[126]

Medresede görev yapmış müderrisler:

1. *"Kızıl Katır Muslihiddin Efendi (II. Mehmed devri)*
2. *Alâeddin Ali Fenarî*
3. *Fenarî-zâde Şah Çelebi*
4. *Sinâneddin Yusuf Efendi (II. Bâyezid devri)*

---

[122] Kâmil Kepecioğlu, ***Bursa Kütüğü 3,*** s. 105.
[123] Hoca Sadettin Efendi, ***Tacüt-Tevarih,*** Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Cilt 1, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s. 78.
[124] Kâmil Kepecioğlu, ***a.g.e.,*** s. 105.
[125] Aptullah Kuran, ***Selçuklular'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Mimarlık,*** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Basım, 2018, s. 344.
[126] Kâmil Kepecioğlu, ***a.g.e.,*** s. 105-106.

5. *Kutbüddin Mehmedd Efendi*
6. *Muhyiddin Mehmed Şah Efendi*
7. *Kara Haydar Efendi*
8. *Mîrîm Çelebi*
9. *Mîmar-zâde Muhyiddin Mehmed Efendi*
10. *İsrafil-zâde Fahreddin Efendi*
11. *Sinâneddin Yusuf b. Ali Yegâni*
12. *Pîr Ahmed Çelebi*
13. *Emir Hasan Çelebi*
14. *Mâlûl-zâde Mehmed Efendi*
15. *Zeyrek-zâde Paşa Çelebi*
16. *Ehlice Muhyiddin Efendi*
17. *Martolos Efendi,*
18. *Zırva Tâceddin Efendi*
19. *Mustafa Efendi*
20. *Muhyiddin Mehmed b. Hûsameddin*
21. *Vahî-zâde*
22. *Pîrî Reis*
23. *Tosyalı Oğlan Mustafa*
24. *Emir Şah Birâderi Mehmed Efendi*
25. *Yahyâ Efendi*
26. *Hüsam Efendi*
27. *Subaşı-zâde Mehmed Efendi*
28. *A'rac Seydî Efendi*
29. *Hızır Bey*
30. *Mârûf- zâde Mehmed Efendi*
31. *Hüsrev-zâde Mustafa Hüsrevî*
32. *Kepenekçi-zâde Şah Mehmed Efendi*
33. *Vifak Mehmed Efendi*
34. *Hüseyin Bîkesî Efendi*
35. *Kepenekçi-zâde Şah Çelebi*

36. *Köse Şems Efendi"*[127]

Suna Çağaptay'ın 2009 yılında medresenin bulunduğu alanda yapmış olduğu arkeo-jeofizik incelemeler neticesinde birçok mimari ize rastlanmışsa da bunların medrese yapısına ait olup olmadığı konusu henüz belirsizdir.[128]

Mescid gibi medresenin de devşirme bir yapı olup olmadığını gösteren herhangi bir maddi veri bulunmamakla birlikte medresenin özgün hali ve adıyla ilgili kaynaklarda yer alan ifadeler tartışmalı ve araştırılması gereken bir konudur.[129]

Eskiyeni Hamam

Günümüzde Oruç Bey Hamamı olarak hizmet veren Eskiyeni Hamam'ın, Orhan Bey'in Hisar'da inşa ettirdiği mescid ve medreseye gelir sağlaması amacıyla inşa edildiği bilinmektedir.[130] Hamamın inşa tarihinin 738 (1337) yılı yani Orhan Mescidi ve Medresesi'nin inşa tarihi ile aynı olma ihtimali üzerinde durulmaktadır.[131] Hamam sicil kayıtlarında, *"eski hamam, Orhan Vakfı'na câri hamam, eski yeni hamam,"*[132] gibi isimlerle anılmaktadır.

Ekrem Hakkı Ayverdi'nin hamamla ilgili Bursa sicil kayıtlarından aktardığı bilgi şöyledir:

> *"889 (1384) tarihinde bir fermanda, Ceddim Orhan tabeserahın Manastır medresesine vakf olan hamamın altı bin akçe ile meremmet idilmesi.." hakkında emir verilmiştir. 29 Muharrem 1099 (1687) tarihli bir kayıtta, "Orhan vakfından kal'ede Sa'di Fakıyh Mahallesi'nde Eski-Yeni Hamam hassa mi'marı kaymakamı*

[127] Cahid Baltacı, ***XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri II***, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 550-554.
[128] Suna Çağaptay, "Devşirilen Başkent: Osmanlı'nın İlk Başkenti Bursa'ya Yeniden Bakmak", s. 34, akt., Suna Çağaptay, "Archaeology Report: Results of the Tophane Area GPR Surveys, Bursa, Turkey", ***Dumbarton Oaks Papers,*** S.68, Washington D.C., 2014, Ss. 387-404, s. 394-6, 3 ve 5 numaralı resimler.)
[129] Suna Çağaptay, ***a.g.m.,*** s. 34-35.
[130] Saadet Maydaer, ***Osmanlı Klasik Döneminde Bursa'da bir Semt HİSAR***, s. 147.
[131] Ekrem Hakkı Ayverdi, ***Osmanlı Mimarisinin İlk Devri***, s. 111.
[132] Saadet Maydaer, ***a.g.e.,*** s. 147, akt. BŞS, A 4 35b.; BŞS, A 47 79a; Ekrem Hakkı Ayverdi, ***a.g.e.,*** s. 111.

Elhac Mustafa bin Osman tarafından keşfolunarak 62994 akçe ile ta'mirine" karar verildiği görülmektedir." [133]

Verilen bilgilerden de anlaşıldığı gibi hamam medrese için vakfedilmiş bir yapıdır ve gerekli görüldüğü takdirde onarımdan geçirilerek kullanılmaya devam edilmektedir.

Günümüzde eyvanlı plana sahip bir yapı olan Eskiyeni Hamam'ın özgün planıyla ilgili bilgiler henüz mevcut değildir.[134] Hamam soyunmalık, sıcaklık, ılıklık, halvet birimleri ve külhan bölümünden oluşmaktadır. Soyunmalık bölümü dikdörtgen bir plana sahiptir. Ortasında bir aydınlık feneri bulunan çatısı ahşaptandır.

Ilıklık ve sıcaklık bölümünün üzeri kubbe ile örtülmüştür. Sıcaklık bölümü eşit oranda kare planlı, biri kubbeli diğeri beşik tonozlu iki birimden oluşmaktadır. Sıcaklık bölümüne açılmış olan bir eyvanla halvet birimlerine ulaşılmaktadır. Hamamın dış cephesi sıvalıdır.

Yapının içinde ve dışında herhangi bir süsleme özelliğine rastlanmamaktadır. Büyük oranda özgün özelliğini kaybeden yapı uzun yıllar bakımsız kaldıktan sonra esaslı bir tamirattan geçirilerek kullanıma açılmıştır.

[133] Ekrem Hakkı Ayverdi, ***Osmanlı Mimarisinin İlk Devri,*** s. 111, akt. BKS, 4. C., 39. S.; BKS, 4. C., 39. S., BKS, 355, C., 119. S.
[134] Alidost Ertuğrul, "Hamam Yapıları ve Literatürü", ***Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi***, Cilt 7, Sayı 13, 2009, Ss. 241-266, s. 248.

4.1.2. ALÂEDDİN BEY (PAŞA) KÜLLİYESİ

Fotoğraf No: 41-66

Çizim No: 3-7

İnceleme Tarihi: 18.02.2021

Konumu: Bulunduğu mahalleye adını veren Alâeddin Camii, Alâeddin Mahallesi, Değre Sokak'ta bulunmaktadır.

Mimarı: Bilinmiyor

Banisi: Cami ve külliyeye ait diğer yapı birimleri, Osman Bey'in oğlu, Orhan Bey'in kardeşi Alâeddin Bey[135] tarafından inşa ettirilmiştir.

Tarihçesi: Cami Bursa'da başlayan Türk hâkimiyetinin günümüzde mevcut olan ilk eseri olarak kabul edilmektedir. Caminin ve külliyeyi oluşturan diğer yapı birimlerinin inşa tarihi, banisi ve bulunduğu konumla ilgili bilgiler veren vakıf kayıtları bulunmaktadır.

Aşıkpaşazade, Osman Gazi'nin vefatından sonra Orhan Bey ve Alâeddin Paşa'nın miras paylaşımı sırasında, Alâeddin Paşa'nın Orhan Bey'e paşa olmayı kabul etmediğini ve kendisinden Kite Ovası'nda bulunan Kodura (Fotra) Köyü'nü istediğini, Orhan Bey'in de bu teklifi kabul ettiğini aktarmaktadır. Ayrıca, Alâeddin Paşa'nın Kükürtlü'de bir tekke, Kaplıca Kapı'dan içeri girilen konumda bir mescit ve Hisar içinde konumuz olan camiyi yaptırdığı bilgisini vermektedir.[136]

Neşri, *"Alaüd-Din Paşa dahi Bursa'da Kükürdlü'de bir tekye yapdı ve kapudan yukaru dahi bir mescid yapub yanında evler yapub kendü dahi anda sakin oldı"*[137] şeklindeki ifadesiyle Hisar içindeki caminin Alâeddin Bey'e ait olduğunu doğrulamaktadır.

"Alâeddin Bey Evkafı'nın gelir ve giderlerini gösteren 1006-1007/1597-1598 tarihli muhasebe defterinde de Alâeddin Bey'in biri kale içinde diğeri Kükürtlü'de olmak

[135] Alâeddin Bey'in adına bazı kaynaklarda Ali ve Ali Erden olarak rastlanmaktadır. Ayrıca Alâeddin Bey'in adı hanedan mensubu olmayan Alâeddin Paşa ile karıştırılsa da kendisi vakfiyelerde ve tahrir defterlerinde *'bey'* sıfatı ile anılmaktadır. Ordu kumandanlığı görevlerinde bulunan Alâeddin Bey'in savaş için gittiği Biga'da 1333 yılında şehit olduğu hakkında görüşler bulunmaktadır. Mezarı babası Osman Gazi'nin türbesindedir. (Bkz. Abdülkadir Özcan, "Alâeddin Bey", ***TDVİA,*** 2. Cilt , Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, s. 320.)

[136] Aşıkpaşazade, ***Osmanoğulları'nın Tarihi Tevârîh-i Âl-i Osman,*** s. 79-80.

[137] Neşri, ***Kitab-ı Cihannüma,*** s. 149.

üzere iki ayrı mescidinin bulunduğu açıkça ifade edilmektedir."[138] Bu arşiv belgesi de Aşıkpaşazade ve Neşri'nin verdiği bilgileri doğrular niteliktedir. Ayrıca önemli isimlerin de cami için vakıfları bulunduğu bilinmektedir. *"887/1482 yılında Kılıç Bey b. Hızır Bey, çiftliğini Alâeddin Bey mescidine vakfetmiştir."*[139]

Caminin kesin inşa tarihi hakkında farklı görüşler bulunsa da Alâeddin Bey Vakfiyesi'nin düzenlenme tarihinin 733/1332 olması caminin bu tarihten önce inşa edildiğini gösteren bilgilerden biridir.

Caminin *"...kapısının üstünde siyah kâğıda yaldızla ve celi sülüsle yazılmış 1306 (1890) tarihli levhası ve satır uçlarında ince kalemle '726 bina-yı evvel 1278 (1861) bina-yı sani' meşruhatı mevcut bulunmaktadır."*[140]

Planı ve Mimari Özellikleri: Koruma duvarlarıyla çevrili bir bahçenin içerisinde bulunan cami; *"8,20X8,20 m"*[141] ebatlarında, kare planlı, tek kubbeli ve önünde üç gözlü son cemaat yeri olan bir yapıdır. *"8,20 m çapındaki"*[142] kubbesi on altıgen kasnağa oturmaktadır ve dıştan kurşunla kaplıdır. Kubbe kasnağının yerden yüksekliği *"3,25 m, kendisi 2,10 m"*[143] olup ve yelpaze şeklinde Türk üçgenlerine oturmaktadır. Caminin duvarları *"1,05 m kalınlığındadır."*[144]

Son cemaat yeri üç bölümlüdür. Üst örtü sisteminde; iki yanda aynalı tonoz, orta bölümde fener benzeri kubbecik kullanılmıştır. Sütun aralarında basık sivri kemer kullanılmıştır. Revakın *"aralarında yaklaşık 2,80 m mesafe bulunan, 2,00 m yüksekliğinde ve 1,20 m çapında"*[145] dört tane sütunu bulunmaktadır. Dört sütun başlığından ikisi Bizans-iyon tipinde, ortadaki ikisi ise oymalı sepet biçimindedir.[146]

---

[138] Saadet Maydaer, ***Osmanlı Klasik Döneminde Bursa'da bir Semt HİSAR***, s. 62, akt. BOA, EV. HMH.d., s. 38.
[139] Saadet Maydaer, ***a.g.e***., s. 65, akt. BŞS, A 101/118, 240a.
[140] Ekrem Hakkı Ayverdi, ***Osmanlı Mimarisinin İlk Devri,*** s. 50.
[141] Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, ***Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler (Bursa İl Merkezi)*****,** s. 12.
[142] Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli*,* ***a.g.e.,*** s. 12.
[143] Ekrem Hakkı Ayverdi, ***a.g.e.,*** s. 50.
[144] Aptullah Kuran, ***İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami*****,** Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1964, s. 6-7.
[145] Özlem Çuhadar, ***Bursa Camilerinde Revak Erken Dönem Üzerine Bir Deneme*****,** Bursa Kültür A.Ş., Bursa, 2011, s. 26.
[146] Girişin sağında ve solunda bulunan sütun başlıkları İstanbul'daki Küçük Ayasofya Camii'nde (St. Sergıus&Bacchus Kilisesi) ve Ayasofya Camii'nde (Hagia Sophia Kilisesi) görülen sütun başlıkları ile aynı üslup özellikleri göstermektedir. (Bkz. Büke Yosunkaya, ***Bursa ve İznik'teki Erken Dönem Osmanlı Yapılarında Devşirme Malzeme Kullanımı,*** Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007, s. 71.)

Son cemaat yerinde uygulanan bu mimari program, kurgu ve kullanılan devşirme malzemeler yapının cephe görünümünü doğrudan etkilemektedir.

Ana ibadet mekânına giriş kapısının bulunduğu kuzey duvarında kapının iki yanında birer tane, doğu ve batı duvarında ikişer tane dikdörtgen formlu, içeriden nişli, yuvarlak kemerli, güney duvarında ise mihrabın üstünde dikdörtgen formlu, sivri kemerli bir pencere bulunmaktadır. Kazım Baykal, asıl yapının minberiz olduğu, günümüzde kullanılan minberinin Mevlevihane'den getirildiği bilgisini vermektedir.[147] Mihrabın üç kenarlı bir nişi, iki yanında sütunları, alınlığı ve oturmalık bölümü bulunmaktadır. Caminin güneydoğu köşesinde vaaz kürsüsü, kuzeydoğu köşesinde ise minberi bulunmaktadır.

Ana ibadet mekânının kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerinde namaz kılma alanları bulunmaktadır. Giriş kapısının üst bölümünde mahfil olarak kullanılan, dört direkle taşınan korkuluklu bir balkon bulunmaktadır**.**

Yapının son cemaat yerinin kuzeydoğu köşesinde sekizgen kaideli, yuvarlak gövdeli, çokgen külahla sonlanan tek şerefeli bir minaresi vardır. Minareye son cemaat yerinin doğu duvarına açılan yuvarlak kemerli bir kapıdan çıkış sağlanmaktadır.

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Caminin beden duvarları moloz taş ve tuğla kullanılarak almaşık teknikte inşa edilmiştir. Caminin üst örtü sistemi ve minare külahı kurşunla kaplıdır.

Son cemaat yerinin ön bölümü camekânla kapatılmıştır. Camekânların alt bölümündeki korkuluklarda, revak sütunlarında, yapının kitabesinde ve ana ibadet mekânının duvarlarında zeminden pencere pervazına kadar mermer malzeme kullanılmıştır. Minaresinde tuğla malzeme, caminin ana ibadet mekânına giriş kapısında ve pencere sövelerinde, mihrap oturmalıklarında kesme taş malzeme kullanılmıştır. Caminin vaaz kürsüsünde, minberinde, giriş kapısının kuzeydoğu ve kuzeybatı köşesinde bulunan namaz kılma bölümü korkuluklarında ve mahfilinde ahşap malzeme kullanılmıştır.

Süsleme Özellikleri: Caminin içinde yalnızca mihrapta süsleme öğelerine rastlanmaktadır. Mihrabın iki yanındaki sütunların alınlığında ve mihrap nişinde

[147] Kazım Baykal, ***Bursa ve Anıtları*****,** s. 66.

kalemişi tekniği ile yazılmış dua suresi bulunmaktadır. Sütun başlıklarında kabartma çiçek motifleri bulunmaktadır.

Mihrap kavsarasında kalemişi tekniği ile yapılmış perde biçiminde süsleme görülmektedir. Köşeliklerinde kalem işiyle yapılmış kırmızı lale motifleri görülmektedir. Mihrabın üstünde vitray pencere bulunmaktadır. Ayrıca caminin içinde üzerlerinde *"merhum Sultan Alâeddin vakfıdır, sene 1113"*[148] yazan iki eski şamdan bulunmaktadır.

Caminin iç mekân duvarlarında kullanılan mermerler ve beyaz sıva arası kalem işi palmet kuşağı ile çevrelenmiştir. Pencerelerin üst bölümü yaprak motifiyle sonlanmaktadır. Kubbe kasnağını çevreleyen Türk üçgenlerinin her birinde kalem işi tekniğinde yazılmış çar-ı yarlar bulunmaktadır. Kubbe eteğinde ve kubbe göbeğinde yine kalem işi tekniğinde yapılmış bitkisel motifler görülmektedir. Minare şerefesinde mukarnas kullanılmıştır. Caminin üst örtü sistemi üç sıra kirpi saçakla sonlandırılmıştır.

Hamam

Bursa'nın en eski hamamlarından biri olan yapı Alaeddin Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. Günümüzde mevcut olmayan hamamın caminin batısında bulunduğu bilinmekte ve kalıntıları görülebilmektedir. Bunun yanında arşiv belgeleri, tahrir defterleri ve diğer kaynaklarda hamamın varlığına işaret eden bilgiler mevcuttur.[149]

Yapı, *"1519'da 3900 akçe sarf edilerek onarılmıştır."*[150] Hamamın suyunun alt yapı sistemindeki problemler yüzünden kirlenmesi sebebiyle 961-962/1554-1555 tarihlerinde işlevsiz bir hale gelmiştir.[151] Hamamın XVI. yüzyılın sonlarında ayakta olduğunu gösteren bir diğer belge ise *"Alaeddin Bey Evkafı'nın 1006-1007/1597-1598 tarihli muhasebe kayıtlarıdır."*[152]

---

[148] Kazım Baykal, ***Bursa ve Anıtları*****,** s. 66-67.
[149] Büşra Merve Erünsal, ***XVI. Yüzyıl Sonlarında Hüdavendigar Livası Vakıflarından Kesitler***, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018, s. 12-14.
[150] Semavi, Eyice, "Alâeddin Camii", ***TDVİA****,* 2. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, Ss. 323-324, s. 323.
[151] Saadet Maydaer, ***Osmanlı Klasik Döneminde Bursa'da bir Semt HİSAR,*** s. 150, akt., BSŞ, A 58 35b.
[152] Saadet Maydaer, ***a.g.e.,*** s. 151, a.k.t., BOA, EV. HMH. D. 38, s. 2-3.

Çeşme

Çeşme, bahçenin dış duvarında bulunmaktadır. Ekrem Hakkı Ayverdi, 1960 restorasyonunda çevre duvarıyla beraber yapılan çeşmenin Osmanlılardan bize ulaşan en eski çeşme olduğu bilgisini vermektedir.[153]

Almaşık teknikte yapılmış olan çeşmenin üst bölümünde kirpi saçak uygulanmıştır. Çeşme teknesi ve aynalığı mermerdendir. Çeşme 1959 yılında Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu tarafından onarımdan geçirilmiştir.[154]

Hazire

Hazire, caminin bahçe girişinin kuzeydoğu köşesinde yer almaktadır. Mezarlardan bazıları Alaeddin Vakfı'nda görev yapan kişiler ve onların aile üyelerine aittir.[155]

"Hacı Osman Ağa, Alaeddin Bey Vakfı Mütevellisi'nin (15 Rebiülevvel 1216/26 Temmuz 1801)"[156] mezarı, hazirede bulunan lahit tipli en büyük mezardır. Mermer lahdin etrafında içleri bitkisel motiflerle süslenmiş kabartma rozetler bulunmaktadır.

Hazirede bulunan diğer mezarlar:

> *"Ömer Tahir Bey, Alâeddin Bey Vakfı Mütevellisi Hacı Osman Ağa'nın oğlu, 1212/1797*
>
> *İsmi olmayan, 19 Muharrem 1131/12 Aralık 1718*
>
> *Emine Hanım, Alâeddin Bey Vakfı Mütevellisi Hacı Osman Ağa'nın kızı, 1212/1798*
>
> *Asiye Hanım, Bursa Valisi Mısırlı Hacı Mehmed Paşa'nın kızı, 19 Muharrem, 1131/12 Aralık 1718*
>
> *Mehmed Raşid Bey, Alâeddin Bey Vakfı Mütevellisi Hacı Osman Ağa'nın oğlu 1212/1798*
>
> *Ahmed Ağa, 1140/1728."*[157]

---

[153] Ekrem Hakkı Ayverdi, ***Osmanlı Mimarisinin İlk Devri,*** s. 56.
[154] Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu, ***Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu Hizmet Albümü, 1946-1985****,* Sayı 17, Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu Yayınları. Bursa, 1985, s. 45.
[155] Bedri Mermutlu, Hasan Basri Öcalan, ***Tarihi Bursa Mezar Taşları Bursa Hazireleri****,* 1. Cilt, Bursa Kültür A.Ş., Bursa, s. 435.
[156] Bedri Mermutlu, Hasan Basri Öcalan, ***a.g.e.,*** s. 435.
[157] Bedri Mermutlu, Hasan Basri Öcalan, ***a.g.e.,*** s. 435-437.

4.1.3. LALA ŞAHİN PAŞA KÜLLİYESİ

Fotoğraf No: 67-81

Çizim No: 8-10

İnceleme Tarihi: 02.04.2021

Konumu: Lala Şahin Paşa Medresesi, Osmangazi Mahallesi, Ortapazar Caddesi üzerinde bulunmaktadır.

Mimarı: Bilinmiyor.

Banisi: Lala Şahin Paşa Medresesi, Murat Hüdâvendigâr döneminin önemli devlet adamlarından biri olan Lala Şahin Paşa[158] tarafından inşa ettirilmiştir.

Tarihçesi: Günümüzde çocuk kütüphanesi olarak hizmet veren medrese, 740 H. (1339) tarihinde inşa ettirilmiştir. Tahrir defterlerinde ve son dönemlerde yapılan araştırmalarda külliyeye bağlı olan ancak yeri tespit edilemeyen mescid ve buna gelir getirilmesi amacıyla inşa edilmiş olan sur dışında bir hanın varlığından söz edilmektedir.[159] Ayrıca, sicil kayıtlarında medresenin yakınında matbah ve çeşmenin varlığıyla ilgili bilgiler bulunmaktadır.[160] Çalışmamızda yalnızca medresenin orijinal planını kaybederek günümüze ulaştığı görülmüş, diğer yapıların konumu belirlenememiştir.

Lala Şahin Paşa'nın 749/1348 tarihli vakfiyesi bulunmaktadır. Bu vakfiyeye göre; Bursa'da kale içinde Lala Şahin Paşa Medresesi'ni, Kirmasti (Mustafakemalpaşa)'de kale içinde bir cami ve zaviyeyi yaptırarak söz konusu yerleri bu eserlere vakfetmiştir.[161] Bu vakfiyeye göre, Hisar'da bulunan Lala Şahin Paşa Külliyesi'ne

---

[158] I. Murat'ın lalası olan Şahin Paşa ile ilgili en eski kayıt H. 749/M. 1348 yılına aittir. Bu kayıtta Şahin Paşa'nın Mehmet Paşa adında bir oğlu bulunmaktadır. Babasının ismi ise Abdu'l-Mûin'dir. (Bkz. Vedat, Turğut, "Vakıf Belgeleri Işığında Umur Bey ve Lala Şahin Paşa'nın Menşei ve Osmanlılar ile İttifakı'na Dair", ***Osmanlı Araştırmaları,*** 29 Mayıs Üniversitesi, Volume: 47, Issue: 47, İstanbul, 2016, Ss. 1-38, s. 9.)
Lala Şahin Paşa Orhan Bey'in oğlu I. Murat'ın lala olmasından dolayı kaynaklarda *'Lala'* ünvanıyla anılmaktadır. Osmanlı ordusunda önemli bir yeri olan Lala Şahin Paşa, I Murad tarafından Rumeli beylerbeyliği görevine getirilmiştir. (Bkz. Neşri, ***Kitab-ı Cihannüma,*** s. 199.)
Bursa'da (Bezir Han), mektep, savaş ganimetleriyle inşa ettirdiği bir medresesi bulunmaktadır. (Bkz. Abdülkadir Özcan, "Lala Şahin Paşa", ***TDVİA,*** 27. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003, Ss. 77-78, s. 77.)

[159] Saadet Maydaer, ***Osmanlı Klasik Döneminde Bursa'da bir Semt HİSAR***, s. 95.

[160] Mefail Hızlı, ***Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreseleri***, s. 27.

[161] Hasan, Basri, Öcalan, Sezai Sevim, Doğan Yavaş, ***Bursa Vakfiyeleri*****,** 1. Cilt, Bursa Kültür A.Ş., Bursa, 2013, s. 54.

bağlı yalnızca medreseden bahsedilmektedir. Arşiv kayıtlarında medresenin ismi *"Sıcanluca, Sırçaliye, Sercaniye, Sırçaniye, Arabiye"*[162] olarak geçmektedir.

Medrese

Medreseyle ilgili arşiv belgeleri incelendiğinde medresenin farklı dönemlerde çeşitli onarımlar geçirdiği görülmektedir. Bu onarım bilgilerinden medresenin özgün planı, mimari özellikleri ve zaman içinde geçirdiği değişimler hakkında bilgi edinmekteyiz. Sicil kayıtlarında yer alan bilgilere göre medrese 1542 ve 1555 tarihlerinde onarımdan geçirilmiştir.[163] Diğer sicil kayıtlarında ise medresenin orijinalinin kâgir kubbeli bir yapı olduğu XVI. yüzyıl başlarında yapılan onarımda kubbe yerine kırma çatı kullanıldığı bilinmektedir.[164]

Sicil kayıtlarında medresede XV. ve XVI. yy.'da eğitim vermiş olan kişilerle ilgili bilgiler bulunmaktadır:

1. *"Muhyiddin Efendi (1480)*
2. *Seyyid Kıvamüddin Efendi (1493)*
3. *Mevlâna Muhyiddin Efendi (1508)*
4. *Kirmastizade Efendi (1520'den önce)*
5. *Hasan Efendi (1524)*
6. *Ekmel Efendi (1542)*
7. *Seydi Halife b. Hasan (1543)*
8. *Mahmud b. Abdi (1543)*
9. *Abdülkerim b. Nasruddin (1546)*
10. *Muhyiddin b. Mustafa (1546)*
11. *Mehmed b. Habib (1547)*
12. *Zeyneddin Efendi (1553)*
13. *Abdürrezzak Halife (1557)*
14. *Nureddin Halife b. Turgut (1557)*
15. *Alaeddin b. Mustafa (1559)*
16. *Ahmed Çelebi (1560)*

---

[162] Mefail Hızlı, ***Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreseleri***, s. 27.
[163] Mefail Hızlı, ***a.g.e.,*** s. 29.
[164] Saadet Maydaer, ***Osmanlı Klasik Döneminde Bursa'da bir Semt HİSAR***, s. 118., akt. BŞS, A 46 191a.

17. Peyami b. Pir Mehmed (1563)

18. Şah Mehmed b. Nasuh (1568)

19. Şeyhi Çelebi (1581)

20. Bali b. Mustafa (1583)

21. İbrahim Çelebi b. Ali (1583)

22. Taceddin Efendi (1584)

23. Bali Efendi (1585)

24. Muhyiddin Efendi (1586)

25. Seyyid Süleyman b. Davud (1586)

26. Musli Çelebi (1587)

27. Abdülaziz Efendi (1588'den önce)

28. Süleyman Efendi (1588)

29. İlyas Efendi (1588)

30. Mahmud Efendi (1590)

31. Mehmed Efendi (1593)

32. İbrahim Efendi (1594)

33. Abdülbaki Efendi (1595)

34. Abdurrahman Efendi (1595)

35. Abdülbaki Efendi (1596)

36. Mustafa Efendi (1596)

37. Ahmed Çelebi (1599'dan önce)

38. Ali Efendi (1604)

39. İbrahim b. Hızır (1604)

40. Hüseyin Efendi (1606)."[165]

Arşiv belgelerinde ve sicil kayıtlarında medresenin 1202/1788 tarihinin ardından 1276/1859 tarihinde kapsamlı onarımlardan geçirildiği bilgileri mevcuttur. Medrese öncelikle *"1202/1788 yılında 213.700 akçe sarf edilerek"*[166] onarımdan geçirilmiştir. *"Bu tamirde odaların kiremitleri, bazı kısımların duvarları tamir edildi, büyük kubbe yenilendi, tırabzan ve döşemeler tamir edilmiştir. Medresenin sağ tarafında yer alan*

[165] Medresede eğitim vermiş kişilerle ilgili bilgilerin yer aldığı arşiv belgeleri için: (Bkz. Mefail Hızlı, ***Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreseleri,*** s. 30-31.

[166] Saadet Maydaer, ***Osmanlı Klasik Döneminde Bursa'da bir Semt HİSAR,*** s. 118., akt., BŞS, B 228 65a.

bir dükkânın yerine 3 adet tuvalet ve bir çamaşırhane inşa edilmiştir. Medresenin sıvası tekrar yapıldı, ayrıca kaldırım şadırvanı da yenilendi. Fakat ne yazık ki yalnızca 15 yıl sonra çıkan büyük bir yangında medrese büyük hasar görmüştür. Böylece yeni bir onarım yapılması gerekli hale geldi. Bu defa 473 kuruş harcanarak, medresenin kubbeleri, duvarları, sokak kapısı, öğrenci odalarının kapıları tamir edildi, medresenin dışındaki sakıf/çatı yeniden inşa olundu, tuvaletin üzerindeki çatı elden geçirildi. Bu kapsamlı tamirin üzerinden yaklaşık 40 yıl geçince medrese tekrar harap bir duruma gelmiştir. Medresenin çatısı, sıvaları, sokak kapısı, döşemeleri, pencereleri ve başka pek çok yeri yıpranmış, mutfağı yıkılmıştır. Yapılan tamirle eskiyen yerler yenilenmiş, mutfağı yeniden inşa edilmiş, iki tuvaleti ve çeşmesi de kullanılır hale getirilmiştir. Tüm bunlar için harcanan meblağ 4.778,5 kuruştur. Ancak oldukça kapsamlı görünen bu tamir, yüzyılların yorgunluğu altındaki medrese binasını yalnızca 15 yıl ayakta tutabilmiştir. 1276/1859 yılında yeniden harap bir duruma düşen medresenin tamiri için 42.500 kuruş harcanmıştır."[167] Medrese 1967 tarihinde Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu tarafından esaslı bir onarımdan geçirilmiştir. O dönemde Osmangazi İlkokulu ve batı tarafındaki bir apartmanın inşasında kullanılan medreseye ait yapı öğeleri alınarak medresenin onarımında orijinal parçalar olarak kullanılmıştır. Ayrıca gerekli arşiv belgelerinin sunulmasına karşın medresenin dış cephesi sıvanmıştır. Bu dönemde medresede asıl onarım 1968 yılında gerçekleşmiştir.[168] Bu tarihlerden sonra 2009-2010 yılında restore edilen yapı 2012 yılından bu yana çocuk kütüphanesi olarak hizmet vermektedir.[169]

Planı ve Mimari Özellikleri: Etrafı koruma duvarlarıyla çevrelenmiş olan Lala Şahin Paşa Medresesi plan olarak Selçuklu medrese tipindedir. Kazım Baykal, medreseyi cephe ve iç görünüşe göre galeri tarzında bir manastıra benzetmektedir.[170] Medrese orijinalinde kapalı avlulu, sekiz hücreli ve dershane eyvanı bulunan bir yapı iken günümüzde planında değişiklikler yapılmış, bazı odalar arasındaki duvarlar kaldırılmış ve pencereleri kapatılmıştır.

---

[167] Saadet Maydaer, ***Osmanlı Klasik Döneminde Bursa'da bir Semt HİSAR,*** s. 119., akt., BŞS, B 258 65b; BŞS, C 10 120b; BOA, İ.MVL. 423/18553.
[168] Eski Eserleri Sevenler Kurumu, ***Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu Hizmet Albümü,*** s. 73-76.
[169] http://kutuphaneler.bursa.bel.tr/kutuphanelerimiz/lala-sahin-pasa-cocuk-kutuphanesi. (Erişim Tarihi: 20.12.2021.)
[170] Kazım Baykal, ***Bursa ve Anıtları***, s. 56.

Medreseye kırma çatı ile örtülü bir kapıdan giriş sağlanmaktadır. Giriş kapısından sonra üzeri kubbe ile örtülmüş olan avlu bölümüne geçilmektedir. Sekizgen kasnağa oturan kubbeye pandantifle geçilmektedir. Kubbeyi taşıyan sütunlar ve sütun başlıkları devşirmedir. Kubbe ve tonozun kesiştiği noktada bulunan kemerin arasında yükü dengelemesi amacıyla gergi çubuğu kullanılmıştır.

Avludan basamakla çıkılan dershane eyvanının ve öğrenci hücrelerinin üzeri içten tonozla, dıştan kırma çatı ile örtülmüştür. Dershane eyvanında bir mihrap bulunmaktadır.

Yapının doğu duvarına dört, batı duvarına beş tane dikdörtgen formlu pencere açılmıştır. Güney duvarında ise mihrabın üstünde bir tane dikdörtgen formlu, sivri kemerli fil gözü pencere bulunmaktadır.

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Medreseye girişin sağlandığı kuzey cephesi sıvalı, doğu, batı, güney cepheleri ve avlu kubbesini taşıyan sütunların arasındaki kemerler almaşık teknikte inşa edilmiştir. Hücre kapılarının üzerindeki alınlıkların yuvarlak kemerlerinde ise yalnızca tuğla malzeme kullanılmıştır.

Medresenin koruma duvarları ise moloz taştan inşa edilmiştir. Girişin sağlandığı kuzey duvarı ve iç mekânı ise sıvanmıştır. Yapının çatısı ve kubbesi kiremit kaplıdır. Giriş kapısında ve hücre kapılarında, giriş kapısının örten saçağı taşıyan direklerde, pencere sövelerinde ahşap malzeme, güney duvarındaki fil gözü pencerede alçı malzeme kullanılmıştır. Süsleme öğesi olarak kullanılan zemindeki suyolu, tonoz bitimini çevreleyen silme ve tonozun ortasındaki öğeler taş, devşirme sütunlar ise mermerdendir.

Süsleme Özellikleri: Medrese orijinal özelliklerini kaybettiğinden dolayı içinde ve dışında herhangi bir süsleme öğesine rastlanmamaktadır. Dershane eyvanının tonoz bitimi kabartma lotus yapraklı motiflerle süslenmiş kare biçimimde çıkıntılardan oluşan bir silme çevrelemektedir. Devşirme sütun başlıkları akantus motiflidir. Avlu zemininde camekânla kapatılmış çiçek biçiminde suyolu bulunmaktadır.

Mescid

Lala Şahin Paşa Mescidi'nin konumu ve mimari özellikleri hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Vakfiyesinde mescidin varlığına dair bir bilgi yer almasa da arşiv belgelerinde, sicil kayıtlarında ve diğer kaynaklarda mescide ait bilgiler

bulunmaktadır.[171] Ekrem Hakkı Ayverdi bir kadı sicilinde mescidin varlığına işaret eden bilgiyi şöyle bir bilgi aktarmaktadır:

> *"Bursa'da Şahin Lala Mescidi'nde İmam-ı Şafi'i Kadısı Mevlâna Muhyiddin Mehmed kendü ihtiyarıyla imametini Hamza'ya virdi arz name yazıla 15 Rebi'ül-ahir 897/26 Şubat 1491 Cumartesi."*[172]

Bursa Şer'iyye Sicilleri'nde de mescidin varlığına ve tamiratına dair bilgiler bulunmaktadır. *"Mescid, 967/1560 ve 968/1561 yıllarında birer yıl arayla küçük çaplı iki tamir geçirmiştir. Bu tamirlerin ilkinde 24, ikincisinde 32 akçe harcanmıştır."*[173]

Bu bilgiler mescidin XVI. yüzyılda henüz ayakta olduğuna işaret etmektedir. Bunun yanında sicil kayıtlarında Bursa'da inşa edilmiş olan Bezir Han'ın vakıf olarak mescide gelir sağladığı bilgileri mevcuttur.[174]

[171] Saadet Maydaer, ***Osmanlı Klasik Döneminde Bursa'da bir Semt HİSAR*****,** s. 95, akt., VGMA, defter no: 732, s. 74.
[172] Ekrem Hakkı Ayverdi, ***Osmanlı Mimarisinin İlk Devri,*** s. 57.
[173] Saadet Maydaer, ***a.g.e.*****,** s. 96, akt. BŞS, A69 121b; BŞS A 82 75a.
[174] Saadet Maydaer, ***a.g.e.,*** s. 96, akt., BŞS, A 4 133a, 348a;

4.1.4. NAKKAŞ ALİ KÜLLİYESİ

Fotoğraf No: 82-90

Çizim No: 11-13

İnceleme Tarihi: 27.04.2021

Konumu: Nakkaş Ali Külliyesi'ni oluşturan mescid günümüzde Osmangazi Mahallesi, Bedizci Sokak'ta yer almakta iken mescidin civarında olduğu bilinen zaviyenin mevcut konumu tespit edilememiştir.

Mimarı: Bilinmiyor.

Banisi: Bursa'nın en eski eserlerinden biri olan mescidin banisi Ali b. İlyas Ali'dir.[175]

Tarihçesi: Nakkaş Ali Külliyesi, mescid ve zaviyeden oluşmaktadır. Mescid günümüze ulaşmışken zaviye günümüzde mevcut değildir.

Planı ve Mimari Özellikleri: Mescid, içinde abdest alma yeri ve hazirenin de mevcut olduğu bir bahçenin içerisinde yer almaktadır. Kare planlı, son cemaat yeri açık, üzeri kırma çatılı, minaresiz bir yapıdır. Mescide kuzey bölümünde bulunan son cemaat yerinden giriş yapılmaktadır.

Mescidin yeterli sayıda penceresi bulunduğundan dolayı içerisi aydınlıktır. Duvarların alt bölümünde yer alan pencereleri dikdörtgen formlu, üst bölümünde yer alan pencereleri sivri kemerlidir. Mescidin tavanı düzdür. Mihrap nişi dairesel formdadır. Minberi yapının güneybatı bölümünde yer almaktadır.

Mescidin altında yer alan kadınlara ait namaz kılma mekânına doğu duvarında bulunan bir merdivenle geçiş sağlanmaktadır.

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Mescid, moloz taş, kesme taş ve ahşap hatıllar kullanılarak almaşık teknikte inşa edilmiştir. Beden duvarlarında moloz taş, köşelerinde kesme taş kullanılmıştır. Çatısında kiremit malzeme kullanılmıştır.

[175] Bursa'da doğan Nakkaş Ali, Osmanlı klasik döneminde yaşamış en önemli mesnevi şairlerinden biri olan Lâmiî Çelebi'nin dedesidir. 1402'de Timur'la birlikte gittiği Semerkant'ta geliştirdiği nakkaşlık becerisini Bursa'ya döndüğünde eserler üzerinde göstermiş ve Osmanlı sanatına farklı bir üslup kazandırmıştır. Erken Osmanlı döneminin en önemli eserlerinden olan Mimar Hacı İvaz Paşa'nın inşa ettiği Yeşil Camii ve Türbesi'nin çini, kalem işi ve ahşap tezyinatını Nakkaş Ali yapmıştır. (Bkz. Ali Alparslan, "Ali b. İlyâs Ali", ***TDVİA,*** 2. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989, s. 400.)

Mescidin üst bölümündeki pencerelerde alçı malzeme kullanılmıştır. Mescidin alt bölüm pencere kanatları, minberi, ibadet mekânına giriş kapısı, ana ibadet mekânı tavanı, son cemaat yeri tavanı ve taşıyıcı direkleri ahşaptandır.

Süsleme Özellikleri: Mescidin içinde ve dışında yoğun olarak süsleme öğesi kullanılmamıştır. Mihrabı mukarnaslıdır. Minberi geometrik motiflerle süslenmiştir. Mescidin ibadet mekânının ve son cemaat yerinin tavanında da ahşap çıtalarla geometrik motifler oluşturulmuştur.

Duvarların tavanla birleştiği bölümü kalem işi tekniğinde yapılmış, yeşil, sarı ve kırmızı renklerin kullanıldığı bitkisel motiflerden oluşan bir bordür çevrelemektedir.

Zaviye

Kaynaklarda mescidin civarında Nakkaş Ali'ye ait bir zaviye bulunduğu bilgisi mevcuttur.[176] Zaviyenin inşa tarihi, planı ve diğer özellikleriyle ilgili herhangi bir bilgi mevcut olmamakla birlikte kaynaklarda Nakkaş Ali'nin torunu Mahmud Lamiî Çelebi'nin bu zaviyenin ilk şeyhi olduğu bilgisi zaviyenin varlığını gösteren verilerdendir.[177]

Hazire

Hazire yapının doğu tarafında bulunmaktadır. Yapılan araştırmalarda hazirede mevcut mezar taşlarının yanında hazireye ait olduğu bilinen ancak günümüzde mevcut olmayan mezar taşlarının da olduğu belirlenmiştir. Bu araştırma neticesinde Nakkaş Ali'nin yakınlarına ait mezar taşlarına rastlanmışsa da kendisinin mezarına ait kitabeye ulaşılamamıştır. [178]

Osmanlı klasik döneminde yaşamış, divan edebiyatının en önemli şairlerinden olan Nakkaş Ali'nin torunu Lamiî Çelebi'nin de mezarı bu hazirede yer almaktadır.[179]

---

[176] Saadet Maydaer, ***Osmanlı Klasik Döneminde Bursa'da bir Semt HİSAR,*** s. 159, akt., Mehmed Şemseddin*,* ***Bursa Dergâhları Yadigâr-ı Şemsi, I-II,*** Haz. Mustafa Kara, Kadir Atlansoy, Uludağ Yayınları, Bursa, 1997, s. 547.)

[177] Abdurrezzak Tek, "Tekkeler Kapatılmadan Önce Nakşîliğin Bursa'daki Tarihi Süreci", ***Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,*** Cilt: 16, Sayı: 1, Bursa, 2007, Ss. 211-240, s. 219.

[178] Halim Baki Kunter, ''Kitabelerimiz'', ***Vakıflar Dergisi II,*** 1942, Ss. 431-455, s. 441-442.

[179] Gönül Ayan, "Lami'i Çelebi'nin Hayatı, Edebi Kişiliği ve Eserleri", ***Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*****,** Konya, 1994, Sayı: 1, Ss. 43-65, s. 46.

Hazirenin içerisinde yer alan mezarlar:

"Şeyh Lâmiî bin Osman, Nakkaş Ali Dergâhı Şeyhi, alim, şair, yazar, 938/1531-32

Mahmud Çavuş bin Ahmed Efendi, Lâmiîzâde, 24 Rebiülevvel 1035/24 Aralık 1625

Osman Bey bin Mahmud Çavuş, Rebiülevvel 1038/1629

Osman Çelebi bin Nakkaş Ali Defterî, Lâmiî Çelebi'nin babası, 907/1501-2

Ahmed Çavuş, 1069/1659

Seyyid Molla İshak, 19 Şaban 1184/8 Aralık 1770

Ayşe bint Bekir Çelebi, .../...

Seyyid Abdurrahman bin Mustafa, 1122/1701

Mahmud Ağa Lâmiîzâde, .../...

Fazlullah bin Seccac, .../...

Hatice bint Mustafa, 1167/1754

Ahmed Çelebi, Lâmiî Çelebi'nin oğlu, Ramazan 967/Haziran1560

Hafsa Hatun bint Osman Çelebi, .../...

Osman Ağa 1174/1761

Seyyid Mehmed Kemaleddin Efendi, Cuma Şeyhizâde, Müderris, 1214-1799

Ehlicezâde Mehmed bin Ahmed, .../...

Mehmed Efendi, Nakkaş Ali Camii İmamı, 27 Şaban 1257/14 Ekim 1841."[180]

[180] Goncagül Hancıoğlu, "Bani ve Sanatkâr Olarak Nakkaş Ali ve Bursa'daki İzleri", ***Bursa Günlüğü,*** Sayı 13, 2021, s. 76-77, akt., Bedri Mermutlu, Hasan Basri Öcalan, ***Tarihi Bursa Mezar Taşları Bursa Hazireleri***, s. 418-424.

Hazirede bulunmayan ancak kaynaklarda hazireye ait olduğu belirlenen mezarlar:

> *"Nakkaş Ali Çelebi, Nakkaş Ali Zaviyesi'nin kurucusu Lamiî Çelebi'nin dedesi, IX. yy/XV. yy*
>
> *Rüstem Halife Zeyniye tarikatı mensubu, veli, 917/1511*
>
> *Derviş Mehmed bin Lâmiî (Lem'iî Çelebi), Lâmiî Çelebi'nin oğlu, şair, müderris, 957/1550*
>
> *Nalbandzâde Seyyid Mehmed Efendi, Yemen Kadısı, müderris, 1048/1638*
>
> *Seyyid Abdülhay bin Mustafa, 1122/1710."*[181]

[181] Goncagül Hancıoğlu, "Bani ve Sanatkâr Olarak Nakkaş Ali ve Bursa'daki İzleri", akt. Bedri Mermutlu, Hasan Basri Öcalan, ***Tarihi Bursa Mezar Taşları Bursa Hazireleri***, s. 418-427.

4.1.5. GÜRANLI (SEYYİD HÜSEYİN) KÜLLİYESİ

Fotoğraf No: 91-97

Çizim No:-

İnceleme Tarihi: 27.10.2021

Konumu: Güranlı (Seyyid Hüseyin) Külliyesi'ni oluşturan yapılardan mescid ve türbe 2. Tahtalı Sokak ve Güranlı Sokak'ın kesiştiği noktada bulunmaktadır. Günümüzde mevcut olmayan darülhadis, zaviye ve mektebin diğer yapıların civarında olduğu bilinmekteyse de konumları tespit edilememiştir.

Mimarı: Bilinmiyor.

Banisi: Mescidle birlikte inşa edilen yapı birimlerinden oluşan külliyenin banisi Seyyid Hüseyin Erzincani'dir. [182]

Tarihçesi: Külliye, günümüzde ibadete açık olan mescid, türbe ve günümüzde mevcut olmayan darülhadis, zaviye ve mektepten oluşmaktadır. Seyyid Hüseyin Erzincani'nin Şevval 994/1586 tarihli bir vakfiyesi bulunmaktadır.[183] Bunun yanında arşiv belgeleri diğer kaynaklarda külliyeyi oluşturan yapılarla ilgili bilgiler bulunmaktadır.

Seyyid Hüseyin, günümüzde Güranlı Sokak olarak bilinen Güranlı Mahallesi'nde bulunan Molla Gürani Bahçesi'ne bir mescid inşa ettirmiştir. Daha sonra mescidin bitişiğinde bulunan binaları da eğitim-öğretim yapılacak ve görevli kişilerin barınmalarını sağlayacak birimler yapılması için vakfetmiştir.[184]

Kazım Baykal türbenin, mescidin ve darülhadisin durumu ile ilgili şöyle bilgi vermektedir:

> *"Hisar'ın Pınarbaşı Kapısı karşısındaki türbenin mezarları kitabesizdir. Binanın mimari kıymeti yoktur. Kuzey bitişiğinde kâgir, üstü ahşap bina mescid idi, şimdi satılmış ve ev olmuştur,*

[182] Seyyid Hüseyin Erzincan'lıdır ve köken olarak Hz. Peygamber'in soyundan gelmektedir. Ticaretle uğraşan Seyyid Hüseyin Kanuni Sultan Süleyman döneminde Bursa'ya yerleşmiş ve kentin gelişimine fayda sağlamak adına vakıf kurmuştur. (Bkz. Saadet Maydaer, "Seyyid Hüseyin Erzincanî Vakfı" ***Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,*** 16. Cilt, Sayı. 2, 2007, Ss. 287-308, s. 289.)
1586'da Filiboz Mahallesi'nde ikamet ettiği bilinen Seyyid Hüseyin'in adı kayıflarda *"fahru's-sâdat"* olarak geçmektedir. (Bkz. Saadet Maydaer, ***a.g.m.,*** s. 289, akt., BŞS, A 137 97b.)
[183] Saadet Maydaer, ***a.g.m.,*** s. 290, akt., BŞS, A 137 91b-92b.
[184] Saadet Maydaer, ***a.g.m.,*** s. 291.

batı bitişiğindeki bina da darülhadis idi, onun da mimari kıymeti yok, ev olmuştur."[185]

Kazım Baykal'ın bu ifadelerinden Seyyid Hüseyin'in külliye olarak tanımlayabileceğimiz bütünü oluşturan yapı birimlerini aynı mahallenin sınırları içerisinde inşa ettirdiği anlaşılmaktadır.

Darülhadis'in beş hücresinin ve vakfedilen diğer yapıların 1615 tarihinde onarımdan geçirildiği bilinmektedir.[186] Günümüzde külliyeye ait yapı birimlerinden yalnızca mescit ve türbe varlığını sürdürmektedir.

Planı ve Mimari Özellikleri: Bahçe içerisinde yer alan mescid, dikdörtgen planlı, kırma çatılı ev görünümünde bir yapıdır. Son cemaat yeri olmayan yapının girişinin de bulunduğu kuzey bölümünde sundurma veya namaz kılma alanı olarak adlandırabileceğimiz bir mekânı bulunmaktadır. Bu mekândan merdivenle çıkılarak mescidin ana ibadet mekânı kapısına ulaşılmaktadır. Mescidin tavanı düzdür. Yapının kuzey, doğu ve batı duvarlarında ikişer tane farklı dikdörtgen formda ancak aynı ölçülerde olmayan pencereler bulunmaktadır.

Mescidin yuvarlak nişli, sade görünümlü bir mihrabı vardır. Mihrabın iki tarafında oturmalık bölümleri bulunmaktadır. Mescidin güneydoğu köşesinde türbeye açılan bir kapı bulunmaktadır. Güneybatı köşesinde ise minberi bulunmaktadır.

Mescidin bahçe duvarının önünde duvarında sonradan yapılmış bağımsız bir çeşme bulunmaktadır.

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Ev görünümünde olan mescidin beden duvarları sıvalıdır. Bahçe duvarları türbe duvarları almaşık teknikte inşa edilmiştir. Üzeri sacla örtülmüş olan sundurması demir profille kapatılmıştır.

Mescidin ana ibadet mekânına ve türbeye giriş kapısında, tavanında ve minberinde ahşap malzeme kullanılmıştır.

Mihrap nişi dâhil olmak üzere mihrap duvarı zeminden yaklaşık 1 m yüksekliğe kadar siyah ve gri mermerle kaplanmıştır.

---

[185] Kazım Baykal, ***Bursa ve Anıtları,*** s. 65.

[186] Kâmil Kepecioğlu, ***Bursa Kütüğü 2***, Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa Kültür A.Ş., 2009, s. 202.

Süsleme Özellikleri: Mescidin içinde ve dışında süsleme öğesine rastlanmamıştır. Yalnızca mihrap siyah renkte dua suresiyle çevrelenmiş, minberi geometrik motiflerle süslenmiştir.

Türbe

Yeşil Türbe olarak da bilinen Güranlı Türbesi, mescidin güney duvarında yer almaktadır. Türbenin içine mihrap duvarının güneydoğu köşesine açılmış bir kapıdan girilmektedir.

Türbenin üzeri kiremit kaplı, kırma çatılıdır. Türbe duvarları bahçe duvarları ile birleştirilmiştir. Duvarlarının her birinde dikdörtgen formlu, demir parmaklıklı penceresi bulunmaktadır.

4.1.6. İMARET-İ İSA BEY KÜLLİYESİ

Fotoğraf No: 98-104

Çizim No: 14

İnceme Tarihi: 27.04.2021

Konumu: İmaret-i İsa Bey Camii, Alâeddin Mahallesi Hastayurdu Caddesi üzerinde bulunmaktadır. Külliyeyi oluşturan diğer yapıların caminin civarında olduğu bilinmekteyse de mevcut konumları tespit edilememiştir.

Mimarı: Bilinmiyor.

Banisi: Bayezid Paşa'nın oğlu olan İsa Bey tarafından inşa ettirilmiştir.

Tarihçesi: İmaret-i İsa Bey Külliyesi, vakıf kayıtları ve arşiv belgelerine göre günümüzde ibadete açık bir cami ile günümüzde mevcut olmayan imaret ve medreseden meydana gelmektedir. II. Murad'ın hükümdarlığı döneminde XV. yüzyıl başlarında inşa ettirilmiş olan cami 1878 yılında Ahmet Vefik Paşa tarafından esaslı bir onarımdan geçirilmiştir.[187]

Planı ve Mimari Özellikleri: Tek kubbeli bir ana ibadet mekânı ve önünde bir son cemaat yeri bulunan yapı, *"6,40X6,40 m"*[188] ebatlarındadır. Yapı moloz taş ve tuğla kullanılarak almaşık teknikte inşa edilmiştir. Caminin ana ibadet mekânının üzerinde sekizgen kasnağa oturan kubbe, son cemaat yerinin üzerinde içten düz, dıştan eğimli bir çatı kullanılmıştır.

Bölgede yapılan yol yapım çalışması sırasında caminin son cemaat yerinin kuzeydoğu köşesi yola dâhil edilmiştir. Daha sonra son cemaat yeri cephesi sıvanmış, merdivenle çıkılan bir giriş kapısı eklenmiş, güneydoğu ve kuzey yönüne pencereler açılmıştır. Bu müdahale yapının orijinal planının bozulmasına, yapının giriş cephesinin ev görünümü almasına sebep olmuştur. Bu çalışma sırasında yalnızca mescidin minaresinin bulunduğu duvar ayakta kalmıştır.[189]

Son cemaat yerine girildiğinde doğu ve batı bölümünün ayrı birimler haline getirildiği görülmektedir. Yapının doğu ve batı duvarında altlı üstlü dörder tane

[187] Kâmil Kepecioğlu, ***Bursa Kütüğü 2,*** s. 241, akt., BK, II/35.
[188] Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, ***Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler (Bursa İl Merkezi)***, s. 92.
[189] Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, ***a.g.e.,*** s. 92.

penceresi bulunmaktadır. Üst bölüm ve kubbe kasnağı pencereleri sivri kemerli, dikdörtgen formlu, fil gözü pencerelerdir. Alt bölüm pencereleri ise sivri kemerli alınlıkları bulunan, dikdörtgen formlu, içten nişli pencerelerdir.

Mihrabın iki tarafında bulunan alt bölüm pencereleri kapatılmıştır. Bu pencereler dıştan sivri kemerli kör pencere biçiminde görülmektedir. Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu 1972 yılında mihrabın üstündeki pencereyle birlikte caminin tüm pencerelerini onarımdan geçirmiştir.[190]

Caminin ana ibadet mekânı sade görünümlüdür. Kubbeye geçiş Türk üçgenleriyle sağlanmaktadır. Yapının minberi güneydoğu köşesinde bulunmaktadır. Ana ibadet mekânına girişin sağlandığı kuzey duvarında merdivenle çıkılan mahfil olarak kullanılan balkon bulunmaktadır.

Yapının minaresi kuzeybatı köşesinde bulunmaktadır. Kaidesi beden duvarlarıyla birleştirilmiştir. Orijinal kaidesinin onikigen prizmal olduğu bilinen minarenin gövdesi silindiriktir.[191] Minare külahı kubbe biçiminde yapılmış, altında dikdörtgen şeklinde açıklıklar görülmektedir.

Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu tarafından 1955 yılında minarenin yıkılmasını engellemek için bir onarım çalışması yapılmıştır.[192] Minare bu onarımdan sonra 1959 yılında aynı kurum tarafından esaslı bir onarımdan geçirilmiştir.[193] Minareye son cemaat yerinin duvarına açılmış bir kapıdan çıkış sağlanmaktadır.

Caminin doğusunda kime ait olduğu ve tarihi tespit edilemeyen bir mezar bulunmaktadır.[194] *'Kasap Dede'* olarak adlandırılan sanat değeri yüksek olan mezar baş ve ayak taşları kabartmalı bitkisel motiflerle süslenmiştir. Mermer lahdi ise süslemeli kitabe kuşağı ile çevrelenmiştir.

---

[190] Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu, ***Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu Hizmet Albümü***, s. 93.

[191] Ali Osman Uysal, "Anadolu Selçuklularından Erken Osmanlı Dönemine Minare Biçimindeki Gelişmeler", ***Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi,*** 33. Cilt, Sayı 1-2, Ankara, 1990, Ss. 505-533, s. 520.

[192] Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu, ***a.g.e.,*** s. 25.

[193] Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu***, a.g.e.,*** s. 45.

[194] Bedri Mermutlu, Hasan Basri Öcalan, ***Tarihi Bursa Mezar Taşları Bursa Hazireleri***, s. 140.

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Cami moloz taş ve tuğla kullanılarak almaşık teknikte inşa edilmiştir. Orijinalliği bozulan son cemaat yeri duvarı sıvalıdır. Minare kaidesinde cami beden duvarlarında olduğu gibi moloz taş ve tuğla, gövdesinde ise yalnızca tuğla kullanılmıştır.

Caminin ana ibadet mekânı pencere sövelerine kadar ahşap malzeme ile kaplanmış, kalan bölümleri sıvanmıştır. Ana ibadet mekânını örten kubbesi, minarenin külah bölümünde kullanılan kubbe kurşunla kaplanmıştır. Son cemaat yeri çatısı kiremitle kaplıdır. Caminin alt bölüm pencerelerinin parmaklıklarında ve son cemaat yerine giriş kapısında demir malzeme kullanılmıştır. Minare korkuluğu mermerdendir.

Caminin ana ibadet mekânına giriş kapısı, minareye çıkış kapısı, mahfil olarak kullanılan balkon bölümü, bu bölümün taşıyıcı direkleri ve balkona çıkış merdiveninde ahşap malzeme kullanılmıştır.

Süsleme Özellikleri: Caminin dışında yalnızca kubbe kasnağında iki, minare şerefesinde dört sıra kirpi saçak uygulanmıştır. Ana ibadet mekânında yapının orijinalinden kalan bir süsleme öğesine rastlanmamıştır. Caminin mihrabı mukarnas kavsaralıdır. Mihrap çerçevesinde dua kuşağı vardır. Bu kuşağın başında ve sonunda çiçek motifleriyle süslenmiştir. Ayrıca mihrap alınlığında da dikdörtgen çerçeve içine alınmış dua suresi bulunmaktadır.

İmaret

İsa Bey bin Bayezid Paşa Vakfiyesi'nde ve çeşitli arşiv belgelerinde günümüzde mevcut olmayan imaret ve medreseyle ilgili bilgiler bulunmaktadır.

Medrese ve imaretin varlığını gösteren Mart-Nisan 1436 tarihli vakfiyesinin orijinali Topkapı Sarayı Arşivi'ndedir.[195] Ayrıca medrese ve imaretin *"evasıt-ı Receb 846/29 Kasım 1442"*[196] tarihli başka bir vakfiyesi daha bulunmaktadır.

İsa Bey'in Ramazan 839/Mart 1436 tarihli vakfiyesinde, Hisar'da bulunan iki evi, imaret ve medrese olarak kullanılmak üzere vakfettiği bilgisi yer almaktadır. İmaret olarak kullanılmak üzere vakfedilen ev; üç oda, üç sofa, fırın ve mutfaktan ibarettir.

---

[195] Mefail Hızlı, ***Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreseleri,*** s. 104.

[196] Saadet Maydaer, ***Osmanlı Klasik Döneminde Bursa'da bir Semt HİSAR,*** s. 82, akt., BOA, Vakfiyeler, 19/9.

İmaret ile ilgili belgelerden birinde yer alan *"1169/1756 yılında günde 3 akçe ücret ve senede 1 müd buğday cerre ile imarete aşçı tayini yapılıyordu. 1230/1815 yılında ise imarete şeyh ve nazır atanmaya devam ediliyordu."*[197] şeklindeki bilgiler imaretin XVIII. ve XIX. yüzyıllar arasında kullanılabilir durumda olduğunu göstermektedir.

Medrese

İsa Bey'in Ramazan 839/Mart 1436 tarihli vakfiyesinde medrese olarak kullanılmak üzere vakfedilen ev, *"bir kışlık oda, eyvan ve altında küçük bir hamamdan oluşmaktadır. Vakıf devam ettiği sürece iki evin konut şeklinde değerlendirilmesi ya da gelir elde edilmesi için icara verilmesi ve bu gelirin evlerin bulunduğu iki bahçenin bakımı ve onarımına harcanması İsa Bey'in vakıfla ilgili koşulları arasındadır. Ayrıca, İsa Bey'in ölümüyle birlikte bir evin imarete dönüştürülmesini bir evin de medrese olarak hizmet vermesini istemiştir.*

Medreseden ve imaret gelirleri İsa Bey yaşadığı süre boyunca vakıf için, vefatının ardından ise imaret ve medresenin giderleri, yoksul ve ihtiyaç sahibi kimseler, imaret ve medrese sorumluları için kullanılacaktır."[198]

Arşiv belgelerinde medresenin mimari özelliklerine dair bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgilere göre, *"medresede altı adet ahşap, iki adet de kâgir olmak üzere sekiz oda ve bir dershane"*[199] mevcuttu. Ayrıca 1554, 1633, 1844 yıllarındaki tamirat bilgileri medresenin XIX. yüzyılda ayakta olduğunu göstermektedir.[200] Kazım Baykal incelemede bulunduğu tarihlerde medresenin yıkılmış olduğu bilgisini vermektedir.[201]

Sicil kayıtlarında medresede eğitim vermiş olan kişilerin isimleri mevcuttur:

1. *"Sinaneddin Efendi (1495-96)*
2. *Ca'fer Halife b. Muhyiddin (1537)*
3. *Ca'fer b. Hasan (1538)*
4. *Seyyidi b. Hacı Mahmud (Mücellidoğlu) (Kanuni devri)*
5. *Muhyiddin Mehmed b. Hussameddin (1558'den önce)*

---

[197] Saadet Maydaer, ***Osmanlı Klasik Döneminde Bursa'da bir Semt HİSAR****,* s. 156, akt., BOA, Cevdet Belediye 49/2436.; BOA, Cevdet Belediye 93/4601.
[198] Hasan, Basri, Öcalan, Sezai Sevim, Doğan Yavaş, ***Bursa Vakfiyeleri,*** s. 440-441.
[199] Mefail Hızlı, ***Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreseleri,*** s. 105.
[200] Mefail Hızlı, ***a.g.e.,*** s. 106.
[201] Kazım Baykal, ***Bursa ve Anıtları,*** s. 70.

6. *Mustafa Efendi (1558'den önce)*
7. *Ubeydullah b. Müslim (1558)*
8. *Şemseddin Ahmed (Bursavi) (Kanuni devri)*
9. *Şemseddin Ahmed b. Bedreddin Mahmud (1560'tan önce)*
10. *Nasuh Çelebi b. Mustafa (1561)*
11. *Şükrullah Efendi (1565)*
12. *İbrahim Çelebi (1568)*
13. *Mehmed Neyli Efendi (1570'ten önce)*
14. *Mahmud b. Piri (1581'den önce)*
15. *Muslihiddin Efendi (1582)*
16. *Mustafa Çelebi (1583)*
17. *Muslu Çelebi (1584)*
18. *Seyyid Ali Efendi (1584)*
19. *Emir Ali Çelebi (1585)*
20. *Köse Abdi Efendi (1587'den önce)*
21. *Muslihiddin b. Sinan (1587)*
22. *Ali Efendi (Kabil-i Vücud) (1588)*
23. *Şemsi Efendi (1592)*
24. *Şeyh Mehmed b. Hüseyin (1608)*
25. *Mehmed b. Ahmed (1610)."*[202]

[202] Mefail Hızlı, ***Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreseleri,*** s. 106-107.

4.1.7. ŞEYH PAŞA KÜLLİYESİ

Fotoğraf No: 105-117

Çizim No: 15-17

İnceleme Tarihi: 13.05.2021

Konumu: Şeyh Paşa (Dibekli) Camii Osmangazi Mahallesi, 4. Şahin Sokak'ta bulunmaktadır. Külliyeyi oluşturan diğer yapı olan imaretin varlığı bilinmekteyse de mevcut konumu tespit edilememiştir.

Mimarı: Bilinmiyor.

Banisi: Külliye, II. Murat'ın vezirliğini yapmış olan Şeyh Paşa[203] tarafından inşa ettirilmiştir.

Tarihçesi: Caminin inşa tarihiyle ilgili bilgileri orijinal kitabesinden öğrenmekteyiz. Ayrıca Şeyh Paşa'nın vakfiyesi ve diğer arşiv kayıtları külliyle birimleriyle ilgili bilgi edinmemizi sağlamaktadır. Şeyh Paşa'nın vakfiyesinde imaretle ilgili bir bilgi bulunmasa da imaretin varlığını gösteren arşiv belgeleri mevcuttur.

Yapının *"50X56 cm"*[204] ölçülerinde mermer üzerine kabartma tekniğinde, celi sülüsle Arapça yazılmış inşa kitabesi bulunmaktadır.

Kitabe metni:

١ -امر بعمارة هذا المسجد و بنايه العبد المحتاج الى رحمة الله و غفرانه شيخ باشا بن شهاب

٢-الدين بن بايزيد فى ايام دوله السلطان الاعظم مولى ملوک العرب و العجم مالک

٣-رقاب الامم فاتح البلاد ناصر العباد السلطان ابن السلطان بن سلطان السلطان

٤-مراد خان خلد الله سلطانه و اوضح على العالمين برهانه فى شوال لسنة اثنين و اربعين و ثمانمايه

Okunuşu:

"1- Emera bi-ımâreti hâze'l mescidi ve binâihi el-abdü'l-muhtâc ilâ rahmeti'llâhi ve gufrânihî Şeyh Pâşâ bin Şihâbi

---

[203] Şeyh Paşa ve ailesi cami ve diğer vakıf mülklerinin bulunduğu mahallede yaşamıştır. (Bkz. Saadet Maydaer, ***Osmanlı Klasik Döneminde Bursa'da bir Semt HİSAR***, s. 282, akt., BŞS, A 8 415a.)

[204] Abdülhamit, Tüfekçioğlu, ***Erken Dönem Osmanlı Mimarîsinde Yazı,*** 1. Cilt, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s. 238-239.

2- 'd-dîn bin Bâyezîd fî eyyâmi devleti's-sultâni'l-a'zam mevlâ mülûki'l- Arab ve'l-acem mâliki

3- Rikâbi'l-ümem fâtihi'l-bilâdi nâşırı'l-ıbâd es-sultâni'bni's-sultân bin es-sultân es-sultân

4- Murâd Hân halleda'llâhü sultânehû evdaha ale'l-âlemîne burhânehû fî şevvâlin li-seneti isneyn ve erba'îne ve semânenimâyeh.

Türkçesi:

Allah'ın rahmetine ve bağışlanmasına muhtaç kul Bâyezid oğlu Şehabeddin oğlu Şeyh Paşa, Arap ve Acem hükümdarlarının efendisi, ümmetlerin sahibi, şehirleri fetheden, insanlara yardım eden, büyük sultan, sultan oğlu sultan oğlu, sultan Murad Han'ın -Allah hükümdarlığını devamlı kılsın ve delilini âlemlere açıklasın- yönetimi zamanında 842 yılının Şevval ayında, bu mescidin îmarını ve inşasını emretti."[205]

Şeyh Paşa'nın Hademe-i Şeyh Paşa bin Şehabeddin ile Şeyh Paşa'nın kızı Mahdume Hanım tarafından hazırlanmış, Rebiyülahir 831/Kasım 1427 tarihli bir vakfiyesi bulunmaktadır. Şeyh Paşa'nın sahip olduğu değirmenler, evler, dükkânlar Bursa'da, Mudurnu'da ve Mihaliç'te bulunan yapıların giderleri için vakfedilmiştir.[206] *"Kaplıca Kapısı yanında bir değirmen, Bursa Kalesi içinde Büyük Hamam'ın altında bir dükkân"*[207] Hisar'da vakfedilen yerler arasındadır.

Arşiv belgeleri ve diğer kaynaklarda yapının özgün mimari öğeleri ve onarımları hakkında detaylı bilgiler mevcuttur.

"29 Rebiyülahir 910/9 Ekim 1504'te harap olan 7 oda, 11 dükkân ve mescidin bilirkişi heyetince belirlenen 11.200 akçe karşılığında neccar Sufi Mahmud tarafından tamir edilmiştir."[208] *"1562 yılında caminin minaresinin korkuluğu 18 altına Yusuf Dede'ye tamir*

[205] Abdülhamit, Tüfekçioğlu, ***Erken Dönem Osmanlı Mimarîsinde Yazı,*** s. 239.
[206] Hasan, Basri, Öcalan, Sezai Sevim, Doğan Yavaş, ***Tarihi Bursa Mezar Taşları Bursa Hazireleri,*** s. 376-379.
[207] Hasan, Basri, Öcalan, Sezai Sevim, Doğan Yavaş, ***a.g.e.,*** s. 376.
[208] Saadet Maydaer, ***Osmanlı Klasik Döneminde Bursa'da bir Semt HİSAR*****,** s. 87, akt., BŞS, A 19 223a.

ettirilmiştir."[209] *"1090/1679'da mescidin ve kurşunlarının 40.800 akçeye esaslı bir tamirden geçirildiğini görüyoruz."*[210]

Planı ve Mimari Özellikleri: Şeyh Paşa (Dibekli) Camii kare planlı, üzeri kırma çatıyla örtülü bir yapıdır. Ana ibadet mekânı *"7,00X7,10 m"*[211] ölçülerinde olan caminin orijinal halinin kubbe ile örtülü olduğu bilinen ancak günümüzde düz çatı ile kapatılmış olan ana ibadet mekânının çatısı 1948 yılında Eski Eserleri Severler Kurumu tarafından restore edilmiştir.[212]

Yapının *"4,80 m derinliğinde"*[213] son cemaat yeri bulunmaktadır. Son cemaat yeri günümüzde içten düz tavanlı olup, dıştan ana ibadet mekânı çatısı ile birleştirilmiştir. Son cemaat yeri revakı yapılan son onarımda camekânla kapatılmıştır. Bu bölümün doğu duvarına dikdörtgen formlu, içten nişli, basık sivri kemerli bir pencere açılmıştır.

Caminin ana ibadet mekânı kapısının üzerinde *"0,50X0,56 m"*[214] boyutlarında bir kitabesi bulunmaktadır. Basık sivri kemerli bir kapıdan ana ibadet mekânına giriş yapılmaktadır. Giriş kapısının sağında ve solunda dikdörtgen formlu, içten nişli birer tane pencere bulunmaktadır.

Ana ibadet mekânı sade bir görünüme sahiptir. Dikdörtgen nişli, oturmalık bölümleri bulunan bir mihrabı bulunmaktadır. Mihrabın bir basamaktan oluşan oturmalık bölümü bulunmaktadır. Minberi caminin güneybatı köşesinde, vaaz kürsüsü güneydoğu köşesinde bulunmaktadır.

Caminin doğu, batı ve kuzey duvarında dikdörtgen formlu, sivri kemerli, içten nişli ikişer tane pencere bulunmaktadır. Mihrabın bulunduğu güney duvarında pencere bulunmamaktadır. Bu bölümün cephesine sivri kemerli kör pencereler açılmıştır.

Caminin beden duvarına oturan bir minaresi bulunmaktadır. Tek şerefeli olan minarenin korkuluğu çokgen formdadır. Korkuluğu *"969/1561 yılında 18 altın*

---

[209] Kâmil Kepecioğlu, ***Bursa Kütüğü 4,*** Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa Kültür A.Ş., 2009, s. 156, akt., BS. 92/164.
[210] Saadet Maydaer, ***Osmanlı Klasik Döneminde Bursa'da bir Semt HİSAR***, s. 87, akt., BŞS, B 75 19b.
[211] Neslihan Türkün Dostoğlu, ***Bursa Kültür Varlıkları Envanteri: Anıtsal Eserler,*** s. 83.
[212] Eski Eserleri Severler Kurumu, ***Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu Hizmet Albümü,*** s. 15.
[213] Neslihan Türkün Dostoğlu, ***a.g.e.,*** s. 83.
[214] Neslihan Türkün Dostoğlu, ***a.g.e.,*** s. 83.

ödenerek"[215] tamir ettirilmiştir. Caminin beden duvarına açılmış basık sivri kemerli bir kapıdan minareye çıkış sağlanmaktadır.

Caminin batı bölümünde içerisinde üzeri bir saçakla örtülmüş abdest alma bölümünün de olduğu bir bahçesi bulunmaktadır.

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Yapı, kesme taş ve tuğla kullanılarak almaşık teknikte inşa edilmiştir. Doğu duvarının zeminin bazı bölümlerinde moloz taş kullanılmıştır. Güneydoğu köşesi zeminden yaklaşık 2 m yüksekliğinde pahlanmıştır. Ana ibadet mekânının ve son cemaat yerinin üstü dıştan kiremit kaplı, içten düz tavanlıdır.

Caminin ve son cemaat yerinin tavanında, ana ibadet mekânına giriş kapısında, minareye çıkış kapısında, minberinde ve vaaz kürsüsünde ahşap kullanılmıştır. Revak bölümü camekânla kapatılmıştır. Camekânın önünde bulunan korkuluklarında ve yapının pencere parmaklıklarında demir malzeme kullanılmıştır.

Ana ibadet mekânına giriş kapısının kemerinde pencere sövelerinde ve mihrabın oturmalık bölümünde kesme taş kullanılmıştır. Ana ibadet mekânı duvarları ve mihrap düz sıvalıdır. Caminin kitabesinde ve minare korkuluğunda mermer kullanılmıştır. Minarenin kaide bölümünde ve kapı kemerinde almaşık teknik uygulanmış, gövde bölümünde ve kapı alınlığında ise tuğla kullanılmıştır.

Süsleme Özellikleri: Caminin son cemaat yerinin ön bölümü haricinde diğer bölümlerinde kirpi saçak uygulanmıştır. Son cemaat yerinin tavanı ahşaptan enine çıtalarla hareketlendirilmiştir. Bu bölümün doğu duvarında bulunan pencerenin alınlığı tuğladan altıgen formlu motiflerle süslenmiştir.

Caminin ana ibadet mekânında orijinal süsleme öğelerine rastlanmamıştır. Tavan göbeğinde kare içine alınmış bitkisel motifler bulunmaktadır. Mihrap dört sıra mukarnaslıdır. Mihrap çerçevesinde yeşil renkte bitkisel motiflerle başlayan ve yine aynı motiflerle sonlanan siyah zemin üzerine sarı renkle yazılmış bir dua kuşağı bulunmaktadır. Minber korkulukları yıldız geçme motifleriyle bezenmiştir.

[215] Saadet Maydaer, ***Osmanlı Klasik Döneminde Bursa'da bir Semt HİSAR***, s. 87, akt., BŞS, A 79 163b.

İmaret

Sicil kayıtlarında yer alan bilgilere göre, Şeyh Paşa Bursa'da bir de imaret vakfetmiştir.[216]

> *"889/1484 yılında Şeyh Paşa Vakfı'na mütevelliye olan Şeyh Paşa'nın kızı Fatma Hatun, imaret hafızlarına ve imarette hazırlanan yemeğe Şaban, Ramazan ve Şevval 888/Eylül, Ekim, Kasım 1483 yılı ayları için toplam 975 akçe ödemiştir."*[217]

Bu bilgiler imaretin varlığını göstermekteyse de mimari özelliklerine ve hangi tarihte ortadan kalktığına dair bilgiler henüz mevcut değildir.

[216] Saadet Maydaer, ***Osmanlı Klasik Döneminde Bursa'da bir Semt HİSAR,*** s. 156, akt., BŞS, A 19 242b.
[217] Saadet Maydaer, ***a.g.e.,*** s. 156, akt. BŞS, A 4 39a.

4.1.8. ORUÇ BEY KÜLLİYESİ

Fotoğraf No: 119-121

Çizim No: 18

İnceleme Tarihi: 15.06.2021

Konumu: Oruç Bey Türbesi ve arşiv belgelerinde varlığı bilinen diğer yapı birimleri günümüzde Mollagürani Mahallesi, Oruç Bey Caddesi üzerinde bulunmaktadır.

Mimarı: Bilinmiyor.

Banisi: Hisar'da bulunan ve varlığını vakıf kayıtlarından öğrendiğimiz Oruç Bey Külliyesi, Kara Timurtaş Paşa'nın dört oğlundan biri olan Oruç Bey tarafından inşa ettirilmiştir.[218]

Tarihçesi: Oruç Bey'in Geyve'de inşa ettirdiği zaviyeye gelir getirmesi için oluşturulan Rebiyülevvel 823/Mart 1420 tarihli bir vakfiyesi bulunmaktadır. Oruç Bey'in Hisar'da inşa ettirdiği hamam, bu zaviyenin masraflarının karşılanması amacıyla vakfedilen yerler arasındadır.[219]

Mescid

Mescidin varlığıyla ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Kazım Baykal, Kale Sokak No:9'daki evin yerinde daha önce Oruç Bey'in inşa ettirdiği mimari özelliği olmayan bir mescidin bulunduğundan söz etmektedir.[220] Kâmil Kepecioğlu ise varlığı bilinen mescidin incelemede bulunduğu dönemde harap durumda olduğu bilgisini vermektedir.[221] Ekrem Hakkı Ayverdi'nin verdiği bilgiye göre; Oruç Bey Sokağı'nda Oruç Bey'e ait bir mescidin yerinde günümüzde bir ev bulunmaktadır.[222]

Mescide Oruç Bey'in vakıflarının yanında mahalle sakinleri de katkıda bulunmuşlardır. *"923/1517'de Kal'a-i Umurbey Mahallesi sakinlerinden Mustafa bin Ahmed, vakfettiği 4.000 dirhemin gelirinden Kal'a-i Umurbey Mahallesi Mescidi'nin imamına Hz. Peygamber'in ruhuna her gün bir cüz Kur'an-ı Kerim*

---

[218] II. Murad döneminde çıkan Düzmece Mustafa isyanının bastırılmasında etkili olan Oruç Bey, vezirlik ve Anadolu beylerbeyliği görevlerinde bulunmuştur. (Bkz. Feridun Emecen, "Timurtaş Paşa", ***TDVİA,*** 41. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, Ss. 185-186, s. 185-186.)
[219] Hasan, Basri, Öcalan, Sezai Sevim, Doğan Yavaş, ***Bursa Vakfiyeleri*****,** s. 330-331.
[220] Kazım Baykal, ***Bursa ve Anıtları,*** s. 64.
[221] Kâmil Kepecioğlu, ***Bursa Kütüğü 4,*** s. 14.
[222] Ekrem Hakkı Ayverdi, ***Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri II,*** İstanbul Fetih Cemiyeti, 1972, İstanbul, s. 330.

okuması şartıyla günde bir dirhem ödenmesini istemişti. Ayrıca yılda 100 dirhem mescidin kandil yağına ve 40 dirhem de bu kandillerin yakılmasına harcanacaktı. Yine aynı mahalleden Hacı Hüseyin, mescide imam olanların oturması için odalar inşa etmiştir. Ayrıca 1.000 akçeyi %10 kârla işletilmek üzere bağışlamıştır. Elde edilen gelirin mescidin aydınlatılmasına ve vakfettiği odaların tamirine sarf edilmesini istemiştir." [223]

Hamam

Günümüzde mevcut olmayan hamamın duvar kalıntıları Oruç Bey'in türbesinin karşısında bulunmaktadır. Bu mahalle bazı arşiv belgelerinde; *"dâhil-i hısn-ı Bursa'da Oruç Bey Çelebi Hamamı, bâtın-ı hısnda Oruç Bey Hamamı*, *Kal'a-i Umurbey"*[224] şeklinde geçmektedir. Hamamın karşısında daha önce Kapamalı Mektep'in bulunduğu, hamamın da bu mektebe gelir getirmesi amacıyla inşa ettirildiği bilinmektedir.[225]

Türbe

Oruç Bey Türbesi, Oruç Bey Caddesi üzerinde Molla Gürani Mahallesi'nde bulunmaktadır. 1424 yılında vefat ettiği tahmin edilen Oruç Bey'in türbesinin inşa edildiği yerde daha önce Kapamalı Mektep'in bulunduğu bilinmektedir.[226]

Oruç Bey Türbesi'nin inşa edildiği alanda daha önce kitabesiz somaki mermerden bir sanduka olduğu bilinmektedir.[227] Daha sonra baldaken formda inşa edilen türbe 2008 yılında Osmangazi Belediyesi tarafından restore edilmiştir. (Fotoğraf 316.)

Türbede bulunan mezarlarla ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Kazım Baykal, *"Avlısı içinde itina ile saklanmış olan mezarlar Oruç Bey ve çocukları ile torunlarına aittir"*[228] şeklinde bilgi verirken Ekrem Hakkı Ayverdi, daha önce burada Kapamalı Mektep'in sahibi Oruç Bey'in yeğeni Mahmud Bey ve onun çocuklarının mezarları bulunduğundan bahsetmektedir. [229]

---

[223] Saadet Maydaer, ***Osmanlı Klasik Döneminde Bursa'da bir Semt HİSAR*****,** s. 86, akt., BŞS A 21 116a.; BŞS, A 53 293b.
[224] Saadet Maydaer**,** ***a.g.e.,*** s. 150, akt., BŞS A 5 1b.; BŞS, A 3 392b.; BŞS, A 47 73b.
[225] Kazım Baykal*,* ***Bursa ve Anıtları,*** s. 64-65.
[226] Kâmil Kepecioğlu**,** ***Bursa Kütüğü 4,*** s. 14.
[227] Kâmil Kepecioğlu*,* ***a.g.e.,*** s. 14.
[228] Kazım Baykal*,* ***a.g.e.,*** s. 64.
[229] Ekrem Hakkı Ayverdi**,** ***Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri II,*** s. 131.

Türbede Oruç Bey'in sandukasının yanında iki sanduka daha bulunmaktadır. Zeminden bir basamak yükseltilmiş olan bu sandukaların ikisi kitabeli, biri kitabesizdir. Türbenin kripta bölümüne batı tarafından inilen bir merdivenle giriş yapılmaktadır.

Taşı okunabilen ve varlığı bilinen ancak taşı tespit edilemeyen mezarlar şöyledir:

> *"Oruç Bey bin Timurtaş Paşa, Beylerbeyi, Komutan, Vezir, 829/1426*
>
> *Zeyneb Hanım, Mahmud Bey'in kızı, Rebiülahir 916/Ağustos 1510"*[230]

Taşı tespit edilemeyen mezarlar şöyledir:

> *"Mahmud Çelebi bin Ali Bey bin Kara Timurtaş Paşa, Mekteb'in bânisi, Timurtaş Paşa evladından, 909/1503 veya 1508*
>
> *Ahmed Ağa bin Seyfullah, 11 Safer .../..."*[231]

Baldaken formda inşa edilen Oruç Bey Türbesi'nin dört tarafı yuvarlak kemerli sütunlarla çevrelenmiştir. Sütunların arasındaki boşluklar zeminden yaklaşık 1 m yükseklikte kesme taş ve demir korkuluklarla kapatılmıştır. Sandukalar zeminden yükseltilmiş bir basamak üzerinde bulunmaktadır.

Türbeyi çevreleyen sütunlar ve bu sütunları birbirine bağlayan kemerlerde kesme taş kullanılmıştır. Sütunların arasındaki korkuluklarda ve sandukalardan ikisinde mermer, diğer sandukada ise taş kullanılmıştır. Mezar taşlarından birinin kitabesi kabartma tekniği ile yazılmıştır. Türbenin genelinde herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamıştır.

[230] Bedri Mermutlu, Hasan Basri Öcalan, ***Tarihi Bursa Mezar Taşları Bursa Hazireleri,*** s. 415-416.
[231] Bedri Mermutlu, Hasan Basri Öcalan, ***a.g.e.,*** s. 415-416.

4.2. İbadet Yapıları

4.2.1. ŞEHADET CAMİİ

Fotoğraf No: 122-139

Çizim No: 19-23

İnceleme Tarihi: 18.04.2021

Konumu: Şehadet Camii Hisar'ın en anıtsal yapısıdır. Osman Gazi Türbesi'nin güneybatısında Bey Sarayı'nın karşısında bulunmaktadır.

Mimarı: I. Murat'ın hükümdarlığı döneminde İstanbul tekfurunun Yalova ve civarını yağmalamak üzere gönderdiği askerler Osmanlı ordusu tarafından Bursa'ya getirilmiştir. Bu askerler içinde bulunan mimarlar o dönemde ihtiyaç duyulan yapıların inşasında çalışmışlardır. Bu mimarlar öncelikle M. 1365/66 (H.767) tarihinde I. Murat'ın fermanıyla birlikte Saray-i Amire yani Bey Sarayı'nın karşısında Şehadet Camii'ni inşa etmek üzere görevlendirilmiştir.[232] Hoca Sadettin Efendi'nin verdiği bu bilgiden Şehadet Camii'nin ilk inşasının gayrimüslim bir mimar tarafından gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Bu mimarın adı kaynaklarda *"Yanko Madyan ya da Nikomedianus"*[233] olarak geçmektedir.

Banisi: Caminin banisi Murat Hüdavendigar'dır.

Tarihçesi: Caminin inşa ya da tamirat bilgisine işaret eden bir kitabesi bulunmamaktadır ancak arşiv belgeleri, Osmanlı kronikleri ve diğer kaynaklar yapının inşası, konumu ve mimari özellikleriyle ilgili bilgiler vermektedir.

Neşri'nin, *"Kendüye Bursa hisarunda sarayda kapu dibinde bir cami yapdı"*[234] şeklindeki ifadesinden Murat Hüdavendigar'ın Saltanat Kapı'ya yakın bir konumda bir cami inşa ettirdiği anlaşılmaktadır. (Gravür 6.)

Sicil kayıtlarındaki bilgilere göre cami inşa edildiği dönemde *'Şehadet'* adının yanında farklı adlarla da anılmıştır. Kayıtlara göre, *"hısn*, *kal'a*, *hisar, saray"* [235] gibi adlarla anılmıştır.

---

[232] Hoca Sadettin Efendi, ***Tacüt-Tevarih**,* Haz. İsmet Parmaksızoğlu, 1. Cilt, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s. 130.

[233] Mustafa Çağhan Keskin, "XIV-XV. Yüzyıl Osmanlı Mimarları ve Mimarlık Ortamı", ***Fetih Öncesi Osmanlı Sanatı ve Mimarisi*,** Ed. Yıldıray Özbek, Ayşe Budak, Literatürk Academia, Nüve Kültür Merkezi, Konya, 2020, Ss. 153-180, s. 156.

[234] Neşri, ***Kitab-ı Cihannüma**,* s. 203.

Caminin *'Şehadet'* adını almasıyla ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Semavi Eyice, I. Murat'ın gittiği Kosova Savaşı'nda şehit olması sebebiyle bu adı aldığı görüşündedir.[236] Ekrem Hakkı Ayverdi ise I. Murat'ın cami topluluğuyla birlikte namaza katılmamasından dolayı Bursa Kadısının şehadetini reddetmesi ve bu sebeple I. Murat'ın Bey Sarayı'nın karşısına bu camiyi inşa ettirerek toplulukla namaz kılmayı vaat ettiği görüşündedir.[237]

Planı ve Mimari Özellikleri: Şehadet Camii'nin 1855 depreminden önceki onarımına dair arşiv belgeleri bulunmaktadır. Cami, *"Muharrem 1023/Şubat 1614'te 13.221 akçe ile tamir edilmiştir. Sarf edilen meblağın 10.726 akçesi kubbesindeki kurşunların değişimi için harcanmıştır."*[238]

Depremden önce inşa edilen yapının planında ikişer sütunun taşıdığı arka arkaya iki kubbe ve bu kubbelerin yanında tonozlu mekânlardan oluşan bir ana ibadet mekânı, bu mekânın önünde dört gözlü bir son cemaat yeri ve kuzey doğu köşesinde minaresi görülmektedir.[239] 1855 depreminde büyük hasarlar alan yapının depremden sonra Vali Mahmut Celalettin Paşa'nın gerçekleştirdiği restorasyon çalışmaları 1308 H. 1892 tarihinde sona ermiş ve cami bugünkü halini almıştır.[240] Depremden sonra inşa edilen yapının ise kubbelerinin yanındaki tonozlar kaldırılmış, son cemaat yeri kapatılmış, minaresi yapının kuzeydoğu köşesine konumlandırılmıştır.

Caminin mihrap kavsarasında bulunan mukarnaslar ve silmelerinin de ilk yapıya ait olduğu, payandaların ise XVII.-XVIII. yüzyılda yapıldığı ihtimali üzerinde durulmaktadır.[241] 1958 yılında Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu tarafından hasar gören minare külahı ve kubbe kasnakları onarımdan geçirilmiştir.[242]

---

[235] Saadet Maydaer, ***Osmanlı Klasik Döneminde Bursa'da bir Semt HİSAR,*** s. 74, akt. BŞS, A 66 113b.; BSŞ, A 48 159a, 162b; A 14 302a; A 60 209b.; BŞS, A 19 237b; A 145 105b; A 58 48a; A 20 372a.; BŞS, A 155 43a; B 25 21a.

[236] Semavi, Eyice, "Külliye", ***TDVİA,*** 18. Cilt., Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, Ss. 290-295, s. 291.

[237] Ekrem Hakkı Ayverdi, ***Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri II,*** s. 267.

[238] Saadet Maydaer, ***a.g.e.,*** s. 74, akt., BŞS, B29, 53b, s. 74.

[239] Tamiratına dair ayrıntılı bilgi için: (Bkz. Mefail Hızlı, "Hüdavendigar Vilayeti İmar Faaliyetleri Defteri (1307-1309/ 1891-1893)", ***Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,*** 5. Cilt., 5. Sayı, 1993, Ss. 233-254, s. 236-237.

[240] Kazım Baykal***, Bursa ve Anıtları,*** s. 56.

[241] Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, ***Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler (Bursa İl Merkezi)***, s. 184.

[242] Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu, ***Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu Hizmet Albümü,*** s. 41.

Cami günümüzde üst bölümü korkuluklu koruma duvarlarıyla çevrelenmiş bir bahçenin içerisinde yer almaktadır. Bahçesine; kuzey, doğu ve batı bölümlerinden giriş sağlanmaktadır. Caminin cümle kapısı ile doğu ve batı cephelerine açılmış olan tali kapıları kırma çatı ile örtülmüştür. Cümle kapısının üstünde sivri kemer içerisine alınmış, iki adet gotik görünümlü pencere ve bu pencerelerin üzerinde bir adet gül pencere bulunmaktadır. Cümle kapısının çatısı iyon düzeninde yapılmış ikişer sütun tarafından desteklenmektedir. Camiye Bursa kemerli bir kapıdan giriş sağlanmaktadır.

Caminin gotik görünümlü pencereleri ve bunların üzerinde bulunan gül pencereler, ana ibadet mekânına giriş kapısının iki yanında bulunan iyon düzeninde yapılmış sütunlar Osmanlı mimar özelliklerini yansıtmayan öğeler olmakla birlikte caminin seçmeci bir tasarım anlayışıyla inşa edilmiş olabileceğini göstermektedir.[243]

Ana ibadet mekânı arka arkaya iki kubbe ile kapatılmıştır. Kubbeler kalın bir kemerle birbirinden ayrılmaktadır. Kubbe geçişleri pandantiflidir. Kubbe kasnaklarına nişli, sivri kemerli pencereler açılmıştır. Caminin doğu, batı ve kuzey duvarlarında nişli sivri kemer içerisine alınmış toplamda yirmi dört tane gotik görünümlü pencere bulunmaktadır. Güney duvarında yalnızca mihrabın üstünde iki tane nişli, yuvarlak kemerli pencere bulunmaktadır. Caminin kuzey duvarında merdivenle çıkılan balkon ve merdivenin bulunduğu kuzeybatı bölümü mahfil olarak kullanılmaktadır.

Caminin kuzeydoğu köşesinde tek şerefeli bir minaresi bulunmaktadır. Minareye, kaidesine açılmış bir kapıdan çıkış sağlanmaktadır. Abdest alma bölümleri bahçenin güneydoğu köşesinde bulunmaktadır. Bahçenin dış duvarının kuzeydoğu köşesinde sonradan yapılmış mermerden bir çeşmesi bulunmaktadır.

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Caminin temelinde moloz taş kullanılmıştır. Beden duvarlarının kalan bölümleri ise düz sıvalıdır. Ana ibadet mekânı kubbeleri, cümle kapısı ve tali kapıların çatısı kurşunla kaplanmıştır. Girişin iki yanında bulunan sütunlarda ve giriş duvarının çatıya kadar olan bölümünde, yapının tüm kapılarının kemerlerinde ve sövelerinde, iç mekân duvarlarında pencere nişlerine kadar,

[243] Nuri Seçgin, "Erken Osmanlı Mimarisinde Cami Yapılarının Plan Tipolojisi", ***Fetih Öncesi Osmanlı Sanatı ve Mimarisi*****,** Ed. Yıldıray Özbek, Ayşe Budak, Özbek, Literatürk Academia, Nüve Kültür Merkezi, Konya, 2020, s. 302.

mihrabın oturmalık bölümlerinde mermer malzeme kullanılmıştır. Minare tamamen kesme taştan inşa edilmiştir. Tüm kapı kanatlarında, mahfilin tamamında ve minberde ahşap malzeme kullanılmıştır. Yapının pencerelerinde dıştan demir parmaklıklar kullanılmıştır.

Süsleme Özellikleri: Caminin mimari özelliklerinde olduğu gibi süsleme programında da XIX. yüzyıl süsleme özellikleri görülmektedir. Ana ibadet mekânına giriş kapısının iki yanında bulunan sütunlar volüt başlıklıdır. Bu kapının üzerindeki pencere sisteminin üst bölümüne üç tane kenger yaprağı motifli süsleme öğesi bulunmaktadır. Kapıların geçiş bölümlerinin tavanı, kapı alınlıkları, kubbe kasnağı ve kubbeye açılmış olan pencereler kalemişi tekniğinde rumi ve palmetlerden oluşan motiflerle süslenmiştir.

Hazire

Hazire, caminin güneybatı köşesinde bulunmaktadır. Hazireye ait olan mezar taşlarının yanında günümüzde mevcut olmayan çevre hazirelerden getirilme ihtimali üzerinde durulan mezar taşları da bulunmaktadır.

Şehadet Cami'ye yakın bir konumda inşa edildiği bilinen ancak 1927'de Vakıflar İdaresi'nin eve dönüştürdüğü Manastır Mescidi'ne ait olduğu tahmin edilen beş mezar bulunmaktadır. Şehadet Camii'nin karşısında bulunan mezarlık yol yapım çalışması sırasında ortadan kaldırılmış, bir bölümü de Osmancık Bloku'na dâhil edilmiştir. Yine bu çevrede inşa edildiği bilinen ancak günümüzde mevcut olmayan Ahmed Bey Muallimhanesi'nin bir haziresinin olduğu bilinmektedir. Ayrıca, günümüzde yerinde bir ilkokul bulunan Orhan Medresesi'nin yerinde tespit edilen bazı mezarlar ile Kavaklı Mektep'te bulunan mezarlar da Şehadet Camii Haziresi envanterinde yer almaktadır.[244]

Hazirede, varlığı bilinen ancak taşı tespit edilemeyen mezarların yanında yazısız, ismi ya da tarihi okunamayan ve tamamı okunabilen mezar taşları bulunmaktadır.

Bu mezar taşları:

"Fatma bint Ayas, .../...

Seyyid Süleyman Efendi, Vaiz, Kurra, 1158/1745

[244] Bedri Mermutlu, Hasan Basri Öcalan, ***Tarihi Bursa Mezar Taşları Bursa Hazireleri,*** s. 396.

Simitçibaşı Hacı Mehmed bin Abdullah, Şevval 1016/Şubat 1608

Mustafa ..., Rebiyülevvel 1007/Ekim 1598

Seyyid Kâmil İbrahim Molla, Yusuf oğlu, 1236/1821

Şerife Fatma Molla, Katib Seyyid Ahmed Efendi'nin kızı, 5 Safer 1213/19 Temmuz 1798

Mukbil Molla, 1185/1771

Fatma Hanım, Çakılcı Yusuf'un kızı, 1230/1815

Fatma bint ..., .../..."[245]

Hazirede taşı tespit edilemeyen mezarların da varlığı bilinmektedir. Bu mezarlar şöyledir:

"Mustafa Efendi (Muslî Çelebi), Manisa ve Bursa Müftüsü, müderris Cemaziyelevvel 1017/1608

Seyyid Ahmed Efendi bin Nureddin, müderris, 1151/1738

Seyyid Şeyh Nureddin Efendi bin Abdullah Efendi, Ulucamii Vaizi, 1153/1740

Mehmed Emin Efendi, Nureddinzâde, Ulucamii Vaizi, 1210/1796

Mehmed Said Efendi bin Süleyman Efendi, Şehadet Camii Vaizi, 1212/1798

Kemaleddin Efendi bin Mehmed, Nureddinzâde, Ulucamii Vaizi, 1213/1798

Abdullah Efendi bin Kemaleddin, Nureddinzâde, Ulucamii Vaizi, 1226/1811

Mülazim Efendi, alim, .../...

İplikçi Hacı Mehmed Efendi, hayır sahibi, .../..."[246]

[245] Bedri Mermutlu, Hasan Basri Öcalan, ***Tarihi Bursa Mezar Taşları Bursa Hazireleri,*** s. 397-400.
[246] Bedri Mermutlu, Hasan Basri Öcalan, ***a.g.e.,*** s. 401.

4.2.2. YER KAPI (KARA ALİ) CAMİİ

Fotoğraf No: 140-146

Çizim No: 24

İnceleme Tarihi: 27.06.2021

Konumu: Cami, Kavaklı Mahallesi'nde Hisar'ın kapılarından biri olan Yer Kapı'nın da bulunduğu Yer Kapı Caddesi'nde yer almaktadır.

Mimarı: Bilinmiyor.

Banisi: Yer Kapı Camii'nin banisi, Osman Gazi ve Orhan Gazi döneminde yaşamış olan Aykut Alp'in oğlu, Timurtaş Paşa'nın babası olan Kara Ali'dir.[247]

Tarihçesi: Yer Kapı Camii'nin inşası ile ilgili vakıf kayıtları bulunmaktadır. Bu kayıtlara göre arsa, dükkân ve evlerin cami inşası için vakfedildiği anlaşılmaktadır.

"5 Sefer 889/24 Mart 1484 tarihli bir vakfiyede Yerkapı Mahallesi'nde bulunan bir evin, Yer Kapı Mescidi giderlerinin karşılamak üzere vakfedildiği görülmektedir. Başka bir belge ise dolaylı yoldan bize, bu mescidin vakıfları arasında Çakır Ağa Hamamı karşısındaki Çıra Pazarı'nda bir dükkânın da yer aldığını bildirmektedir. Yine Yer Kapı Mescidi'ne vakfedilen yerler arasında Yer Kapı Mahallesi'nde aylık iki dirhem mukata'ası olan bir arsa ve Suk-ı Serracin/Serraclar Çarşısı'nda dükkânlar bulunmaktadır." [248]

Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu tarafından tüm kalıntılarıyla birlikte 1967 yılında yeniden ayağa kaldırılan yapının inşa edilmeden önce neredeyse tamamı yıkılmış durumda olduğu ve vakıflar tarafından depo olarak kullanıldığı bilinmektedir.[249] Camiye Kara Ali Camii ya da Bab-ı Zemin Camii de denmektedir.

Planı ve mimari Özellikleri: Yer Kapı Camii, kare planlı, tek kubbeli, son cemaat yeri ve minaresi bulunan bir yapıdır. Caminin doğu duvarında bulunan *"5,00 m derinliğindeki"*[250] son cemaat yeri üç bölümlü olup üzeri *"iç zeminden 3,91 m*

[247] Saadet Maydaer, ***Osmanlı Klasik Döneminde Bursa'da bir Semt HİSAR***, s. 79.
[248] Saadet Maydaer, ***a.g.e.,*** s. 80, akt., BŞS, A 4 48b.; BŞS, A 20, 103b.; BŞS, A 19 415a.
[249] Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu, ***Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu Hizmet Albümü*** s. 73.
[250] Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, ***Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler (Bursa İl Merkezi)***, s. 214.

yükseklikte"[251] eğimli bir çatıyla örtülmüştür. Camekânla kapatılmış olan son cemaat yeri revakı direklerle birbirinden ayrılmakta, her bölüm yuvarlak kemerlerle birbirine bağlanmaktadır. Bu bölüm *"içten içe 8,20X4,28 m"*[252] ölçülerindedir. Kapatılan son cemaat yerinin kuzeydoğu köşesine açılan bir kapıdan camiye giriş yapılmaktadır. Diğer bölüm ise mahfil olarak kullanılmaktadır. Bu bölümün kıble duvarında sivri kemerle çevrelenmiş nişsiz bir mihrabiye bulunmaktadır. Erken Dönem Bursa camilerinde genellikle revak duvarında görülen kalkan duvarı bu yapıda revakın kuzey ve güney duvarında uygulanmıştır.

Üzeri kubbe ile örtülmüş olan ana ibadet mekânının *"iç ölçüleri 8,00X8,00 m'dir."*[253] Yapının *"duvar kalınlığı 1,03 m'dir."*[254] Kubbesi dıştan sekizgen bir kasnağa oturmaktadır. Caminin iç mekânını aydınlatabilecek yeterli sayıda pencere bulunmamaktadır. Beden duvarlarının üst bölümünde birer tane yuvarlak kemerli, dikdörtgen formlu fil gözü pencere, alt bölümde ise doğu ve kuzey duvarında birer tane, batı duvarlarında ikişer tane, güney duvarında bir tane aynı ölçülerde olmayan dikdörtgen formlu pencereler bulunmaktadır. Batı duvarının alt bölüm pencereleri içten nişli olmakla birlikte dıştan sivri kemerli alınlıklara sahiptir.

Caminin *"0,25 m derinliğinde"*[255] sade görünümlü bir mihrabı bulunmaktadır. Mihrabın iki yanında büyük boyutlarda olmayan dikdörtgen formlu iki adet fil gözü pencere açılmıştır. Güneydoğu köşesinde bir minberi vardır. Yapının son cemaat yerinin kuzeydoğu köşesinde beden duvarları ve son cemaat yeri ile birleştirilmiş, sekizgen kaideli, silindirik gövdeli bir minaresi bulunmaktadır.

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Caminin beden duvarları ve minare kaidesi moloz taş ve tuğla kullanılarak almaşık teknikte inşa edilmiştir. Kubbe kasnağında kesme taş ve tuğla kullanılmıştır. Minare gövdesinde ise yalnızca tuğla malzeme kullanılmıştır. Ana ibadet mekânı kubbesi ve minare külahı kurşunla kaplıdır. Camekânla kapatılan son cemaat yeri revak direkleri ve minberi ahşaptandır. Minare korkuluğunda mermer malzeme kullanılmıştır.

---

[251] Özlem Çuhadar, ***Bursa Camilerinde Revak Erken Dönem Üzerine Bir Deneme*****,** s. 161.
[252] Özlem Çuhadar, ***a.g.e.,*** 160.
[253] Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, ***Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler (Bursa İl Merkezi)***, s. 214.
[254] Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, ***a.g.e.,*** s. 215.
[255] Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, ***a.g.e.,*** s. 215.

Süsleme Özellikleri: Caminin genelinde süsleme unsuruna rastlanmamıştır. Yapının kalkan duvarlarında ve kubbe kasnağında kirpi saçak uygulanmıştır. Ayrıca kalkan duvarlarında kirpi saçağın bitiminde yer alan tuğlalar zikzak oluşturacak biçimde dizilmiştir. Caminin orijinal olmayan mihrabı yedi sıra mukarnaslıdır.

Hazire

Caminin güneybatı köşesinde mermer lahitli bir mezar bulunmaktadır. Caminin civarında bulunduğu bilinen ancak günümüzde mevcut olmayan Yerkapı Mezarlığı'na ait mezar taşlarının bazıları Pınarbaşı Mezarlığı'na bazıları da caminin karşı sokağında bulunan Darülkurra haziresine taşınmıştır.[256]

Taşı tespit edilen mezar:

> *"Hoca Muslihiddin bin Musa Küşker, Cemaziyelahir 965/Nisan 1558"*[257]

Taşı tespit edilemeyen mezarlar:

> *"Vâiz Mehmed Efendi, Hafızzâde, vâiz, 1050/1640*
>
> *Alimcan Efendi, Hafizzâde, müderris, 1061/1651*
>
> *Damad Seyyid Mehmed Raşid Efendi, Cafer Efendizâde, müderris, Rebiülevvel 1239/Kasım 1823."*[258]

[256] Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, ***Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler (Bursa İl Merkezi***, s. 513.
[257] Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, ***a.g.e.,*** s. 514.
[258] Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, ***a.g.e***, s. 514.

4.2.3. KAVAKLI CAMİİ

Fotoğraf No: 147-161

Çizim No: 25-26

İnceleme Tarihi: 27.04.2021

Konumu: Kavaklı Camii, Kavaklı Mahallesi'nde, Kavaklı Caddesi üzerinde bulunmaktadır.

Mimarı: Bilinmiyor.

Banisi: Kavaklı Camii, Bursa Kadısı Koca Naib[259] tarafından inşa ettirilmiştir. Caminin banisi *"Bursa kadısı, Koca Efendi, Kadı Efendi, Koca Naib"*[260] isimleriyle de bilinmektedir.

Tarihçesi: Kiliseden camiye dönüştürülmüş, devşirme bir yapı olabileceği söylenen caminin adı Şeyhülislam-ı esbak Koca Mahmud Efendi Camii olarak da bilinmektedir.[261]

Plan ve Mimari Özellikleri: Kavaklı Camii tek kubbeli, son cemaat yeri, minaresi ve önünde bahçesi bulunan bir yapıdır. Caminin batısında bulunan beş gözlü son cemaat yeri kırma çatı ile örtülmüştür. Sivri kemerlerle birbirine bağlanan direklerin arası sonradan camekânla kapatılmıştır. Diğer erken dönem Osmanlı camilerinde görülen revak uygulamalarına bakıldığında genelde son cemaat yerinin üç gözlü yapıldığı görülmektedir. Bu örneklere dayanarak caminin orijinal revakının üç gözlü olabileceği söylenmektedir.[262] Son cemaat yerine, kuzeybatı köşesine açılmış bir kapıdan giriş yapılmaktadır. Camekânla kapatılarak oluşturulan giriş koridorunun sonunda caminin ana ibadet mekânına açılan basık kemerli bir kapı bulunmaktadır.

---

[259] Neşri Yıldırım Bayezid ve Germiyanoğlu'nun kızının düğününden şöyle bahsetmektedir:
"Rivayet iderler ki, gelin almağa gidenler Bursa kadısı Koca Efendi, kapu kullarından Emir-i alem Ak-Sunkur Ağa-kim, anun evladundan şimdi dahi vardur, Çavuş-başı Süle Çavuş-oğlı Temür-Han'ı ve kapu halkından bin yarar sipahi bile gönderdiler. Ve hatunlardan dahi Koca Efendi hatunı ve Beyazid Han'un dadısı Dadı Hatun ve Ak-Sunkur Hatunı ve dahi bunlarun emsali bir nice yüz hatun dahi vardı." (Bkz. Neşri, ***Kitab-ı Cihannüma,*** s. 207.)
Aşıkpaşazade de Hüdavendigar'ın oğlu Yıldırım Bayezid'e Germiyanoğulları'nın kızını almaya gidenler arasında erenlerden Bursa Kadısı Koca Efendi'nin ve ayrıca Koca Efendi'nin hanımının da bulunduğundan bahsetmektedir. (Bkz. Aşıkpaşazade, ***Osmanoğulları'nın Tarihi Tevârîh-i Âl-i Osman***, s. 100-103.) Bu bilgilerden Koca Naib'in Murat Hüdavendigar döneminin önemli isimlerinden biri olduğu anlaşılmaktadır.

[260] Kazım Baykal, ***Bursa ve Anıtları,*** s. 58.

[261] Kâmil Kepecioğlu, ***Bursa Kütüğü 3,*** s. 28, akt. BS. 331/31, 327/82, 27/85, 73/276.

[262] Özlem Çuhadar, ***Bursa Camilerinde Revak Erken Dönem Üzerine Bir Deneme,*** s. 47.

Son cemaat yerinin diğer bölümü ise mahfil olarak kullanılmaktadır. Mahfilin kuzey duvarında minareye çıkış merdivenleri bulunmaktadır.

Caminin ana ibadet mekânı *"içte 8,75X8,80 m"*[263] boyutlarındadır. Kubbesi dıştan sekizgen bir kasnağa oturan kubbesi içten Türk üçgenlerinden oluşan bir kuşağı bulunmaktadır. Yuvarlak nişli bir mihrabı bulunmaktadır. Kuzeydoğu köşesinde minberi, güneydoğu köşesinde vaaz kürsüsü yer almaktadır. Kuzey duvarının alt bölümünde iki tane dikdörtgen formlu, doğu ve batı duvarının alt bölümlerinde ikişer tane yuvarlak kemerli, içten nişli pencere bulunmaktadır. Kubbe kasnağının güney, doğu ve kuzey yönünde birer tane sivri kemerli alçı pencere yer almaktadır. Batı yönünde ise alçı pencere bulunmamaktadır. Bunun yerine kalemişi tekniği ile pencere görünümü verilmiştir. Yapının güneydoğu köşesinde vaaz kürsüsü bulunmaktadır. Yapının kuzeydoğu bölümünde bulunan silindirik gövdeli ve tek şerefeli olan minaresi beden duvarlarına oturmaktadır.

Abdest alma bölümünün yanında bahçeye bitişik olan evin duvarına yerleştirilmiş bir çeşme bulunmaktadır. Nesibe Hatun'a ait olan bu çeşmenin inşa tarihi 1857'dir.[264] Çeşmenin üçgen bir alınlığı bulunmaktadır. Alınlığın ortasında bir madalyon, bu madalyonun çevresinde barok motifler görülmektedir. Bu motiflerin altında üç satırlık kitabesi bulunmaktadır. Kitabe birinci satırda iki, ikinci satırda dört, üçüncü satırda iki olmak üzere toplam sekiz bölümden oluşmaktadır. Son satırın yan bölümlerine zencirek benzeri motifler işlenmiştir. Kitabenin altındaki ayna taşının çevresi bitkisel ve zincir motiflerinden oluşan bir bordürle çevrelenmiştir. Çeşme teknesi ve sekisinin mermeri ise çeşmeye sonradan eklenmiş görüntüsü vermektedir. Ayrıca ayna taşındaki kapatılmış boşluklardan daha önce üç adet kurnası olduğu anlaşılan çeşmenin günümüzde sonradan eklenmiş bir adet kurnası bulunmaktadır. Osmanlı döneminden günümüze gelebilmiş, mimari ve sanatsal değeri yüksek olan bu çeşmenin orijinaline bağlı kalınarak yeniden restore edilmesi gerekmektedir.

Bahçenin güney duvarında abdest alma bölümü bulunmaktadır. Düz çatısını, birbirine kemerlerle bağlanan iki adet sütun taşımaktadır. İç bölümde bulunan üç adet çeşmenin ayna taşı mermerle, üst duvarı orijinal olmayan çinilerle kaplanmıştır.

---

[263] Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, ***Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler (Bursa İl Merkezi),*** s. 109.
[264] Kâmil Kepecioğlu, ***Bursa Kütüğü 3,*** s. 272.

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Cami, kesme taş, moloz taş ve tuğla kullanılarak almaşık teknikte inşa edilmiştir. Ana ibadet mekânı kubbesi ve minare külahı kurşunla kaplıdır. Son cemaat yerinin çatısı kiremit kaplıdır. Minare gövdesinde ve revak kemerlerinin üst bölümünde tuğla malzeme, son cemaat yeri revak direklerinde ve kemerlerinde, son cemaat yerine ve ana ibadet mekânına giriş kapısında, minareye çıkış merdivenlerinde, vaaz kürsüsünde ve minberinde ahşap malzeme kullanılmıştır. Kubbe kasnağındaki pencerelerde alçı malzeme kullanılmıştır. Minare korkuluğu ve bahçedeki çeşme mermerdendir.

Süsleme Özellikleri: Caminin dışında herhangi bir süsleme öğesi bulunmamaktadır. Caminin ana ibadet mekânı kubbesinde, son cemaat yeri ve abdest alma bölümü çatı silmesinde kirpi saçak uygulanmıştır.

Ana ibadet mekânında kubbenin içinde hatayi, rumi ve şems motiflerinden oluşan kalem işi süslemeler görülmektedir. Kubbe kasnağı siyah zemin üzerine beyaz renk kullanılarak kufi ile *"Ya malikel-mülkül-celali vel-ikram"*[265] yazmaktadır. Bu onarım Bursa'nın tek alçı işi ustası İsmail Sönmez tarafından yapılmıştır.[266] Kubbe kasnağını çevreleyen basit üçgenli kuşağın üçgenlerinin içi kalem işi tekniğinde mavi, kırmızı, lacivert, sarı renklerle hatayi ve rumilerden oluşan rozetler ve yarım şemse motifleri ile süslenmiştir. Kubbe kasnağına açılan pencereler kalem işi kuşakla çevrelenmiştir.

Cami duvarları zeminden pencere hizasına kadar orijinal olmayan çini panolarla kaplanmıştır. Panoların içi mavi, beyaz, lacivert renkte bitkisel ve geometrik motifli çini levhalardan oluşmaktadır. Bu panoların etrafı hatayi, penç, gonca, yaprak motiflerinden oluşan ikili bordürle çevrelenmiştir. Caminin mihrabı çini ile kaplanmıştır. Duvarların diğer bölümleri beyaz sıvalıdır. Doğu ve batı duvarlarındaki yuvarlak kemerli pencereleri kalem işi tekniğinde yapılmış kırmızı, mavi, beyaz, yeşil, sarı renklerle yapılmış bitkisel motiflerden oluşan bordürle çevrelenmiştir. Pencere köşebentleri yeşil zemin üzerine beyaz lale motifleri ile süslenmiştir. Pencere alınlıklarında da aynı teknikte mavi, kırmızı, sarı, beyaz renklerle yapılmış hatayi, rumi motifler görülmektedir. Pencere nişinde mavi, kırmızı, beyaz renklerden oluşan içerisi rumilerle doldurulmuş kalem işi teknikte şemse motifi görülmektedir. Ayrıca cami duvarlarında kalem işi ile yapılmış çar-ı yar levhaları görülmektedir.

[265] Kazım Baykal, ***Bursa ve Anıtları,*** s. 57.
[266] Kazım Baykal, ***a.g.e.,*** s. 57.

Mihrabı mavi zemin üstüne beyaz renkte sülüsle yazılmış dua suresi ile çevrelemiştir. Mihrabın diğer bölümlerinde yeşil, lacivert, kırmızı renklerle hatayi, rumi, yaprak ve pençlerden oluşan kompozisyonlar görülmektedir. Mihrap köşebentlerinde mavi zemin üzerine beyazla yazılmış Allah ve Muhammed yazan dairesel rozetler görülmektedir.

4.2.4. VELED-İ YANİÇ CAMİİ

Fotoğraf No: 162-173

Çizim No: 27-29

İnceleme Tarihi: 25.06.2021

Konumu: Veled-i Yaniç Camii, Osmangazi Mahallesi, 2. Yaniç Sokak'ta bulunmaktadır.

Mimarı: Bilinmiyor.

Banisi: Mescidin ana ibadet mekânına giriş kapısı üzerindeki kitabesinden yapının banisinin Hacı Mahmud b. Yaniç olduğu anlaşılmaktadır.[267]

Tarihçesi: Caminin inşa kitabesi, ana ibadet mekânına giriş kapısı üstünde kalkan duvarına açılmış yuvarlak kemerli bir niş içerisinde yer almaktadır. *"40X70 cm"*[268] ebatlarında olan mermer kitabe, Arapça celi sülüsle kabartma tekniğinde dört bölüm halinde yazılmıştır.[269]

Kitabe metni:

١-اعمر هذه المسجد المباركه من ايّام السلطان

٢-مراد بن محمد خان خلد ملكه حاجى محمود بن حاجى

٣ -خيرالدين بن يانج غفرالله لهم فى شهر الصفر

٤-ختم الله باالخير و الظفر سنه اربع و اربعين ثمانمايه

Okunuşu:

1. *"'Amera hâzihi-mescide'l-mübâreke min eyyâmi's-sultan,*
2. *Murâd bin Muhammed Hân hullide mülkühû Hâcî Mahmûd Çelebi bin Hâcî*
3. *Hayreddin bin Yâniç gafera'llâhû lehüm fî şehri-s-şafer*

[267] İld göz oğlu olarak da bilinen Hacı Mahmud b. Yaniç, I. Murat ve Yıldırım Bayezid dönemlerinde orduda görev almıştır. Sırp seferi devlet adamlarından biridir. Sırp seferi ve Ankara Savaşı'nda görev aldığı bilinmektedir. (Bkz. Kazım Baykal, ***Bursa ve Anıtları,*** s. 62.)
[268] Abdülhamit Tüfekçioğlu, ***Erken Dönem Osmanlı Mimarîsinde Yazı***, s. 247.
[269] Abdülhamit Tüfekçioğlu, ***a.g.e.,*** s. 248.

4. *Hateme'llâhü bi'l-hayri ve'z-zafer senete erba'in ve erba'îne ve semânimâyeh.*

Türkçesi:

Yânic oğlu Hacı Hayreddin oğlu Hacı Mahmud -Allah onları bağışlasın- bu mübarek mescidi, Mehmed Han oğlu Sultan Murad zamanında imar etti ve 844 (1440) yılının safer ayında hayır ve başarı ile tamamladı."[270]

Aynı mahallede iki sabbağ (boyacı) dükkânının arsaları, el-Hac Ayşe Pula binti el-Hac Musa tarafından haftada iki gün sevabı ruhuna bağışlanmak üzere cüz okunması karşılığında vakfedilen bir ev, Gülşah binti Abdullah'ın geliriyle, kendisinin ve eşinin ruhuna mescidin müezzini ve imamının Kur'an okuması şartıyla vakfettiği 2.500 dirhem" [271] camiye ait bazı vakıflardandır. Caminin doğu duvarında bu vakıflarla ilgili bilgi veren bir kitabesi bulunmaktadır. Kitabe "*40X60 cm"*[272] ölçülerinde mermere nesihle Arapça olarak yazılmıştır.

Okunuşu:

1. *"Vakafet el-hac Aişe bint-il-Hac Musa fi mahalle İbn-i Yaniç el-havi,*
2. *Alâ büyut-in sitte ve sitte âlâf-i dirhem-in ve ayenet tilâvete cüz (ihi) imamen ve müezzinen,*
3. *li ruhiha min elkur-an-ilmuazzam li-ruhihi vekaa fi şehr-i şâban tarih sene tis'amie.*

Türkçesi:

Hacı Mustafa kızı Hacı Ayşe, Yaniç oğlu mahallesinde altı ev ve altı bin dirhem vakfetti. Bunlar, camii yapanın ruhuna imam ve müezzin tarafından kurandan cüzler okunması içindir. Bu 900 senesi Şaban ayında oldu."[273]

---

[270]Abdülhamit Tüfekçioğlu, ***Erken Dönem Osmanlı Mimarîsinde Yazı***, s. 247-248.
[271] Saadet Maydaer, ***Osmanlı Klasik Döneminde Bursa'da bir Semt HİSAR,*** s. 91, akt., BŞS, A 19 41a.; BŞS, A 8 271a.; BŞS, 18 102b.
[272] Kazım Baykal, ***Bursa ve Anıtları,*** s. 178.
[273] Kazım Baykal, ***a.g.e.,*** s. 178-179.

Plan ve Mimari Özellikleri: Veled-i Yaniç Camii, tek kubbeli, son cemaat yeri, minaresi ve önünde bahçesi bulunan bir yapıdır. Camide görülen revak uygulaması Erken Dönem Osmanlı camilerinde görülen revaklardan daha farklı bir uygulamaya sahiptir. Kubbe ile kapatılmış olan *"3,46 m"*[274] enindeki son cemaat yerinin revakında kalkan duvarı uygulanmıştır. Caminin giriş kapısı "*3,42 m"*[275] ölçülerinde bir girinti içinde bulunmaktadır. Giriş kapısının iki yanında ve üzerinde pencereler bulunmaktadır. Son cemaat yerinin doğu ve batı bölümündeki sivri kemerli pencereleri sonradan kapatılmıştır.

Caminin iç mekânı sade görünümdedir. Ana ibadet mekânına geçilmeden önce kapatılmış olan son cemaat yerinden çıkılan merdivenle ulaşılan balkon mahfil olarak kullanılmaktadır. Son cemaat yerinden sonra sivri kemerli geniş bir açıklıktan ana ibadet mekânına geçiş yapılmaktadır. Bu geçişin sağına ve soluna yuvarlak kemerli nişler açılmıştır. Dıştan sekizgen kasnaklı bir kubbeyle örtülü olan ana ibadet mekânı *"6,48X6,76 m"*[276] boyutlarındadır.

Ana ibadet mekânı kubbe kasnağı basit üçgenli kuşakla çevrelenmiştir. Kubbe kasnağında üç tane dıştan fil gözü, içten yuvarlak kemerli vitray pencere bulunmaktadır. Kubbe kasnağının kuzey bölümündeki pencere kapatılmıştır. Caminin doğu ve batı duvarında ikişer tane içten nişli, yuvarlak kemerli, dikdörtgen formlu pencere bulunmaktadır. Caminin pencereleri dıştan sivri kemerli ve dikdörtgen formludur.

Caminin sade, süslemesiz bir mihrabı vardır. Mihrabın sağında ve solunda zeminden bir basamak yükseltilmiş oturmalıklar bulunmaktadır. Minberi caminin güneybatı köşesindedir.

Camide görülen minare ve çeşme uygulaması da diğer camilerde görülmeyen farklı bir örnektir. Minaresi, yapının dışındaki çeşmenin üzerinde bulunmaktadır. Minareye çeşmenin solundaki kemerli kapıdan geçilerek çıkılmaktadır. Çan kulesine benzeyen bu minare, birbirine kemerlerle bağlanan dört tane ayakla taşınan kırma çatı ile örtülmüştür. Çeşmenin kitabesi ayna taşının üzerinde bulunmaktadır.

---

[274] Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, ***Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler (Bursa İl Merkezi),*** s. 207.
[275] Özlem Çuhadar, ***Bursa Camilerinde Revak Erken Dönem Üzerine Bir Deneme***, s. 117.
[276] Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, ***a.g.e.,*** s. 207.

Bahçesinde ayak ve baş taşı olan bir mezar bulunmaktadır. Kesme taşla çevrelenmiş olan mezarın ayak taşının bir yüzü yazısızdır. Diğer yüzünde ise kabartma tekniğinde yapılmış servi motifi görülmektedir. Daha eski tarihli baş taşındaki kitabesinden mezarın Veled-i Yaniç'e (736/1336) ait olduğu anlaşılmaktadır.[277]

Camiyi batı bölümündeki eve bağlayan duvara, zeminden bir basamak yükseltilmiş abdest alma bölümü yapılmıştır.

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Cami beden duvarları ve bahçe duvarları moloz taş ve tuğla malzeme, kubbe kasnağı ve kalkan duvarının üst bölümü kesme taş ve tuğla kullanılarak almaşık teknikte inşa edilmiştir. Caminin kubbesi kurşunla kaplıdır. Pencere kemerlerinde bir sıra kesme taş, iki sıra tuğla kullanılmıştır. Pencere sövelerinin alt bölümünde alt alta bir sıra kesme taş, üç sıra tuğla kullanılmıştır. Caminin pencereleri demir parmaklıklıdır. Ana ibadet mekânı giriş kapısında, kuzey duvarında bulunan mahfilinde, minberine ahşap malzeme kullanılmıştır. Mihrabı alçıdan yapılmıştır.

Caminin dışında bulunan çeşmesi üç sıra tuğla, bir sıra kesme taş kullanılarak almaşık teknikte inşa edilmiştir. Çeşme teknesi kesme taştan, ayna taşı mermerdendir. Çeşmenin üzerindeki minaresi tuğladan yapılmıştır. Çeşme teknesi kesme taştan yapılmıştır. Çeşmenin çatısı kirpi saçakla sonlandırılmıştır.

Süsleme Özellikleri: Caminin içinde, kubbe kasnağındaki vitray pencereler ve mihrabın altın rengine boyanmış dört sıra mukarnası dışında herhangi bir süsleme öğesi bulunmamaktadır.

[277] Bedri Mermutlu, Hasan Basri Öcalan, ***Tarihi Bursa Mezar Taşları Bursa Hazireleri,*** s. 406.

4.2.5. TAHTALI (HATİPZADE) MESCİD

Fotoğraf No: 174-184

Çizim No: 30-31

İnceleme Tarihi: 27.09.2021

Konumu: Mescid, Alâeddin Mahallesi Tahtalı Sokak'ta bulunmaktadır.

Mimarı: Bilinmiyor.

Tarihçesi: Bursa'da aynı isimdeki iki mescidden biri olan Tahtalı (Hatipzade) Mescid'in inşa tarihi hakkında kesin bilgiler bulunmamaktadır. Vakıf kayıtlarında mescidin inşa tarihine işaret eden bazı bilgilere ulaşılmıştır. *"928/1522 yılında mescidin imamının günlük ücreti 1,5 akçedir. Yılda 30 akçeye bir hatim indirmektedir. Bahçeli bir odanın kullanım hakkına sahiptir. 958/1551 yılında mescidin imamının bir günde elde ettiği ücret 2 akçeye yükselmiştir."*[278] Sicil kayıtlarında yer alan bu bilgilerden mescidin belirtilen tarihlerden önce inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Plan ve Mimari Özellikleri: Günümüzde kırma çatılı ev görünümünde bir yapı olan mescidin minare ve abdest alma bölümleri bahçenin içerisinde bulunmaktadır. Mescidin, *"2,45X7,70 m iç ölçülerindeki"*[279] son cemaat yeri camekânla kapatılmıştır. Son cemaat yerinin batı bölümü mahfil, doğu bölümü ise kapatılarak mescid görevlilerine ait bir alan haline getirilmiştir.

Yapının batı duvarında altı, mihrap duvarının üst bölümünde iki, son cemaat yerinin bulunduğu kuzey duvarında iki tane kare formlu pencere bulunmaktadır.

Mihrap nişi yarım daire biçimindedir. Mescidin vaaz kürsüsü güneydoğu köşesinde, minberi güneybatı köşesinde bulunmaktadır. Kuzey duvarında merdivenle çıkılan korkuluklu balkon mahfil olarak kullanılmaktadır.

Yapının bahçesinde bulunan tek şerefeli, silindirik formlu minaresi mescidden bağımsız olarak inşa edilmiştir. Pabuç bölümünde uçları yukarıya bakan üçgen pahlar görülmektedir. Minareye, kaidesine açılmış bir kapıdan çıkış sağlanmaktadır.

---

[278] Saadet Maydaer**,** ***Osmanlı Klasik Döneminde Bursa'da bir Semt HİSAR,*** s. 97, BŞS, A 32 64b.; BŞS, A 58 15a.

[279] Nermiş Beşbaş, Hikmet Denizli*,* ***Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler (Bursa İl Merkezi),*** s. 183.

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Mescid, kırma çatılı sade görünümlü bir yapıdır. Ana ibadet mekânının içi pencere sövelerine kadar ahşapla kaplanmıştır. Bu ekleme 2016 tarihli onarım çalışmasında gerçekleştirilmiştir.[280] Duvarların diğer bölümleri ve mihrap ise düz sıvalıdır. Mescidin pencere sövelerinde, minare kaidesinde ve pabuç bölümünde kesme taş kullanılmıştır. Pencerelerden beş tanesi dıştan demir parmaklıklıdır. Minare külahı kurşunla kaplanmıştır. Yapının tavanında, minarenin gövde bölümünde, minareye çıkış kapısında, pencere kanatlarında, mihrabın oturmalık bölümünde, minberde, vaaz kürsüsünde ve mahfil olarak kullanılan balkonda ahşap malzeme kullanılmıştır.

Süsleme Özellikleri: Mescidin genelinde sade bir görünüm hâkimdir. Ana ibadet mekânının tavanı çıtalarla hareketlendirilmiştir. Mihrabı beyaz zemin üzerine siyah renkte dua suresiyle çevrelenmiş ve bitkisel motiflerle bezenmiş olan mihrabı mukarnas kavsaralıdır. Orijinal olmayan minberi yıldız geçme motifiyle bezenmiştir.

[280] Özlem Tatar Timur, ***Bursa Kalesi İçindeki Osmanlı Dönemi Mimari Eserler,*** Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019, s. 170.

4.2.6. SATI FAKİH CAMİİ

Fotoğraf No: 185-197

Çizim No: -

İnceleme Tarihi: 21.01.2021

Konumu: Satı Fakih Camii, Osmangazi Mahallesi, Oruç Bey Caddesi'nde bulunan Oruç Bey Hamamı[281] ile aynı konumda yer almaktadır.

Mimarı: Bilinmiyor

Banisi: Cami, Satı Fakih[282] tarafından inşa ettirilmiştir.

Tarihçesi: Satı Fakih Camii'nin inşası 1451-1481 yıllarına tarihlenmektedir.[283]

Planı ve Mimari Özellikleri: Satı Fakih Camii, simetrik olmayan bir plana sahiptir. Son cemaat yeri bulunmayan, minaresi, küçük bir bahçesi ve haziresi olan bir yapıdır.

Caminin güneybatı köşesinden saçakla örtülmüş bir kapıdan bahçeye giriş sağlanmaktadır. Camiyle aynı alanı paylaşan ve yine aynı kapıdan giriş sağlanan, bir evin alt katı Satı Fakih Kuran Kursu olarak kullanılmaktadır. Kuran kursunun duvarına yerleştirilmiş çeşmeli alan abdest alma bölümü olarak kullanılmaktadır. Bahçenin giriş kapısının yanında, sonradan eklenmiş mermer kurnalı bir çeşme bulunmaktadır. Cami duvarının güneybatı köşesi pahlanmıştır.

Camiye kuzeybatı köşesine açılmış, üç basamakla çıkılan bir kapıdan giriş sağlanmaktadır. Ana ibadet mekânının *"güney duvarı 6,30 m eninde, 9,90 m derinliğinde olup, genişliği diğer duvarlardan 1,00 m daha azdır."*[284] Üzeri kırma çatı ile örtülmüştür.

---

[281] Orhan Bey'in inşa ettirdiği Eskiyeni Hamam günümüzde Oruç Bey adıyla bilinmektedir. (Bkz. Katalog No: 1.)

[282] Satı Fakih Bayram Bey'in oğludur. Hacı İvaz Paşa'nın vakfiyesinde adı şehitler arasında geçmektedir. (Bkz. Saadet Maydaer, ***Osmanlı Klasik Döneminde Bursa'da bir Semt HİSAR,*** s. 277, akt. BŞS, C 1 19a.)

[283] Neslihan Türkün Dostoğlu, ***Bursa Kültür Varlıkları Envanteri: Anıtsal Eserler,*** s. 173.

[284] Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli***, Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler (Bursa İl Merkezi),*** s. 158.

Caminin yuvarlak nişli, kavsarası süslemesiz bir mihrabı vardır. Caminin güneybatı köşesinde minber yer almaktadır. Minber güney duvarında bulunan pencerenin önünü kapatacak biçimde yerleştirilmiştir.

Caminin doğu ve batı duvarında üçer tane, güney duvarında mihrabın iki yanında birer tane dikdörtgen formlu, içeriden nişli penceresi bulunmaktadır. Kuzey duvarında yalnızca giriş kapısının yanında farklı formda bir pencere açılmıştır.

Minaresi abdest alma alanına giriş bölümü ve cami beden duvarları arasında bulunmaktadır. Kaidenin batı yüzüne 1957 yazan küçük bir tabela monte edilmiştir. Pabuç kısmının köşeleri pahlanmıştır. Gövdenin başlangıcına ve bitimine bilezikler yerleştirilmiştir. Minare kaidesine basık kemerli bir kapı açılmıştır. Petek kısmının üst bölümüne dikdörtgen mazgal pencereler eklenmiştir. Caminin 1957 yılında bir restorasyondan geçtiği ve duvarlarının sıvanarak özgün halini kaybettiği anlaşılmaktadır.[285]

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Cami moloz taş ve tuğla kullanılarak almaşık teknikte inşa edilmiştir. Ana ibadet mekânını örten çatısı ve bahçeye giriş kapısının örten saçağı kiremit kaplıdır. Duvarları beyaz sıvalı olan caminin içi süslemesiz ve son derece sade görünümdedir. Ana ibadet mekânının çatısının saçak altında, bahçeye ve ana ibadet mekânına giriş kapısında, minare petek kısmına açılan basık kemerli kapıda, doğu, batı ve kuzey duvarına açılan pencere sövelerinde, müezzin mahfili olarak kullanılan kuzeybatı köşesine yerleştirilmiş korkulukta ve minberde ahşap malzeme, caminin pencerelerinde ve minare korkuluğunda demir malzeme kullanılmıştır. Mihrabın oturmalık bölümü mermerdendir. Minarenin kaidesinde ve gövdeye yerleştirilmiş bileziklerde taş malzeme, minare gövdesinde ve pabuç kısmında tuğla malzeme, minare külahında kurşun malzeme kullanılmıştır.

Süsleme Özellikleri: Caminin geneli sade görünümdedir. Güneybatı köşesindeki pahlanmış olan bölüm dört sıra stalâktitle süslenmiştir. Mihrabın etrafı ahşap renginde boyanarak çerçeve görünümü verilmiştir. Mihrap alınlığında çerçeve içinde dua suresi bulunmaktadır. Minberin merdiven korkuluğu kafes tekniğinde yapılmış; aynalığı, süpürgeliği ve dolap bölümü ahşap rengine boyanmış çıtalarla

[285] Neslihan Türkün Dostoğlu, ***Bursa Kültür Varlıkları Envanteri: Anıtsal Eserler***, s. 173.

hareketlendirilmiştir. Minarenin şerefe altı aralıklı olarak kirpi saçak ve damla biçiminde motiflerle süslenmiştir.

Hazire

Hazire caminin doğu bölümünde bulunmaktadır. Tespit edilen altı mezar taşının birçoğu Hacı Ali Efendi ve aile bireylerine aittir. Ayrıca hazirede bulunduğu bilinen Satı Fakih'in mezar taşına rastlanmamıştır.[286] Kazım Baykal bu hazirede muhaddislerin de mezarlarının bulunduğu bilgisini vermektedir.[287]

Hazirede varlığı bilinen ancak taşı tespit edilemeyen mezarların yanında okunabilen ve yazısız mezar taşları bulunmaktadır.

Bu mezar taşları şöyledir:

> "*Seyyid Hacı Ali Efendi, Divan-ı Hümayun Hacegânından, 1247/1831*
>
> *Seyyid Şeyh Osman Efendi, Bedeviyye Şeyhi, 27 Ramazan, 1245/22 Mart 1830*
>
> *Mustafa Muhtar, 1247/1832*
>
> *Şerife Şakire Hanım, Hacegân-ı Divan-ı Hümayun'dan Hacı Ali Efendi'nin kızı, 1242/1827*
>
> *Seyyid Ali Fehim Efendi, Hacegân-ı Divan-ı Hümayun'dan Hacı Ali Efendi'nin oğlu, Cemaziyelahir 1245/Aralık 1829*
>
> *Şerife Hatice Hatun, Divan-ı Hümayun'dan Hacı Ali Efendi'nin kız kardeşi, 1 Safer 1242/4 Eylül 1826"*[288]

Hazirede taşı tespit edilemeyen bir mezarın varlığı bilinmektedir:

> *"Mehmed Dede Efendi, Şems-i Tebrizî soyundan, Rumeli Kazaskeri, Mevlid müellifi, 1147/1735"*[289]

[286] Bedri Mermutlu, Hasan Basri Öcalan, ***Tarihi Bursa Mezar Taşları Bursa Hazireleri,*** s. 403.
[287] Kazım Baykal, ***Bursa ve Anıtları,*** s. 62.
[288] Bedri Mermutlu, Hasan Basri Öcalan, ***a.g.e.,*** s. 405.
[289] Bedri Mermutlu, Hasan Basri Öcalan, ***a.g.e.,*** s. 404-405.

4.2.7. ÇIRAĞ BEY CAMİİ

Fotoğraf No: 198-211

Çizim No: -

İnceleme Tarihi: 31.06.2021

Banisi: Çırağ Bey Camii, Şerefüddin El-Hac Şeyh Çırağ Bey[290] b. Ahi Beyazıd tarafından inşa ettirilmiştir.[291]

Mimarı: Bilinmiyor.

Konumu: Çırağ Bey Camii, Molla Gürani Mahallesi, Çırağ Bey Sokak'ta bulunmaktadır.

Tarihçesi: Cami, XV. Yüzyılın ilk yarısı inşa edilmiştir.[292] Camiye ait bazı vakıflar bulunmaktadır. *"Çerağ Bey Mahallesi'nde Şirin binti Abdullah'a ait bir ev, Sûk-ı Attarîn'de (attarlar çarşısı) bir attar dükkânı, Kazzazhane'de bir dükkân"*[293] cami için vakfedilen yerler arasındadır. Bazı arşiv belgelerinde de caminin onarımıyla ilgili bilgiler bulunmaktadır. *"Bir kadı sicilinde mescidin 2910 akçeye ta'mir edildiği görülmektedir, 26 Cemaziy'ül-Ahir 1088 (26 Ağustos 1677)."*[294]

Plan ve Mimari Özellikleri: Çırağ Bey Camii, tek kubbeli, son cemaat yeri, minaresi ve önünde bahçesi bulunan bir yapıdır. Caminin son cemaat yeri Hisar'da bulunan son cemaat yeri kapatılmış olan yapılardan farklı olarak açık bırakılmıştır. Zemini altıgen formlu taşlarla döşenmiştir. Ana ibadet mekânına son cemaat yerinin ortasına açılmış dikdörtgen formlu bir kapıdan giriş sağlanmaktadır. Ana ibadet mekânı, *"içten içe 7,00X6,45 m"*[295] boyutlarındadır. Günümüzde kırma çatı ile örtülmüş olan yapının üst örtü sisteminde daha önce kubbe kullanıldığı söylenmektedir.[296]

---

[290] II. Murat devrinin önemli isimlerinden biri olan Hacı İvaz Paşa'nın kardeşidir. 1429 yılında vefat etmiştir. (Bkz. Kâmil Kepecioğlu, ***Bursa Kütüğü 1,*** s. 250.)
[291] Kâmil Kepecioğlu, ***a.g.e.,*** s. 250.
[292] Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, ***Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler (Bursa İl Merkezi)***, s. 40.
[293] Saadet Maydaer, ***Osmanlı Klasik Döneminde Bursa'da bir Semt HİSAR,*** s. 82, akt., BŞS A 5, 24b.; BŞS A 8, 180b; BŞS A 116, 74b, A 65 20b.
[294] Ekrem Hakkı Ayverdi, ***Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri II***, s. 281, akt., B.K.S., 355. def., 53. S.
[295] Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, ***a.g.e.,*** s. 40.
[296] Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, ***a.g.e.,*** s. 40.

Caminin sade, dikdörtgen nişli bir mihrabı vardır. Mihrap duvarının güneydoğu köşesinde vaaz kürsüsü bulunmaktadır. Minberi caminin güneybatı köşesinde bulunmaktadır. Caminin doğu, batı ve güney duvarının üst bölümünde ikişer tane içeriden nişli, yuvarlak kemerli, fil gözü pencere bulunmaktadır. Kuzey ve doğu duvarının alt bölümündeki ikişer pencere ise içten nişli ve dikdörtgen formludur.

Caminin minaresi son cemaat yerinin kuzeydoğu köşesinde bulunmaktadır. Camiden *"4,70 m"*[297] mesafedeki minarenin sekizgen kaidesi cami beden duvarları ve bahçe duvarı ile birleştirilmiştir. Minarenin petek bölümünde dikdörtgen formlu mazgal pencereler kullanılmıştır.

Bahçenin kuzeybatı köşesinde abdest alma bölümleri bulunmaktadır. İki ahşap direğin taşıdığı kiremit kaplı bir saçakla örtülmüş olan abdest alma bölümünün ayna taşı mermerdendir. Ayna taşında üç tane musluk bulunmaktadır.

Bahçede Çırağ Bey'e ait mezar bulunmaktadır. Bahçede bulunan mezarın taşında nesih ile yazılmış dört satırlık yazıda mezarın Çırağ Bey'e ait olduğu yazmaktadır. Tarihi yoktur. Caminin dışında kuzeydoğu duvarında tamamen mermerden yapılmış tek musluklu bir çeşmesi bulunmaktadır.

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Caminin beden duvarları, minare kaidesi ve bahçe duvarları kesme taş ve tuğla kullanılarak almaşık teknikte inşa edilmiştir. Minare gövdesinde tuğla malzeme kullanılmıştır. Minare gövdesinde kullanılan bileziklerde ve minare korkuluğunda kesme taş kullanılmıştır. Minare külahı kurşunla kaplıdır. Ana ibadet mekânı ve son cemaat yerinin üzeri kiremit kaplı çatı ile kapatılmıştır.

Ana ibadet mekânının ve son cemaat yerinin tavanında, son cemaat yerinin taşıyıcı direklerinde ve korkuluklarında, ana ibadet mekânına giriş kapısında ahşap kullanılmıştır. Caminin pencerelerinde demir korkuluklar kullanılmıştır.

Süsleme Özellikleri: Caminin içinde ve dışında orijinalinden kalan veya günümüzde yapılmış herhangi bir süsleme öğesine rastlanmamıştır. Caminin içi süslemesiz ve sade görünümdedir.

[297] Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, ***Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler (Bursa İl Merkezi)***, s. 40.

Mihrap alınlığında çerçeve içerisinde Bakara Suresi'nden bir ayet bulunmaktadır. Ana ibadet mekânı çatısının saçağında ve minarenin şerefe altında kirpi saçak kullanılmıştır.

4.2.8. İSA BEY FENARİ (GÜDÜK MİNARE) CAMİİ

Fotoğraf No: 212-225

Çizim No: 32

İnceleme Tarihi: 30.10.2021

Konumu: İsa Bey Fenari Camii, Alâeddin Bey Mahallesi, Fenari Sokak'ta yer almaktadır.

Mimarı: Bilinmiyor.

Banisi: İsa Bey Fenari Camii Molla Fenari'nin torunlarından İsa Bey[298] tarafından inşa ettirilmiştir.

Tarihçesi: Caminin kitabesi bulunmamaktadır ancak İsa Bey Fenari'nin Cemaziyelahir 833/Mart 1430 tarihli bir vakfiyesi bulunmaktadır.

"Adı geçen mescidin yakınında yedi dükkân, mescidin bitişiğindeki ev, Ankara'ya bağlı Yakacık, Kapaklı, Gökçe adlarında üç köy, Konrapa'ya bağlı Bağırgan, Kızılcakilise ve Mergeç köyleri, Gedere'ye bağlı Çoğluk köyü"[299] mescid için vakfedilen yerler arasındadır.

Planı ve Mimari Özellikleri: İsa Bey Fenari Camii, kare planlı, tek kubbeli, son cemaat yeri ve minaresi bulunan, bahçe içerisine konumlanmış bir yapıdır. *"3,96 m derinliğinde"*[300] olan ve günümüzde camekânla kapatılmış olan üç bölümlü son cemaat yerinde sivri kemerler kullanılmıştır. Son cemaat yeri giriş kapısı saçakla örtülmüştür. Kapının iki yanında yarısı yapının içerisinde kalan altıgen gövdeli sütunlar görülmektedir.

Kapatılan son cemaat yerinin devşirme korkuluğu bulunmaktadır. Son cemaat yeri tonozla örtülmüştür. Revakında kalkan duvarı uygulanmıştır. Son cemaat yeri üst örtüsünü taşıyan kemerlerin aralarında gergi çubuğu kullanılmıştır.

Ana ibadet mekânına yuvarlak kemerli bir kapıdan giriş sağlanmaktadır. Kapının iki yanında birer tane dikdörtgen formlu pencere bulunmaktadır.

---

[298] İsa Bey, Molla Fenari adıyla anılan *Mevlâna Şemseddin Mehmed Efendi'nin kardeşidir. "Molla Fenari diye tanınan."* (Bkz. Saadet Maydaer, ***Osmanlı Klasik Döneminde Bursa'da bir Semt HİSAR,*** s. 93, akt. BOA, Vakfiyeler 19/6.)

[299] Hasan Basri Öcalan, Sezai Sevim, Doğan Yavaş, ***Bursa Vakfiyeleri,*** s. 388.

[300] Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, ***Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler (Bursa İl Merkezi)***, s. 94.

"8,13X8,13 m iç ölçülerinde"[301] olan yapının duvar kalınlığı *"1,02 m'dir."*[302] Yapının kubbesi dıştan sekizgen bir kasnağa oturmaktadır. Kubbe geçişi basit üçgenli bir kuşakla çevrelenmiştir. Caminin iç mekânı sade bir görünüme sahiptir.

"0,60 m derinliğinde"[303] dikdörtgen nişli bir mihrabı vardır. Yapının doğu, batı duvarında ve mihrabın iki yanında birer tane dikdörtgen formlu, yuvarlak kemerli, içten nişli penceresi bulunmaktadır. Caminin güneybatı köşesinde bir minberi, güneydoğu köşesinde ise bir vaaz kürsüsü bulunmaktadır.

Bahçenin kuzeybatı köşesinde kiremit kaplı kırma çatı ile kapatılmış abdest alma bölümleri, kuzeydoğu köşesinde ise minare bulunmaktadır. Kazım Baykal incelemede bulunduğu dönemde minarenin üst bölümünün yıkılmış olduğu bilgisini vermiştir.[304] Minareye sekiz basamaklı bir merdiven ile gövdesine açılmış bir kapıdan çıkış sağlanmaktadır.

Minare kaidesi bahçe duvarı ile birleştirilmiştir. Gövdesi silindirik formda olan minarenin külahı kubbe biçimindedir. Minarenin kaide bölümünde yuvarlak kemerli bir niş içerisinde çeşme bulunmaktadır. Çeşmenin üzerine 1930 tarihi işlenmiştir.

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Caminin beden duvarları kesme taş ve tuğla kullanılarak almaşık teknikte inşa edilmiştir. Caminin doğu duvarında ve minare kaidesinde moloz taş kullanılmıştır.

Ana ibadet mekânının kubbesinin, minare külahının ve son cemaat yerine giriş kapısının saçağı kurşunla kaplıdır. Camekânın altında bulunan devşirme korkuluk, cami çeşmesinin ayna taşında, minareye çıkış merdivenleri, minare şerefesi, ana ibadet mekânına giriş kapısının ve iki yanındaki pencerelerin söveleri mermerdendir.

Pencerelerde demir parmaklık kullanılmıştır. Kapı ve pencere alınlıkları ile minare gövdesinde tuğla kullanılmıştır. Caminin minberi, vaaz kürsüsü, ana ibadet mekânına giriş kapısı ve minareye çıkış kapısı ahşaptandır.

Süsleme Özellikleri: Yapının içinde ve dışında, orijinal süsleme özelliklerine işaret eden bir öğe bulunmamaktadır. Yapının dışında, kubbe eteğinde ve minare

[301] Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, ***Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler (Bursa İl Merkezi)***, s. 94.
[302] Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, ***a.g.e.,*** s. 94.
[303] Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, ***a.g.e.,*** s. 94.
[304] Kazım Baykal, ***Bursa ve Anıtları,*** s. 69.

şerefesinin altında kirpi saçak kullanılmıştır. Devşirme mermer korkuluğun üzerinde dairelerle geometrik bir kompozisyon oluşturulmuştur.

Yapının ana ibadet mekânı kubbesinin içinde herhangi bir süsleme öğesi yoktur. Mihrap kalem işi tekniğinde dua suresiyle çevrelenmiştir. Aynı şekilde mihrap alınlığında da kalem işi tekniğinde dua suresi bulunmaktadır.

Mihrap kavsarası altın rengine boyanmış dört sıra mukarnasla süslenmiştir. Mihrap köşeliklerinde kare içine alınmış altın rengine boyanmış rozet biçiminde kabartma çiçek motifleri bulunmaktadır.

4.2.9. NİLÜFER HATUN (DARPHANE) MESCİDİ

Fotoğraf No: -

Çizim No: 33

İnceleme Tarihi: 15.09.2021

Konumu: Nilüfer Hatun Mescidi, Osmangazi Mahallesi, Ortapazar Caddesi'nde bulunmaktadır.

Mimarı: Bilinmiyor.

Banisi: Kesin olmamakla birlikte mescidin banisi kaynaklarda Orhan Gazi'nin eşi Nilüfer Hatun olarak geçmektedir.[305]

Tarihçesi: Günümüzde kuran kursu olarak hizmet veren Nilüfer Hatun Mescidi şu an mevcut olmayan darphane binasının civarında inşa edilmiştir. Bu sebeple Darphane Mescidi olarak da bilinmektedir. Mescidin giderleri ve diğer ihtiyaçlarını karşılamak üzere farklı dönemlerde ev, arsa gibi çeşitli mülkler vakfedilmiştir.[306] Özgün hali ahşap olan mescid 1865 yılında esaslı bir onarımdan geçirilmiştir.[307]

Plan ve Mimari Özellikleri: Günümüzde farklı bir işlevde kullanılan Nilüfer Hatun Mescidi, dikdörtgen planlı, üzeri kırma çatı ile örtülü, düz tavanlı, ev görünümünde bir yapıdır. Farklı dönemlerde yapılan restorasyonlar ve neticesinde özgün planını kaybetmiştir. Yapı koruma duvarlarıyla çevrili bir bahçenin içerisinde bulunmaktadır. Kuzey bölümünde bulunan son cemaat yerinin ön ve yan bölümleri kapatılmıştır. Kuzeydoğu ve kuzeybatı duvarlarının köşeleri pahlanmıştır.

Yapıya son cemaat yerinin kuzey bölümüne açılmış bir kapıdan giriş sağlanmaktadır. Bu kapının önünde üç yönlü merdivenleri bulunmaktadır. Kapının üzerinde konsollara oturan bir sakıf bulunmaktadır. Bunun yanında batı bölümünde sonradan açılmış bir kapısı daha bulunmaktadır. Yapının son cemaat yerinin duvarlarına açılmış olan pencereleri kare formlu, beden duvarlarına açılmış olan pencereleri yuvarlak kemerli ve dikdörtgen formludur. Mihrabı özgün değildir.

---

[305] Kâmil Kepecioğlu, ***Bursa Kütüğü 1,*** s. 258.
[306] Vakfedilen yerlerle ilgili detaylı bilgi için (Bkz. Saadet Maydaer, ***Osmanlı Klasik Döneminde Bursa'da bir Semt HİSAR,*** s. 69.)
[307] Kâmil Kepecioğlu, ***a.g.e.,*** s. 258.

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Bahçe koruma duvarları moloz taşla inşa edilmiştir. Beden duvarları sıvalıdır. Yapının giriş kapısı merdivenlerinde taş malzeme, tavanında, son cemaat yeri pencerelerinde, giriş kapısı üzerindeki çatının konsollarında ve mihrabında ahşap malzeme kullanılmıştır.

Süsleme Özellikleri: Yapının genelinde herhangi bir süsleme öğesine rastlanmamıştır.

4.2.10. ÜFTADE CAMİİ VE TÜRBESİ

Fotoğraf No: 225-247

Çizim No: 34

İnceleme Tarihi: 27.06.2021

Konumu: Kavaklı Mahallesi, Üftade Sokak'ta yer almaktadır.

Mimarı: Bilinmiyor.

Banisi: Üftade Camii'nin banisi, Üftade Muhyiddin Efendi'dir.[308]

Tarihçesi: Üftade Muhyiddin Efendi'nin camiyi vefatından önce inşa ettirdiği bilinmektedir.[309] Daha sonra caminin inşa edildiği alandaki sur duvarının çökmesi sonucu hasar gören cami ve Üftade Mehmed Efendi'nin türbesi[310] 1081/1670 yılında Üftade Mehmed Efendi'nin torunu Kutub İbrahim Efendi tarafından yeniden inşa ettirilmiştir. 1259/1843 yılında Vali Rıza Paşa'nın camide ve türbede kapsamlı bir restorasyon yaptırdığı bilinmektedir. 1855 depreminde yapının ana ibadet mekânındaki ve son cemaat yerindeki kubbe ve kemerlerinde hasarlar meydana gelmiştir. Depremden sonra 1866 yılında Rıza Paşa tarafından başlatılan onarım çalışmalarında yapı büyük ölçüde bugünkü şeklini almıştır.[311] Bu dönemi takiben cami derneği tarafından 1969'da yapılan restorasyondan sonra cami ibadete açık duruma getirilmiştir.[312] 1960 yılında Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu tarafından minaresi şerefe bölümüne kadar onarılmış, minare külahı yenilenmiştir.[313] Cami 1969 yılında yine aynı kurum tarafından esaslı bir onarımdan geçirilmiştir.[314]

---

[308] Ailesinin Manyas'tan göç ederek Bursa yerleştiği bilinen Üftade Muhyiddin Efendi Bursa'da bulunan Araplar Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir. Eserlerinde Üftâde mahlasını kullanmaktadır. (Bkz. Nihat Azamat, "Üftade", ***TDVİA,*** 42. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, Ss. 282-283, s. 282.); Üftade Muhyiddin Efendi 988 H. (1580) tarihinde vefat etmiştir. (Bkz. Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, ***Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler (Bursa İl Merkezi),*** s. 198.).

[309] Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, ***a.g.e,*** s. 198.

[310] Saadet Maydaer, ***Osmanlı Klasik Döneminde Bursa'da bir Semt HİSAR,*** s. 105, akt. BŞS, A 144 268b.

[311] Tamirat masrafına dair ayrıntılı bilgi için: (Bkz. Mefail Hızlı, "Hüdavendigar Vilayeti İmar Faaliyetleri Defteri (1307-1309/ 1891-1893)", s. 237-238.; Kâmil Kepecioğlu, ***Bursa Kütüğü 4,*** s. 203.

[312] Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, ***a.g.e.,*** s. 198.

[313] Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu, ***Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu Hizmet Albümü***, s. 58.

[314] Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu ***a.g.e.,*** s. 76.

Ana ibadet mekânına giriş kapısının üzerinde *"0,75X1,20 m"*[315] ölçülerindeki yeşil renkte bir zemin üzerine altın sarısı ile yazılmış kitabesi bulunmaktadır.

Kitabe metni:

شهنشاه جهان عبدالعزیزخانی خداوندا

همیشه ایله اجلال معبدله سریرآرا

زمان شوکتنده سرتسر آباد اولوب عالم

نجه آثار خیّریت نثار اولمقده در پیدا

جناب قطب دوران پیر افتاده افندی کیم

چکوب بر دائره پرکار همّت ایله اول دانا

ایدوب نقدینهٔ درج کراماتن او دم مصروف

بو زیبا جامعی تاسیس ایدوب قیلمش ایدی انشا

زمانندن برو معمور آبادان ایکن آخر

خراب آفت ناکه ظهور اولدی او سرتاپا

بورسه یی زیارت قصدیله ایلیوب تشریف

خرابه کوردی بو جای فرحزایی رضا پاشا

توسل ایلیوب قلبا جناب پیردن اول آن

اجازت آلدیغون اعمارنه ایتمش ایدی ایما

نهایت اول سپهسالار دوران ایلیوب همّت

رصانت ایله یاپدی از سر نو جامع والا

نماز پنجکانه تا که اولدوقجه ادا بونده

اولا اول داورن رشک آور اقبالی هپ دنیا

خدا احسان ایدوب آمال ما فی البالن یک سر

اوله هر آن شخصی شهرت و شانی جهان پیما

سعیدا سویلدم تاریخ جوهردار تعمیرن

[315] Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, ***Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler (Bursa İl Merkezi)***, s. 199.

بو زیبا جامعی قلدی رضا پاشا زهی احیا

نمقه الفقیر محمد رفعت ۱۲۸۳ هجری

Okunuşu:

1. *"Şeyhinşah-ı cihan Abdülâziz Hân-ı Hüdâvenda=*

   Hemişe eyle iclâli müebbetle serir ârâ=

   Zamanı Şevketinde serteser âbad olup âlem=

   Nice âsarı hayriyyet (Ni) sar olmaktadır peydâ.

2. *Cenabı kutbu devran Pîr Üftade Efendi kim=*

   Çeküb bir daire dergâr-ı himmet ile ol dânâ=

   Edüb nakdine-i derc-i kerâmatin o dem masruf=

   Bu Ziyba Camii te'sis edüb kılmış idi inşâ.

3. *Zamanından-berû mâmur-u âbadan iken âhir=*

   Harab âfet nâgehzuhur oldu o sertâpâ=

   Bursayı ziyaret kasdile eyleyüb teşrîf=

   Harâbe gördü bu cây-ı ferahzayı Rıza Paşâ.

4. *Tevessül eyleyüb kalben Cenabı Pirden ol an=*

   İcazet aldığun imarına itmiş idi im imâ=

   Nihayet ol sipehsâlâr-ı devren eyleyüb himmet=

   Rasanet ile yaptı ez ser-i nev cami' vâlâ.

5. *Namazı pencgâna taki oldukça eda bunda=*

   Ola ol dâverin reşk âver-i ikbali hep Dünyâ=

   Huda ihsan edüp âmâli ma fi'l-balini yekser=

   Ola her an şahsi şöhretü Şânı cihan peymâ.

6. *Nemekahu el-fakir Saida söyledim tarihi cevherdar tamirin=*

Bu ziyba Camii kıldı Rıza Paşa zehi ihya Mehmed Rifat 1283 H."[316]

Plan ve Mimari Özellikleri: Şehadet Camii'nden sonra Hisar'da bulunan en anıtsal yapılarından biri olan Üftade Camii *"13,00X13,00 m"*[317] ölçülerinde tek kubbeli bir ana ibadet mekânı ve üç gözlü son cemaat yerinden oluşmaktadır. Kuzey bölümünde haziresi bulunmaktadır.

Caminin ana ibadet mekânı dört sütunun taşıdığı, sekizgen kasnaklı, bağdadi bir kubbe ile örtülmüştür. Kubbe kasnağının sekiz köşesine basık kemerli fil gözü pencereler açılmıştır. Kubbenin çevresinde kalan bölümler ise birbirine kemerlerle bağlanan tonozlarla kapatılmıştır. Caminin içi düz sıvalıdır. Kuzeydoğu ve kuzeybatı köşesinde iki katlı korkuluklarla çevrelenmiş namaz kılma bölümü bulunmaktadır. Kafesle kapatılmış olan kuzeydoğu bölümünün üst katı mahfil olarak kullanılmaktadır. Bu bölümün 1841 yılında onarımdan geçirildiği bilinmektedir.[318]

Caminin üç köşeli mihrap nişi *"0,60 m derinliğinde"*[319] olup mihrabın iki yanında oturmalık bölümü bulunmaktadır. Caminin güneybatı köşesinde sade bir minberi ve güneydoğu köşesinde bir vaaz kürsüsü bulunmaktadır.

Kubbe kasnağına açılmış olan pencereler ve beden duvarlarında üçer sıra pencere uygulaması ile caminin yeterli ışık alması sağlanmıştır. Pencereler dıştan sivri kemerlidir. Doğu duvarında en üstte iki, ikinci sırada dört olmak üzere toplam altı tane sivri kemerli fil gözü pencere, en alt sırada ise dört tane içten nişli dikdörtgen formlu pencere bulunmaktadır. Aynı sayıda ve formda pencere uygulaması batı duvarında da görülmektedir. Mihrap duvarında ise en üstte iki, ikinci sırada dört olmak üzere toplam altı tane sivri kemerli fil gözü pencere bulunmaktadır. En altta da diğer duvarlarda olduğu gibi dört tane içten nişli, dikdörtgen formlu pencere açıklığı bulunmaktayken iki tanesi sonradan kapatılmıştır. Mihrabın doğu yanında bulunan en alttaki pencerelerden biri açık bırakılmış diğeri kapatılarak kitaplığa dönüştürülmüştür. Batı yanındaki pencerelerin de bir tanesi açık bırakılmış diğerinin önüne minber getirilerek kapatılmıştır.

---

[316] Nermin Beşbaş Hikmet Denizli, ***Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler (Bursa İl Merkezi)***, s. 199-200.
[317] Nermin Beşbaş Hikmet Denizli, ***a.g.e.,*** s. 200.
[318] Kâmil Kepecioğlu, ***Bursa Kütüğü 4***, s. 203.
[319] Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, ***a.g.e.,*** s. 200.

Güney duvarında en üstteki iki pencere sonradan alçıyla sıvanarak kapatılmıştır. Günümüzde caminin sivri kemerli son cemaat yeri camekânla kapatılmıştır. Depremde zarar gören sivri kemerler, 1866 yılında yapılan onarım sırasında eklenen yuvarlak kemerlerle desteklenmiştir.

İç ölçüleri *"3,00X13,80 m"*[320] olan son cemaat yerinin üzeri dıştan kurşunla kaplı üç tane kubbe ile örtülmüştür. Son cemaat yeri giriş kapısı üzerindeki kubbe diğerlerine göre daha yüksek yapılmıştır. Caminin tüm duvarlarında üçer sıra pencere uygulanmış, bazıları sonradan kapatılmıştır.

Revak sütunları içeride orijinal halinde bırakılmıştır. Duvarında caminin içindeki uygulama aynı şekilde düz sıvalıdır. Kemerlerin arasında gergi çubuğu kullanılmıştır. Son cemaat yeri doğu duvarında dikdörtgen formunda bir pencere ve onun yanında bir mihrabiye bulunmaktadır. Pencerenin üstünde daha küçük dikdörtgen formda bir pencere daha bulunmaktadır. Mahfil olarak kullanılan batı bölümünün duvarındaki pencere kapatılarak son cemaat yerinden caminin üst katında bulunan mahfile çıkan merdiven açıklığı oluşturulmuştur. Bu kapının yanında doğu duvarında olduğu gibi bir tane mihrabiye bulunmaktadır. Kapının üstünde yine doğu duvarında görüldüğü gibi daha küçük dikdörtgen formda bir pencere açılmıştır.

Caminin kuzeydoğu köşesinde beden duvarlarına oturan silindirik bir gövdeli minaresi bulunmaktadır. Pabuç kısmında yukarıya bakan üçgen pahlar görülmektedir. Minarenin şerefe altı tuğladan stalâktitle süslenmiş, şerefe korkuluğu mermerden yapılmıştır. Minarenin pabuçtan gövdeye geçiş kısmında, gövdesinde ve petek bölümünde olmak üzere toplam üç tane bileziği bulunmaktadır. Kurşun kaplı sivri külahla sonlanan minarenin petek kısmında bir kapı açıklığı bulunmaktadır. Petekten külaha geçiş kısmına dikdörtgen mazgal pencereler açılmıştır. Minarenin 1866 onarımında demir kamalarla kuvvetlendirildiği bilinmektedir.[321]

Cami beden duvarlarının sur tarafındaki güney ve batı cepheleri 1866 onarımında *"0,80X1,50 m"*[322] ölçülerinde payandalarla desteklenerek olası bir depreme karşı önlem alınmıştır.

---

[320] Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, ***Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler (Bursa İl Merkezi),*** s. 199.
[321] Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli***, a.g.e.,*** s. 199.
[322] Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, ***a.g.e.,*** s. 199.

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Yapı, moloz taş, kesme taş ve tuğla kullanılarak almaşık teknikte inşa edilmiştir. Yapının üst örtü sisteminin tamamı kurşunla kaplanmıştır. Revak sütunları kesme taş ve tuğladan almaşık teknikte yapılmıştır. Mihrabın oturmalık kısmında mermer kullanılmıştır. Sivri kemerli pencerelerinde alçı malzeme, demir parmaklıklı alt bölüm pencerelerinin sövelerinde mermer malzeme kullanılmıştır. Caminin mahfil olarak kullanılan bölümünde, minberinde, vaaz kürsüsünde ve bağdadi kubbesinde içten ahşap malzeme, minare gövdesi ve revak kemerlerinde ise tuğla malzeme kullanılmıştır.

Süsleme Özellikler: Caminin içinde genel olarak kalem işi süsleme hâkimdir. En yoğun süsleme mihrapta görülmektedir. Altın sarısı, yeşil, mavi, kırmızı, siyah renklerin kullanıldığı mihrapta süslemenin kaliteli malzeme ve işçilikle yapılmadığı anlaşılmaktadır. Bitkisel motiflerle süslenmiş mihrap çerçevesinde bölümlere ayrılmış dua sureleri yer almaktadır. Yine bitkisel motiflerle ve rumilerle süslenmiş olan mihrap köşeliğinde altın sarısı rozetler görülmektedir. Mihrap yedi sıra mukarnas kavsaralıdır. Mukarnaslar altın sarısına boyanmıştır. Mihrap nişinin her bir köşesine mihrap köşeliği biçimi verilerek rumi motiflerle bezenmiş, her birinin ortasına sarkan kandil motifi işlenmiştir. Ayrıca, kubbe göbeği, kubbe kasnağı ve tonozların içi de kalem işi tekniğinde, kahverengi, bitkisel motiflerle süslenmiştir. Ayrıca duvarlara asılmış hilye-i şerifler ve çerçeve içerisinde dua sureleri bulunmaktadır. Tamirat kitabesinin üstünde görülen bezeme programına benzer bir uygulama doğu, batı ve güney duvarının ikinci sırasında bulunan sivri kemerli fil gözü pencerelerin üst kısmında da görülmektedir. Pencerelerin üst kısmına alınlık görünümü veren kalem işi tekniğinde, kahverengi, kıvrılan yapraklar ve bu yapıların ortasına işlenen içinde çiçek demeti olan bir vazo ile natüralist bir kompozisyon oluşturulmuştur.

Son cemaat yeri sütunlarını birbirine bağlayan sivri kemerler zencirek motifi ile süslenmiştir. Son cemaat yerine giriş bölümündeki kubbe kasnağının içi stalâktit benzeri motiflerle çevrelenmiştir. Kubbe göbeği ve kemerlerin kilit taşı bölümü kalem işi tekniğinde siyah ve gri renklerde bitkisel ve geometrik motiflerle süslenmiştir.

Yapının mermer kitabesi üzerindeki motif kalem işi tekniğinde yapılmıştır. Kıvrılan yapraklar, penç, hatayi ve motifin ortasına gelecek biçimde vazo içerisinden çıkan çiçek demetinden oluşan ve aynı zamanda saz üslubunu da andıran natüralist bir kompozisyon oluşturulmuştur.[323]

Türbe

Üftade Türbesi, caminin doğusunda bulunmaktadır. Kare planlı, kırma çatılı bir yapıdır. Türbenin dış duvarlarının alt bölümü yeşil, üst bölümü beyaz sıvalıdır. Türbenin ahşap kanatlı giriş kapısının üzerinde beş bölüme ayrılmış kitabe bulunmaktadır. Türbenin giriş bölümünde dört, diğer duvarlarında beşer olmak üzere toplam on dokuz tane dikdörtgen formlu ve demir parmaklıklı penceresi bulunmaktadır.

Türbenin tavanı içten düz ve ahşaptandır. Kare formlu çerçeve şeklinde içi bitkisel motiflerle süslenmiş tavan göbeğine bir tane avize asılmıştır. Türbede Üftade Muhyiddin Efendi'nin sandukasıyla birlikte aile bireylerine ait olan sandukalar bulunmaktadır. Abdülmecid'in 1845 yılında Bursa'ya gelmesinin ardından türbeye bir Kâbe örtüsü yolladığı bilinmektedir.[324] Türbenin 1855 depreminden sonra onarımdan geçirildiği bilinmektedir.[325]

Türbenin çatısı, Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu tarafından 1972 yılında onarımdan geçirilmiştir.[326]

Hazire

Üftade Camii ve Türbesi'nin bahçesinde iki ayrı hazire bulunmaktadır. Hazirelerde bulunan bazı mezarlar lahit tiplidir. Mezar taşları ve lahitler üzerlerindeki bezeme ve yazı tekniğiyle yapıldıkları dönemin özelliklerini yansıtan önemli örneklerdir.

Cami ve türbe girişinin karşısında bulunan hazirelerde Üftade Muhyiddin Efendi'nin vefatından sonra türbeye defnedilen aile üyeleri Üftade Muhyiddin Efendi'nin torunu Kutup İbrahim Efendi'den vefatından sonra bahçedeki iki hazireye defnedilmiştir.

---

[323] Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, ***Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler (Bursa İl Merkezi),*** s. 200.
[324] Kâmil Kepecioğlu, ***Bursa Kütüğü 4,*** s. 203.
[325] Tamiratına dair ayrıntılı bilgi için: (Bkz. Mefail Hızlı, "Hüdavendigar Vilayeti İmar Faaliyetleri Defteri (1307-1309/ 1891-1893)", s. 238-239.
[326] Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu, ***Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu Hizmet Albümü*****,** s. 93.

Caminin karşısındaki hazirede okunabilen mezar taşları şöyledir:

"Hacı Ahmed Şemseddin Efendi, Mahmud Çavuşzâde, Kazasker 11 Safer 1224/28 Mart 1809

Moralı Ali Ağa, Âmid Müsellimi, 1237/1822

Seyyide Rukkiyye Hanım, Mudanya A'yanı Şerif Ağa'nın kızı, 14 Şaban 1264/16 Temmuz 1848

Hacı İsmail Efendi bin Hacı Ahmed Şâh Efendi Kırımî, 6 Safer 1314/17 Temmuz 1896

İsmi okunamayan, 16 Cemaziyelevvel 1266/30 Mart 1850 tarihli mezar taşı

Seyyid Abdülcelil Efendi, Üftâde Türbedârı, 1207/1793

Seyyid Mehmed Tahir, Hafız İbrahim Efendi'nin oğlu, Cemaziyelevvel 1242/Aralık 1826

Penbe Hanım, Beytülmal Kâtibi Osman Efendi'nin kızı, Teşrinievvel 1306/Ekim 1890

Yörükağasızâde Seyyid Ali Ağa 1175/1762

Alime Molla Kadın, Orhan Medresesi Müderrisi Şeyhizâde Hacı Mehmed Efendi'nin kızı, 1178/1765

Şerife Tayyibe Hatun, Türbedâr Seyyid İbrahim Efendi'nin eşi, .../...

Vahide Hanım, Hüseyin Mollazâde'nin annesi, 1175/1762

Aişe Bedriye Hanım, Yüzbaşı Hacı Osman Efendi'nin kızı, 1292/1875

Mehmed Said Efendi, Kara Halil Efendizâde, 1168/1755

Levhizâde Seyyid Mehmed Rıza Efendi, Kite Askeri Kassâmı, 7 Receb 1265/29 Mayıs 1849

Şerife Zahide Hanım, Mudanya A'yanı Şerif Ağa'nın kızı, .../...

Sarıkçızâde Mehmed Ağa, .../...

İsmi okunamayan, Ramazan 1061/ Eylül 1651 tarihli mezar taşı

Aişe Hatun, 1174/1761

Âtıfzâde Mehmed Emin Efendi, Bursa Kadısı, 1177/1764

Şerife Fatma, A. Mahmud Hüdâyî sülâlesinden, Şevval 1155/1743"[327]

Türbenin karşısındaki hazirede tarihi ya da ismi okunamayan ve tamamı okunabilen mezar taşlarının yanında varlığı bilinen ancak taşı tespit edilemeyen mezarlar da bulunmaktadır.

Bu mezar taşları:

"Kutub İbrahim Efendi, Üftâdezâde, Üftâde Dergâhı Şeyhi, Ramazan 1089/Ekim1678

Şerife Necibe Hanım, Üftâdezâde Şeyh Ahmed Efendi'nin kızı, 1239/1824

Seyyid Mehmed Bedreddin Molla, Üftâdezâde, Cemaziyelahir 1213/Kasım 1798

Şerife Mediha Molla, Üftâde Türbedârı Şeyh Osman Efendi'nin eşi, 23 Zilhicce 1263/2 Aralık 1847

Mehmed Eşref Molla, Kite Naibi Müderris Seyyid Mehmed Taib Efendi'nin oğlu, 1186/1656

Fatma Zehra Hanım, Defterdâr Efendi'nin kızı 1266/1850

Türkmenzâde Seyyid Mehmed Muhtar Efendi, Müderris, 1272/1856

Seyyid Ltfullah Efendi, Üftâdezâde,1181/1767

Şerife Rabia Hanım, Üftâdezâde Şeyh Ahmed Efendi'nin kızı, .../...

Hasibe Hanım, Üftâde neslinden, 16 Safer 1255/1 Mayıs 1839

Şerife Azime Hanım, Türkmenzâde Seyyid Mustafa Âgâh Efendi'nin kızı, Fabrika-i Hümayûn Başkâtibi Seyyid Ahmed Nailî Efendi'nin eşi, 1279/1863

Şeyh Mehmed Efendi, Üftâdezâde, 1188/1774

Bayramzâde Abdürrahim Efendi, 1165/1752

Remzizâde Seyyid Ahmed Kâmil Efendi, Müderris, 15 Safer 1259/17 Mart 1843

[327] Bedri Mermutlu, Hasan Basri Öcalan, ***Tarihi Bursa Mezar Taşları Bursa Hazireleri,*** s. 445-451.

Emine Leziz Hanım, Şükrü Bey Efendi'nin eşi, 1307/1890

Mehmed Ağa, Yörük Ağası, 1164/1751

Bayramzâde Ahmed Efendi, İbrahim'in kardeşi, 1171/1758

Seyyid Ahmed Ağa, Yörük Ağası, Kapıcıbaşı, 1 Cemaziyelevvel 1255/13 Temmuz 1839

Şakir Bey, Bursa Mütesellimi Derviş Bey'in Kethüdası Mehmed Ağa'nın oğlu, 1253/1837

Salih Molla, Üftâdezâde, 1192/1778

Sır Ali Efendi, Üftâdezâde Hayreddin Efendi'nin oğlu, 5 Cemaziyelevvel 1195/29 Nisan 1781

Hafız İbrahim Efendi, Üftâde Türbedârı, Muhaarrem 1253/Nisan 1837

Osman Ağa, Yeniçeri Ağası, 14 Şaban 1192/7 Eylül 1778

Türkmenzâde Seyyid Abdürrahim Rahmi Efendi, Müderris, Kite Nâibi, 12 Ramazan 1264/12 Ağustos 1848

Ümmü Gülsüm Hanım, Hüdavendigâr Mütesellimi Şehzuvârzâde Derviş Bey Efendi'nin Kethüdası Mehmed Efendi'nin kızı, Cemaziyelahir 1245/Aralık 1829

Mudanyalı Hacı Şerif İbrahim Ağa, Halvetî, 15 Şaban 1260/30 Ağustos 1844

Hafız Mehmed Efendi, Reisülkurrâ, Ulucamii İmamı, Üftade Camii Hatibi, 13 Cemaziyelahir 1271/3 Mart 1855

Mustafa Rıza Efendi, Şeyhülkurrâ, Reisülmüderrisin, Ulucamii İmamı, 28 Zilhicce 1327/10 Ocak 1910

Mudanya A'yanı Hacı Şerifağazâde Ataullah Efendi, Müderris, 17 S 1266/2 Ocak 1850

Mehveş Derviş Kadın, Mustafa Efendi'nin Kayınvalidesi, .../...

Mehmed Ağa, Bursa Mütesellimi Derviş Bey'in Kethüdası Hacı Abdullah'ın oğlu, 1249/1833"[328]

Hazirede taşı tespit edilemeyen mezarlar şöyledir;

"Mehmed Efendi bin Ahmed Efendi, 1066/1656

Acem Ali Çelebi, Tabib, 1100/1689

Bosnalı Şeyh İsa Efendi, Halvetî, 1124/1712

Abdürrezzak Nevres Efendi (Nevres-i Kadim), şair, hattat, 1175/1762 (Mezar taşı Türk İslam Eserleri Müzesi bahçesindedir.)

Atıfzâde Mehmed Emin Efendi, Bursa Kadısı, 1177/1764

Şeyh Mehmed Eşref Efendi bin Hayreddin, Üftade Dergâhı Şeyhi, 1178/1765

Şeyh Sadreddin Efendi, Üftâdezâde, Çarşamba Dergaâhı Şeyhi, müderris, 1223/1808

Mesudzâde Vâni Ahmed Efendi, 1224/1809 (Mezar taşı Türk İslam Eserleri Müzesi bahçesindedir.)

Duhaniî Şerif Efendi, musikişinâs, 23 Rebiülevvel 1247/1 Eylül 1831

Kethüda Mehmed Ağa, 1249/1833

Azime Hanım, Cizyedarzâde Canib Efendi'nin eşi, 27 Receb 1303/1 Mayıs 1886

Şeyh İbrahim Rıfkı Efendi bin Şeyh Murad Efendi, Nakşibendî-i Cedid Dergâhı Şeyhi, Üftade Camii İmamı, 4 Muharrem 1316/25 Mayıs 1898

Halimzâde Ali Bey, Doktor, 1334/1916

Hafız Hamdi Efendi, Türbedâr, 1338/1920

Şeyh Hakkı Efendi bin Şeyh Burhaneddin Efendi, Üftade Dergâhı Şeyhi, 15 Rebiülahir 1342/25 Kasım 1923

Ahmed Efendi, Üftade Camii İmamı, .../...

Halil Efendi, Üftâde Türbedârı, .../..."[329]

[328] Bedri Mermutlu, Hasan Basri Öcalan***, Tarihi Bursa Mezar Taşları Bursa Hazireleri,*** s. 452-463.

4.3. Eğitim Yapıları

4.3.1. HARAÇÇIOĞLU (CİZYEDARZADE) MEDRESESİ

Fotoğraf No: 248-256

Çizim No: 35

İnceleme Tarihi: 15.06.2021

Banisi: Cizyedarzâde Ahmed Bahâeddin Efendi'dir.[330]

Konumu: Haraççıoğlu Medresesi, Kavaklı Mahallesi, 2. Kavaklı Sokak'ta yer almaktadır.

Mimarı: Bilinmiyor.

Tarihçesi: Cizyedarzâde Ahmed Bahâeddin Efendi'nin babası Cizyedarzade Hacı Hüseyin Ağa'nın kurmuş olduğu Nakşibendî dergâhı[331] kendisinin ölümüyle birlikte medreseye dönüştürülmüştür. Hacı Hüseyin Ağa'nın kitaplara olan ilgisinden dolayı medresenin zengin bir kütüphanesi olduğu bilinmektedir. Daha çok medrese eğitimine yönelik kitapların bulunduğu kütüphane 1926 yılında Orhan Külliyesi kütüphanesine taşınmıştır.[332] Cizyedarzade Hacı Hüseyin Ağa 1784 yılında vefat etmiştir. Dolayısıyla yapının bu tarihten önce inşa edilmiş olduğu söylenmektedir.[333]

Haraççıoğlu Medresesi, Osmangazi Belediyesi tarafından 2005 yılında restore edilerek sosyal tesise dönüştürülmüştür.[334]

Plan ve Mimari Özellikleri: Medrese koruma duvarı ile çevrili bir bahçenin içerisinde bulunmaktadır. Bahçenin içerisinde bulunan **y**apı, dikdörtgen planlı tevhidhane ve kare planlı bir kütüphaneden oluşmaktadır.

---

[329] Bedri Mermutlu, Hasan Basri Öcalan, ***Tarihi Bursa Mezar Taşları Bursa Hazireleri***, s. 464.

[330] Cizyedarzâde Ahmed Bahâeddin Efendi 1154 (1741) Bursa'nın köklü bir ayan ailesinden gelmektedir. 1759 yılında İstanbul'da, 1770 yıllarında Bursa'da görev yaptığı sanılmaktadır. (Bkz. Davut Erkan, "Cizyedarzâde Ahmet Bahâeddin", ***TDVİA,*** İstanbul'da basılan EK-1. Cildi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016, Ss. 267-268, s. 265.

[331] *"Dergâhın bilinen ilk şeyhi Küstahîzâde Efendi'dir*." (Bkz. Abdurrezzak Tek, "Tekkeler Kapatılmadan Önce Nakşîliğin Bursa'daki Tarihi Süreci", ***Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,*** 16. Cilt, Sayı.1, 2007 Ss. 211-240, s. 225.)

[332] Ömer S. Kurmuş, "Bursa'da Dergâh Kütüphaneleri", ***Dünden Bugüne Tasavvuf Kültürü****,* Haz. Ramis Dara, 1. Basım, Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları Bursa Kitaplığı, Bursa, 2002, Ss. 142-149, s. 143-144.

[333] Kâmil Kepecioğlu, ***Bursa Kütüğü 1,*** s. 237.

[334] http://www.osmangazi.bel.tr/tr/proje/haraccioglu-sosyal-tesisleri. (Erişim Tarihi: 12.10.21)

Yapının tevhidhane bölümüne doğu yönünden önünde çift yönlü merdiveni bulunan bir kapıdan giriş sağlanmaktadır. Yapı dıştan kırma çatı, içten düz tavanlıdır. Beden duvarlarına açılan alt ve üst bölüm pencereleri dikdörtgen formludur. Yapının mihrabı güney duvarında yer almaktadır. Kuzeydoğu ve güneydoğu duvarı pahlanmıştır.

Yapının kuzey yönünde kütüphane bölümü bulunmaktadır. Kütüphaneye tevhidhaneden sivri kemerli bir geçişten sonra basık kemerli bir kapıdan giriş sağlanmaktadır. Üstü örtü sisteminde tromplarla geçiş sağlanan bir kubbe kullanılmıştır. Bu bölümün içten dikdörtgen formlu, dıştan sivri kemerli alınlığa sahip pencereleri doğu ve batı duvarına düzensiz bir biçimde yerleştirilmiştir.

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Tevhidhanenin beden duvarları moloz taş ve hatıllarla örülerek inşa edilmiştir. Tevhidhanenin inşasında kullanılan hatıllarda, tavanında, alt bölüm pencerelerinde, giriş kapısında ahşap malzeme kullanılmıştır. Yapının üst bölüm pencerelerinde ve mihrap nişinde alçı malzeme kullanılmıştır. Kütüphanenin beden duvarları kesme taş ve tuğla kullanılarak almaşık teknikte inşa edilmiştir. Pencereleri dıştan demir parmaklıklıdır.

Süsleme Özellikleri: Yapının çatı silmesinde kirpi saçak uygulaması görülmektedir. Yalnızca tevhidhane bölümünün pahlanmış olan kuzeydoğu ve güneydoğu duvarlarında mukarnas kullanılmıştır. Bunların dışında yapının özgün süsleme özelliklerine işaret edecek herhangi bir süsleme öğesine rastlanmamıştır.

Hazire

Medresenin bahçesinde girişin sağında içerisinde kitabeli mezar taşlarının bulunduğu haziresi bulunmaktadır. Bu medreseye hazirede bulunması gereken bazı mezar taşlarına günümüzde yeri belirlenemeyen ancak Haraççıoğlu Tekkesi'ne yakın olabileceği ihtimali üzerinde durulan Lağar Nasuh Mektebi'ne ait hazirede rastlanmaktadır. Ayrıca Hüseyin Ağa ve aile üyelerine ait mezarların günümüzde Darülkurra Haziresi'nde olduğu bilinmektedir.[335] Hazirede taşı tespit edilemeyen mezarların yanında yazısız, ismi ya da tarihi okunamayan ve tamamı okunabilen mezar taşları bulunmaktadır.

[335] Bedri Mermutlu, Hasan Basri Öcalan, ***Tarihi Bursa Mezar Taşları Bursa Hazireleri,*** s. 407.

Bu mezar taşları şöyledir:

> *"Kemerhan Hanım, İvaz Paşa sülâlesinden Ataullah Efendi'nin kızı, Safer 992/Şubat 1584*
>
> *..., Safer 1073/1662*
>
> *Seyyid Mustafa Ağa, 1158/1745*
>
> *Afife, 1096/1685*
>
> *Hacı Muslî, 1136/1724*
>
> *Gökderelizâde Ali Ağa, .../...*
>
> *Gökderelizâde Mehmed Çelebi, Hacı İvaz Paşa evladından, 1063/1653*
>
> *Gökderelizâde Ahmed Çelebi, Zilhicce 1065/Ekim 1655*
>
> *Mehmed Ağa bin Seyfullah Ağa, 11 Safer .../...*
>
> *Şerife Selime Hanım, 1154/1741*
>
> *Saliha Hanım, .../...*
>
> *Hüve'l Bâkî ..... dâr-i ukbâya"*[336]

Taşı tespit edilemeyen mezarlar şöyledir;

> *"İvaz Paşazâde Atâullah Efendi, 1000/1592 (Kimi kayıtlarda Lâğar Nasuh Mektebi haziresinde olduğu bildirilmektedir)*
>
> *Dokuz Mehmed Efendi, Erzurum Kadısı, müderris, 1005/1597 (Kimi kayıtlarda Lâğar Nasuh Mektebi haziresinde olduğu bildirilmektedir)*
>
> *Atâzâde Mehmed Efendi bin Atâullah Efendi (Ref'î), İvaz Paşa soyundan, müderris, şair, Receb 1070/Mart 1660 (Kimi kayıtlarda Lâğar Nasuh Mektebi haziresinde olduğu bildirilmektedir)*
>
> *Özbek Şeyh Pir Mehmed Efendi, Nakşî Şeyhi, 1077/1667*
>
> *Gökderelizâde Ahmed Ağa, 1172/1759*

[336] Bedri Mermutlu, Hasan Basri Öcalan, ***Tarihi Bursa Mezar Taşları Bursa Hazireleri,*** s. 408-411.

Hamzazâde Seyyid Ali Beg, 21 Cemaziyelevvel, 1229/11 Mayıs 1814

Şeyh Murad Efendi bin Şeyh Mahmud Dağistanî, Nakşibendî-i Cedid Dergâhı Şeyhi, 4 Zilhicce 1269/8 Eylül 1853"[337]

[337] Bedri Mermutlu, Hasan Basri Öcalan, ***Tarihi Bursa Mezar Taşları Bursa Hazireleri,*** s. 411.

4.3.2. DAR'ÜL KURRA (YERKAPI MUALLİMHANESİ)

Fotoğraf No: 257-261

Çizim No: 36

İnceleme Tarihi: 17.06.2021

Konumu: Dar-ül Kurra[338] Yerkapı Muallimhanesi, Kavaklı Caddesi, Üftade Sokak'ta yer almaktadır.

Mimarı: Bilinmiyor.

Banisi: Kitabesinde yer alan bilgiye göre, 1492 yılında Hoca Yakub tarafından inşa ettirilmiştir.

Tarihçesi: Yapının giriş kapısının alınlığında bir kitabesi bulunmaktadır. İki bölümden oluşan kitabe *"75X100 cm"*[339] ölçülerindedir. Nesihle Türkçe olarak yazılmış kitabe şöyle okunmaktadır:

1. *"Fahr-ul fuzalâ Hoca Yakub kim (bir kelime kırık) ruhla ola mesrûr=*
   Bu hûb binayı hoş eylemeğe kıldı âh-ı ekremin me'mur
2. *Çün câyı tilâvet oldu dilkeş ca sa'yı ola şad meşkûr=*
   Kabri üzere gezub Cemalî dedi ki aleyke beytun ma'mur aded 898"[340]

Kitabeden manzumenin Cemalî tarafından yazılmış olduğu ve yapıyı H. 898 (1492) tarihinde Hoca Yakub'un inşa ettirdiği anlaşılmaktadır.[341]

Kapının iç alınlığında sivri kemer içinde dikdörtgen formda bir onarım kitabesi daha bulunmaktadır. Kitabede; '*Kuran okuma yeri, Tüccarlardan Yakub 1492'de yaptırmış, vakıfların yardımı ile Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu onarmıştır. 1960 Temmuz'* yazmaktadır.

1946'da tamirat gören yapı 1957 tarihinde 25 yıllığına Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu'na devredildikten sonra büroya dönüştürülmüştür. Ayrıca giriş kapısının

---

[338] *"Yer, mekân, ev"* gibi anlamlara gelen dâr ile hadîs kelimesinden oluşan dârü'l-hadîs *"hadis okutulan yer"* demektir. (Bkz. Nebi Bozkurt, "Darülhadis", ***TDVİA,*** 8. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, Ss. 527-529, s. 527.)
[339] Kazım Baykal, ***Bursa ve Anıtları,*** s. 175.
[340] Kazım Baykal, ***a.g.e.,*** s. 175.
[341] Kazım Baykal, ***a.g.e.,*** s. 59.

yanına darülkurra ve hazirenin onarımının 2017 yılında Büyükşehir Belediyesi tarafından yapıldığına dair bir tabela asılmıştır.

Plan ve Mimari Özellikleri: Darülkurra ve hazireye batı bölümüne açılmış, ana kapı olarak da adlandırabileceğimiz bir kapıdan giriş sağlanmaktadır. Kitabelerin de bulunduğu ana giriş kapısı sivri kemerlidir.

Darülkurra iki odadan oluşmaktadır. Kışlık oda olarak kullanılan kuzeybatıdaki oda *"4,50X5,20 m"*[342] boyutlarında kare planlı bir yapıdır. Yapının dıştan sekizgen kasnağa oturan bir kubbesi bulunmaktadır. Kubbe, 1958 yılında Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu tarafından küçük ölçekli bir onarımdan geçirilmiş, bu onarım 1960 yılında tamamlanmıştır.[343]

Yapıya doğu duvarından giriş sağlanmaktadır. Giriş kapısının yanında içten nişli bir penceresi bulunmaktadır. Üstünde ise ortada bir tane diğer üst sıra pencerelerinden daha küçük sivri kemerli fil gözü pencere bulunmaktadır. Girişteki *"0,70 m"*[344] enindeki sivri kemer sayesinde odanın planı kareye dönüştürülmüş ve bu kare mekân kubbe ile örtülmüştür. Yapının iç duvarlarında sivri kemerler kullanılarak kubbenin desteklenmesi sağlanmıştır. Kubbeye geçişler pandantifle sağlanmıştır. İç duvarlar zeminden *"0,90 m yüksekliktedir."*[345]

Batı ve kuzey duvarının üst bölümlerinde ikişer tane sivri kemerli dikdörtgen formlu fil gözü penceresi, alt bölümlerinde ise ikişer tane dikdörtgen formlu, sivri kemerli, içten nişli pencereleri bulunmaktadır. Bu pencerelerin alınlıkları tuğladan geometrik süslemeli ve demir parmaklıklıdır. Kuzey duvarına ise yalnızca üst bölüme iki tane sivri kemerli, dikdörtgen formlu, fil gözü pencere açılmıştır. Alt bölümde aynı şekilde iki tane içten nişli, dikdörtgen formlu, pencere açıklığı bulunsa da bu pencerelerin herhangi bir işlevi yoktur. Pencere nişlerinin içi ve alınlıkları altın rengi yıldız geçme motifiyle süslenmiştir. Doğu duvarında ise yalnızca üst sırada sivri kemerli, dikdörtgen formlu, fil gözü pencere bulunmaktadır. Kuzey duvarında alt

[342] Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, ***Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler (Bursa İl Merkezi)***, s. 398.
[343] Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu, ***Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu Hizmet Albümü***, s. 40.
[344] Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, ***a.g.e.,*** s. 398.
[345] Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, ***a.g.e.,*** s. 398.

sırada bulunan iki pencerenin ortasında ayrıca *"0,70 m derinliğinde"*[346] dikdörtgen nişli bir ocak bulunmaktadır. Bu ocağın dörtgen kesitli sivri külahlı bir bacası bulunmaktadır.

Kuzeybatıda bulunan odaya bitişik *"iç ölçüleri 3,80X3,80 m"*[347] kare planlı, kubbeli bir oda daha bulunmaktadır. Daha önce okuma odası olarak kullanıldığı bilinen bu oda günümüzde depo işlevindedir.[348] Giriş bölümü sivri kemerlidir. Giriş bölümünün daha önce açık ve *"0,75 m"*[349] eninde bir sivri kemeri olduğu daha sonra günümüzdeki şekline dönüştürüldüğü bilinmektedir.[350]

Yapı Malzemesi ve Tekniği: İnşa ve onarım kitabeleri mermerdendir. Kapı köşeliklerinde kesme taş kullanılmıştır. Kuzeybatı ve kuzeydoğu bölümündeki odalar kesme taş ve tuğla ile almaşık teknikte inşa edilmiş yapılardır. İki odanın kubbesi ve kuzeybatı odasında bulunan ocağın külahı dıştan kurşunla kaplanmıştır. Kuzeybatı odasının giriş kapısı ve pencere kanatlarında ahşap kullanılmış, kuzeydoğu odasının giriş bölümü ise camekânla kapatılmıştır.

Süsleme Özellikleri: Giriş kapısının çatı silmesinde ve kuzeybatı ve kuzeydoğu odasının kubbe saçağında, kuzeybatıdaki odasının bacasının külahında, kubbe eteğinde, kuzeydoğu odasının kalkan duvarında kirpi saçak uygulanmıştır. Kuzeybatı kapısının içten altın sarısı yıldız geçme motifli yuvarlak kemerli bir alınlığı bulunmaktadır.

Hazire

Hazire darülkurra ile aynı bahçeyi paylaşmaktadır. Güneyde Yer Kapı surları, doğuda bir evin duvarı ile sınırlanmıştır. Batı bölümü demir parmaklıklarla kapatılmıştır.

Hazirede taşı tespit edilemeyen mezarların yanında yazısız, ismi okunamayan ve tamamı okunabilen mezar taşları bulunmaktadır. Bazı mezarlar lahit tiplidir. Haziredeki mezar taşları ve lahitlerin üzerlerindeki bezeme ve yazı tekniğiyle yapıldıkları dönemin özelliklerini yansıtan önemli örneklerdir. Hazirenin içinde

[346] Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, ***Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler (Bursa İl Merkezi)***, s. 398.
[347] Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, ***a.g.e.,*** s. 399.
[348] Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, ***a.g.e***., s. 399.
[349] Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, ***a.g.e.,*** s. 399.
[350] Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, ***a.g.e.,*** s. 399.

başka hazirelerden buraya nakledilmiş mezar taşları da bulunmaktadır. Ayrıca günümüzde mevcut olmayan Zenciri Ali Efendi Dergâhı'na ait hazire ve çeşitli yerlerden getirilmiş mezarları bu hazireye dâhil edilmiştir.[351]

Bu mezar taşları şöyledir;

"Mehmet Rakım Efendi, Cizyedarzâde Torunu, 1252/1836

Mehmed Selâhaddin Bey, Cizyedarzâde Nâyab Efendi'nin oğlu, 1308/1891

Veliyye, Cizyedarzâdelerden, 22 Ramazan 1278/23 Mart 1862

Münevvere Kadın, Cizyedarzâde Hüseyin Ağa'nın eşi, 15 Zilhicce 1203/6 Eylül 1789

Şerife Fatma Hanım, Kadızâde Seyyid Ali Efendi'nin kızı, 1190/1776

Şeyh Ahmed Bedreddin Efendi, Cizyedarzâde, Halep Kadısı, 1 Ramazan 1208/2 Nisan 1794

Mahmud Efendi, Cizyedarzâde, 1162/1749

Cizyedarzâde Hacı Hüseyin Ağa, Bursa Ayânı, 5 Zilhicce 1198/20 Ekim 1784

Seyyid Cafer bin Seyyid Ahmed, Abdülkadir Geylanî'nin torunu, Rebiülevvel 920/Mayıs 1514

Abdullah Mahir Efendi, Cizyedarzâde, 13 Şaban 1270/11 Mayıs 1854

Hüseyin İsmet Bey, Dervişpaşazâde Mehmed Emin Efendi'nin oğlu, Ramazan 1127/Eylül 1812

Hoca İsmail, Safer 897/Aralık 1491

Raif Efendi, Nakşîbendî, 17 Safer 1253/23 Mayıs 1837

Emetullah Hanım, Cizyedarzâde Hüseyin Ağa'nın kızı, 21 Cemaziyelevvel 1240/11 Ocak 1825

[351] Bedri Mermutlu, Hasan Basri Öcalan, ***Tarihi Bursa Mezar Taşları Bursa Hazireleri,*** s. 484.

Hacı Osman bin Resul 1 Muharrem 1011/21 Haziran 1602

Mehmed Fuad, Cizyedarzâde Ahmed Faik Efendi'nin oğlu, 1271/1855

Abdullah Nav'î Efendi, Cizyedarzâde Ahmed Faik Efendi'nin oğlu, 1277/1861

Ayşe Şahsine Hanım, Cizyedarzâde Ahmed Faik Efendi'nin kızı, 1268/1852

Mehmed Fevzi Efendi, Cizyedarzâde Ahmed Faik Efendi'nin oğlu, 1282/1865

Edibe Hanım, Cizyedarzâde Ahmed Bahaeddin Efendi'nin kızı, 7 Rebiülevvel 1260/27 Mart 1844

Fatma Hanım, Safer 1188/Nisan 1774

Nakiye Hanım, 1228/1813

... Efendi, 7 Cemaziyelahir 1244/15 Aralık 1828

Şerife Edibe Hanım, Mehmed Rasih Efendi'nin kızı, 27 Receb 1269/6 Mayıs 1853

Seyyid Süleyman Nâhic Efendi, Cizyedarzâde Nazmi Efendi'nin oğlu, 1 Rebiülahir/9 Nisan 1845

Şerife Huriye Hanım, 1264/1848

... Efendi, 1221/1806

Cizyedâr Hacı Süleyman Ağa, Kumandan, 1141/1729

Cemile Hanım, Cizyedarzâde Ahmed Bahaeddin Efendi'nin kızı, 27 Rebiülevvel 1228/30 Mart 1813

Hatice Emetullah Hanım, 1268/1852

Fehime Hanım, Cizyedarzâde Rakım Efendi'nin kızı, Rebiülevvel 1249/Temmuz 1833"[352]

[352] Bedri Mermutlu, Hasan Basri Öcalan, ***Tarihi Bursa Mezar Taşları Bursa Hazireleri,*** s. 485-497.

Taşı tespit edilemeyen mezarlar:

"Cizyedarzâde Mahmud Efendi, müderris, 1162/1749

Arakiyeci Hamid Dede, 1320/1902

Taib Efendi, Şam Mollası, 1326/1908

Debbağ Osman Dede, 1330/1912

Değirmenci Said Efendi, musikişinas, Baba Zakir Dergâhı Şeyhi, 9 Safer 1333/27 Aralık 1914"[353]

Hazireye başka yapılara ait hazirelerden de mezar taşları nakledilmiştir. Mezar taşlarının bazılarının getirildiği hazireler tespit edilememiş, bazılarının ise Zenciri Ali Efendi Dergâhı haziresine ait olma ihtimali üzerinde durulmaktadır.[354]

Tamamı okunabilen ve ismi ya da tarihi okunamayan mezar taşları şöyledir:

"*Naile Kadın, 1197/1783*

... Efendi, Cizyedârzade vakfı Mütevellisi, .../...

Şerife Safiye Hanım, Abdizâde İbrahim Efendi'nin kızı, Zilhicce 1209/Temmuz 1795

Seyyid Mehmed Amir Efendi, Cizyedârzade Ahmed Efendi'nin oğlu, 1190/1776

Rukiye Hanım, Cizyedârzade Ahmed Efendi'nin kız kardeşi, 1190/1776

..., Ramazan 925/Eylül 1519

Azize Hanım, Derviş Paşazâde Mehmed Emin Bey Efendi'nin kızı, .../...

Abdüşşekkûrzâde Mustafa bin Hacı Ahmed, .../...

Fatma İltifat Kadın, 1252/1836

Hatice Hanım, 1179/1765

[353] Bedri Mermutlu, Hasan Basri Öcalan, ***Tarihi Bursa Mezar Taşları Bursa Hazireleri***, s. 485-497.
[354] Bedri Mermutlu, Hasan Basri Öcalan, ***a.g.e.,*** s. 498.

Ayşe Hanım, 1179/1765

Seyyid Ahmed Efendi, Cizyedarzâde Müderris Mehmed Rakım Efendi'nin oğlu, .../...

Hatice Tuti Hanım, Sa'dî (Zenciri Ali Efendi) Dergâhı Şeyhi Erzurumlu İsmail Hakkı Efendi'nin eşi, 27 Şaban 1227/5 Eylül 1812

Hacı İbrahim Edhem Bey, Biga Mütevellisi, Hamzazâde, 1262/1846

Hacı Mustafa bin Hacı Mehmed, .../...

Hacı ..., Safer 961/Ocak 1554

Ali Bey, Derviş Paşazâde Mehmed Esad Bey Efendi'nin oğlu, 1190/1776

Nefise Kadın, 1177/1764

Feyzullah Ağa, 1179/1766

Mehmed Salih Ağa, 1179/1766

İbrahim Bey, 1179/1766

Şerife Münevvere Hanım, .../...

Ziver Hanım, Cizyedarzâde Ahmed Bahaeddin Efendi'nin eşi, .../...

Fatma bint Hacı Mustafa, .../...

Şerife Eribe Hanım, .../...

Nâile Hanım, .../...

Mustafa Nazmi Efendi, Cizyedarzâde Ahmed Bahaeddin Efendizâde, İzmir kadısı, .../...

Hibetullah Hanım, .../...

Mehmed Esad Bey Efendi, Derviş Paşazâde, 19 Cemaziyelevvel 1220/15 Ağustos 1805

Ahmed Bey bin Osman, Cizyedarzâde torunu, .../...

..., Cizyedarzâde Hüsameddin Efendi'nin oğlu, .../...

..., 1178/1765

Mehvibe Hanım, .../...

Fatma Hanım bint Hocazâde Mahmud, .../...

Hoca Ebha bin Hoca İsmail, .../...

Şerife Huriye Hanım, Levhizade Seyyid Mehmed Said Efendi'nin kızı, 1264/1848

Mehmed Atıf Efendi, Damad Raşid Efendi'nin oğlu, 22 Ramazan 1240/10 Mayıs 1825

... Efendi, Ramazan 1206/Mayıs 1792

..., 1132/1720

Ganiye Hanım, 24 Cemaziyelevvel 1241/4 Ocak 1826

Seyyid Muzaffer Mehmed, .../...

Neşvâne Tutî Hanım, .../...

Yakup Ağa, .../...

Mehmed Efendi, .../...

..., Zilhicce 1209/Temmuz 1795

Amine Kadın bint Hacı Ramazan, .../..."[355]

[355] Bedri Mermutlu, Hasan Basri Öcalan, ***Tarihi Bursa Mezar Taşları Bursa Hazireleri,*** s. 498-512.

4.4. Mezar Yapıları

4.4.1. OSMAN GAZİ TÜRBESİ

Fotoğraf No: 263-273

Çizim No: 37

İnceleme Tarihi: 15.10.2021

Konumu: Osman Gazi Türbesi, Kazım Baykal'ın Osmancık Bloku olarak tanımladığı bugünkü Tophane Meydanı'nda yer almaktadır.

Mimarı: Bilinmiyor.

Banisi: İlk yapı Sultan Orhan tarafından, 1855 depremi sonra inşa edilmiş olan ikinci yapı, Sultan Abdülaziz tarafından inşa ettirilmiştir.

Tarihçesi: Türbenin inşa edilme süreci ile ilgili bilgileri Osmanlı kronikleri, seyahatnameler ve arşiv belgelerinden öğrenmekteyiz.

İbn Battuta seyahatnamesinde Bursa Sultanı Orhan Bey'den bahsederken Osman Gazi'yi ve türbesini şöyle anlatır*:*

> *"Zaten onun (Orhan'ın) babası aldı Bursa'yı Rumların elinden Onun kabri, şehir mescidinin kenarındadır. Burası eskiden Hristiyanların kilisesi imiş. Anlatılanlara göre baba Osmancûk, Yeznîk (: İznik) şehrini yirmi sene kuşatmış, fethedemeden vefat etmiş."*[356]

İbn Battuta'nın şehir mescidi olarak tanımladığı yapının bulunduğu konum itibariyle günümüzde mevcut olmayan Orhan Mescidi olduğu anlaşılmaktadır.

Aşıkpaşazade, Osman Gazi'nin oğlu Orhan'a, *"Oğul Orhan! Ben öldüğüm zaman beni Bursa'daki o Gümüşlü kubbe altına koyacaksın."*[357] diyerek vasiyet ettiğini aktarmaktadır.

Neşri de Osman Gazi'nin vasiyetiyle ilgili Aşıkpaşazade ile benzer ifadeleri kullanmaktadır:

---

[356] İbn Battuta, ***İbn Battuta Seyahatnamesi,*** s. 297.
[357] Aşıkpaşazade, ***Osmanoğulları'nın Tarihi Tevârîh-i Âl-i Osman***, s. 74.

"Osman Gazi, oğlı Orhan'a vasiyyet itdi-kim, ''ben vefât idicek, beni Bursa'da şol Gümüşlü kubbenün altında koyasın'' didi. Ol vakit kâfirler manastırı yini örtmüşlerdi. Gümğş-gibi yalabırdı. Irakdan gören gümüş sanırdı."[358]

Aşıkpaşazade, Orhan Gazi'nin babasının vasiyetini yerine getirme aşamasını şöyle aktarmaktadır:

"Orhan Gazi'nin dedesi Edebalı, kızından bir ay önce Hakk'ın rahmetine kavuştu. İkisini de Bilecik'te defnettiler. Ama Osman Gazi üç ay sonra Allah'ın rahmetine ulaştı. Söğüt'te vefat etti. O zaman Orhan Gazi Bursa'da idi. Emanete koydular ve Orhan Gazi'ye haber verdiler. Aceleyle gelip babasının vasiyetini yerine getirdi. Bursa'ya götürüp Osman Gazi'nin vasiyet ettiği Gümüşlü Kubbe'nin içine koydu."[359]

1640 (H. 1050) tarihinde Bursa'yı ziyaret eden Evliya Çelebi, Bursa'nın fethinin ardından Osman Gazi'nin vefat ettiği ve daha sonra Bursa'ya getirilerek iç kalede gömüldüğü bilgisini vermektedir.[360]

19 Mayıs 1779'da Bursa'yı ziyaret eden İtalyan rahibi Dominique Sestini St. Elias (Aya Elia) Manastırı olarak bilinen yapı kompleksinin içinde yer alan ve Gümüşlü Kümbet olarak da bilinen şapelin yerinde Osman Gazi'nin türbesinin bulunduğundan bahsetmektedir.[361]

Charles Texier, Osman Gazi Türbesi'nden söz ederken, *"Manastır'a bitişik olan ufak bir kilisede de çok sayıda kişinin mezarı vardır"*[362] ifadelerini kullanmıştır. Bahsettiği kilisenin yerinde bugün Orhan Gazi Türbesi bulunmaktadır. (Çizim 45.)

"1786 yılında Louis-François Cassas, 1825 yılında Carl Gustaf Löwenhielm ve 1835 yılında Hercule Catenacci'nin yaptığı çizimler"[363] Orhan Gazi'nin türbesinden önce burada bir Bizans yapısı bulunduğu bilgisini destekler nitelikte örneklerdir. Buna ek

[358] Neşri, ***Kitab-ı Cihannüma***, s. 145.
[359] Aşıkpaşazade, ***Osmanoğulları'nın Tarihi Tevârîh-i Âl-i Osman***, s. 78.
[360] Evliya Çelebi, ***Evliya Çelebi Seyahatnamesi,*** s. 8-9.
[361] Semavi Eyice, "Bursa'da Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbeleri", ***Vakıflar Dergisi***, 5, 1962, Ss. 131-147, s. 131.
[362] Charles Texier***, Küçük Asya/Coğrafyası Tarihi ve Arkeolojisi,*** s. 228.
[363] Suna Çağaptay, "Devşirilen Başkent: Osmanlı'nın İlk Başkenti Bursa'ya Yeniden Bakmak", s. 24-25.

olarak türbenin bugünkü mimari yapısından yola çıkılarak türbenin bulunduğu alanda daha önce vaftizhane yapısı olduğu konusunda görüşler bulunmaktadır.

"1825 yılında Löwenhielm tarafından çizilen cephe görüntüsü, Texier'in depremden önce çizdiği ve 1864 yılında yayımlanan plan ve cephe çizimi",[364] türbenin sekizgen planı ve ana mekâna geçmeden önce bir sundurmasının bulunuyor olması bu görüşün dayanağı olarak görülmektedir. (Çizim 45, 46, 47, 48.)

Semavi Eyice ayrıntılı bir araştırma ve gezginlerin gözlemlerinin analizi neticesinde türbenin özgün halinin planıyla ilgili şöyle bir görüş bildirmektedir; *"...türbe olarak kullanılan diğer bina ise önünde bir narteks kısmı olan yuvarlak plânlı ve yine kubbeli içi nişli bir bina olup, bunun plân ve kesidi mevcuttur."*[365]

Bursa'yı ziyaret etmiş olan gezginler ve Semavi Eyice türbenin bulunduğu alandaki manastır yapısının adının Saint. Elia Manastırı olduğu konusunda hemfikirdirler.[366] Ancak Suna Çağaptay kaynaklarda geçen başka bir tanımlamadan bahsetmektedir:

> *"Nikephoros Gregoras'tan öğrendiğimize göre, 13. yüzyılda İmparator 3. İoannes Vatatzes (1221-1254) eşi İrene, Aziz İoannes Prodromos'a adanan manastırın ana kilisesinin tadilatını yaptırmıştır."*[367]

Bu bilgilere göre, manastır ve manastıra bağlı diğer yapıların varlığı bilinmekte ancak planı, mimari özelikleri ve ismiyle alakalı halen farklı ve tartışmaya açık görüşler bulunmaktadır.

Yapının 1855 depreminden önceki özgün haliyle ilgili gezginlerin gözlemleri dışında herhangi bir mimari veri bulunmamaktadır. (Gravür 7.) Depremden sonra yeniden inşa edilen türbenin kitabesi türbenin ana giriş kapısının üzerinde bulunmaktadır. *"0,50X1,20 m"*[368] ölçülerinde mermerden yapılmış olan bu kitabe kabartma

---

[364] Suna Çağaptay, "Devşirilen Başkent: Osmanlı'nın İlk Başkenti Bursa'ya Yeniden Bakmak", s. 22-23.
[365] Semavi Eyice, "Bursa'da Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbeleri", s. 142.
[366] Semavi Eyice, ***a.g.m.,*** s. 141.
[367] Suna Çağaptay, ***a.g.m.,*** s. 17.
[368] Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, ***Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler (Bursa İl Merkezi),*** s. 280.

tekniğinde yazılmıştır. Şairi Nevres, yazarı ise Mevlevi Zeki Dede'dir.[369] Kitabe üç satır, on iki bölümden oluşmaktadır.

Kitabe metni:

مفخر عثمانیان ظل اله العالمین

حضرت عبد العزیز اول پادشاه بحر و بر

سایسنده اولدی هب معمور ملك و دولتی

مقدمیله بوله لی جای خلافت زیب و فر

جد پاکی حضرت عثمان غازی تربه سن

قلدی احیا یاپدروب اول شاه فاروق السیر

نامنه یاپوب نشان قبرینه تعلیق ایلدی

هیچ میسر اولمدی بر شاهه بو بالا اثر

روضهء جنتده یا رب جدی قلدیقجه خرام

اوله تخت سلطنت اول شاه ذیشانه مقر

مهملندن چاکری نورس دیدی تاریخنی

تربهٔ عثمان غازی اولدی پر نور سرتسر

کتبه المولوی زکی دده غفر له ۱۲۸۰[370]

[369] Kazım Baykal, ***Bursa ve Anıtları,*** s. 53.
[370] Hakkı Önkal, ***Osmanlı Hanedan Türbeleri,*** Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 2017, s. 75.

Okunuşu:

1. *"Mefhar-ı Osmaniyan-ı zıll-i İlahi'l-âlemin -*
   Hazret-i Abdü'l-Aziz ol padişah-ı bahr ü ber
2. *Sayesinde oldu hep ma'mur mülk ü devleti -*
   Makdemiyle bulalı cay-yı hilafet zib ü fer
3. *Cedd-i paki Hazret-i Osman Gazi türbesin -*
   Kıldı ihya yaptırıp ol şah-ı faruku's-seyr
4. *Namına yapup nişan kabrine ta'lik eyledi -*
   Hiç müyesser olmadı bir şaha bu bâlâ eser
5. *Ravza-i cennette ya Rab ceddi kıldıkça hıram -*
   Ola taht-ı saltanat ol şah-ı zi-şana makarr
6. *Mehmelinden çakeri Nevres dedi tarihini -*
   Türbe-i Osman Gazi oldu pür-nur serte ser
7. *Ketebehu'l-Mevlevi Zeki Dede sene 1280."*[371]

Kitabesinden de anlaşıldığı gibi Sultan Abdülaziz, 1801 yangınında hasara uğradıktan sonra 1854 depreminde tümüyle yok olan türbeyi 1280 H. (1863) tarihinde yeniden inşa ettirmiştir.[372]

Planı ve Mimari Özellikleri: Osman Gazi Türbesi, günümüzde sekizgen planlı bir yapı olarak inşa edilmiştir. Türbenin üstü sekizgen kasnağa oturan bir kubbe ile örtülmüştür. Türbenin *"duvar kalınlığı 1,20 m"*[373] ölçülerindedir. Yapıya direklerinin arası camekânla kapatılmış aynalı tonozlu bir sundurmadan sonra geçiş sağlanmaktadır. Bu alanın batı bölümü türbedar odası iken günümüzde güvenlik birimi olarak kullanılmaktadır. Ana mekâna iki yanında pilasterler bulunan yuvarlak kemerli bir iç kapıdan geçilerek ulaşılır.

Yapının yedi kenarına açılmış yuvarlak kemerli, içten nişli, yüksek penceresi bulunmaktadır. Pencere aralarında pilasterler bulunmaktadır. Pencerelerin üstü silme ile kuşatılmıştır.

---

[371] Hakkı Önkal, ***Osmanlı Hanedan Türbeleri,*** s. 75.
[372] Hakkı Önkal, ***a.g.e.,*** s. 69.
[373] Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, ***Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler (Bursa İl Merkezi)***, s. 278.

Sandukalar yerden yükseltilmiştir. Merkezde Osman Gazi'nin sandukası bulunmaktadır. Ayrıca türbede Osman Gazi'nin büyük oğlu Alâeddin (1331), Hüdavendigar'ın oğlu Savcı (1385), Hüdavendigar'ın diğer oğlu İbrahim, Orhan Gazi'nin eşi Asporça Hatun ve isimleri bilinmeyenlerle birlikte toplam 17 kabir bulunmaktadır.

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Türbenin duvarları sıvanmıştır. Kubbesi kurşunla kaplıdır. Türbenin camekânlı ön bölümünün direkleri ve giriş kapısı ahşaptandır. Yapının yedi kenarını kuşatan silme ve pencere köşelerindeki pilasterler alçıdan, giriş kapısının pilasterleri, kemeri ve köşelikleri, pencere söveleri, sandukaların yerleştirildiği platform ve zemini mermerdendir. Pencerelerin korkuluklarında demir malzeme kullanılmıştır.

Süsleme Özellikleri: Dış cephesi sade görünümde olan türbe depremden sonra inşa edildiğinden dolayı XIX. yüzyıl süsleme özelliklerini taşımaktadır. Türbenin bitkisel motiflerden oluşan pencere korkulukları yapının dış görünümünün hareketlenmesini sağlamıştır. Türbenin içinde genel olarak kalem işi süsleme hâkimdir. Giriş kapısının iki yanında ve pencerelerin arasında bulunan akantus yapraklarından oluşan korint sütun başlığı görünümlü pilasterler ve kemer kilit taşı altın rengine boyanmıştır. Pencere kemerlerinin her birinin kilit taşında birer tane akantus yaprağı bulunmaktadır. Pencereler perde motifleriyle, kubbe kasnağının her bir kenarı dikdörtgen çerçeve içine alınmış girlant motifleriyle süslenmiştir. Pencere nişlerinin duvarları şemse ve rumi motifleriyle süslenmiştir. Kubbe göbeğinin etrafında on altı adet kare içine alınmış rozet bulunmaktadır.

Osman Gazi'nin sandukası sedef kakmalı, üstü rozetlerle, içi bitkisel motiflerle doldurulmuş dikey beyzilerden oluşan gösterişli bir şebeke ile çevrelenmiştir. Sedefkâr Zafer Karazeybek, 2004 yılında sedef kakmalı şebekeyi kapsamlı bir onarımdan geçirmiştir. Sandukanın üzerine bitkisel motifler ve yazılardan oluşan işlemeli bir puşide örtülmüştür. Puşidede yer alan yazı, Abdülfettah Efendi tarafından yazılmıştır.[374]

[374] Doğan Yavaş, "Osman Gazi Türbesi", ***TDVİA,*** 33. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, Ss. 467-468, s. 467.

4.4.2. ORHAN GAZİ TÜRBESİ

Fotoğraf No: 275-285

Plan No: 28

Çizim No: 38

İnceleme Tarihi: 15.10.2021

Konumu: Orhan Gazi Türbesi Tophane Parkı'na girildiğinde sağ tarafta yer almaktadır.

Mimarı: Bilinmiyor.

Banisi: İlk yapının banisi bilinmemekte, 1855 depreminden sonra inşa edilmiş olan yapının banisinin Sultan Abdülaziz olduğu bilinmektedir.

Tarihçesi: Türbenin inşa ya da onarımına dair bir kitabesi yoktur. Ancak kaynaklarda yapının 1855 depreminden sonra Osman Gazi Türbesi'yle birlikte yeniden inşa edildiği bilgisi mevcuttur. Orhan Gazi Türbesi'nin 1855 depreminden önceki planıyla ilgili gezginlerin betimlemeleri dışında gözle görünür bir veri bulunmamaktadır.[375] Özgün yapının mimari özelliklerine işaret eden ve Bizans yapısı olduğunu doğrulayan tek belirti zeminde bulunan opus tesellatum tekniğinde yapılmış döşemedir.[376] Semavi Eyice, araştırmaları neticesinde türbenin planıyla ilgili şöyle bir sonuca ulaşmıştır:

> *"Orhan Gazi Türbesi olan bina, dışa taşkın apsisli, içinde dört sütun bulunan kubbeli yani Orta Bizans devrinin tipik dört sütunlu Yunan haçı plânlı kiliseleri şeklinde bir bina idi."*[377]

1640 (H. 1050) tarihinde Bursa'yı ziyaret eden Evliya Çelebi, iç kaleden bahsederken Orhan Gazi'nin türbesinin de burada bulunduğundan ve Orhan Davulu'nun aynı yerde bulunan Orhan Mescidi'nin kemerinde asılı olduğundan bahsetmektedir.[378]

---

[375] Hakkı Önkal, ***Osmanlı Hanedan Türbeleri***, s. 76.
[376] Suna Çağaptay, "Devşirilen Başkent: Osmanlı'nın İlk Başkenti Bursa'ya Yeniden Bakmak", s. 26-27.
[377] Semavi Eyice, "Bursa'da Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbeleri", s. 142.
[378] Evliya Çelebi, ***Evliya Çelebi Seyahatnamesi,*** s. 10.

Mütesarrıf Aziz Ahmet Paşa 1811 Orhan Türbesi'ni yılında etraflı bir onarımdan geçirmiştir. [379]

1855 depreminden sonra hasar gören yapıların onarımı, Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerinin yeniden inşası için gerekli ihtiyaçların yerinde tespiti için bölgeye Akif Efendi önderliğinde mühendis ve mimarlardan oluşan bir grup gönderilmiştir. Yapılan tespitlerin ardından türbenin yeniden inşa edilmesi gerektiğine karar verilmiş, 1863 yılında yeniden inşa edilerek bugünkü halini almıştır. [380] Bu tarihten sonra türbenin 1891-1893 yılları arasında onarımdan geçirildiği bilinmektedir. [381]

İlk olarak Osman Gazi Türbesi'nin daha sonra Orhan Bey'in inşa ettirdiği mescid ve medresenin kente hâkim bir noktaya inşa edilmiş olması aynı zamanda bu alana yakın bir noktada Bey Sarayı'nın ve son olarak Şehadet Camii'nin konumlanmış olması Selçuklu'nun başkenti Konya'da iç kalede görülen *'saray, ulu cami ve türbe'* kurgusunun devamı niteliğindedir.[382] Orhan Gazi'nin türbesinin de sur dışındaki külliyesi yerine bu alanda inşa edilmiş olması bu kurguya bağlı kalındığını göstermektedir.[383]

Orhan Gazi Türbesi'nin doğu duvarının önünde kafes içinde bir mezar bulunmaktadır. Mezarın Hintli bir prense ait olduğu ihtimali üzerinde durulmaktadır.[384] Mezar taşında isim ya da tarih yazmamaktadır. Yalnızca bir hadis bölümü yer almaktadır.[385] Ayrıca günümüzde Orhan Türbesi'nin bahçesinin bulunduğu yerde şu an mevcut olmayan Hoca Sinan Mektebi'nin ve Hoca Sinan'a ait mezarının da burada olduğu bilinmektedir.[386] Orhan Çıkmazı'ndaki bir evin altında tespit edilen bir mezar taşının Hoca Sinan'a ait olabileceği söylenmektedir. Manastır

---

[379] Kazım Baykal, ***Bursa ve Anıtları,*** s. 53.
[380] Besim Özcan, "Bursa Depremleri (2 Mart, 12 Nisan 1855)", ***Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,*** Ss. 73-118, s. 81.
[381] 1307-1309/1891-1893 yılları arasında geçirdiği tamiratla ilgili bilgi için: (Bkz. Mefail Hızlı, "Hüdavendigar Vilayeti İmar Faaliyetleri Defteri (1307-1309/ 1891-1893)", s. 238.
[382] Sema Gündüz, "Sultan Türbelerindeki Simgesellik: Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Beyliği Örnekleri", ***Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,*** 2010 Bahar (12), Ss. 237-272, s. 248-251.
[383] Koray Özcan, "Erken Dönem Anadolu–Türk Kenti Anadolu Selçuklu Kenti ve Mekânsal Ögeleri", ***BİLİG Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi,*** Sayı 55, 2010, Ss. 193-220, s. 220.
[384] Kazım Baykal, ***a.g.e.,*** s. 54.
[385] Bedri Mermutlu, Hasan Basri Öcalan, ***Tarihi Bursa Mezar Taşları Bursa Hazireleri***, s. 394.
[386] Kazım Baykal, ***a.g.e,*** s. 55.; Hoca Sinan Mektebi *'Takkeci Hoca'* adıyla bilinen Hoca Sinan tarafından inşa ettirilmiştir (Bkz. Saadet Maydaer, ***Osmanlı Klasik Döneminde Bursa'da bir Semt HİSAR*,** s. 144, akt., BŞS, A 94 174a.)

Medresesi'nin haziresinde ise yalnızca Sirkecizâde İbrahim Efendi'ye ait bir mezarın bulunduğu bilinmektedir.[387]

Yazısı okunabilen mezar taşları ve taşı tespit edilemeyen mezarlar şöyledir:

Hintli bir prense ait olma ihtimali olan ve üzerinde hadis metni yazan mezar taşı:

> *"Hoca Sinan bin Abdullah el Attârî el-Bursevî, 27 Rebiülahir 924/8 Mayıs 1518"*[388]

Taşı tespit edilemeyen mezarlar:

> *"Sirkezâde İbrahim Efendi, Halvetî, Varna ve Alasonya Kadısı, müderrisi, 6 Zilkade 1092/17 Kasım 1681*
>
> *Şeyhülislam Mehmed Efendi, Şehitler Anıtı'nın altında kalmıştır, 1141/1729*
>
> *Kadri Bey, İzmirli, Mülazim-i sâni, 11 Eylül 1338/11 Eylül 1922*
>
> *Ali bin Sadık Efendi, Jandarma, Bursa'nın kurtuluşunda şehid olmuştur, 1338/1920"*[389]

Plan ve Mimari Özellikleri: Türbe kare planlı bir yapı olup duvarlarının her biri *"16,80 m uzunluğunda olup, yapının duvar kalınlığı 1,30 m'dir."*[390] Türbeye dilimli kemerli bir kapıdan giriş sağlanmaktadır. Kapının iki yanında pilasterler bulunmaktadır. Yapının kubbesi sivri kemerlere oturmakta ve dört adet sütunla taşınmaktadır. Kubbeye pandantifle geçiş sağlanmaktadır. Kubbe ile örtülmüş olan alanın dışında kalan bölümler yarım beşik tonozla örtülmüştür.

Türbenin giriş kapısının yer aldığı güney duvarında iki, diğer duvarlarında üçer tane yuvarlak kemerli, yüksek penceresi bulunmaktadır. Pencereler içte silme ile kuşatılmıştır. Türbenin Osman Gazi Türbesi'nde olduğu gibi türbedar bölümü ve sundurması bulunmamaktadır. Ancak Salt Research'te bulunan 1913-1963 yıllarına ait Ali Saim Ülgen'in arşivindeki Orhan Gazi Türbesi'ne ait bir fotoğrafta türbenin

---

[387] Bedri Mermutlu, Hasan Basri Öcalan, ***Tarihi Bursa Mezar Taşları Bursa Hazireleri***, s. 394.
[388] Bedri Mermutlu, Hasan Basri Öcalan, ***a.g.e.,*** s. 395.
[389] Bedri Mermutlu, Hasan Basri Öcalan, ***a.g.e.,*** s. 394.
[390] Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, ***Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler (Bursa İl Merkezi***), s. 278.

önünde Osman Gazi Türbesi'nin girişinde bulunan sundurma gibi bir bölümün yer aldığı görülmektedir.[391] (Fotoğraf 311, 312, 313.)

Merkezde yer alan Orhan Gazi'nin sandukasının yanında türbenin içinde Nilüfer Hatun, oğlu Kasım Çelebi, Kızı Fatma Sultan, Cem Sultan'ın oğlu Abdullah (1481), II. Beyâzid'in oğlu Korkud h. 919(1513), Yıldırım'ın oğlu Musa Çelebi ve isimleri bilinmeyen 14 kişinin sandukası bulunmaktadır.

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Yapının duvarları sıvanmıştır. Orhan Gazi'nin sandukasında ve türbenin pencere korkuluklarında demir malzeme kullanılmıştır. Giriş kapısının dilimli kubbesi pembe mermerdir. Kubbesi ve etrafındaki tonozlar kurşunla örtülmüştür. Kubbeyi taşıyan sütunlarda tuğla malzeme kullanıldığı sonradan mermer görünümü vermek için boyandığı bilinmektedir.[392]

Yapının giriş cephesinde bulunan pencere sövelerinde, giriş kapısının kemerinde, sandukaların bulunduğu sette ve sütun kaidelerinde mermer malzeme, kuzey, doğu ve batı yüzünde yer alan pencerelerin sövelerinde taş malzeme kullanılmıştır.

Süsleme Özellikleri: Türbenin dışı sade görünümdedir. Bu görünümü kırmak üzere pencerelerde geometrik motifli korkuluklar kullanılmıştır. Pencerelerin kemer kilit taşlarında akantus motifiyle süslenmiştir. Türbenin giriş cephesi de diğer cephelerinde olduğu gibi oldukça sade bir görünüme sahiptir. Geometrik motifli pencere korkuluklarının yanında giriş kapısında kullanılan dilimli kemer ve bu kemerin üzerindeki silmenin iki yanında bulunan çiçek motifleri giriş cephesine hareketli görünüm veren diğer unsurlardır.

Türbenin içinde 1855 depreminden sonra yeniden inşa edildiğinden dolayı Geç Dönem özelliği gösteren süsleme unsurlarına rastlanmaktadır. Türbenin genelinde kalemişi süsleme hâkimdir. Türbenin pencere alınlıkları, kubbe geçiş öğelerinde bitkisel motiflerden oluşan kompozisyonlar görülmektedir.

Kubbe kasnağı aynı şekilde bitkisel motiflerden oluşan bir kuşakla çevrelenmiştir. Kubbe göbeğinde dıştan içe dörtgen parçalara bölünerek daire oluşturulmuştur. Bu dairenin etrafı bitkisel motifle kuşatılmıştır. Kubbeyi taşıyan sütun başlıklarının

[391] Bkz. (**Fotoğraf 17:** Orhan Gazi Türbesi'nin restorasyon öncesi vaziyeti, Ülgen Ailesi Arşivi, SALT Research, TASUH6142, https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/71471. (Erişim Tarihi: 04.12.2021.)
[392] Hakkı Önkal, ***Osmanlı Hanedan Türbeleri***, s. 77.

abaküsleri boyanarak akantus yapraklarıyla, hemen altında yer alan sütunlar çiçek motifleriyle çevrelenmiştir. Ayrıca türbenin her bir penceresine çift kanatlı perdeler asılmıştır.

4.5. Diğer Yapılar

4.5.1. TOPHANE SAAT KULESİ

Fotoğraf No: 291

Çizim No: -

İnceleme Tarihi: 17.09.2021

Konumu: Tophane Saat Kulesi, Tophane Meydanı olarak bilinen Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbelerinin de bulunduğu alanda yer almaktadır.

Mimarı: Bilinmiyor.

Banisi: Sultan Abdülaziz'dir.

Tarihçesi: Tophane Meydanı, Osman Gazi ve Orhan Gazi türbeleriyle beraber 1855 depreminde büyük hasarlar almıştır. Sultan Abdülaziz'in 1862'de Bursa'yı ziyaretinin ardından meydanda yenileme çalışmaları başlatılmıştır.[393]

'Meydani Osmani' olarak da bilinen bu meydanda yenileme çalışmaları 1862 tarihinden önce Bursa Ebniyeler Mühendisi Batyano tarafından hazırlanan krokilere bağlı olarak devam edilmiştir.[394]

Tophane Meydanı'nda bir tane saat kulesi inşa edildiği bilinse de son dönemde yapılan çalışmalar sonucu yenileme faaliyetleri sürecinde meydanda üç tane kule inşa edildiği tespit edilmiştir.[395]

Meydandaki birinci saat kulesi 1878-1882 tarihleri arasında Vali Ahmet Vefik Paşa'nın görev sürecinde inşa edilmiştir. Bu saat kulesinin ne zaman ve ne sebeple yıkıldığı bilinmemektedir. Bunun ardından ikinci saat kulesi 1890 tarihinde inşa edilmiştir. Üçüncü saat kulesi ise 1905 tarihinde Vali Mümtaz Paşa döneminde inşa edilmiştir.[396] Yapımına 1904'te başlanmış ve verilen kararla aynı zamanda Sultan II.

---

[393] Hüseyin Gürsel Bilmiş**,** ***Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bursa'da Mimarlık Ortamı,*** Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2019, s. 497.
[394] Hüseyin Gürsel Bilmiş, ***a.g.t.,*** s. 501-502.
[395] Avrupa'da XIV. yüzyılda ortaya çıkan ve gelişen saat kuleleri, XVIII.-XIX. yüzyıllarda batılılaşmayla birlikte Osmanlıda da meydan kavramının oluşmasına bağlı olarak saat kulesi inşasına başlanmıştır. (Bkz. Hakkı Acun, "Saat Kulesi", ***TDVİA,*** 35. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008, Ss. 325-326, s. 325.)
[396] Hüseyin Gürsel Bilmiş, ***a.g.t,*** s. 493.

Abdülhamid'in cülus tarihi olan 19 Ağustos 1905 tarihine kadar inşası tamamlanmıştır.[397]

Plan ve Mimari Özellikleri: Yüksekliği *"33 m"*[398] olan saat kulesinin cephesine aralıklı olarak yerleştirilmiş olan beş adet saçak kulenin cephesinde altı kat izlenimi vermektedir. Katların her bir yüzüne birer pencere açılmıştır. Açılan pencereler dikdörtgen formlu ve yuvarlak kemerlidir. Kulenin giriş kapısı önünde dört basamaklı merdiven bulunmaktadır. Üst katının dört yüzünde birer tane saat bulunmaktadır.

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Saat kulesinin inşasında kesme taş malzeme, giriş kapısında ahşap malzeme kullanılmıştır.

Süsleme Özellikleri: Saat kulesinin cephesinde herhangi bir süsleme unsuru bulunmamaktadır.

[397] Kazım Baykal, ***Bursa ve Anıtları,*** s. 55.
[398] Hakkı Acun, "Saat Kulesi", s. 28.

4.5.2. İBRAHİM PAŞA HAMAMI

Fotoğraf No: 286-291

Çizim No: 39-43

İnceleme Tarihi: 17.09.2021

Mimarı: Bilinmiyor.

Konumu: İbrahim Paşa Hamamı günümüzde Tophane Endüstri Meslek Lisesi sınırları içerisinde yer almaktadır.

Banisi: Çandarlı İbrahim Paşa tarafından inşa ettirilmiştir.

Tarihçesi: *"Eski İbrahim Paşa Hamamı"*[399] adıyla da anılan hamam, 1485 tarihinden daha erken bir tarihte Çandarlı İbrahim Paşa'nın[400] eşi Hatice Hatun'a gelir getirmesi amacıyla inşa edilmiştir. 1981 tarihinde Bursa Eski Eserler Kurumu tarafından onarımdan geçirilmiştir.[401] Hamam 2016 yılında Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından restore edildikten sonra Tophane Endüstri Meslek Lisesi'nin müzesi haline getirilmiştir.

Plan ve Mimari Özellikleri: İbrahim Paşa Hamamı, *"8,03X8,40 m"*[402] ölçülerinde bir soyunmalık bölümü, ılıklık bölümü, sıcaklık bölümü, külhan ve depolardan oluşmaktadır. Hamama anıtsal bir taç kapıdan giriş sağlanmaktadır. Taç kapıdan sonra geçilen soyunmalık bölümünün üzeri kubbe ile örtülmüştür.

Soyunmalık bölümünün ortasında sekizgen formlu bir havuz bulunmaktadır. Bu bölümün duvarlarına dilimli kemerli nişler açılmıştır. Soyunmalık bölümünden sonra gelen ılıklık bölümünün üst örtü sisteminde biri tam, ikisi yarım olmak üzere iki kubbe kullanılmıştır. Ilıklık ve sıcaklık bölümlerinin kubbelerinde aydınlık feneri

---

[399] Seda Kula Say, ***Erken Dönem Osmanlı Hamamlarında Eğrisel Örtüye Geçiş Sistemleri,*** İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007, s. 279.

[400] Çandarlı Ailesi, kuruluş devrinden II. Selim'in hükümdarlığının ilk dönemlerine dek Osmanlı Devleti'nde etkin rol oynamıştır. Aile içerisinde pek çok kişi siyasi ve askeri işlerde görevlendirilmek üzere yetiştirilmiştir. Ailede beş kişinin veziriazamlık görevleri yaptığı bilinmektedir. (Bkz. Veli Vehbi Bardakçı, ***Osmanlı Klasik Döneminde Çandarlı Ailesi,*** Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2019, s. 18.)
Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa'nın oğullarından biri olan Çandarlı İbrahim Paşa Osmanlı Devleti'nde uzun dönemler boyunca kadılık, kazaskerlik, vezirlik gibi devletin farklı kademelerinde görevler almıştır. (Bkz. M. Münir Aktepe, "Çandarlı İbrahim Paşa", ***TDVİA,*** 8.Cilt, İstanbul, 1993, Ss. 213-214, s. 213.)

[401] Elif Şehitoğlu, ***Bursa Hamamları,*** Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008, s. 98-100.

[402] Elif Şehitoğlu, ***a.g.e.,*** s. 98.

bulunmaktadır. Yapının dikdörtgen formlu ve dıştan sivri kemerli, fil gözü pencereleri bulunmaktadır.

Yapı Malzemesi ve Tekniği: Hamamın beden duvarları moloz taş ve tuğla kullanılarak almaşık teknikte inşa edilmiştir. Kubbeler ve kubbe dışında kalan bölümler kiremitle kaplanmıştır. Portalin giriş açıklığı kemeri, giriş açıklığı sövesi, doğu-batı duvarlarının alt bölüm pencereleri ve soyunmalık bölümünün ortasında bulunan havuz mermerdendir.

Süsleme Özellikleri: Hamamın dış cephesinde herhangi bir süsleme öğesine rastlanmamıştır. Yapının portali anıtsal görünümdedir. Yapının kubbeleri, dışında kalan bölümleri ve portali iki sıra kirpi saçakla sonlandırılmıştır. Portalin basık sivri kemerli kavsara kısmında tuğla malzeme ile geometrik motifler oluşturulmuştur. İç mekânda ılıklık ve halvet bölümlerinin kubbe içlerinde ve halvet birimlerine geçiş kapılarının üst bölümünde mukarnas kullanılmıştır.

4.5.3. BEY SARAYI

Fotoğraf No: -

Çizim No: 44

İnceleme Tarihi: 15.10.2021

Mimarı: Bilinmiyor

Banisi: Orhan Gazi

Konumu: Osmangazi Mahallesi'nde bulunmaktadır.

Tarihçesi: İnşa süreci Bithynialılara kadar uzanan, Bizans döneminde Tekfur Sarayı olarak kullanılan yapı, Orhan Gazi tarafından ekletilen bir harem ve farklı fonksiyonlarda birimlerle birlikte Osmanlı sarayına dönüştürülmüştür.[403] Osmanlı'nın yönetim merkezi haline gelen sarayın adı belgelerde *"darü's-saade"*[404] olarak da geçmektedir.

Aşıkpaşazade'nin verdiği bilgiye göre, Sultan Murad Han, Germiyanoğulları'nın kızı Sultan Hatun ve Yıldırım Bayezid'in düğününü birçok elçi ve beyin katılımıyla bu sarayda yapmıştır.[405]

Yıldırım Bayezid dönemine rastlayan 1402 yılında yaşanan Timur istilasında kentin birçok yapısının yanında döneminin en nitelikli yapısı olan Bey Sarayı da yağmalanmıştır. Bey Sarayı'ndan alınan değerli eşyalar Timur'un taht merkezi Semerkant'a götürülmüştür. Bu yağma sırasında Bey Sarayı kapısının da alınarak götürüldüğü ve günümüzde Hermitage Müzesi'nde sergilendiği söylenmektedir.[406]

---

[403] Bizans sarayları yönetim merkezi olduğu kadar imparatorun özel mülkünün de bulunduğu bir yaşam alanıydı. Sarayda aynı zamanda ihtiyaçlar doğrultusunda inşa edilmiş olan tören alanları, yemek ve taht odaları, hamamlar, dini yapılar, depolar, ahırlar, ambarlar atölyeler bulunmaktaydı. Hisar'daki Bizans sarayı ise imparatorun farklı dönemlerde dinlenme amaçlı kullandıkları prosteion adı verilen saraylardandır. (Bkz. Gülgün Köroğlu, *"*İstanbul'daki Bizans İmparatorluk Sarayları", ***Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi,*** 2007, Ss. 1-13, s. 2-3.) Osmanlıların ilk başkenti olan Bursa'da Osman Gazi'nin inşa ettirdiği Yenişehir Sarayı Osmanlıların bilinen ilk sarayıdır. 1300 yılı civarlarında inşa edildiği bilinen saray Orhan Gazi'nin Bursa'yı fethettiği 1326 yılına kadar karargâh olarak kullanılmıştır. Neşri *"Kendü Yini-Şehir'e varub tahtgah idindi."* şeklinde bilgi vermektedir. Bu bilgilere göre, Osman Gazi'nin Yenişehir'de bir idare merkezi oluşturduğu anlaşılmaktadır. Diğeri ise, Bursa'nın fethinden sonra Hisar'da Tekfur Sarayı üzerine inşa edilmiş olan Bey Sarayı'dır. (Bkz. Neşri, ***Kitab-ı Cihannüma,*** s. 113.)

[404] Saadet Maydaer, ***Osmanlı Klasik Döneminde Bursa'da bir Semt HİSAR,*** s. 182, akt. BŞS, A 153 20a; A 8 52a.

[405] Aşıkpaşazade, ***Osmanoğulları'nın Tarihi Tevârîh-i Âl-i Osman***, s. 101-103.

[406] Mefail Hızlı, "Mefail Hızlı, Bursa Saray Kapısı Nerede?", ***Bursa Araştırmaları Dergisi***, Sayı 6, 2004, s. 53-55.

Timur'un elçilerinden Ruy Gonzales de Clavijo sarayın kapısının da değerli eşyalar arasında bulunduğundan bahsetmiştir.[407] Sarayın kapısının varlığından söz edilmiş olsa bile günümüzde bunu kanıtlayacak herhangi bir veri bulunmamaktadır.

1432'de Bursa'yı ziyaret eden Bertrandon de la Broquiere Bey Sarayı'nın kale içinde bulunduğundan bahseder. Kendisine anlatıldığı kadarıyla sarayın içini şu ifadelerle aktarır:

> *"Bana söylendiğine göre bu sarayda elli kadar kadın vardı, burada zevküsefa içinde yaşanıyordu. Sarayın bir bahçesi vardı ve içinde büyük bir havuz bulunuyordu; havuzda bir de küçük sandal varmış."*[408]

1640 (H. 1050) tarihinde Bursa'ya gelen Evliya Çelebi, Bey Sarayı'yla ilgili izlenimlerini şöyle aktarmaktadır:

> *"Eski padişahlara mahsus derli toplu küçük saray bu kalededir. Ta Fatih Sultan Mehmed'e gelinceye kadar padişahların sarayı burada idi. Gazi Hüdavendigar Sultan I. Murad Edirne'yi fethedince Edirne Sarayı'nda kalmaya başladı. Fatih Sultan Mehmed 1453 tarihinde İstanbul'u fethedince 3. Taht merkezi olup Bursa ve Edirne Sarayı'na rağbet kalmadı. Bursa Sarayı hala kullanılmamaktadır, ama suculari, yapı ustaları ve bostancıları vardır."*[409]

Joseph V. Hammer, 1804 yılı Bursa ziyaretinde gördüğü Bey Sarayı'yla ilgili gözlemlerini şöyle aktarmaktadır:

> *"Sarayın çevresinde en dikkat çekeni, ilk Osmanlı sultanlarına ait sarayın harabeleridir. Harabeler henüz sarayın planını, çeşitli odaların dağılımını, hamam ve bahçeleri, köşkleri ve bahçelerin yerlerini anlayamayacağımız kadar bozulmamıştır. Çeşmelerin bazıları henüz yıkılmamış, duvar parçaları halinde ayaktadır,*

---

[407] Mustafa Çağhan Keskin, "Çağdaş Kaynaklarda Ankara Savaşı Sonrası Bursa Sarayı'nın Yağmalanması", ***Belleten,*** Cilt: LXXVIII, Sayı 283, 2014, Ss. 891-906, s. 899, akt., Ruy Gonzales de Clavijo, ***Narrative of the Embassy of Ruy Gonzales de Clavijo to the Court of Timour at Samarcand A.D. 1403-6***, trans. Clemens R. Markham, Hakluty Society, Londra 1859, s. 160)

[408] Bertrandon de la Broquiere, ***Bertrandon De La Broquiere'in Denizaşırı Seyahati,*** s. 203.

[409] Evliya Çelebi***, Evliya Çelebi Seyahatnamesi,*** s. 10.

ancak insan yapımı boruları patlatan su, yolundan çıkmış toprağı suluyor. Suların bir zamanlar aktığı mermer ağzı çimenler sarmış, suların toplandığı havuz moloz ve küf doludur. Kadınların sığınağı olan Harem'in çevresi muhtemelen burasıdır. Neredeyse tamamı hala ayakta olan mermer hamama komşu olması bu tahminimizi kuvvetlendiriyor."[410]

Joseph V. Hammer'in bu ifadeleri saray kalıntılarının henüz görülebilir olduğunu gösterse de sarayın planı ve mimari özelliklerine dair bilgiler içermemektedir.

Suphi Bey'in 1862 tarihli Hisar haritasından görülebildiği kadarıyla *"150X110 m*[411] ölçülerinde on yedi kule ile kuvvetlendirilmiş bir iç kale içerisinde bulunmaktadır. Haritada bir sancak burcu, cephane, havuz ve bahçeler görülmektedir. Günümüzde saray ve içerisindeki birimlerden hiçbiri kalmamıştır.

İstanbul'un fethiyle birlikte Bey Sarayı ikamet merkezi olmaktan çıkmış, Topkapı Sarayı'nın yiyecek ihtiyaçlarını karşılamak üzere kullanılan bir yapı haline gelmiştir. Sarayın planına ve mimari özelliklerine dair elimizde herhangi bir maddi veri bulunmasa da arşiv belgeleri ve diğer kaynaklar saray birimlerinin varlığına işaret etmektedir. Sarayda ambar, simithane, ahır, helvahane gibi ihtiyaca yönelik inşa edilmiş birimler bulunmaktadır.[412] *"Ambar-ı hassa, 1082/1671 yılında kapsamlı bir tamirden geçirildi. Tavan döşeme ve duvarları yenilendi. Ambarları onarıldı. Sarayın diğer birimlerinden olan simithane de ambar-ı hassayla birlikte ayrıntılı bir şekilde onarıldı. Yağmurda akan çatısı aktarıldı, duvarları tahta ile kaplandı."*[413]

Bey Sarayı'nın XVII. yüzyıldan itibaren harap duruma geldiği ve sultanla tarafından kullanılamayacak durumda olduğu anlaşılmaktadır. Suna Çağaptay, sarayın günümüze ulaşmamasıyla ilgili bazı ihtimaller üzerinde durmaktadır. Bunlardan biri, taş ve tuğla malzeme kullanılarak inşa edilmiş olan ilk saray yapısına Osmanlı döneminde ahşap gibi sağlam olmayan malzemelerin de eklenmesi sebebiyle saray günümüze ulaşmamıştır. Diğer ise, başkentin Edirne olması, Timur'un sarayı

[410] Joseph V. Hammer, ***Hammer Seyahatnamesi***, s. 58.
[411] Ekrem Hakkı Ayverdi, ***Osmanlı Mimarisinin İlk Devri,*** s. 117.
[412] Saadet Maydaer, ***Osmanlı Klasik Döneminde Bursa'da bir Semt HİSAR,*** s. 186, akt. BŞS, A 58, 22a.
[413] Saadet Maydaer, ***a.g.e.***, s. 187, akt., BŞS, B 116 8b.; BŞS, B 90 58b.

yağmalaması ve Fetret Devri'yle birlikte sarayın eski niteliğini kaybetmesi ihtimalidir.[414] (Gravür 3.)

Son şeklini Osmanlı döneminde alan Bey Sarayı'nın ilk planı hakkında kesin bilgilere sahip olmasak da farklı dönemlerde Bursa'yı ziyaret eden gezginlerin anlatımları ve arşiv belgeleri sarayın Osmanlı dönemindeki konumu ve içerisine eklenen birimler hakkında bilgiler vermekteyse de bu bilgilerin arkeolojik verilerle desteklenmesi gereklidir.

2020 yılında Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından Bey Sarayı'yla ilgili söz konusu verilerin araştırılması ve incelenmesi amacıyla bir çalışma başlatılmış ve bu amaçla bir bilim kurulu oluşturulmuştur. Bu çalışmaları neticelendirmek amacıyla farklı disiplinlerden araştırmacı ve akademisyenleri bir araya getiren bir sempozyum yapılmasına karar verilmiştir. 2021 yılında *"Osmanlı Devleti'nin Yönetim Merkezi Bursa Bey Sarayı"*[415] başlığıyla bir sempozyum gerçekleştirilmiştir.[416] Mimarlar Odası Bursa Şubesi aynı tarihlerde Büyükşehir Belediyesi'nin başlatmış olduğu bu projeye paralel olarak bir çalışma ekibi kurmuştur. Bu ekip tarafından haftalık olarak düzenlenen farklı disiplinlerde yapılmış akademik çalışma sunumları karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiş ve sempozyumda sunulmak üzere bir rapor oluşturulmuştur.

Son dönemlerde yapılan araştırmalara göre, 1659 tarihinde Bursa'ya gelen IV. Mehmed'in konaklamak üzere başka bir saray yaptırmıştır.[417] IV. Mehmet divanhaneler ekletmiş ve ihtiyaç duyulan hademe koğuşlarının inşası için iç kalenin dışına taşılmıştır.

Ekrem Hakkı Ayverdi, sarayın inşa süreciyle ilgili bir sicil kaydından yola çıkarak aktardığı bilgiler şöyledir:

> *"1082 H. (1671)'de bir has oda, bir hamam, altı ahır ve hassa saraçları odası inşa edilip, bu arada da umumi bir tamir yapılmış, Sadr-ı A'zam'a mahsus divanhane, 'Arz odası ve başka 7-8 oda ve*

---

[414] Suna Çağaptay, "Bursa Bey Sarayı: Erken Osmanlı Dönemi Sarayı Üzerine Mekânsal ve Kültürlerarası Bir İnceleme", ***Osmanlı Devleti'nin Yönetim Merkezi Bursa Bey Sarayı,*** Ed. Serap T. Yurteser Yılmaz, Bursa, 2021, Ss. 88-110, s. 97-98.

[415] http://www.beysarayisempozyumu.org. (Erişim Tarihi: 24.12.2021.)

[416] Sempozyumla ilgili detaylı bilgi için: (Bkz. Serap T. Yurteser Yılmaz, "Bursa Bey Sarayı'nı Aramak: Bursa Bey Sarayı Araştırmalarının Serüveni", ***Bursa Günlüğü*****,** Sayı 14, 2021, s. 90-93.)

[417] Mustafa Çağhan Keskin, "Bursa'da IV. Mehmed Sarayı", ***Belleten*****,** Cilt. LXXXIV, Sayı. 300, 2020, Ss. 585-622, s. 587.

mürekkeb muhteşem bir daire ilave olunmuştur. Esasen daha evvel de "Sarayın vüs'ati olmamakla" Hizmetlilere ait evler için İmaret-i İsa Bey Mahallesi'ndeki 30 evden 15'inin saraya ilhak edildiği bilinmektedir ki bunlar hademeye tahsis edilenlerdir."[418]

"Bursa şehremini Mehmet Derviş Efendi tarafından inşa ettirilmiş"[419] olan saray için ihtiyaç duyulan alanın İmaret-i İsa Bey mahallesindeki evlerin istimlakiyle karşılanmış olması sarayın konumunun bu mahalle sınırları içerisinde olduğunu göstermektedir.

1855 depreminde zarar gören Yıldırım Darüşşifası'nın yerine Ahmet Vefik Paşa'nın valiliği döneminde Haşim İşcan Parkı'nın bulunduğu alanda yeni bir gureba hastanesinin inşasına karar verilmiştir. Hastanenin inşası için öncelikle 1864 tarihinde Damat Efendi Konağı'nın satın alınmıştır.[420] Bu çalışmalar neticesinde 1879 tarihinde Eski Saray olarak adlandırılan mahallede Hamidiye Gureba Hastanesi adında yeni bir sağlık yapısı inşa edilmiştir.[421] Bu verilerden sarayın 1864 tarihinde mevcut olmadığı daha önceki bir tarihte ortadan kalktığı anlaşılmaktadır.[422]

1956 yılından yıktırılan Hamidiye Gureba Hastanesi'nin yerinde günümüzde Haşim İşcan Parkı bulunmaktadır. Bu alanda 2007 yılında yapılan arkeo-jeofizik araştırmalarda ulaşılan verilerin saray yapısıyla ilgili bilgiler verebileceği ihtimali üzerinde durulmaktaysa da bu bilgiler arkeolojik verilerle desteklenmelidir.[423]

1571 yılından tarihlenen bir fermanda II. Selim saraya zarar vermemek kaydıyla saray sütunlarından dört tanesinin Şehzade Mustafa'nın türbesinin inşasında kullanılmak üzere sarayın herhangi bir yerine zarar gelmeyecek şekilde, yeterli miktarda sütunun alınmasını söylemiştir.[424]

---

[418] Ekrem Hakkı Ayverdi, ***Osmanlı Mimarisinin İlk Devri***, s. 117, akt., B.K.S., 330 C.5. S.
[419] Kâmil Kepecioğlu, ***Bursa Kütüğü 4,*** s. 79.
[420] Yusuf Ziya Karaaslan, "Osmanlı Devleti Döneminde Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi", ***Hayat Sağlık – Sağlık ve Sosyal Bilimler Dergisi***, Sayı 13, 2015, Ss. 72-78, s. 74, akt., ***Bursa Vilâyeti Sâlnâmesi, Def 'a 35*****,** Bursa Vilâyet Matbaası, Bursa, 1927, s. 206-207.
[421] Yusuf Ziya Karaaslan*,* ***Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bursa'da Mimarlık Ortamı,*** s. 73-74.
[422] Mustafa Çağhan Keskin, "Bursa'da IV. Mehmed Sarayı", s. 600.
[423] O. Metin İlkışık, Muhammet Yazar, Sait Başaran, "Bursa Hisar Bölgesi'nde Yeraltı Radarı ile Arkeo-Jeofizik İncelemeler", ***Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları Dergisi,*** Sayı 7, 2011, Ss. 12-19, s. 14-15.
[424] Mustafa Çağhan Keskin, "Gecikmiş Bir İade-i İtibar: Şehzade Mustafa Türbesi Merkad-i Gülizar-ı Sultan Mustafa", ***Ölüm Sanat Mekân V.,*** Der. Gevher Gökçe Acar, Özgür Öztürk DAKAM Yayınları, İstanbul, 2015, Ss. 252-268, s. 257.

IV. Mehmed'in inşa ettirdiği saray kompleksinin bulunduğu ancak günümüzde Haşim İşcan Parkı olarak bilinen alanda 1935, 1986 ve 2000 yıllarında Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından yapılan kazı çalışmalarında elde edilen mimari verilerin yanında Osmanlı dönemine tarihlenen keramik buluntulara ulaşılmış ancak saray yapısının planına ve mimari özelliklerine işaret eden bir veri elde edilememiştir.[425]

[425] Öcal Özeren, Koncagül Hançer, Funda Ünal, "Bursa-Bizans ve Osmanlı Yapı Kompleksi Kazısı, 2000", s. 149-156.

5. GÜNÜMÜZE ULAŞMAYAN MİMARİ YAPILAR

Hisar Bölgesi'nde şer'iyye sicillerinde ve diğer arşiv belgelerinde varlığına dair bilgiler olan ancak günümüzde mevcut olmayan yapılar bulunmaktadır. Yapıların konumlarına ve mimari özelliklerine işaret eden yeterli veri bulunmaması sebebiyle bu bölümde yalnızca isimlerine yer verilmiştir.[426]

Dini Yapılar

1. Hoca Turgut Mescidi
2. Leys Çelebi Mescidi
3. İl-Eriloğlu Ahmet Bey Mescidi
4. Sürmeli (Tefsirhan) Mescidi
5. Mevlâna Fenari (Manastır) Mescidi
6. Filiboz Mescidi
7. Şükrullah Hoca Mescidi
8. Defterdar Sinan Bey (Zindan Kapı) Mescidi
9. Koca Efendi Mescidi
10. Süleyman Paşa (Veled-i Helvai) Mescidi

Eğitim Yapıları

1. Leysiye Medresesi
2. Ahmed Bey Mektebi
3. Hacı İvaz Paşa Mektebi
4. Hoca Sinan (Manastır) Mektebi
5. Eftalzade (Zindankapı) Mektebi
6. Hoca Ece Mektebi
7. Kemal Bey Mektebi
8. Muhyiddin Bey Mektebi

[426] Günümüzde mevcut olmayan yapılarla ilgili; Saadet Maydaer'in *Osmanlı Klasik Döneminde Bursa'da bir Semt HİSAR,* Mefail Hızlı'nın *Osmanlı Klasik Döneminde BURSA MEDRESELERİ* adlı eserinde, Kazım Baykal'ın *Bursa ve Anıtları* adlı eserinde*, Kâmil Kepecioğlu'nın Bursa Kütüğü 1-4* adlı eserlerinde*, Ekrem Hakkı Ayverdi'nin Osmanlı Mimarisinin İlk Devri* ve *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri* adlı eserlerinde detaylı bilgiler mevcuttur.

9. Hoca Nasuh (Lagar) Mektebi

10. Hacı Süle (Kasap) Mektebi

11. Mahmud Bey Mektebi (Kapamalı Mektep)

12. Molla Vildan Mektebi

13. Kadı Alâeddin (Gökyaka) Mektebi

14. Hoca Seyyid Ahmed Muallimhanesi

15. Lutfullah Çelebi Darülhadisi

16. Kazzaz Hacı Muhyiddin Darültalimi

17. Mevlâna Müslihiddin el-imam Muallimhanesi

18. Hacı Mehmed b. Timurtaş'ın vakfettiği Muallimhane

Mezar Yapıları

1. Filiboz oğlu Hayrüddin Mezarı

Zaviyeler

1.Ahi Hasan Zaviyesi

2. Leys Çelebi Zaviyesi

3. Gülçiçek Hatun Zaviyesi

Su Yapıları

1. Pınarbaşı (Alacahırka, Kadı, Zindankapı) Hamamı

Sağlık Yapıları

1. Ahmet Vefik Paşa (Gureba) Hastanesi

6. KARŞILAŞTIRMA ve DEĞERLENDİRME

6.1. Külliyeler

Külliyeler, cami, medrese, imaret, türbe, kütüphane, arasta, çeşme, sıbyan mektebi, darüşşifa, köprü gibi farklı fonksiyonlarda birimlerin oluşturduğu yapı topluluklarıdır.[427] Bir yapı topluluğunun külliye olabilmesi için bütün fonksiyonel birimleri barındırıyor olması gerekmez ve farklı fonksiyonlarda olup işlevsel olarak birbirini tamamlayan sadece birkaç yapı da külliye olarak değerlendirilebilir. Öte yandan farklı dönemlerde farklı kişiler tarafından inşa ettirilip toplumsal ihtiyaçlar bağlamında belirli kamusal hizmetleri yerine getiren yapı topluluklarına ise manzume adı verilmektedir.

Külliyeler banisinin statüsü ve maddi yeterliliğine göre içinde farklı işlevde yapıları bünyesinde barındırmaktadır. Bunun yanında Osmanlı'nın politik ve ekonomik anlamda gelişimine bağlı olarak külliyeler içinde yer alan yapıların çeşitliliği, plan ve mimari özellikleri de gelişmeye devam etmiştir. Sur dışında inşa edilmiş olan ilk külliye Orhan İmareti'dir. Ancak incelenen arşiv belgeleri ve diğer kaynaklarda yer alan bilgilerden, fetih döneminden itibaren Hisar Bölgesi'nde başta Orhan Bey olmak üzere devletin ileri gelenleri tarafından küçük ölçekli de olsa yapı toplulukları oluşturulmaya başlandığı anlaşılmaktadır.

Hisar'da inşa edilmiş olan bu yapı toplulukları, sur dışında inşa edilen büyük ölçekli külliyelerin prototipini oluşturmaktadır. Bu yapılar sur dışındaki anıtsal külliyelere kıyasla tamamen pragmatik bir bakış açısıyla, toplumun ihtiyaçları doğrultusunda inşa edilmiş yapılardır. Bu çalışma sürecinde günümüzde mevcut olan yapıların yanı sıra arşiv belgeleri ve diğer kaynaklarda günümüzde mevcut olmayan ancak aynı bani tarafından inşa ettirilmiş yapıların da bulunduğu görülmüştür ve bu yapılar külliye adı altında gruplandırılmıştır. Hisar Bölgesi'nde, kentin en önemli yapısı olan St. Elia/Prodromos Manastırı'nın yerine mescid, medrese ve Oruç Bey Caddesi üzerinde bulunan hamamdan oluşan ilk yapı topluluğu Orhan Bey tarafından inşa ettirilmiştir.[428] Orhan Bey'in kardeşi Alâeddin Bey tarafından cami, hamam ve

[427] Gönül Cantay, ***Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu***, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s. 1.
[428] Bkz: (Katalog 4.1.1.)

çeşmeden oluşan külliye ise bölgenin güney ucuna konumlanmıştır.[429] Cami ve çeşme günümüzde mevcut iken bugün harabe halinde bulunan hamamın sadece kalıntıları görülebilmektedir. (Belge 1) Lala Şahin Paşa Külliyesi günümüzde mevcut olan medrese ve varlığını kaynaklardan öğrendiğimiz bir mescid ve bu mescide gelir getirmesi için sur dışında inşa edilmiş bir handan oluşmaktadır.[430] (Belge 2) Nakkaş Ali Külliyesi bulunduğu mahalleye adını veren mescid ve günümüzde mevcut olmayan bir zaviyeden meydana gelmektedir.[431] Güranlı (Seyyid Hüseyin) Külliyesi, hâlihazırda ibadete açık olan mescid ve türbe ile günümüzde mevcut olmayan darülhadis, zaviye ve mektepten oluşmaktadır.[432] İmaret-i İsa Bey Külliyesi, ibadete açık bir cami ve varlığını kaynaklardan öğrendiğimiz imaret ve medreseden meydana gelmektedir.[433] (Belge 3) Şeyh Paşa Külliyesi, günümüzde mevcut olan bir cami ve varlığını arşiv belgelerinden öğrendiğimiz bir imaretten oluşmaktadır. Şeyh Paşa Vakfiyesi'nde bir imaret yapısından söz edilmese de arşiv belgelerinden Şeyh Paşa'ya atfedilen bir imaretin var olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında aynı mahallede Şeyh Paşa ve ailesine ait şahsi mülklerin de bulunduğu ve bu mülklerden bazılarının külliyeye gelir getirmesi için vakfedildiği kaynaklarda ve Şeyh Paşa Vakfiyesi'nde yer alan bilgilerdir.[434] (Belge 4) Mescid, hamam ve türbeden oluşan Oruç Bey Külliyesi, günümüzde Oruç Bey Türbesi'nin bulunduğu alanda yer almaktadır. Mescidin varlığı arşiv belgelerinden öğrenilirken hamam kalıntıları türbenin karşında görülebilir haldedir.[435] (Belge 5)

Bursa'nın özellikle Hisar Bölgesi'nde yer alan yapıların plan, mimari ve süsleme özellikleri bağlamında değerlendirildikten sonra sur dışındaki yerleşimle birlikte kentsel doku bütünlüğü yönünden ele aldığımızda dönemin Konya ve Edirne gibi bazı kentleriyle karşılaştırıldığında şu sonuçlara ulaşılmıştır;

Hisar'daki yerleşimin Anadolu Selçuklu başkenti Konya'da Alaeddin Tepesi olarak adlandırılan kale yerleşimiyle benzer plan özelliklerine sahip olduğu görülmüştür.

[429] Bkz: (Katalog 4.1.2.)
[430] Bkz: (Katalog 4.1.3.)
[431] Bkz: (Katalog 4.1.4.)
[432] Bkz: (Katalog 4.1.5.)
[433] Bkz: (Katalog 4.1.6.)
[434] Bkz: (Katalog 4.1.7.)
[435] Bkz: (Katalog 4.1.8.)

Kentler bir höyük üzerine kurulmuş ve surlarla çevrelenmiştir.[436] Bursa'dan sonra 1361 yılında fethedilen ve Osmanlı'nın başkenti haline gelen Edirne ise topografik açıdan ve kenti oluşturan mekânsal öğelerin konumlandırılması bakımından farklı özellikler göstermektedir. Edirne kale içi yerleşimi iki başkentten farklı olarak bir tepe üzerinde değil düz bir arazide gridal planlı bir yerleşimdir.[437] Ayrıca fetihle birlikte sur dışında gelişme gösteren Edirne'den farklı olarak Bursa'da yerleşim Orhan Külliyesi'nin inşasına dek sur içinde devam etmiştir. Kentlerin gelişimindeki bu farklılıkların oluşmasında önemli bir faktör olan topografyanın yanında Uludağ Bursa'nın, kaleyi çevreleyen ova Konya'nın, Tunca Nehri ise Edirne'nin sur dışında gelişimi ve yapıların konumlandırılması açısından belirleyici coğrafi unsurlardır.

Konya ve Bursa kentlerinde topografik ve coğrafi unsurların yanında kenti oluşturan mekânsal öğelerin yerleşime konumlandırılması ve fonksiyonu da paralel özellikler göstermektedir. Konya'nın fethedilmesiyle birlikte kentin en büyük ibadet yapısı olan Eflatun Kilisesi Selçuklular tarafından Alaeddin Camii inşa edilene kadar bir süre cami olarak kullanılmıştır.[438] Benzer biçimde Orhan Bey de Hisar'ı fethetmesinin ardından kentin en büyük manastırı olan St. Elia/Prodromos Manastırı olarak adlandırılan yapının bulunduğu alana fetih sembolü olarak Cuma camii şeklinde tanımlanan ilk ibadet yapısını inşa ettirmiştir. Konya ve Bursa'dan farklı olarak Edirne'de inşa edilen Eski Camii Külliyesi ise sur dışında bulunmakta ve kentin sur dışındaki çekirdeğini oluşturmaktadır.[439] Bunun yanında Konya'da inşa edilen saray yapısı ile Bursa'da inşa edilen Bey Sarayı kale içinde konumlandırılırken Edirne'de inşa edilen saray sur dışında yer almaktadır.

Kentler sur dışında gelişmeye başladığında yerleşimin odak noktasını ticaret bölgesi oluşturmuştur. Konya'da sur dışında yerleşim kalenin çevresinde dairesel bir planlama ile gelişirken Bursa'da kentin sur dışında gelişmesini sağlayan mekânsal

---

[436] Mustafa Önge, "Tarihsel Süreçte Konya Kent Morfolojisinin Gelişmesi", ***Değişen Kent Mekân ve Biçim Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu***, 2018, Ss. 455-469, s. 459.

[437] Ahmet Faruk Güner, ***Eski Kent Dokularının Korunmalarına Yönelik Bir Araştırma: Edirne Kaleiçi ve Kaledışı,*** Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019, s. 25.

[438][438] Semavi Eyice, "Eflatun Mescidi", ***TDVİA,*** 10. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, , 1994, Ss. 477-478, s. 477.

[439] E. Erdoğan, N. Kuter, "Edirne Kenti Kültür Varlıklarının Kent Estetiği Açısından Değerlendirilmesi", ***Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi,*** 7 (3), 2010, Ss. 137-145, s. 139.

öğeler kentin farklı noktalarında sistematik bir kurguyla inşa edilen külliyeler olmuştur.

Orhan Külliyesi sur dışında inşa edilen ve bugünkü kent merkezinin çekirdeğini oluşturan ilk külliye olarak kabul edilmektedir. Orhan Külliyesi dışındaki diğer sultan külliyeleri yerleşimin tamamen dışında inşa edilmiş olan yapı topluluklarıdır. Orhan Bey'in ardılları tarafından inşa ettirilmiş olan bu yapı toplulukları çevrelerinde kurulan mahallelerle iskân sürecini hızlandırarak ileriki dönemlerde kentin fiziki dokusunu oluşturmuşlardır. Çekirge'de inşa edilen Hüdavendigar Külliyesi (1366-1385)[440] kentin batı sınırını, Yıldırım Külliyesi (1400)[441] ise kentin doğu sınırını belirler. Yeşil Külliye (1419-1424)[442] ve Muradiye Külliyesi (1425-1426)[443] ise *"yola bağlı olarak"*[444] inşa edilmiş diğer sultan külliyeleridir.

1453 yılında İstanbul'un fethi sonrası başlatılan imar faaliyetlerinde ilk olarak türbe merkezli olarak inşa edilen Eyüp Sultan Külliyesi'nin ardından sur içinde Mimar Sinaneddin Yusuf tarafından inşa edilen Fatih Külliyesi (1463-1470),[445] yerleşim planı ve yapıların birbiriyle orantılı bir şekilde konumlanması bağlamında erken dönem külliyelerinin bir sonraki gelişim çizgisini belirlemektedir. Fatih Külliyesi'nden sonra bütüncül bir yerleşim planıyla inşa edilen son yapı Süleymaniye Külliyesi'dir. Sinan'ın rasyonel bir bakış açısıyla topografyayı kullanış biçimi, yapıları bir bütün oluşturacak biçimde araziye konumlandırma becerisi ve farklı fonksiyonlardaki yapıların birbiriyle olan strüktürel uyumundan oluşan parametreler bütünü Türk mimarisinin en nitelikli yapısının ortaya çıkmasını sağlamıştır.[446] (EK-6.6.)

Sinan tarafından inşa edilen külliyelerin yerleşim planlarını erken dönem külliyelerinden ayıran en belirgin özelliklerden biri külliyeyi oluşturan yapıların

---

[440] Semavi Eyice, "Hüdavendigar Külliyesi", ***TDVİA***, 18. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, Ss. 290-295.
[441] Salim Tayfun Yıldız, ***Bursa Yıldırım Bayezid Külliyesi,*** Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2001, s. 16-21.
[442] Doğan Yavaş, "Yeşilcami Külliyesi", ***TDVİA,*** 43. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, Ss. 492-495.
[443] Doğan Yavaş, "Muradiye Külliyesi", ***TDVİA,*** 31. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, Ss. 196-198.
[444] Gönül Cantay, ***Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu,*** s. 35.
[445] Fahri Unan, "İstanbul'un Fethi, Fatih Külliyesi ve İmparatorluk", ***Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,*** 16. Cilt, 1999, Ss. 83-91.
[446] Selçuk Mülayim, ***Sinan ve Çağı,*** Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1989, Ss. 76-90.

birbiri ile aynı simetride ve aynı orantıda inşa edilebilmesi için topografyanın külliye planına uygun hale getirilmesidir.[447] Erken dönemde ise Hisar'da ve daha sonra sur dışında inşa edilen külliyeleri oluşturan yapı birimleri topografyanın elverdiği ölçüde birbirine yakın veya birbirinden bağımsız olarak konumlanmış daha çok fonksiyonelliğe öncelik verilmiştir. Orhan Bey'in yanında diğer önemli isimlerin Hisar Bölgesi'nde inşa ettirmiş olduğu yapı topluluklarının da sur dışındaki külliyelere kıyasla dönemin koşullarına bağlı olarak halkın ihtiyacını karşılamak ve yerleşim sürecini hızlandırmak amacıyla inşa edilmiş olduğu görülmektedir. Bu külliyelerin merkezini oluşturan cami, medrese gibi yapılar niteliklerinden dolayı her zaman önemini korumuş ve çeşitli onarımlarla ayakta kalmayı başarabilmişken diğer yapılar zaman içerisinde yok olmuştur.

6.2. İbadet Yapıları

6.2.1. Kare ve Kareye Yakın Planlı Camiler ve Mescidler

Tipolojik menşei Orta Asya'ya[448] dayanan, Anadolu'da XIII. yüzyılda Konya civarında[449] karşımıza çıkan tek kubbeli/kare planlı yapılar genelde toplumun ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikte, daha çok günlük ibadetlerin gerçekleştirilmesi amacıyla mahallelerin merkez noktasına inşa edilmiş yapılardır. Bu yapılara daha sonra bir minber ilave edilmiş ve cami olarak kullanılmaya devam edilmiştir.

Osmanlı Beyliği döneminde de merkezi bir mekân oluşturmak amacıyla Konya Taş Mescid, Konya Sırçalı Mescid[450] gibi öncüllerinin devamı niteliğinde inşa edilen kare veya kareye yakın planlı yapılar en fazla tercih edilen yapı tipi olmuştur. Daha sonra geliştirilecek olan plan tiplerinin esas formları her zaman bu plan tipi temelinde oluşturulmuştur.[451]

---

[447] Alev Erarslan, "The Architect Sinan's Kulliyes in the Ottoman Urban Landscape", ***Belleten***, 84. Cilt, Sayı 299, Nisan 2020, pp. 75-116, p. 83-99.
[448] Gönül Öney, ***Beylikler Devri Sanatı XIV.-XV. Yüzyıl (1300-1453),*** Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2007, s. 4.
[449] Doğan Kuban, ***Osmanlı Mimarisi,*** s. 123.
[450] Oktay Aslanapa, ***Anadolu'da İlk Türk Mimarisi Başlangıç ve Gelişimi,*** Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Mayıs 2007, s. 55.
[451] Robert Hillenbrand, ***İslam Sanatı ve Mimarlığı,*** Homer Kitabevi, Çev. Çiğdem Kafesçioğlu, İstanbul, 2005, s. 265-266.

Bu plan tipinin görüldüğü ilk yapılardan Söğüt'te Ertuğrul Gazi tarafından inşa ettirilmiş olan Ertuğrul Camii'dir.[452] Bursa'nın fethiyle birlikte bu plan tipinin sur dışında görüldüğü ilk örnek İznik Hacı Özbek Camii'dir.[453]

Hisar Bölgesi'nde mevcut yapılar incelendiğinde yapıların genelinin kare ve kareye yakın planlı olduğu görülmektedir. Son müdahalelerle bazı değişikliklere uğramış ve özgün niteliklerini yitirmiş örneklerin dışında yapıların genelinde inşa malzemesi olarak kesme taş, moloz taş ve tuğla kullanıldığı görülmektedir. Bunlar tek kubbeli, önünde son cemaat yeri ve minaresi bulunan yapılar olabildiği gibi üzeri sonradan çatıyla örtülmüş, son cemaat yeri bulunmayan, minaresiz örnekler olarak da karşımıza çıkmaktadır. Hisar'da bulunan Alâeddin Camii, Veled-i Yaniç Mescidi, İmaret-i İsa Bey Camii, İsa Bey Fenari Camii, Yer Kapı (Kara Ali) Camii, Şeyh Paşa (Dibekli) Camii, Kavaklı Camii, Üftade Camii ana ibadet mekânı kare ve kareye yakın planlı yapılardır. Kesme taş, moloz taş ve tuğla kullanılarak almaşık teknikte inşa edilmiş olan bu yapıların üzeri kubbe ile örtülmüştür. Yapıların son cemaat yeri revak bölümü sonradan camekânla kapatılmış, bu uygulama yapının özgün planının değişmesine sebep olmuştur.

Sur dışında Yiğit Köhne Camii, Azeb Bey Mescidi, Hacılar Camii, Zeyniler Camii,[454] Koca Naib Camii,[455] Nalbantoğlu Camii, Pir Emir Camii, Selçuk Hatun Camii,[456] de benzer plan ve mimari özelliklere sahip yapılardır. İznik Yeşil Camii,[457] Behramkale Hüdavendigar Camii,[458] Bilecik Orhan Camii,[459] Manisa İlyas Bey Mescidi,[460] ise benzer plan ve mimari özellikleri gösteren kent merkezi dışında inşa edilmiş yapı örnekleridir. (EK-6.1.)

---

[452] M. Baha Tanman, "Ertuğrul Gazi Camii ve Türbesi", ***TDVİA,*** 11. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, Ss. 316-317.
[453] Semavi Eyice, "Hacı Özbek Camii", ***TDVİA,*** 14. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 492.
[454] Albert Gabriel, ***Bir Türk Başkenti Bursa*****,** s. 150-152.
[455] Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, ***Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler (Bursa İl Merkezi***), s. 116.
[456] Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, ***a.g.e.,*** *s.* 139-161.
[457] E. Emine Naza-Dönmez, "İznik Yeşil Camii ve Türk Mimarisindeki Yeri", ***Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı,*** Ed. Sedef Çokay, İnci Delemen, Aşkım Özdizbay, Özgür Turak, Vehbi Koç Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008, Ss. 807-831.
[458] Doğan Kuban, ***Osmanlı Mimarisi,*** s. 124.
[459] Enis Karakaya, "Orhan Gazi Camii ve İmareti", ***TDVİA***, 33. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, Ss. 386-387.
[460] Enis Karakaya, "İlyas Bey Mescidi", ***TDVİA,*** 22. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, Ss. 166-167.

Nakkaş Ali Mescidi, Çırağ Bey Camii, Tahtalı Mescid, Satı Fakih Camii ve Güranlı Mescidi kare veya kareye yakın planlı yapılardır ancak bu yapıların üzeri kırma çatıyla örtülmüştür. Daye Hatun Camisi, Kiremitçi (Sinan Bey) Camii, Şahabettin Paşa Camii, Molla Fenari Camii, Setbaşı Camii, sur dışında benzer özelliklere sahip yapı örnekleridir.

İmaret-i İsa Bey Camii'nin son cemaat yeri revak bölümü sonradan sıvanmış ve orijinal görünümünü kaybetmiştir. Veled-i Veziri Üç Kurnalar Camii,[461] Hacı Sevinç Mescidi, Araplar Camii,[462] sur dışında inşa edilmiş benzer görünümde yapı örnekleridir.

6.2.2. Çok Destekli/Eş Üniteli Camiler (Ulu camiler)

Fetih sembolü olmasının yanında cuma camisi olarak kullanılmak üzere kiliselerin camiye dönüştürülmesi veya tek kubbeli yapıların inşa edilmesi geleneğinin I. Murad döneminden itibaren[463] Osmanlı mimarisinde çok destekli, eş birimli, özellikle ulu cami olarak kullanılmak üzere oluşturulmuş yeni bir plan tipi karşımıza çıkmaktadır. Bu plan tipinin kökeni İslam coğrafyasında ilk yapı tipleri olan çok bölümlü camilere dayanmaktadır.[464] Anadolu'da görülen ilk örneklerden Bitlis Ulu Camii, Silvan Ulu Camii, Harput Ulu Camii Büyük Selçuklu'da görülen çok bölümlü cami plan tipini devam ettiren örneklerdir.[465] XII yüzyıla tarihlenen ulu camilerden Erzurum Ulu Camii, Niksar Ulu Camii[466] ve darüşşifa ile ibadet yapısının bir arada bulunduğu bir külliye olarak tasarlanan Divriği Ulu Camii de Anadolu'da görülen önemli örneklerdendir.[467]

Anadolu'da XIII. yüzyıldan itibaren Anadolu Selçuklu mimarisinin etkileri görülmeye başlamıştır. Bu dönemde cami mimarisinde de çeşitli gelişmelerin yaşandığı görülmektedir. Cami mimarisini oluşturan öğelerin bir bütün olarak ele alınması bu dönemde görülen önemli denemelerdir. Bu dönemde inşa edilen çok

[461] Neslihan Türkün Dostoğlu, ***Bursa Kültür Varlıkları Envanteri: Anıtsal Eserler,*** s. 80-216.
[462] Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, ***Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler (Bursa İl Merkezi***), s. 59-71.
[463] Doğan Kuban, ***Osmanlı Mimarisi*** s. 131.
[464] Baha Tanman, "Bursa'da Osmanlı Mimarisi", s. 128.
[465] Oktay Aslanapa, ***Anadolu'da İlk Türk Mimarisi Başlangıç ve Gelişimi,*** s. 5-11.
[466] Oktay Aslanapa, ***a.g.e.,*** s. 14-30.
[467] Doğan Kuban, ***Divriği Mucizesi,*** Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 40.

destekli camilerden Niğde Alaeddin Camii,[468] Malatya Ulu Camii, Kayseri Huant Hatun Külliyesi'nin bir parçası olan cami, Amasya Gökmedrese Camii, Kayseri Develi Ulu Camii Anadolu'da görülen önemli örneklerdir.[469]

Beylikler devri mimaride çeşitli deneme ve yeniliklerin yapıldığı bir dönemdir. Anadolu'da görülen küfe tipi ulu cami örneklerinin yerini eş birimlerden oluşan plan tipinde inşa edilmiş camiler almıştır.[470] Osmanlı döneminde bu plan tipinin görüldüğü ilk örnek Hisar'da inşa edilmiş olan Şehadet Camii'dir. Bu yapı, Hisar'da inşa edilmiş en anıtsal yapı olması ve orijinal planının çok destekli/eş üniteli olması sebebiyle diğer yapılardan ayrılmaktadır. Cami ilk olarak dokuz kubbeli, çok destekli ulu cami plan tipinde inşa edildiği bilinmektedir. Sur dışında bulunan Bursa Ulu Camii,[471] Molla Arap Camii,[472] kentin dışında inşa edilmiş olan Filibe Hüdavendigar Camii,[473] Edirne Eski Camii,[474] Antalya Yivli Minare Camii bu plan tipinin önemli ve gelişmiş örnekleridir. (EK-6.2.)

6.2.3. Tabhaneli/Zaviyeli Camiler

İç Asya olarak tanımlanan bölgeden[475] beraberinde getirilen "göçer-yarıgöçer"[476] kültür, Anadolu'daki yerleşik kültürler ve Selçuklu gelenekleriyle[477] oluşturulan bütünlük Erken Osmanlı döneminde sanatta ve mimaride görülen yeniliklerin kaynağını oluşturmaktadır. Bu dönemde inşa edilen yapılar plan tipleri ve mimari özellikler bakımından başlangıçta Anadolu'daki prototiplerini devam ettirmiş olsa da giderek mimari program ve sanatsal perspektif açısından farklılaşmaya ve kendine özgü bir üslup oluşturmaya başlamıştır.[478] Bu dönemde kare ve kareye yakın planlı ve çok destekli camilerin yanında Erken Dönem Osmanlı mimarisinin özgün plan tipi

[468] Mehmet Ekiz, ***Niğde Alaeddin Camii'nin Anadolu Selçuklu Mimarisindeki Yeri ve Önemi,*** Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1998, s, 8-34.
[469] Oktay Aslanapa, ***Anadolu'da İlk Türk Mimarisi Başlangıç ve Gelişimi***, s. 38-54.
[470] Gönül Öney, ***Beylikler Devri Sanatı XIV.-XV. Yüzyıl (1300-1453),*** s. 9-10.
[471] Albert Gabriel, ***Bir Türk Başkenti Bursa*****,** s. 33.
[472] Albert Gabriel**, *a.g.e.*,** s. 135.
[473] Semavi Eyice, "Hüdavendigar Camii", ***TDVİA***, 18. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, Ss. 287-289, s. 288.
[474] Doğan Kuban, ***Osmanlı Mimarisi***, s. 139.
[475] Doğan Kuban, ***Batıya Göçün Sanatsal Evreleri,*** Türkiye İş Bankası Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2014, s. 45.
[476] Doğan Kuban, ***a.g.e.,*** s. 48.
[477] Baha Tanman, "Erken Osmanlı Mimarisinde Üslup Etkileri", ***Fetih Öncesi Osmanlı Sanatı ve Mimarisi***, Ed., Yıldıray Özbek, Ayşe Budak, Literatürk Academia, Nüve Kültür Merkezi, Konya, 2020, Ss. 339-397, s. 341.
[478] Doğan Kuban, ***a.g.e.,*** s. 58.

olan tabhaneli/zaviyeli camiler de bu gelişim aşamasının bir göstergesi niteliğindedir.[479]

Bu plan tipinin ortaya çıkmasından önce kuruluş döneminde Orhan Bey'in toplumun dini ve kültürel dinamiklerinin belirleyicisi olan ahi şeyleri ve diğer tarikat mensubu kişiler için Uludağ'ın çevresinde daha çok dini fonksiyonlu zaviyeler inşa ettirdiği bilinmektedir.[480] Dönemin koşullarına göre inşa edilen bu sebeple dayanıksız olan bu yapıların çoğu günümüze ulaşmamıştır ya da farklı işlevlerde kullanılmaktadır.[481] Bursa'da Abdal Murad Zaviyesi, Uludağ'da Doğlu Baba Zaviyesi, Geyikli Baba Zaviyesi Orhan Bey döneminde inşa edilmiş olan zaviyelerdendir.[482] İbadet mekânı olmasının yanında toplumun ihtiyaçlarının karşılık bulduğu sosyal fonksiyonu da bulunan aynı zamanda *"kolonizasyon merkezi"*[483] olarak da tanımlayabileceğimiz zaviyeli yapıların sur dışındaki ilk örnekleri Orhan İmaretiyle birlikte görülmeye başlamıştır.[484] Sur dışında ilk imaretin kendisi de Ahi olan Orhan Bey[485] tarafından inşa ettirilmiş olması, fütüvvet anlayışı çerçevesinde[486] şekillenen ahiliğin toplum yapısının oluşmasındaki önemini bir kez daha göstermektedir. (EK-6.3.)

Hisar Bölgesi'nde Osmanlı mimarisinde bir yenilik olarak görülen zaviyeli/tabhaneli plan tipinde inşa edilmiş bir yapı bulunmamaktadır ancak günümüzde mevcut olmayan dini fonksiyonlu zaviyelerin varlığı bilinmektedir. Ahi Hasan Zaviyesi, Nakkaş Ali Külliyesi'nin bir parçası olan Nakkaş Ali Zaviyesi, Leys Çelebi Zaviyesi, Gülçiçek Hatun Zaviyesi, Güranlı Külliyesi'nin bir parçası olan Seyyid Hüseyin Erzincani Zaviyesi[487] Hisar'da inşa edilmiş zaviye yapılarıdır.

---

[479] Nuri Seçgin, "Erken Osmanlı Mimarisinde Cami Yapılarının Plan Tipolojisi", s. 294.
[480] Doğan Kuban, ***Osmanlı Mimarisi,*** s. 70.
[481] Baha Tanman, "Bursa ve Çevresinde Erken Dönem Osmanlı Tarikat Yapıları", ***Bursa'da Dünden Bugüne Tasavvuf Kültürü, Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları,*** 1. Basım, İstanbul, 2002, Ss. 254-264, s. 254.
[482] Ekrem Hakkı Ayverdi, "Orhan Gazi Devrinde Mimari", ***Yıllık Araştırmaları Dergisi***, 1950, Ss. 115-197, s. 124-134.
[483] M. Baha Tanman, Sevgi Parlak, "Tekke", ***TDVİA,*** 40. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011, Ss. 370-379, s. 371.
[484] Doğan Kuban, ***a.g.e.***, s. 83.
[485] Baha Tanman, "Bursa'da Osmanlı Mimarisi", ***Bursa***, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1996, Ss. 124-143, s. 128.
[486] Mübahat S. Kütükoğlu, ***Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadi Yapısı,*** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018, s. 50-52.
[487] Saadet Maydaer, ***Osmanlı Klasik Döneminde Bursa'da Bir Semt HİSAR,*** s. 159-164.

6.3. Mezar Yapıları

Anadolu Selçukluları'nın ardından mimari açıdan birçok yenilik ve çeşitliliğin görüldüğü Beylikler döneminde türbe mimarisinde de tipolojik olarak pek çok farklı örnek görülmektedir. Kare planlı, silindirik veya çokgen planlı kümbet tipi, eyvan tipi türbeler tipolojik olarak Anadolu Selçuklu geleneğini devam ettirirken[488] baldaken tipi türbeler de Anadolu'da görülen yeni bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır.[489]

Hisar Bölgesi'nde günümüzde mevcut olan Osman Gazi Türbesi sekizgen planlı, Orhan Gazi Türbesi ve Üftade Türbesi kare planlı, Oruç Bey Türbesi ise baldaken tipli olmasıyla Beylikler devrinin devamı niteliğinde bir türbe örneğidir.

Osman Gazi Türbesi, sekizgen plana sahip, üzeri kubbe ile örtülmüş, önünde bir sundurma bulunan bir yapıdır. Muradiye Külliyesi'nin haziresinde bulunan Şehzade Mahmut Türbesi,[490] Şehzade Mustafa ve Cem Sultan Türbesi,[491] sur dışında inşa edilmiş olan önünde sundurma yerine revak bulunan ancak sekizgen plan şemasına sahip olması yönünden Osman Gazi Türbesi'yle benzer plan tipindeki türbelerdir. Hamza Bey Türbesi[492] ve Yeşil Türbe[493] de sur dışında inşa edilmiş olan benzer plan ve mimari özelliklere sahip diğer türbe örnekleridir.

Orhan Gazi Türbesi, kare planlı, merkezi kubbe ile örtülmüş yan bölümleri tonozlu galerilerden oluşan bir yapıdır. Sur dışında bulunan Murad Hüdavendigar Türbesi,[494] II. Murad Türbesi,[495] benzer plan ve mimari özelliklere sahip diğer hanedan türbelerindendir. Sur içinde bulunan üç türbeden biri olan Üftade Türbesi, Abdal Mehmed Türbesi,[496] Gülşah Hatun Türbesi,[497] Yıldırım Bayezid Türbesi,[498]

---

[488] Gönül Öney, ***Beylikler Devri Sanatı XIV.-XV. Yüzyıl (1300-1453),*** s. 20-22.
[489] Ali Kılcı, ***Anadolu Türk Mimarisinde Erken Devir (XIV-XV. Yüzyıl) Baldaken Tarzı Türbeler,*** Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2007, s. 11.
[490] Saffet Yılmaz, "Yaşayan Osmanlı Ruhu: Muradiye", ***Bursa'da Zaman Dergisi,*** Sayı 16, 2014, Ss. 4-35, s. 22.
[491] Hacı Tonak, "Özen ve Özensizliğimizin Tarihine Kısa Bir Yolculuk", ***Bursa'da Zaman Dergisi,*** Sayı 16, 2014, Ss. 36-45.
[492] Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, ***Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler (Bursa İl Merkezi,*** s. 263.
[493] Baha Tanman, "Bursa'da Osmanlı Mimarisi", s. 139.
[494] Albert Gabriel, ***Bir Türk Başkenti Bursa,*** s. 62.
[495] Doğan Kuban, ***Osmanlı Mimarisi,*** s. 116.
[496] Albert Gabriel, ***a.g.e.,*** s. 146.
[497] Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, ***a.g.e.,*** s. 262.

yanlarında tonozlu galerileri bulunmasa da kare planlı olarak inşa edilmiş benzer plan tipinde yapı örnekleridir.

Osman Gazi, Orhan Gazi ve Üftade Türbesi'nden farklı plan ve mimari özelliklere sahip diğer yapı, baldaken türbelerin bir örneği olan Oruç Bey Türbesi'dir. Sur dışında inşa edilmiş olan Devlet Hatun Türbesi,[499] Yakup Çelebi Türbesi, Ebe Hatun Türbesi, Umur Bey Türbesi, [500] baldaken tipli türbe örnekleridir. (EK-6.4)

6.4. Eğitim Yapıları

Türk İslam mimarisinde ilk örnekleri XI. yüzyıldan itibaren Karahanlılarla görülmeye başlayan medreselerde İslami perspektifte verilen eğitimin yanında pozitif bilimlerle ilgili eğitimlerin de verildiği bilinmektedir. Büyük Selçuklu döneminde Nizamülmülk tarafından inşa ettirilen Nizamiye Medreseleri[501] ise Anadolu'da inşa edilecek olan medreselere örnek olmuştur. [502]

Anadolu'da ilk örnekleri XII. yüzyılda Danişmendliler ve Artuklular tarafından verilmeye başlanan medreseler kapalı avlulu ve eyvanlı olarak iki farklı tipte inşa edilmiştir. Kapalı bir mekân oluşturmak amacıyla ortaya çıkmış olan bu plan tipinin ilk örnekleri Anadolu'da görülmektedir.[503]

Osmanlı döneminde daha çok açık avlulu medreseler inşa edilmiştir. Oktay Aslanapa, Osmanlı döneminde inşa edilen tekke, cami, zaviye gibi yapıların kapalı avlulu medreselerin planlarından yola çıkılarak inşa edildiği görüşündedir.[504]

İncelenen kaynaklarda Hisar'da inşa edilmiş olan külliyelere bağlı yapı birimleri olarak günümüzde mevcut olmayan medreselerin varlığıyla ilgili bilgiler bulunmaktadır. Bu yapıların plan ve mimari özelliklerine dair bilgiler henüz mevcut değilse de medreselerde görev alan kişiler, öğrenci sayıları ve medreseler için yapılan masraflarla ilgili bilgilere ulaşılabilmektedir.

---

[498] Ali Uzay Peker, "Bursa Yıldırım Bayezid Külliyesi", ***Tasarım Merkezi Dergisi***, Sayı 8, 2008, Ss. 24-33.
[499] Doğan Kuban, ***Osmanlı Mimarisi,*** s. 155.
[500] Ali Kılcı, ***Anadolu Türk Mimarisinde Erken Devir (XIV-XV. Yüzyıl) Baldaken Tarzı Türbeler,*** Ss. 58-85.
[501] Abdülkerim Özaydın, "Nizamiye Medresesi", ***TDVİA,*** 33. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, Ss. 188-191.
[502] Cihan Piyadeoğlu, "Nizamiye Medreselerinin Kuruluşu ve Önemi", ***USAD,*** Bahar 2018, (8), Ss. 124-135, s. 132.
[503] Oktay Aslanapa, ***Anadolu'da İlk Türk Mimarisi Başlangıç ve Gelişimi,*** s. 70-71.
[504] Oktay Aslanapa, ***a.g.e.***, s. 77.

Hisar Bölgesi'nde günümüze ulaşan tek yapı Orhan Bey'in Tophane Meydanı'nda inşa ettirdiği ilk medreseden hemen sonra inşa edilmiş olan Lala Şahin Paşa Medresesi'dir. Anadolu'da görülen kapalı avlulu medrese tipinin devamı niteliğindeki yapı Osmanlı döneminde görülen nadir ve son örneklerdendir.

Kent dışında inşa edilmiş olan Anadolu Selçuklu medreselerinden, Konya İnce Minareli Medrese,[505] Niksar Yağıbasan Medresesi,[506] Caca Bey Medresesi,[507] Konya Karatay Medresesi[508] Lala Şahin Paşa Medresesi ile farklı mimari özelliklere sahip olsa da kapalı avlulu olmaları bakımından benzer yapı örnekleridir. (EK-6.5.)

Sur dışında sultan külliyelerine bağlı yapı birimleri olarak inşa edilen medreseler ise açık avlulu, revaklı plan şemasına sahip olup mimari özellikler ve eğitim-öğretim düzeyi bakımından Osmanlı'nın ilk nitelikli eğitim yapıları olarak kabul edilmektedir.[509]

[505] Oktay Aslanapa, ***Osmanlı Mimarisi***, s. 76.
[506] Aptullah Kuran, "Tokat ve Niksar'da Yağı-Basan Medreseleri", ***Vakıflar Dergisi***, Sayı 7, 1968, Ss. 39-44, s. 41.
[507] Semavi Eyice, "Caca Bey Medresesi", ***TDVİA,*** 6. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, Ss. 539-541, s. 539.
[508] Fatih Semerci, Ayşe Özkafa, "Anadolu Selçuklu Medreselerinde Mekân ve Cephe Kalitesinin Analizi: Konya Medreseleri Örneği", ***İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD),*** 5. Cilt, Sayı 12, Haziran 2020, Ss. 58-90, s. 73.
[509] Yekta Demiralp, ***Erken Dönem Osmanlı Medreseleri 1300-1500,*** T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999, Ankara, s. 10.

SONUÇ

Tez kapsamında faydalanılan kaynaklarda yer alan bilgiler bir bütün olarak değerlendirildiğinde, tarihöncesi dönemden günümüze dek farklı yerleşim katmanlarının bir arada bulunması Hisar Bölgesi'nin *'Çok katmanlı kültürel miras alanı'* olarak tanımlayabileceğimiz bir bölge olduğunu göstermektedir. Bölgede yapılan arkeolojik çalışmalarda elde edilen veriler, incelediğimiz mimari yapılar ve bu yapıların zaman içindeki değişimlerinin gözlemlenebilmesi bu tanımlamayı yapabilmemizi kolaylaştırmaktadır.

Çalışma boyunca ulaşılan yazılı ve görsel kaynakların yanında Bursa Şer'iyye Sicilleri'nde, tahrir defterlerinde ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgelerden yararlanılarak hazırlanmış çalışmaların incelenmesi sonucunda Hisar Bölgesi'nde sekiz tane küçük ölçekli külliye olarak tanımlayabileceğimiz yapı topluluğu tespit edilmiştir. Külliyeler cami ve medrese merkezli olup, diğer birimleri ihtiyaçlar doğrultusunda topografyanın elverdiği şekilde konumlandırılmıştır.

Külliyeler dışında kalan diğer mimari eserler tekil yapılar olarak değerlendirilmiştir. Zaman zaman yapılan müdahalelerde, malzeme ve teknik açıdan değişiklikler yapılması sebebiyle birçoğunun özgün planının ve mimari özelliklerinin değişikliğe uğradığı gözlemlenmiştir. Buna örnek olabilecek en açık müdahale, yapıların son cemaat yerlerinin kapatılmış olmasıdır. Bölgede nüfusun artmasına bağlı olarak yeni ibadet mekânlarına ihtiyaç duyulmuş, bu sebeple birçok yapının son cemaat yeri ana ibadet mekânına dâhil edilmek üzere kapatılmıştır. Şeyh Paşa Dibekli Camii gibi orijinalinde üst örtü sisteminde kubbe kullanıldığı bilinen yapıların üzeri sonradan yapılan müdahalelerde kırma çatı ile örtülmüştür. Tahtalı Mescid, İmaret-i İsa Bey Camii örneklerinde olduğu gibi kesme taş ve tuğla kullanılarak almaşık teknikte inşa edilmiş olan yapıların beden duvarlarında sonradan yapılan müdahalelerle farklı malzemeler kullanılarak orijinalliğinin bozulduğu gözlemlenmiştir. Yapıların zaman içerisinde geçirdiği değişimlerin dönemin mimari dokusunun görülebilir olmasını zorlaştırması, yapıların orijinal özelliklerine dair bilgileri ancak kaynaklar aracılığıyla aktarmamıza sebep olmuştur.

Kentte bulunan iç kalede yönetim merkezi ve konaklama fonksiyonu olan yapı kompleksinin Bizans'tan devralındığı şekline yapılan eklentilerle kullanılmaya

devam edilmesi de Bizans dönemindeki kent kurgusunun işlevsel yönlerinin devam ettirildiğini göstermektedir. Günümüzde Osmanlı devlet yapılanmasının temellerinin atıldığı Bey Sarayı ile ilgili elimizde somut olmayan bilgiler bulunmaktadır. Seyyahların anlatımları, Osmanlı kronikleri, farklı dönemlerde yapılan arkeo-jeofizik araştırmalar ve çeşitli arşiv belgelerinden oluşan bu bilgilerin arkeolojik verilerle desteklenerek doğrulanması gerekmektedir.

Anadolu'da yerleşik kültürün son katmanı olan Bizans döneminde kentler genellikle korunaklı sur duvarlarıyla çevrelenmiş kale yerleşimleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı'nın öncülleri olan Anadolu Selçukluları da kentlerini bu kale yerleşimleri üzerinde konumlandırmışlardır. Bu yerleşim yöntemini devam ettiren Osmanlı ise aynı şekilde Bizans'tan devraldığı kale yerleşimine Osmanlı kentini oluşturacak mekânsal öğeleri yerleştirmiştir. Osmanlıda kent kurgusunun asal öğesi cuma camileridir. Hisar'ın fethiyle birlikte kentin en önemli yapısı olan St. Elia/Prodromos Manastırı'nın bulunduğu alana Orhan Bey tarafından bir mescit inşa ettirilmesi de dini yapıların kent organizasyonundaki önemini göstermektedir.

Sonuç olarak, Hisar'a antik dönemden itibaren önemli medeniyetler yerleşmiş ve kent dokusuna etki edecek önemli eserler bırakmışlardır. Bu kültür katmanları üzerine kurulan mekânsal organizasyon Osmanlı toplum yapısının çekirdeğini oluşturmuştur. Bu bağlamda çalışmanın bütüncül bir perspektifle ilerlemiş olması bölge ve içerisinde bulunan eserlerle ilgili daha doğru ve kesin sonuçlar almamızı sağlamıştır.

Bölgenin bu çerçevede değerlendirilmiş olması aynı zamanda çok katmanlı kültürel miras alanı olan Hisar Bölgesi'nin kültür katmanlarını oluşturan temel öğelerin gelecek kuşaklara aktarılması ve Osmanlı mimarisinin temelini oluşturan kültürel sentezin kavranabilmesi bakımından önem teşkil etmektedir.

KAYNAKÇA

ASLANAPA, Oktay, (1984), **Türk Sanatı,** Remzi Kitabevi, İstanbul.

AŞIKPAŞAZADE, (2014), **Osmanoğulları'nın Tarihi Tevârîh-i Âl-i Osman**, Haz. Kemal Yavuz, M. A. Yekta Saraç, 3. Baskı, Gökkubbe, İstanbul.

ASLANAPA, Oktay, (Mayıs 2007), **Anadolu'da İlk Türk Mimarisi Başlangıç ve Gelişimi,** Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara.

ACUN, Hakkı, (2008), "Saat Kulesi", **TDVİA,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.35, İstanbul, Ss.325-326.

AKTEPE, Münir, (1993), "Çandarlı İbrahim Paşa", **TDVİA,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.8, İstanbul, Ss. 213-214.

AYVERDİ, Ekrem, Hakkı, (1966), **Osmanlı Mimarisinin İlk Devri,** C.1, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul.

AYVERDİ, Ekrem, Hakkı, (1972), **Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri,** C.2, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul.

AYVERDİ, Ekrem, Hakkı, (1950), "Orhan Gazi Devrinde Mimari", **Yıllık Araştırmaları Dergisi**, Ss. 115-197.

ALPARSLAN, Ali, (1989), "Ali b. İlyâs Ali", **TDVİA,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları C.2, İstanbul, Ss. 400.

AYAN, Gönül, (1994), "Lami'i Çelebi'nin Hayatı, Edebi Kişiliği ve Eserleri", **Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi,** S.1, Konya, Ss. 43-65.

AZAMAT, Nihat, (2012), "Üftade", **TDVİA,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.42, İstanbul, Ss. 282-283.

BARDAKÇI, Veli, Vehbi, (2019), **Osmanlı Klasik Döneminde Çandarlı Ailesi**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Bursa.

BAŞAR, Fehameddin, (1998), "Fetret Devri", **TDVİA,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.12, İstanbul, Ss. 480-482.

BALTACI, Cahid, (2005), **XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri II,** Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul.

BAYKAL, Kazım, (1950), **Bursa ve Anıtları,** Aysan Matbaası, Bursa.

BELON, Pierre, (2020), **Pierre Belon Seyehatnamesi,** Çev. Hazal Yalın, 1. Baskı, Kitap Yayınevi, İstanbul.

BENEK, Mehmet, Sait, (Bahar 2016), "Genç Plinius'un Anadolu Mektupları Işığında Traianus Döneminde Bithynia Eyalet Yönetimi", **Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmalar Dergisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi,** C.17, S.36, Ss. 83-96.

BİLMİŞ, Hüseyin, Gürsel, (2019), **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bursa'da Mimarlık Ortamı,** Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

BURSA ESKİ ESERLERİ SEVENLER KURUMU, (1985), **Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu HizmetAlbümü:1946 - 1985***,* Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu Yayınları, S.17, Bursa.

BORAN, Ali, (2002), "Türk Sanatına Kale Mimarisi," **Türkler Ansiklopedisi***,* C.1, Ss. 878-892.

BOZKURT, Nebi, (1993), "Darülhadis", **TDVİA,** Türkiye Diyanet Vakfı Ya+yınları, C.8, İstanbul, Ss. 527-529.

BEŞBAŞ, Nermin, DENİZLİ, Hikmet, (1983), **Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler (Bursa İl Merkezi)**, C.3, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

CANTAY, Gönül, (2002), **Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu,** Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.

CLAVIJO, Ruy, Gonzales De, (1859), **Narrative of the Embassy of Ruy Gonzales de Clavijo to the Court of Timour at Samarcand A.D. 1403-6**, trans. Clemens R. Markham, Hakluty Society, Londra.

COVEL, Dr. John, (1998), **Dr. John Covel, Voyages en Turquie 1675-1677**, Haz. Jean-Pierre Grélois, Paris.

ÇAĞAPTAY, Suna, (2012), "Depremler, Arkeoloji ve Bursa'nın Erken Osmanlı Döneminin Anatomisi", **Uluslararası Katılımlı XV. Orta çağ ve Türk Dönemi**

Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu-Eskişehir 19-221 Ekim 2011, C.1, Eskişehir, Ss. 149-190.

ÇAĞAPTAY, Suna, (2014), "Archaeology Report: Results of the Tophane Area GPR Surveys, Bursa, Turkey", **Dumbarton Oaks Papers**, S.68, Washington D.C., Ss. 387-404.

ÇAĞAPTAY, Suna, (2020), "Devşirilen Başkent: Osmanlı'nın İlk Başkenti Bursa'ya Yeniden Bakmak", **Fetih Öncesi Osmanlı Sanatı ve Mimarisi,** Ed. Yıldıray Özbek, Ayşe Budak, Literatürk Academia, Nüve Kültür Merkezi, Konya, Ss. 9-50.

ÇAĞAPTAY, Suna, (2021), "Bursa Bey Sarayı: Erken Osmanlı Dönemi Sarayı Üzerine Mekânsal ve Kültürlerarası Bir İnceleme", **Osmanlı Devleti'nin Yönetim Merkezi Bursa Bey Sarayı,** Ed. Serap T. Yurteser Yılmaz, Bursa, 2021, Ss. 88-110, s. 97-98.

ÇITAKOĞLU, Hazal, (2016), "Bursa/Hisar Bölgesi Mozaikleri ve Geometrik Desen Repertuvarı", **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.9, Sayı 1, Bursa, Ss. 1-32.

ÇUHADAR, Özlem, (2011), **Bursa Camilerinde Revak Erken Dönem Üzerine Bir Deneme,** Bursa Kültür A.Ş., Bursa.

ÇEŞMELİ, İbrahim, (Ağustos 2021), "Eski Pagan Uygarlıklarda Kozmoloji: Pleiades, Hathorlar, Mul.Mul, Perviz (Pervin), El-Thurayya, Krittika, Mao ve Ülger (Ülker) İkonografisi", **Doğudan Batıya Yükselen Eski Uygarlıklarda Arkeolojik ve Sanatsal Yansımalar ile Etkileşimler,** Ed. İbrahim Çeşmeli-Cenk Berkant, Nobel Bilimsel Eserler, 1. Basım, Ankara, Ss. 29-100.

ÇEŞMELİ, İbrahim, BERKANT, Cenk, (Eylül 2021), **Doğudan Batıya Yükselen Eski Uygarlıklarda Arkeolojik ve Sanatsal Yansımalar ile Etkileşimler**, 1. Basım, Nobel Bilimsel Eserler.

DE LA BROQUIERE, Bertrandon, (2000), **Bertrandon De La Broquiere'in Denizaşırı Seyahati,** Çev. İlhan Arda, Eren Yayıncılık, İstanbul.

DEMİRALP, Yekta, (1999), **Erken Dönem Osmanlı Medreseleri 1300-1500**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

DOSTOĞLU, TÜRKÜN, Neslihan, (2002), **Osmanlı Döneminde Bursa 19. Yüzyıl Ortalarından 20. Yüzyıla Bursa Fotoğrafları**, C.1, Akmed Yayınları, İstanbul.

DOSTOĞLU, TÜRKÜN, Neslihan, (2011), **Bursa Kültür Varlıkları Envanteri: Anıtsal Eserler,** Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa.

DOĞANCI, Kâmil, (2003), "Bithynia Tarihi I (Bithynia İmparatorluğu (M.Ö. 297-M.Ö. 74)", **Bursa Defteri,** Ss. 74-84.

EKİZ, Mehmet, (1998), **Niğde Alâeddin Camii'nin Anadolu Selçuklu Mimarisindeki Yeri ve Önemi,** Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Ss. 185-186.

ERDOĞAN, E., KUTER, N., (2010), "Edirne Kenti Kültür Varlıklarının Kent Estetiği Açısından Değerlendirilmesi", **Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi,** 7 (3), Ss. 137-145.

ERKAN, Davut, (2016), "Cizyedarzâde Ahmet Bahâeddin", **TDVİA,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul'da basılan EK-1. Cildi, Ss. 267-268.

ERÜNSAL, Büşra, Merve, (2018), **XVI. Yüzyıl Sonlarında Hüdavendigar Livası Vakıflarından Kesitler**, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilecik.

ERTUĞRUL, Alidost, (2009), "Hamam Yapıları ve Literatürü", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,** C.7, S.13, Ss. 241-266.

ERARSLAN, Alev, (Nisan 2020), "The Architect Sinan's Kulliyes in the Ottoman Urban Landscape", **Belleten,** C.84, S.299, , pp. 75-116.

EVLİYA, Çelebi, (2005), **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Yay. Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, C.2, Birinci Kitap, İstanbul.

EYİCE, Semavi, (1962), "Bursa'da Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbeleri", **Vakıflar Dergisi,** S.5, Ss. 131-147.

EYİCE, Semavi, (1989). "Alâeddin Cami", **TDVİA,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.2, İstanbul, Ss. 323-324.

EYİCE, Semavi, (1992), *"*Kale", **TDVİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.6, İstanbul, Ss. 507-508.

EYİCE, Semavi, (1992), *"*Caca Bey Medresesi", **TDVİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.6, İstanbul, Ss. 539-541.

EYİCE, Semavi, (1994), "Eflatun Mescidi", **TDVİA,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.10, 1994, Ss. 477-478.

EYİCE, Semavi, (1996), "Hacı Özbek Camii", **TDVİA,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.14, Ss. 492.

EYİCE, Semavi, (1997), "Hamam", **TDVİA,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.15, İstanbul, Ss. 402-430.

EYİCE, Semavi, (1998), "Hüdavendigar Camii", **TDVİA,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.18, İstanbul, Ss. 287-289.

EYİCE, Semavi, (1998), "Hüdavendigar Külliyesi", **TDVİA,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.18, İstanbul, Ss. 290-295.

EYİCE, Semavi, (1998), "Külliye", **TDVİA,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.18, İstanbul, Ss. 290-295.

EYİCE, Semavi, (2001), "Büyük Çarşı", **TDVİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.24, İstanbul, Ss. 234-242.

GABRİEL, Albert, (Mayıs 2010), **Bir Türk Başkenti Bursa,** Haz. Neslihan Er, Hamit Er, Aykut Kazancıgil, İlaveli 2. Baskı, Osmangazi Belediyesi Yayınları, İstanbul.

GÜNDÜZ, Sema, (2010 Bahar), "Sultan Türbelerindeki Simgesellik: Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Beyliği Örnekleri", **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,** S.12, Ss. 237-272.

GÜNER, Ahmet, Faruk, (2019), **Eski Kent Dokularının Korunmalarına Yönelik Bir Araştırma: Edirne Kaleiçi ve Kale dışı,** Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

HANCIOĞLU, Goncagül, (2021), "Bani ve Sanatkâr Olarak Nakkaş Ali ve Bursa'daki İzleri", **Bursa Günlüğü,** S.13, Ss. 74-79.

HAMMER, Joseph, V., (2020), **Hammer Seyahatnamesi**, Haz. Samet Altıntaş, Çev., Nilüfer Epçeli, 1. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.

HERODOTOS, (2021), **Tarih,** Çev, Müntekim Ökmen, XIX. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

HILLENBRAND, Robert, (2005), **İslam Sanatı ve Mimarlığı,** Homer Kitabevi, Çev. Çiğdem Kafesçioğlu, İstanbul.

HOCA SADETTİN EFENDİ, (1992), **Tacüt-Tevarih,** Haz. İsmet Parmaksızoğlu, C.1, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

HIZLI, Mefail, (1998), **Osmanlı Klasik Döneminde BURSA MEDRESELERİ,** İz Yayıncılık, İstanbul.

HIZLI, Mefail, (1993), "Hüdavendigar Vilayeti İmar Faaliyetleri Defteri (1307-1309/ 1891-1893)", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** Cilt. 5, Sayı 5, Ss. 233-254.

HIZLI, Mefail, (2004), "Bursa Saray Kapısı Nerede?", **Bursa Araştırmaları Dergisi**, Sayı 6, Ss. 53-55.

İBN, BATTUTA, (2019), **İbn Battuta Seyahatnamesi,** Çev. A. Sait Aykut, 9.Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

İLKIŞIK, O., Metin, YAZAR, Muhammet, BAŞARAN, Sait, (2011), "Bursa Hisar Bölgesi'nde Yeraltı Radarı ile Arkeo-Jeofizik İncelemeler", **Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları Dergisi,** S.7. Ss. 12-19.

İNALCIK, Halil, (1992), "Bursa", **TDVİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.6, İstanbul, Ss. 445-449.

İNALCIK, Halil, (2018), **Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I,** Ed. Emre Yalçın, 62.Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

KARAKUŞ, Onur, Sadık, (2017), "Dion Khrysostomos'un Hayatı ve Prusa ad Olympum Kenti", **Prof. Dr. Recep Yıldırım'a Armağan**, Haz, Pınar Pınarcık, Bilcan Gökçe, Mehmet Salih Erkek, Sena Coşğun Kendal, Bilge Kültür Sanat Yayınları, Ankara, Ss. 459-468.

KAPLAN, Zişan, İPEKOĞLU, Başak, BÖKE, Hasan, (2-3-4 Kasım 2017), "Roma Dönemi Döşeme Mozaiklerinin Yapım Tekniği ve Malzeme Özellikleri", **Uluslararası Katılımlı 6. Tarihi Yapıların Korunması ve Güçlendirilmesi Sempozyumu,** Ss. 237-245.

KUNTER, Halim, Baki, (1942), "Kitabelerimiz", **Vakıflar Dergisi II**, Ss.431-455.

KARAASLAN, Yusuf, Ziya, (2015), "Osmanlı Devleti Döneminde Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi", **Hayat Sağlık – Sağlık ve Sosyal Bilimler Dergisi**, S.13, Ss. 72-78.

KAPROL, Timur, (2002), "Cumhuriyet Sonrası 1930-1950 Yılları Arasında Bursa'da Mimari Gelişim", **Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi,** C.7, S.1, Bursa, Ss. 171-184.

KANDES, Vasileios I., (2009), **Kuruluşundan XIX. Yüzyıl Sonlarına Kadar BURSA**, Çev. İbrahim Kelağa Ahmet, Gaye Kitabevi, 2. Baskı, Topkapı/İstanbul.

KEPECİOĞLU, Kâmil, (2009), **Bursa Kütüğü**, C.1-4, Bursa Büyükşehir Belediyesi.

KARAKAYA, Enis, (2000), "İlyas Mescidi", **TDVİA,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.22, İstanbul, Ss. 166-167.

KARAKAYA, Enis, (2007), "Orhan Gazi Camii ve İmareti", **TDVİA,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.33, İstanbul, Ss. 386-387.

KAZICI, Ziya, (1988), "Ahilik", **TDVİA,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.1, İstanbul, Ss. 540-542.

KESKİN, Mustafa, Çağhan, (2014), "Çağdaş Kaynaklarda Ankara Savaşı Sonrası Bursa Sarayı'nın Yağmalanması", **Belleten,** C.LXXVIII, S.283, Ss. 891-906.

KESKİN, Mustafa, Çağhan, (2015), "Gecikmiş Bir İade-i İtibar: Şehzade Mustafa Türbesi. Merkad-i Gülizar-ı Sultan Mustafa", **Ölüm Sanat Mekân V.,** Der. Gevher Gökçe Acar, Özgür Öztürk DAKAM Yayınları, İstanbul, Ss. 252-268.

KESKİN, Mustafa, Çağhan, (2020), "XIV-XV. Yüzyıl Osmanlı Mimarları ve Mimarlık Ortamı", **Fetih Öncesi Osmanlı Sanatı ve Mimarisi,** Ed. Yıldıray Özbek, Ayşe Budak, Literatürk Academia, Nüve Kültür Merkezi, Konya, Ss. 153-180.

KESKİN, Mustafa, Çağhan, (2020), "Bursa'da IV. Mehmed Sarayı", **Belleten,** C.LXXXIV, Ss. 585-622.

KURAN, Aptullah, (1964), **İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami,** Ajans Türk Matbaası, Ankara.

KURAN, Aptullah, (1968), "Tokat ve Niksar'da Yağı-Basan Medreseleri", **Vakıflar Dergisi,** Sayı 7, Aysan Matbaası, Ss. 39-44.

KURAN, Aptullah, (2018), **Selçuklular'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Mimarlık,** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Basım, İstanbul.

KUBAN, Doğan, (2010), **Divriği Mucizesi,** Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

KUBAN, Doğan, (2014), **Batıya Göçün Sanatsal Evreleri,** Türkiye İş Bankası Yayınları, 3. Basım, İstanbul.

KUBAN, Doğan, (2016), **Osmanlı Mimarisi**, Yem Yayın, İstanbul.

KURMUŞ, Ömer, S., (2002), "Bursa'da Dergâh Kütüphaneleri", **Dünden Bugüne Tasavvuf Kültürü**, Haz. Ramis Dara, 11, 1. Basım, Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, Bursa, Ss. 142-149.

KULA, SAY, Seda, (2007), **Erken Dönem Osmanlı Hamamlarında Eğrisel Örtüye Geçiş Sistemleri,** İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

KAPLANOĞLU, Raif, (2008), "Kent Haritalarına Göre Bursa'nın Kentsel Gelişmesi", **Bursa Şehrinin Gelişmesi ve Kentsel Planlama Kültürü,** Haz. Yusuf Oğuzoğlu, Osmangazi Belediyesi Yayınları, 1. Baskı, Bursa.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat, S., (2018), **Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadi Yapısı,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018.

KILCI, Ali, (2007), **Anadolu Türk Mimarisinde Erken Devir (XIV-XV. Yüzyıl) Baldaken Tarzı Türbeler,** Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

KÖROĞLU, Gülgün, (2007), "İstanbul'daki Bizans İmparatorluk Sarayları", **Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi,** İstanbul, Ss. 1-13.

LOWRY, W., Heath, (2004), **Seyyahların Gözüyle Bursa 1326-1923**, Çev., Serdar Alper, Eren Yayıncılık, İstanbul.

MAYDAER, Saadet (2007), "Seyyid Hüseyin Erzincanî Vakfı", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.16, S.2, Ss. 287-308.

MAYDAER, Saadet (2009), **Osmanlı Klasik Döneminde Bursa'da bir Semt HİSAR,** Emin Yayınları, Topkapı/İstanbul.

MERMUTLU, Bedri, ÖCALAN, Hasan, Basri, (2011), **Tarihi Bursa Mezar Taşları Bursa Hazireleri,** C.3, Bursa Kültür A.Ş., Bursa.

MÜLAYİM, Selçuk, (1989), **Sinan ve Çağı**, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, İstanbul.

MÜLAYİM, Selçuk, (2001), "Karatay Medresesi", **TDVİA,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.24, İstanbul, Ss. 475-476.

NAZA-DÖNMEZ, E. Emine, (2008), "İznik Yeşil Camii ve Türk Mimarisindeki Yeri", **Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı,** Ed. Sedef Çokay, İnci Delemen, Aşkım Özdizbay, Özgür Turak, Vehbi Koç Vakfı Yayınları, İstanbul, Ss. 807-831.

NEŞRİ, (1987), **Kitab-ı Cihannüma**, C.2, 1. Baskı, Haz. Faik Reşit Unat, Mehmet A. Köymen, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

OKÇU, Recep, (2009), "Prusia ad Olympum Mozaikleri", **Journal of Mosaic Research,** S.3, Ss. 31-51.

ÖCALAN, Hasan, Basri, (2001), "XVII-XVIII. Yüzyıl Bursa Depremleri", **Bursa Yöresi'nin Depremselliği ve Deprem Tarihi,** Ed. Nurcan Abacı, Bursa.

ÖCALAN, Hasan, Basri, YAVAŞ, Doğan, (2013), **Bursa Vakfiyeleri,** C.1, Bursa Kültür A.Ş., Bursa.

ÖZKAN, Emel, ÜNAL, Funda, (2009), **Hisarkeoloji 2000-2009,** Osmangazi Belediyesi, Bursa.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, (2007), "Nizamiye Medresesi", **TDVİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.33, İstanbul, Ss. 188-191.

ÖNGE, Mustafa, (2018), "Tarihsel Süreçte Konya Kent Morfolojisinin Gelişmesi", **Değişen Kent Mekân ve Biçim Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu**, Ss. 455-469.

ÖNKAL, Hakkı, (2017), **Osmanlı Hanedan Türbeleri**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara.

ÖNEY, Gönül, (2007), **Beylikler Devri Sanatı XIV.-XV. Yüzyıl (1300-1453),** Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara.

ÖZEREN, Öcal, HANÇER, Koncagül, ÜNAL, Funda, (25-27 Nisan 2001), "Bursa-Bizans ve Osmanlı Yapı Kompleksi Kazısı, 2000", **12. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu,** Kuşadası. Ss. 149-156.

ÖZCAN, Abdülkadir, (1989), "Alaeddin Bey", **TDVİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.2, İstanbul, Ss. 320.

ÖZCAN, Abdülkadir, (2003), "Lala Şahin Paşa", **TDVİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.27, İstanbul, Ss. 77-78.

ÖZDEMİR, Nezaket, (2015), **Fotoğraftan Önce Bursa Gravürler,** Bursa Valiliği Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı Yayınları -1, Bursa.

ÖZCAN, Besim, (1999), "Bursa Depremleri (2 Mart, 12 Nisan 1855)", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Erzurum, Ss. 73-118.

ÖZCAN, Tahsin, "Molla Arap", **TDVİA,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.30, Ss. 240-241.

ÖZCAN, Koray, (2010), "Erken Dönem Anadolu–Türk Kenti Anadolu Selçuklu Kenti ve Mekânsal Ögeleri", **BİLİG Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi,** Sayı 55, Ss. 193-220.

PEKER, Ali, Uzay, (2008), "Bursa Yıldırım Bayezid Külliyesi", **Tasarım Merkezi Dergisi,** S.8, Ss. 24-33.

PINARCIK Pınar, GÖKÇE, Bilcan, ERKEK, Mehmet, Salih, KENDAL, COŞĞUN, Sena, (2017), **Prof. Dr. Recep Yıldırım'a Armağan**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, Ankara.

PİYADEOĞLU, Cihan, (Bahar 2018), "Nizamiye Medreselerinin Kuruluşu ve Önemi", **USAD,** (8), Ss. 124-135.

SARIÇOBAN, Gülay, (2018), "Bir Osmanlı Aydını: Ahmet Vefik Paşa", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** Sayı.40, Ss. 279-289.

SALTUK, Secda, (2017), **Arkeoloji Sözlüğü,** İnkılâp Yayınları, 10. Baskı, İstanbul.

SEÇGİN, Nuri, (2020), "Erken Osmanlı Mimarisinde Cami Yapılarının Plan Tipolojisi", **Fetih Öncesi Osmanlı Sanatı ve Mimarisi,** Ed. Yıldıray Özbek, Ayşe Budak Özbek, Literatürk Academia, Nüve Kültür Merkezi, Konya, Ss. 285-338.

SEMERCİ, Fatih, ÖZKAFA, Ayşe, (Haziran 2020), "Anadolu Selçuklu Medreselerinde Mekân ve Cephe Kalitesinin Analizi: Konya Medreseleri Örneği", **İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD),** Cilt 5, Sayı 12, Ss. 58-90.

SERTOĞLU, Midhat, (1986), **Osmanlı Tarih Lugatı,** Enderun Kitabevi, İstanbul.

SEYHAN, Ertuğrul, (1992), "Bursa", **TDVİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.6, İstanbul, Ss. 450-451.

STRABON, (2015), **Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: Kitap XII-XIII-XIV),** Ed. Nezih Başgelen, Çev., Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

SEETZEN, Ulrich Jasper, (2017), **İstanbul Günlükleri ve Anadolu'da Yolculuk**, 1. Baskı, Çev. Selma Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul.

SÖNMEZ, Zeki, (1996), "Hacı İvaz Paşa", **TDVİA,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 14. Cilt, 1996, İstanbul, Ss. 486-487.

ŞAHİN, Tahsin, (2017), , **Celali Kuşatması Altında Bursa,** Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

ŞEHİTOĞLU, Elif, (2008), **Bursa Hamamları,** Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

ŞAHİN, İlhan, (1988), "Ahi Evran", **TDVİA,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları C.1, İstanbul, Ss.529-530.

ŞEMSEDDİN, Mehmed, (1997), **Bursa Dergâhları Yadigâr-ı Şemsi,** I-II, Haz. Mustafa Kara, Kadir Atlansoy, Uludağ Yayınları, Bursa.

TANMAN, Baha, (1995), "Ertuğrul Gazi Camii ve Türbesi", **TDVİA,** C.11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İstanbul, Ss. 316-317.

TANMAN, Baha, (1996), "Bursa'da Osmanlı Mimarisi", **Bursa,** Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, Ss. 124-143, s. 128.

TANMAN, Baha, (2002), “Bursa ve Çevresinde Erken Dönem Osmanlı Tarikat Yapıları”, **Bursa’da Dünden Bugüne Tasavvuf Kültürü,** Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, 1. Basım, İstanbul, Ss. 254-264.

TANMAN, M. Baha, PARLAK, Sevgi, (2011), "Tekke", **TDVİA,** C.40, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, Ss. 370-379, s. 371.

TANMAN, Baha, (2020), “Erken Osmanlı Mimarisinde Üslup Etkileri”, Fetih Öncesi Osmanlı Sanatı ve Mimarisi, Ed., Yıldıray Özbek, Ayşe Budak, Literatürk Academia, Nüve Kültür Merkezi, Konya, Ss. 339-397.

TEK, Abdurrezzak, (2007), “Tekkeler Kapatılmadan Önce Nakşîliğin Bursa’daki Tarihi Süreci”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.16, S.1, Bursa, Ss. 211-240.

TEXIER, Charles, (2002), **Küçük Asya: coğrafyası tarihi ve arkeolojisi**, Çev., Ali Suat, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara.

TURGUT, Vedat, (2016), “Vakıf Belgeleri Işığında Umur Bey ve Lala Şahin Paşa’nın Menşei ve Osmanlılar ile İttifakı’na Dair”, **Osmanlı Araştırmaları,** İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Volume.47, Issue.47, Ss. 1-38.

TİMUR, TATAR, Özlem, (2019), **Bursa Kalesi İçindeki Osmanlı Dönemi Mimari Eserler,** Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.

TÜFEKÇİOĞLU, Abdülhamit, (2001), **Erken Dönem Osmanlı Mimarîsinde Yazı,** C.1, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

TONAK, Hacı, (2014), “Özen ve Özensizliğimizin Tarihine Kısa Bir Yolculuk”, **Bursa’da Zaman Dergisi,** Sayı 16, Ss. 36-45.

UMAR, Bilge, (2004), **Bithynia,** İnkılâp Yayınevi, İstanbul.

UYSAL, Osman, (1990), “Anadolu Selçuklularından Erken Osmanlı Dönemine Minare Biçimindeki Gelişmeler”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt 33, Sayı 1-2, Ss. 505-533.

USLU, Kübra, (2019), **Ahmet Vefik Paşa ve Bursa'nın Modernleşmesi Üzerine Bir İnceleme,** Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

UNAN, Fahri, (1999), "İstanbul'un Fethi, Fatih Külliyesi ve İmparatorluk", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C.16, Ss. 83-91.

ÜZÜM, Hamza, (Ekim 2016), "Mitra Her Yerde: Mitra Senkretizmi: Mitra'nın Greko-Romen ve Doğu İlahlarıyla Özdeşleştirilmesi", **Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.10, Iğdır.

VARDAR, Bayram, (2008), "Osmanlı Modernleşme Döneminden 21. YY. Bursası'na Kentsel Gelişim", **Bursa Şehrinin Gelişmesi ve Kentsel Planlama Kültürü,** 1. Basım, Haz. Yusuf Oğuzoğlu, Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa, Ss. 82-94.

VURAL, Tülin, (2008), "Bursa'nın Kentsel Gelişimi ve Piccinato Planı", Haz., Yusuf Oğuzoğlu, **Bursa Şehrinin Gelişmesi ve Kentsel Planlama Kültürü,** 1. Baskı, Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa, Ss. 95-102.

YAVAŞ, Doğan, (2006), "Muradiye Külliyesi", **TDVİA,** C.31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, Ss. 196-198.

YAVAŞ, Doğan, (2007), "Osman Gazi Türbesi", **TDVİA**, C.33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, Ss. 467-468.

YAVAŞ, Doğan, (2007), "Orhan Gazi Türbesi", **TDVİA**, C.33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, Ss. 389.

YAVAŞ, Doğan, (2013), "Yeşilcami Külliyesi", **TDVİA**, C.43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul Ss. 492-495.

YAVAŞ, Doğan, (2017), "Bursa Şehir Surlarında Ortaya Çıkan Zindanın Restorasyonu", **Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,** C.18, S.32, Ss. 55-75.

YILMAZ, Saffet, (2014), "Yaşayan Osmanlı Ruhu: Muradiye", **Bursa'da Zaman Dergisi,** S.16, Ss. 4-35.

YILDIZ, Mehmet (2001), "1855 Bursa Depremleri", **Tarih Boyunca Doğal Afetler ve Deprem Semineri Bildiriler,** İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 22-23 Mayıs 2000, Globus Dünya Basımevi, S.31, İstanbul, Ss. 119-140.

YILDIZ, Salih, Tayfun, (2001), **Bursa Yıldırım Bayezid Külliyesi**, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

YILMAZ, İbrahim, (2014), "Bursa Surları ve Taht-ı Kale Kapısı Rekonstrüksiyonu" **Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,** S.26, Yıl.15, Ss. 87-105.

YILMAZ, İbrahim, (2016), "Şehir Sur Zindanları Kapsamında Bursa Zindanın Tespiti Belgelenmesi ve Restitüsyonu", **Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,** Yıl.20, S.31, Ss. 173-194.

YALMAN, Bedri, (1977), **Bursa,** Yenilik Basımevi. İstanbul

YALILI, Melike, SOLMAZ, AKAL, Kutlu, Seval, (2004), "Su Temini Tesislerinin Tarihsel Gelişimi Sürecinde Bursa İli", **Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi,** C.9, S.1, Ss. 171-181.

YILDIZALP, Erhan, (2003), **Kale İçi Şehir Hisar (Yayınlanmamış notlar),** Erhan Yıldızalp Kütüphanesi, Bursa.

YOSUNKAYA, Büke, (2007), **Bursa ve İznik'teki Erken Dönem Osmanlı Yapılarında Devşirme Malzeme Kullanımı,** Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

YILMAZ, YURTESER, Serap, T., (2021), "Bursa Bey Sarayı'nı Aramak: Bursa Bey Sarayı Araştırmalarının Serüveni", **Bursa Günlüğü**, S.14, Ss. 90-93.

ARŞİV BELGELERİ

Belge 1: BOA, TTD 23.

Belge 2: BOA. İrade-i Meclis-i Vâlâ, nr. 14251.

Belge 3: BŞS, B 65 137b.

Belge 4: BŞS, A 8 216a; A 23 6b; A 25 208b.

Belge 5: BŞS, A 65 69b.

Belge 6: BŞS, A 4 188a, 189a; A19 149a.

Belge 7: BŞS, B 59 129b.

Belge 8: BŞS, B 104 74a.

Belge 9: B.K.S., 277. C., 80 S.

Belge 10: BŞS, A 4 30b.

Belge 11: BŞS, A 19 301b.

Belge 12: BŞS, A 25 87b.

Belge 13: BŞS, A 4 35b.

Belge 14: BŞS, A 47 79a.

Belge 15: BKS, 4. C., 39. S.

Belge 16: BKS, 4. C., 39. S.

Belge 17: BKS, 355, C., 119. S.

Belge 18: BOA, EV. HMH.d., s. 38.

Belge 19: BŞS, A 101/118, 240a

Belge 20: BŞS, A 46 191a.

Belge 21: BŞS, B 228 65a.

Belge 22: BŞS, B 258 65b.

Belge 23: BŞS, C 10 120b.

Belge 24: BOA, İ.MVL. 423/18553.

Belge 25: BŞS, A69 121b; BŞS A 82 75a.

Belge 26: BŞS, A 137 97b.

Belge 27: BŞS, A 137 91b-92b.

Belge 28: BOA, Vakfiyeler, 19/9.

Belge 29: BOA, Cevdet Belediye 49/2436.

Belge 30: BOA, Cevdet Belediye 93/4601.

Belge 31: BŞS, A 19 223a.

Belge 32: BŞS, B 75 19b.

Belge 33: BŞS, A 79 163b.

Belge 34: BŞS, A 19 242b

Belge 35: BŞS, A 4 39a.

Belge 36: BŞS A 21 116a.

Belge 37: BŞS, A 53 293b.

Belge 38: BŞS A 5 1b.

Belge 39: BŞS, A 3 392b.

Belge 40: BŞS, A 47 73b.

Belge 41: BŞS, A 66 113b.

Belge 42: BSŞ, A 48 159a, 162b; A 14 302a; A 60 209b.

Belge 40: BŞS, A 19 237b; A 145 105b; A 58 48a; A 20 372a.

Belge 43: BŞS, A 155 43a; B 25 21a.

Belge 44: BŞS, B29, 53b, s:74.

Belge 45: BŞS, A 4 48b

Belge 46: BŞS, A 20, 103b.

Belge 47: BŞS, A 19 415a.

Belge 48: BŞS, A 19 41a.

Belge 49: BŞS, A 8 271a

Belge 50: BŞS, 18 102b.

Belge 51: BŞS, A 32 64b.

Belge 52: BŞS, A 58 15a.

Belge 53: BŞS, C 1 19a.

Belge 54: BŞS A 5, 24b, s. 82.

Belge 55: BŞS A 8, 180b.

Belge 56: BŞS A 116, 74b, A 65 20b.

Belge 57: BŞS, A 8 415a

Belge 58: B.K.S., 355. def., 53. S.

Belge 59: BOA, Vakfiyeler 19/6.

Belge 60: BŞS, A 94 174a

Belge 61: BŞS, A 153 20a; A 8 52a.

Belge 62: BŞS, A 58, 22a.

Belge 63: BŞS, B 116 8b.

Belge 64: BOA, EV. HMH. D. 38, 2-3.

Belge 65: BK, II/35.

Belge 66: BS. 331/31, 327/82, 27/85, 73/276.

Belge 67: BSŞ, A 58 35b.

Belge 68: BŞS, A 4 133a, 348a.

Belge 69: VGMA, defter no: 732, s.74.

Belge 70: BS. 92/164.

Belge 71: BŞS A 91 44a.

İNTERNET KAYNAKLARI

http://osmangazi.bel.tr/tr/proje/hisar-arkeopark-projesi. (Erişim Tarihi: 21.05.21.)

https://www.sebahjoaillier.com/bursa. (Erişim Tarihi: 21.05.21.)

http://images.doaks.org/artamonoff/items/browse/2?search=bursa&submit_search=Arama. (Erişim Tarihi: 21.05.21.)

https://archives.saltresearch.org/simple-search?location=&query=bursa. (Erişim Tarihi: 04.03.21.)

https://fotograflar.bursa.com. (Erişim Tarihi: 19.05.21.)

https://www.bursa.com.tr/tr/mekan/saltanat-kapi-189/. (Erişim Tarihi: 16.01.21.)

https://www.bursa.com.tr/tr/mekan/fetih-kapi-187/. (Erişim Tarihi: 15.03.21.)

https://www.bursa.com.tr/tr/mekan/yer-kapi-196/. (Erişim Tarihi: 04.05.21.)

https://www.bursa.bel.tr/etkinlik/bursada-tarihi-zindanlar-kapisini-sanata-aciyor-118. (Erişim Tarihi: 13.04.21.)

http://www.osmangazi.bel.tr/tr/proje/haraccioglu-sosyal-tesisleri. (Erişim Tarihi: 12.10.21.)

https://www.bursa.bel.tr/etkinlik/bursa-bey-sarayi-sempozyumu-online-77. (Erişim Tarihi: 30.03.21.)

http://kutuphaneler.bursa.bel.tr/kutuphanelerimiz/lala-sahin-pasa-cocuk-kutuphanesi. (Erişim Tarihi: 21.05.21.)

https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/79393.

(Erişim Tarihi: 04.12.2021.)

https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/77341. (Erişim Tarihi: 04.12.2021.)

http://images.doaks.org/artamonoff/items/show/2200 . (Erişim Tarihi: 04.12.2021.)

https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/82697. (Erişim Tarihi: 04.12.2021.)

https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/71471. (Erişim Tarihi: 04.12.2021.

https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/71471. (Erişim Tarihi: 04.12.2021.)

https://www.sebahjoaillier.com/bursa?pgid=jnyislgp-5ef47cbe-028a-4471-a2dd-c93c32e1aaff. (Erişim Tarihi: 04.12.2021.)

https://www.sebahjoaillier.com/bursa?pgid=jnyislgp-b26cfc7f-4455-425a-a073-1b3dd64f8562. (Erişim Tarihi: 04.12.2021.)

https://dh.gu.se/dare/. (Erişim Tarihi: 06.12.2021.)

https://www.sebahjoaillier.com/bursa?pgid=jnyislgp-250d84d7-d532-4432-b406-8d3bfcc05fb6. (Erişim Tarihi: 06.12.2021.)

https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/98308. (Erişim Tarihi:06.12.2021.)

http://fotograf.bursa.com.tr/iznik-yesil-camii/. (Erişim Tarihi: 11.12.2021.)

https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/bursa/gezilecekyer/yildirim-kulliyesi. (Erişim Tarihi: 20.12.2021.)

https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/bursa/gezilecekyer/yesil-kulliyesi. (Erişim Tarihi: 20.12.2021.)

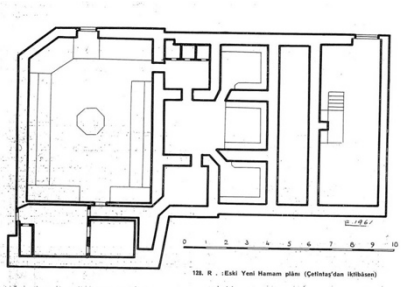
http://www.beysarayisempozyumu.org. (Erişim Tarihi: 24.12.2021.)

http://kutuphaneler.bursa.bel.tr/kutuphanelerimiz/lala-sahin-pasa-cocuk-kutuphanesi. (Erişim Tarihi: 20.12.2021.)

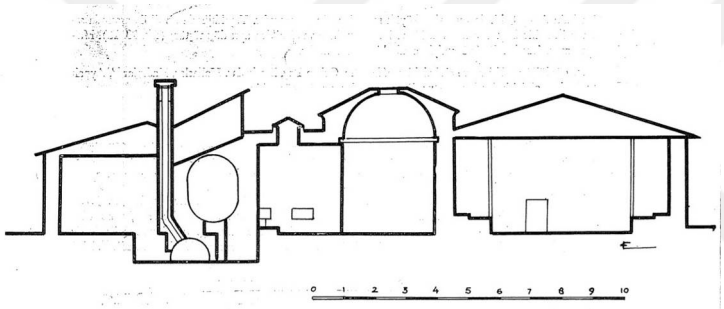
EKLER

EK-1

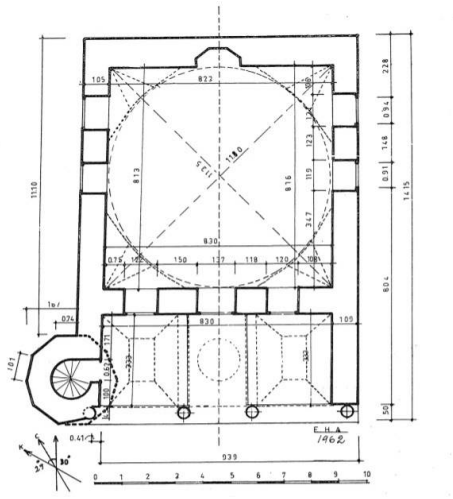
ÇİZİM LİSTESİ

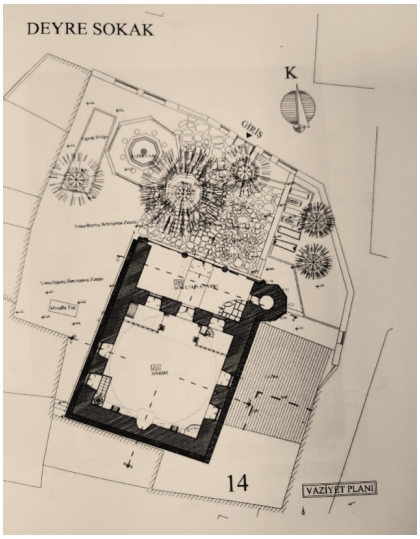
Çizim 1: Eskiyeni Hamam Planı (Ekrem Hakkı Ayverdi, ***Osmanlı Mimarisinin İlk Devri,*** s. 112.)

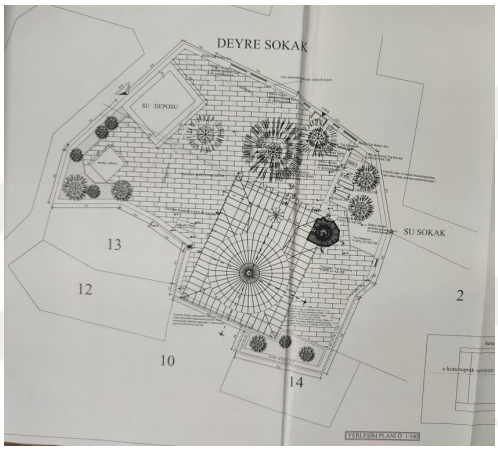
Çizim 2: Eskiyeni Hamam Kesiti (Ekrem Hakkı Ayverdi, ***a.g.e,*** s. 112.)

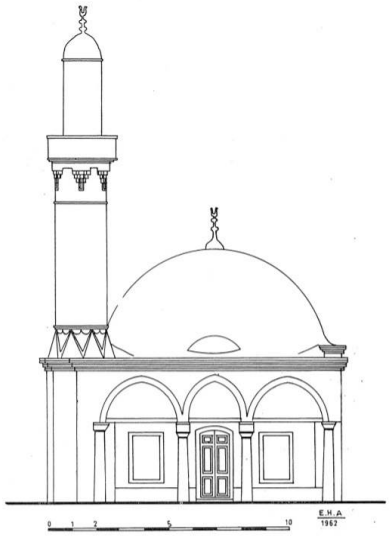
Çizim 3: Alaeddin Bey Camii Planı (Ekrem Hakkı Ayverdi, ***a.g.e,*** s. 51)

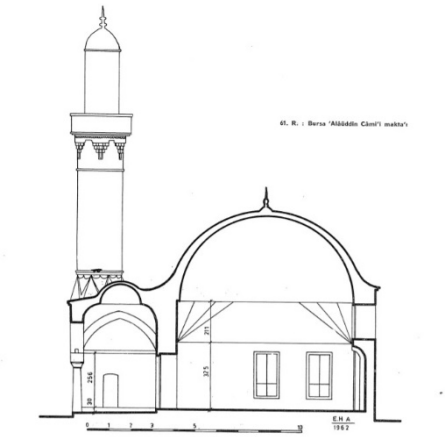
Çizim 4: Alâeddin Camii Vaziyet Planı (Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi)

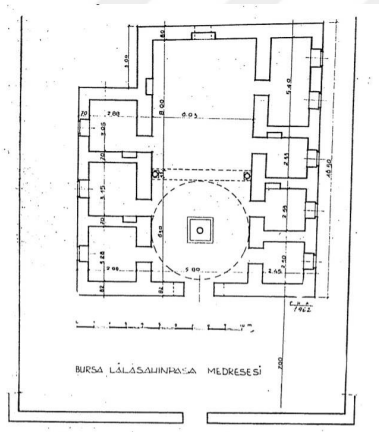
Çizim 5: Alaeddin Camii Yerleşim Planı (Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi)

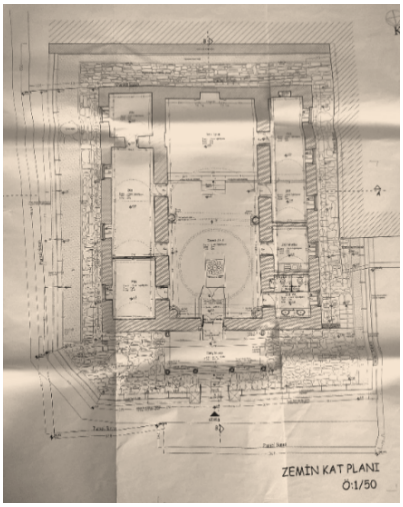
Çizim 6: Alâeddin Camii Cephe Kesiti (Ekrem Hakkı Ayverdi, ***Osmanlı Mimarisinin İlk Devri,*** s. 53.)

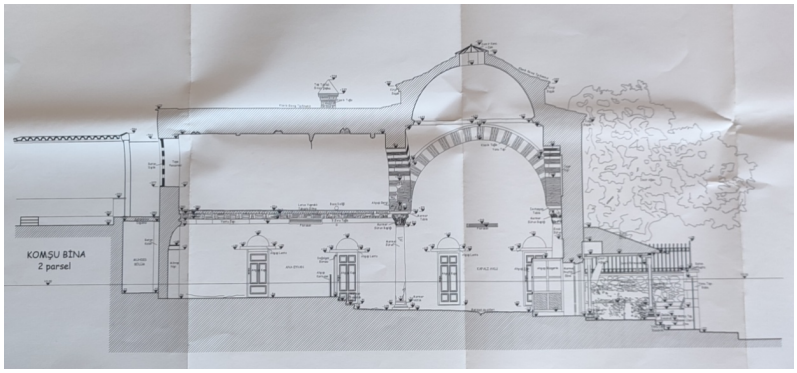
Çizim 7: Alâeddin Camii Kesiti (Ekrem Hakkı Ayverdi, ***Osmanlı Mimarisinin İlk Devri,*** s. 52.)

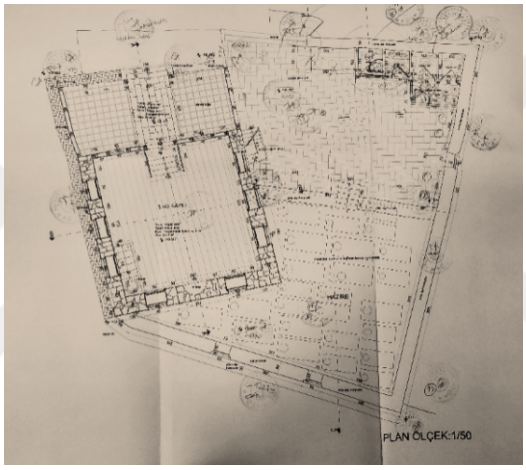
Çizim 8: Lala Şahin Paşa Medresesi Planı (Ekrem Hakkı Ayverdi, ***a.g.e.,*** s. 92.)

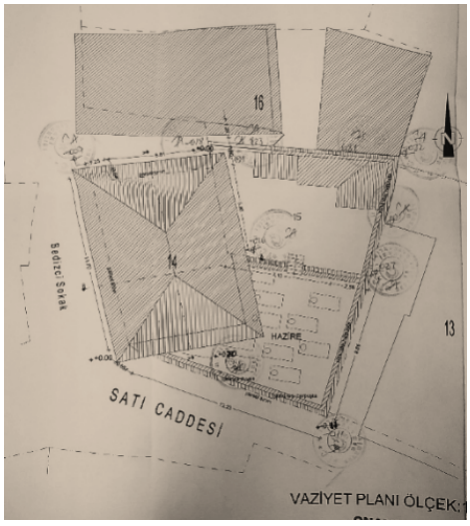
Çizim 9: Lala Şahin Paşa Medresesi Mevcut Planı (Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi)

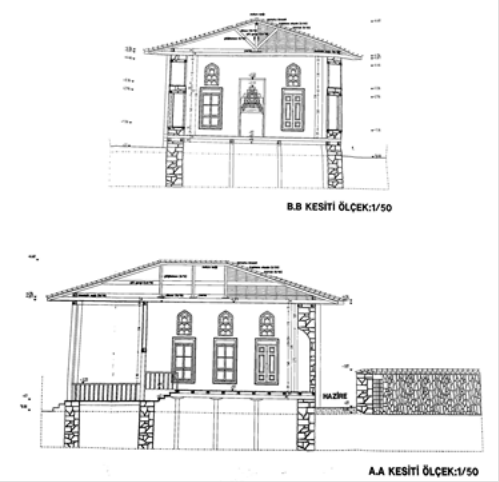
Çizim 10: Lala Şahin Paşa Medresesi Doğu Cephesi Kesiti (Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi)

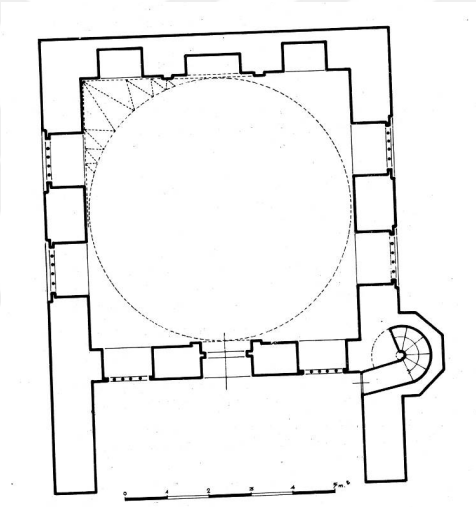
Çizim 11: Nakkaş Ali Mescidi Planı (Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi)

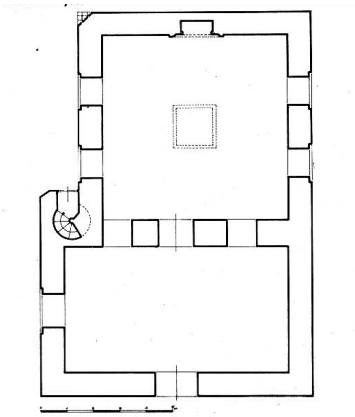
Çizim 12: Nakkaş Ali Mescidi Vaziyet Planı (Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi)

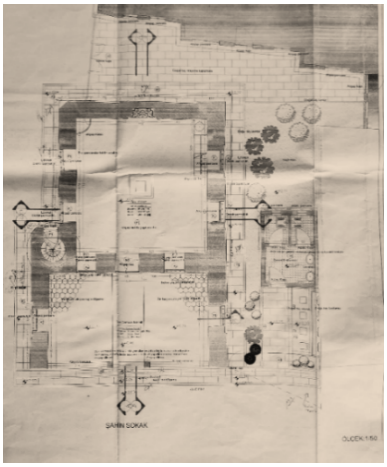
Çizim 13: Nakkaş Ali Mescidi Kesiti (Kesiti Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi)

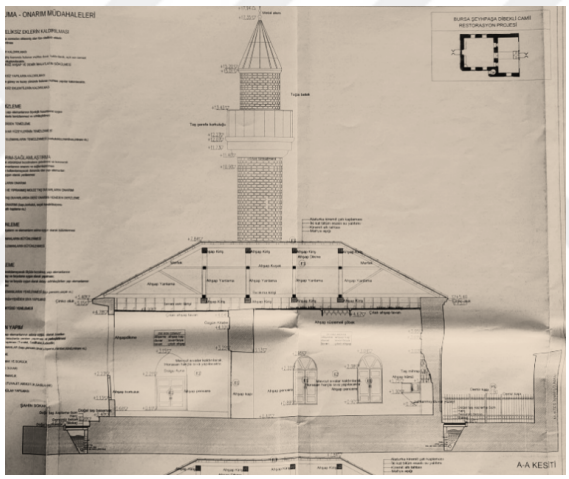
Çizim 14: İmaret-i İsa Bey Camii Planı (Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, ***Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler (Bursa İl Merkezi***), s. 93.)

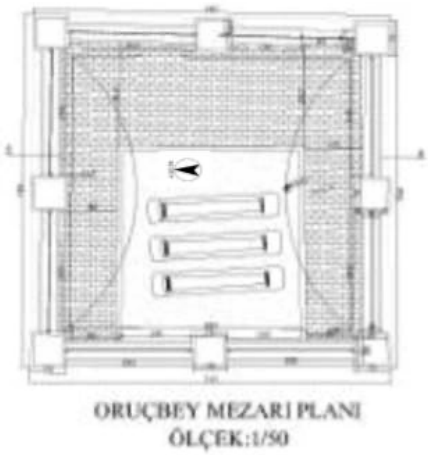
Çizim 15: Şeyh Paşa (Dibekli) Camii Planı (Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, ***a.g.e.,*** s. 182.)

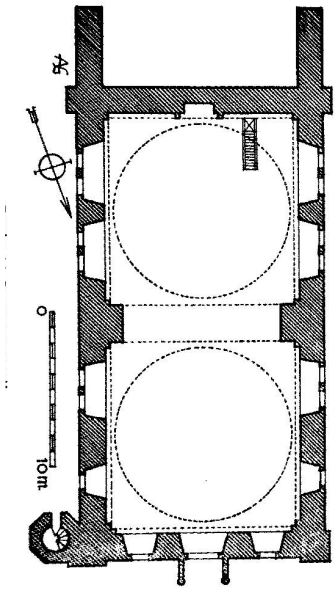
Çizim 16: Şeyh Paşa (Dibekli) Camii Planı Mevcut Planı (Bursa Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü Arşivi)

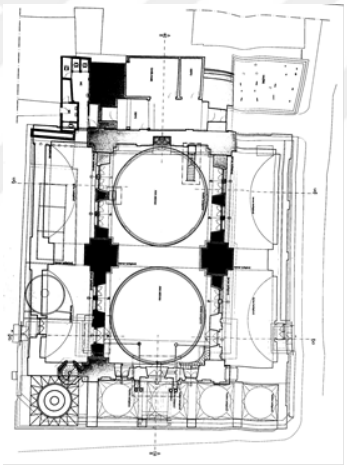
Çizim 17: Şeyh Paşa (Dibekli) Camii Planı Kesiti (Bursa Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü Arşivi)

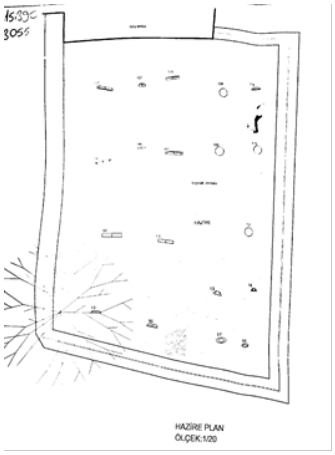
Çizim 18: Oruç Bey Türbesi Planı (Özlem Tatar Timur, "Bursa Kalesi İçindeki Osmanlı Dönemi Mimari Eserler", s. 238, akt. Bursa Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü Arşivi)

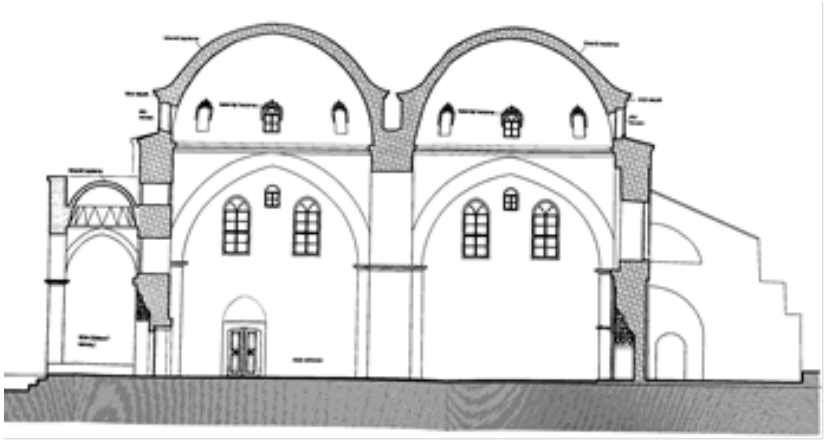
Çizim 19: Şehadet Camii Mevcut Planı (Albert Gabriel, ***Bir Türk Başkenti Bursa,*** s. 45.)

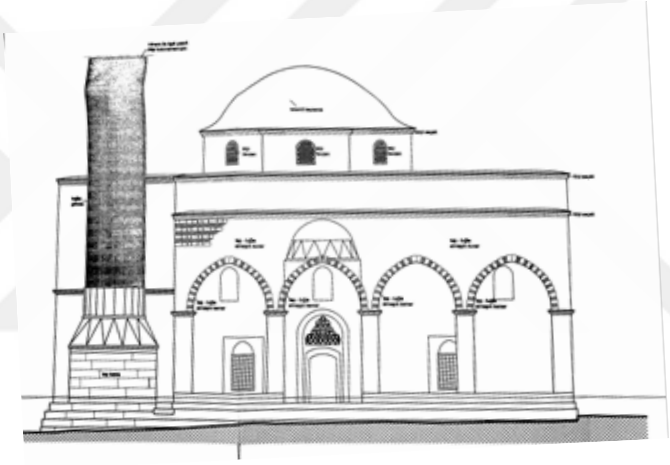
Çizim 20: Şehadet Camii İlk Planı (Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi)

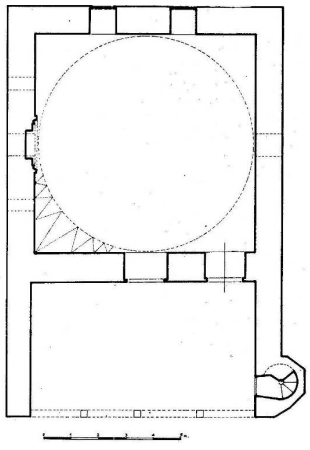
Çizim 21: Şehadet Camii Hazire Planı (Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi)

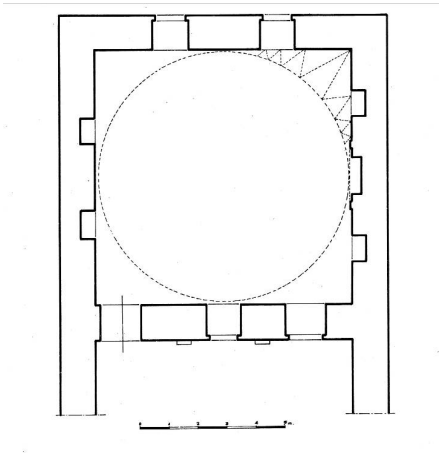
Çizim 22: Şehadet Camii Batı Cephesi Kesiti (Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi)

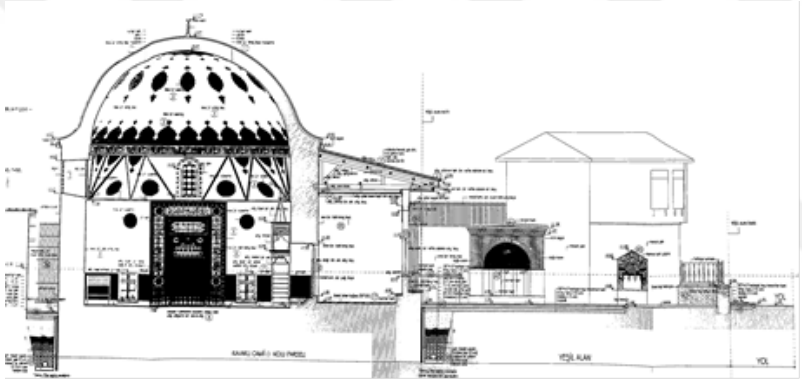
Çizim 23: Şehadet Cami Kuzey Cephesi Kesiti (Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi)

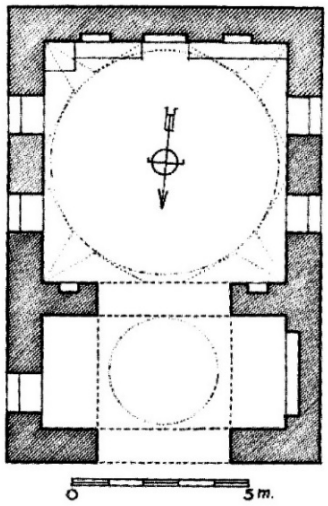
Çizim 24: Yer Kapı Camii Planı (Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, ***Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler (Bursa İl Merkezi***), s. 215.)

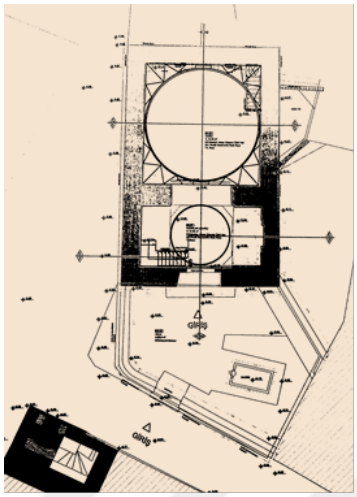
Çizim 25: Kavaklı Camii Planı (Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, ***Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler (Bursa İl Merkezi***), s. 110.)

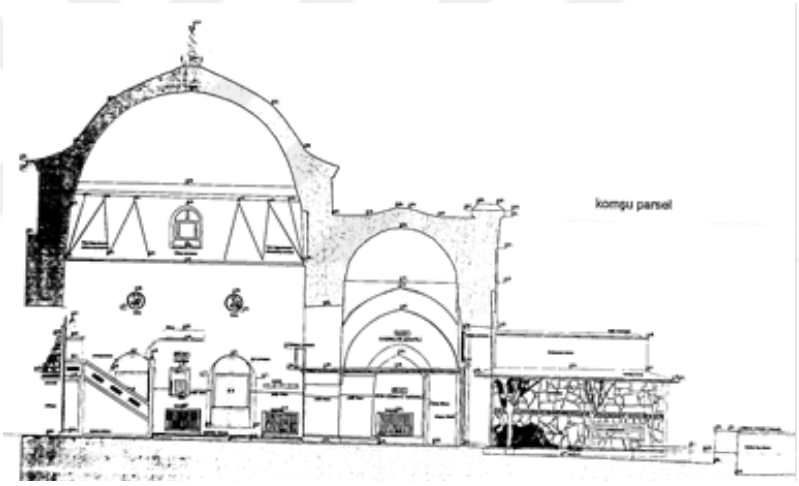
Çizim 26: Kavaklı Camii Cephe Kesiti (Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşiv)

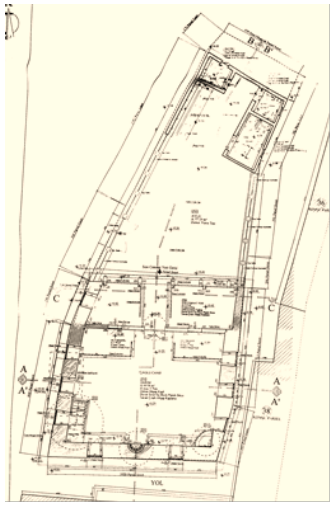
Çizim 27: Veled-i Yaniç Camii planı (Albert Gabriel, ***Bir Türk Başkenti Bursa,*** s. 148.)

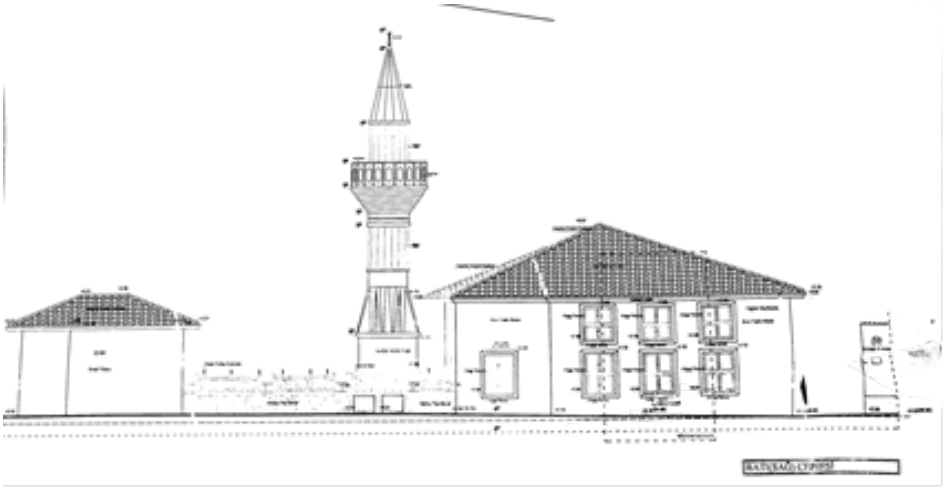
Çizim 28: Veled-i Yaniç Camii Mevcut Planı (Bursa Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü Arşivi)

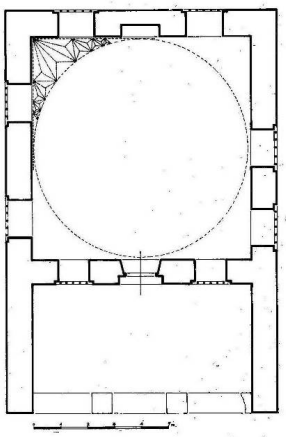
Çizim 29: Veled-i Yaniç Camii Batı Cephesi Kesiti (Bursa Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü Arşivi)

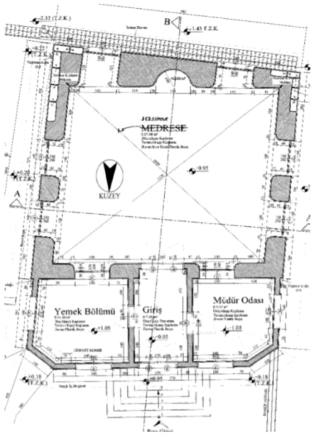
Çizim 30: Tahtalı Mescid Mevcut Planı (Bursa Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü Arşivi)

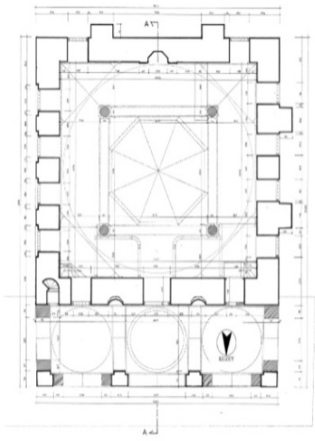
Çizim 31: Tahtalı Mescid Batı Cephesi Kesiti (Bursa Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü Arşivi)

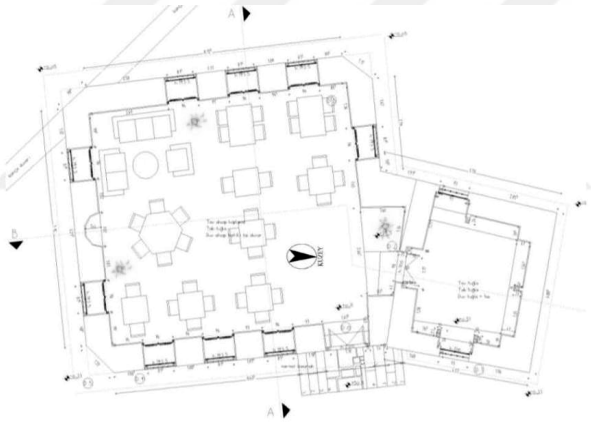
Çizim 32: İsa Bey Fenari (Güdük Minare) Camii Planı (Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, ***Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler (Bursa İl Merkezi***), s. 95.)

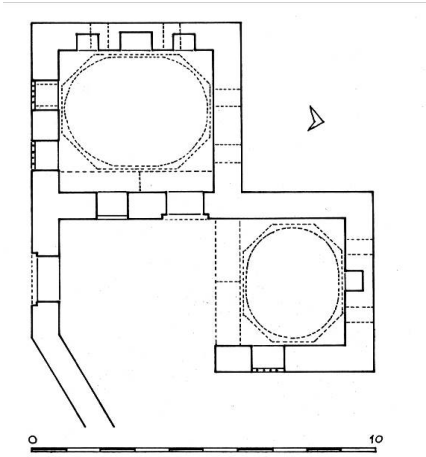
Çizim 33: Nilüfer Hatun Mescidi Mevcut Planı (Özlem Tatar Timur, "Bursa Kalesi İçindeki Osmanlı Dönemi Mimari Eserler", s. 119, akt. Bursa Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü Arşivi)

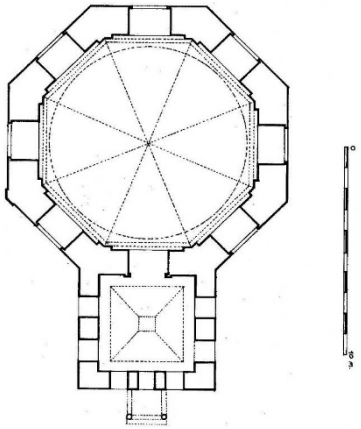
Çizim 34: Üftade Camii Mevcut Planı (Özlem Tatar Timur, "Bursa Kalesi İçindeki Osmanlı Dönemi Mimari Eserler", s. 174, akt. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

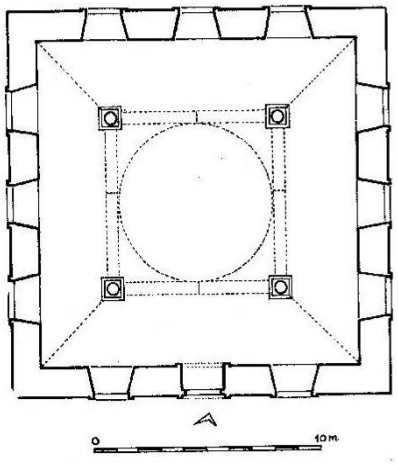
Çizim 35: Haraççıoğlu Medresesi Mevcut Planı (Özlem Tatar Timur, ***a.g.t.,,*** s. 200, akt., Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi)

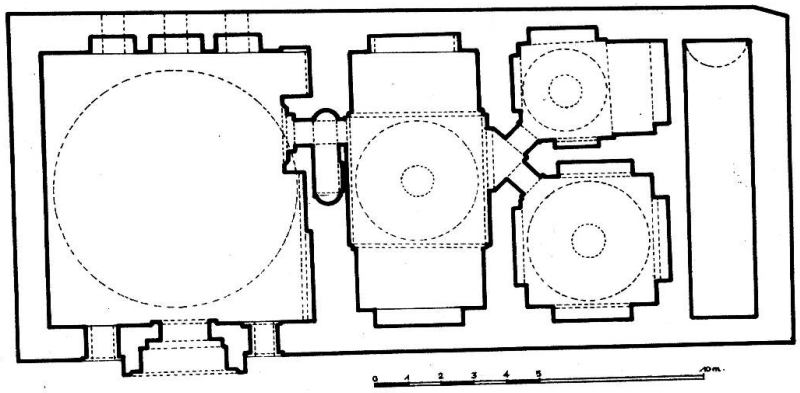
Çizim 36: Darülkurra (Yerkapı Muallimhanesi) Planı (Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, ***Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler (Bursa İl Merkezi***), s. 398.)

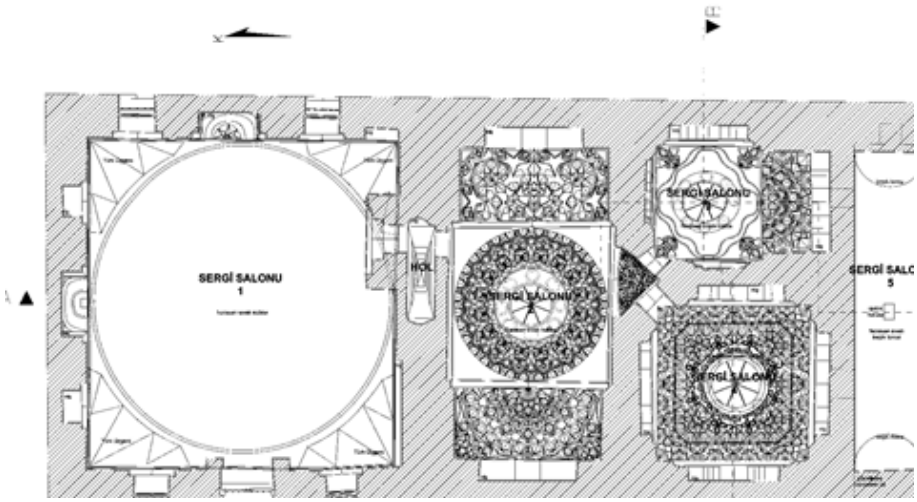
Çizim 37: Osman Gazi Türbesi Planı (Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, ***Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler (Bursa İl Merkezi***), s. 280.)

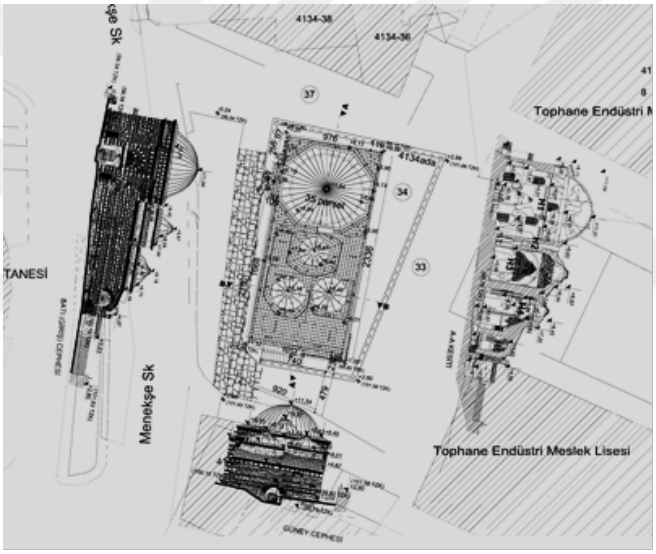
Çizim 38: Orhan Gazi Türbesi Planı (Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, ***Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler (Bursa İl Merkezi***), s. 278.)

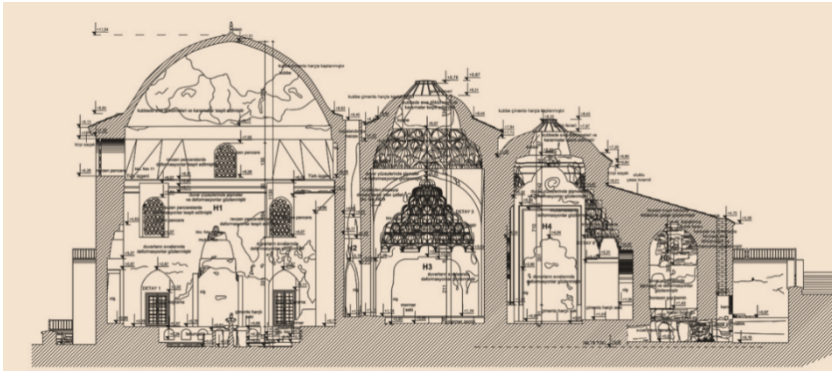
Çizim 39: Çandarlı İbrahim Paşa Hamamı Planı (Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, ***a.g.e.,*** s. 360.)

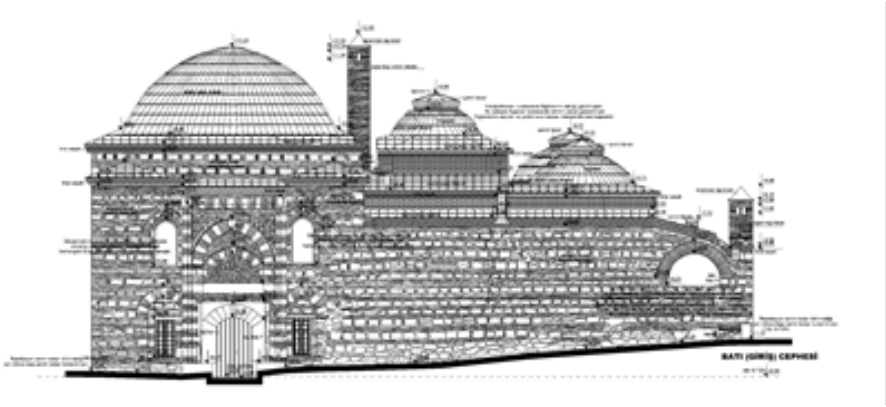
Çizim 40: Çandarlı İbrahim Paşa Hamamı Mevcut Planı (BBB Arşivi)

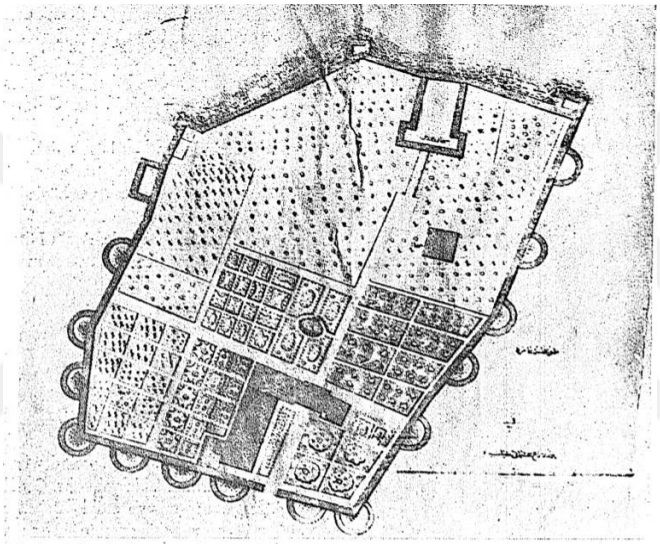
Çizim 41: Çandarlı İbrahim Paşa Hamamı Vaziyet Planı (BBB Arşivi)

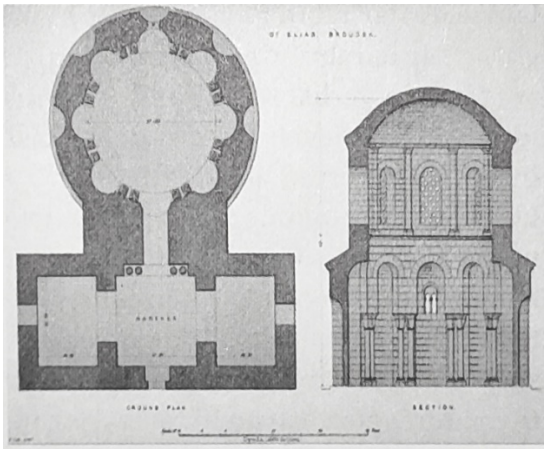
Çizim 42: Çandarlı İbrahim Paşa Hamamı Kesiti (BBB Arşivi)

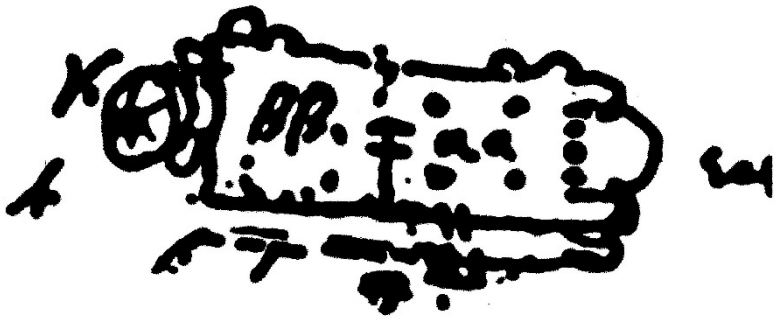
Çizim 43: Çandarlı İbrahim Paşa Hamamı Batı Cephesi Kesiti (BBB Arşivi)

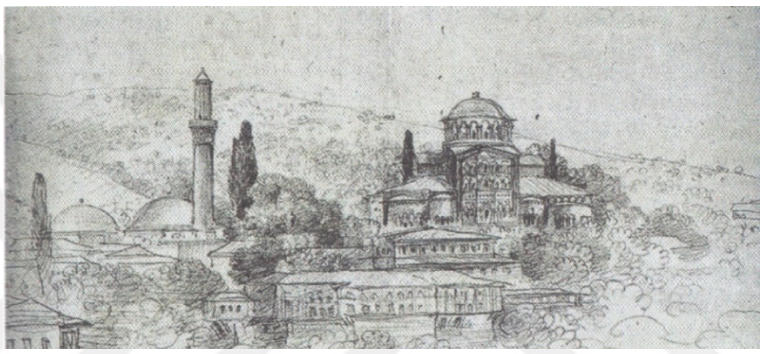
Çizim 44: Bey Sarayı Planı (Ekrem Hakkı Ayverdi, ***Osmanlı Mimarisinin İlk Devri,*** s. 118.)

Çizim 45: Charles Texier'in depremden önce çizdiği ve 1864 yılında yayımlanan plan ve cephe çizimi, Charles ve Pullan, Dumbarton Oaks Bizans Araştırmaları Kütüphanesi (Suna Çağaptay, "Devşirilen Başkent: Osmanlı'nın İlk Başkenti Bursa'ya Yeniden Bakmak", s. 23.)

Çizim 46: Bursa'daki yapı kompleksinin eskizi, John Covel, British Library Nadir Eser Koleksiyonu (Suna Çağaptay, "Devşirilen Başkent: Osmanlı'nın İlk Başkenti Bursa'ya Yeniden Bakmak", s. 20.)

Çizim 47: Orhan Türbesi'nin bulunduğu alanda Bizans dönemi kilisesini gösteren çizimi, Loui François Cassas, 1786, Bibliothéque de France (Suna Çağaptay, ***a.g.m.,*** s. 25.)

Çizim 48: Orhan Türbesi'nin bulunduğu alanda Bizans dönemi kilisesini gösteren çizimi, Löwenhielm 1825, Uppsala Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi (Suna Çağaptay, ***a.g.m.,*** s. 25.)

Çizim 49: Orhan Türbesi'nin bulunduğu alanda Bizans dönemi kilisesini gösteren çizimi, Hercule Catenacci, 1835, Bibliothéque Nationale de France (Suna Çağaptay, "Devşirilen Başkent: Osmanlı'nın İlk Başkenti Bursa'ya Yeniden Bakmak", s. 25.)

EK-2

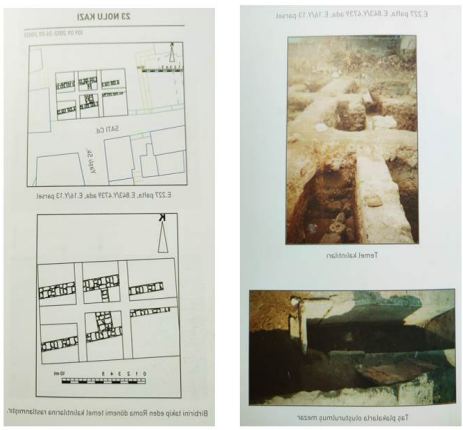
FOTOĞRAF LİSTESİ

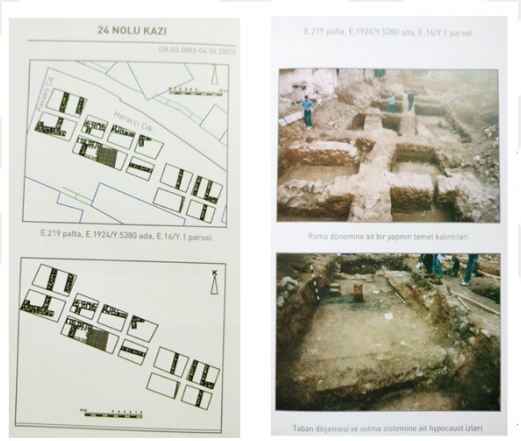
Fotoğraf 1: Helenistik döneme tarihlendirilen figürin parçaları, yağ kandilleri, antilop başı biçiminde altın küpe, kült kabı parçası (Emel Özkan, Funda Ünal, ***Hisarkeoloji 2000-2009,*** s. 100-111.)

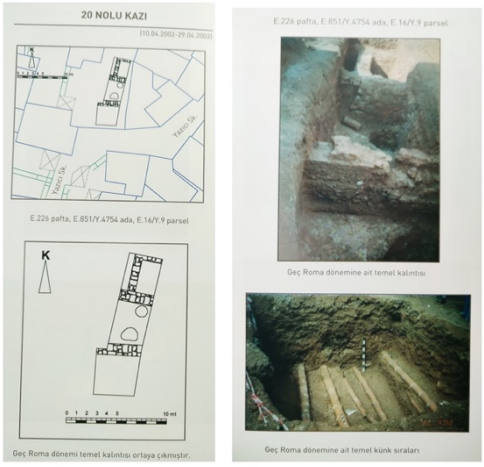
Fotoğraf 2: Helenistik döneme tarihlendirilen pişmiş toprak yağ kandilleri, figürin parçaları, fibula, testiler ve urne (Emel Özkan, Funda Ünal, ***a.g.e.,*** s. 100-111.)

Fotoğraf 3: Geç Roma dönemine tarihlenen temel kalıntıları (Emel Özkan, Funda Ünal, ***Hisarkeoloji 2000-2009,*** s. 190-191.)

Fotoğraf 4: Roma dönemine ait bir yapının temel kalıntıları ile taban döşemesi ve ısıtma sistemine ait hypocaust izleri (Emel Özkan, Funda Ünal, ***a.g.e.,*** s. 192-193.)

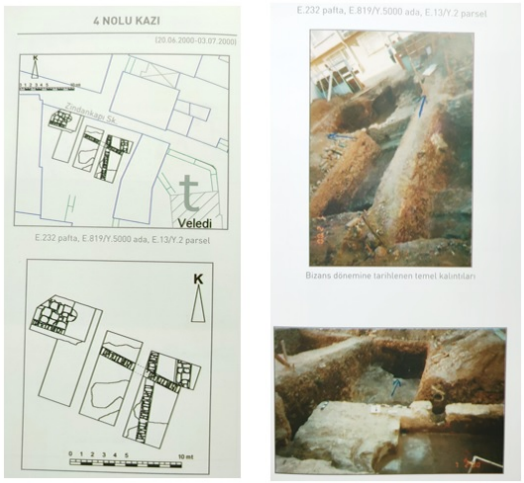
Fotoğraf 5: Geç Roma dönemi temel kalıntısı ve künkler (Emel Özkan, Funda Ünal, ***a.g.e.,*** s. 184-185.)

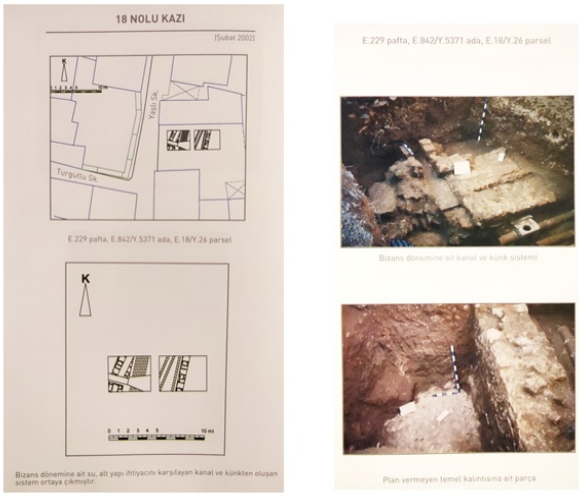
Fotoğraf 6: Roma dönemine tarihlenen heykel parçaları ve büstler (Emel Özkan, Funda Ünal, ***Hisarkeoloji 2000-2009,*** s. 36-38.)

Fotoğraf 7: Roma dönemine tarihlenen heykel kaideleri (Emel Özkan, Funda Ünal**,** ***a.g.e.,*** s. 145-146.)

Fotoğraf 8: Bizans dönemine tarihlenen harçlı moloz taş temel kalıntıları ve kiremit levhalardan oluşan zemin döşemesi (Emel Özkan, Funda Ünal, ***a.g.e.,*** s. 156-157.)

Fotoğraf 9: Bizans dönemine ait su, alt yapı ihtiyacını karşılayan kanal ve künkten oluşan sistem (Emel Özkan, Funda Ünal, ***Hisarkeoloji 2000-2009,*** s. 180-181.)

Fotoğraf 10: Bizans dönemine tarihlendirilen keramik buluntuları (Emel Özkan, Funda Ünal, ***a.g.e.,*** s. 61-63.)

Fotoğraf 11: Yerkapı Mozaikleri/Koridorlu Alan (Hazal Çıtakoğlu, "Bursa/Hisar Bölgesi Mozaikleri ve Geometrik Desen Repertuvarı", s. 1-32.)

Fotoğraf 12: Yerkapı Mozaikleri / Kuşlu Alan (Hazal Çıtakoğlu, "Bursa/Hisar Bölgesi Mozaikleri ve Geometrik Desen Repertuvarı", s. 1-32.)

Fotoğraf 13: Yerkapı Mozaikleri / Kantharoslu Alan (Hazal Çıtakoğlu, ***a.g.m.,*** s. 1-32.)

Fotoğraf 14: Yerkapı Mozaikleri / Koridorlu Alan (Hazal Çıtakoğlu, ***a.g.m.,*** s. 1-32.)

Fotoğraf 15: Molla Gürani Mahallesi'nde Bulunan Zodyak Kuşak ve Yaz Mevsimi (Hazal Çıtakoğlu, "Bursa/Hisar Bölgesi Mozaikleri ve Geometrik Desen Repertuvarı", s. 1-32.)

Fotoğraf 16: Molla Gürani Mahallesi'nde Bulunan İkizler Burcu ve Kış Mevsimi (Hazal Çıtakoğlu, ***a.g.m.***, s. 1-32.)

Fotoğraf 17: Molla Gürani Mahallesi'nde Bulunan Sol Invictus ve Zodyak Kuşak (Hazal Çıtakoğlu, "Bursa/Hisar Bölgesi Mozaikleri ve Geometrik Desen Repertuvarı", s. 1-32.)

Fotoğraf 18: Bursa Arkeoloji Müzesi'nde korunan mozaik pano (Hazal Çıtakoğlu, "Bursa/Hisar Bölgesi Mozaikleri ve Geometrik Desen Repertuvarı", s. 1-32.)

Fotoğraf 19: Bursa Arkeoloji Müzesi'nde korunan mozaik pano (Hazal Çıtakoğlu, ***a.g.m.,*** s. 1-32.)

Fotoğraf 20: Muradiye Külliyesi bahçesinde korunan mozaik pano (Hazal Çıtakoğlu**,** ***a.g.m.,*** s. 1-32.)

Fotoğraf 21: XV. yüzyıla tarihlenen tek renk sır keramikler (Emel Özkan, Funda Ünal, ***Hisarkeoloji 2000-2009,*** s. 130-131.)

Fotoğraf 22: XV. ve XV. yüzyıla tarihlenen İznik mavi-beyaz keramik grubu (Emel Özkan, Funda Ünal, ***a.g.e.,*** s. 130-131.)

Fotoğraf 23: XV. yüzyıla tarihlenen Milet işi keramik grubu (Emel Özkan, Funda Ünal, ***Hisarkeoloji 2000-2009,*** s. 124-127.)

Fotoğraf 24: XVIII. yüzyıla tarihlenen Kütahya üretimi beyaz hamurlu, beyaz astarlı, renksiz sırlı keramikler (Emel Özkan, Funda Ünal, ***a.g.e.***, s. 141.)

Fotoğraf 25: Sur duvarları (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 26: Sur duvarları (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 27: Saltanat Kapı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 28: Saltanat Kapı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 29: Saltanat Kapı kitabesi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 30: Yer Kapı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 31: Fetih Kapı (Kişisel Arşiv, 2021.)

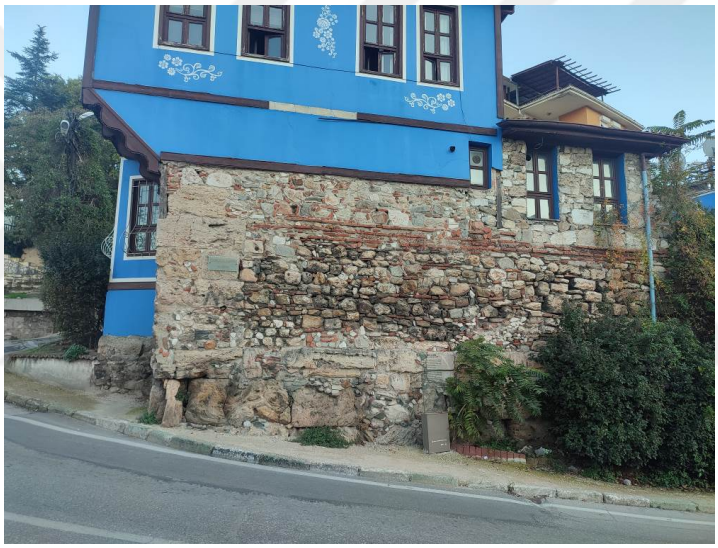
Fotoğraf 32: Fetih Kapı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 33: Zindan Kapı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 34: Zindan Kapı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 35: Kaplıca Kapı sur duvarları (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 36: Eskiyeni (Oruç Bey) Hamam genel görünüm (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 37: Eskiyeni (Oruç Bey) Hamam giriş kapısı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 38: Eskiyeni (Oruç Bey) Hamam kuzey cephesi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 39: Eskiyeni (Oruç Bey) Hamam aydınlık feneri (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 40: Alâeddin Camii Genel Görünümü (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 41: Alâeddin Cami kuzey bölümü koruma duvarları (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 42: Alâeddin Cami kuzey batı bölümü koruma duvarları (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 43: Alâeddin Camii revak görünümü (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 44: Alâeddin Camii son cemaat yeri (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 45: Alâeddin Camii devşirme sütun başlıkları (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 46: Alâeddin Camii ana ibadet mekânı giriş kapısı ve kitabesi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 47: Alaeddin Camii Ana ibadet mekânı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 48: Alâeddin Camii namaz kılma bölümleri ve mahfili (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 49: Alâeddin Camii mahfiline çıkış merdiveni (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 50: Alâeddin Camii doğu duvarı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 51: Alâeddin Camii batı duvarı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 52: Alâeddin Camii mihrap duvarı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 53: Alâeddin Camii kubbe kasnağı (Kişisel Arşiv, 2021.)

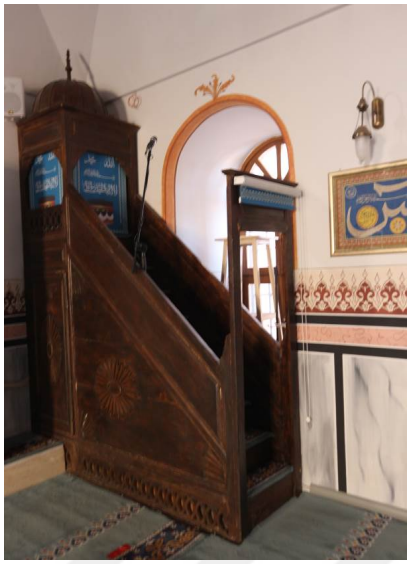
Fotoğraf 54: Alâeddin Camii kubbe göbeği süsleme detayı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 55: Alâeddin Camii Mihrabı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 56: Alâeddin Camii Vaaz Kürsüsü (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 57: Alâeddin Camii Minberi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 58: Alâeddin Camii vitray penceresi (Kişisel Arşiv, 2021.)

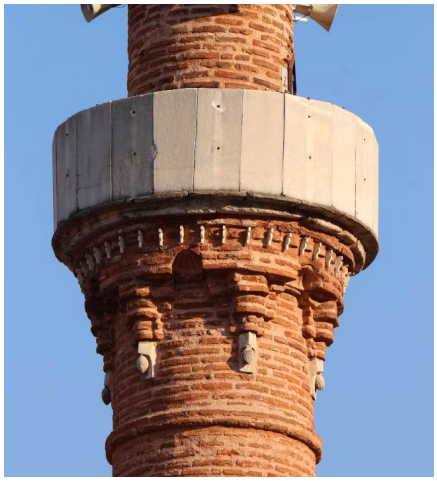
Fotoğraf 59: Alâeddin Camii iç mekânı süsleme detayı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf. 60: Alâeddin Camii kubbe süsleme detayı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 61: Alâeddin Camii Minaresi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 62: Alâeddin Camii minare şerefesi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 63: Alâeddin Camii abdest alma bölümleri (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 64: Alâeddin Camii haziresi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 65: Alâeddin Camii çeşmesi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 66: Alâeddin Camii çeşmesi aynalığı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 67: Lala Şahin Medresesi kuzey cephesi (Kişisel Arşiv, 2021.)

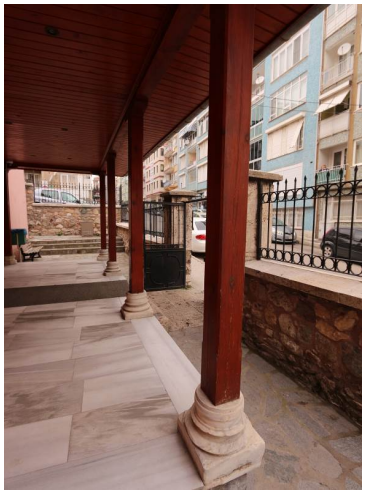
Fotoğraf 68: Lala Şahin Medresesi doğu cephesi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 69: Lala Şahin Medresesi batı cephesi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 70: Lala Şahin Medresesi giriş bölümü (Kişisel Arşiv, 2021.)

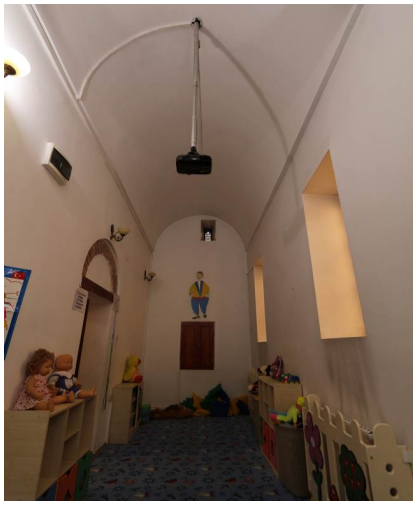
Fotoğraf 71: Lala Şahin Medresesi giriş bölümü saçağı taşıyıcı direkleri (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 72: Lala Şahin Medresesi giriş kapısı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 73: Lala Şahin Medresesi iç mekân genel görünümü (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 74: Lala Şahin Medresesi hücrelerinin görünümü (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 75: Lala Şahin Medresesi hücre kapıları (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 76: Lala Şahin Medresesi kemerleri (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 77: Lala Şahin Medresesi devşirme sütunları (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 78: Lala Şahin Medresesi devşirme sütun başlıkları (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 79: Lala Şahin Medresesi süsleme detayı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 80: Lala Şahin Medresesi mihrabı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 81: Lala Şahin Medresesi zeminde bulunan su oluğu (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 82: Nakkaş Ali Mescidi genel görünüm (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 83: Nakkaş Ali Mescidi revak görünümü (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 84: Nakkaş Ali Mescidi avlu genel görünümü (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 85: Nakkaş Ali Mescidi giriş kapısı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 86: Nakkaş Ali Mescidi ana ibadet mekânı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 87: Nakkaş Ali Mescidi mihrabı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 88: Nakkaş Ali Mescidi minberi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 89: Nakkaş Ali Mescidi pencereleri (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 90: Nakkaş Ali Mescidi haziresi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 91: Güranlı Mescidi genel gürünüm (Kişisel Arşiv, 2021.)

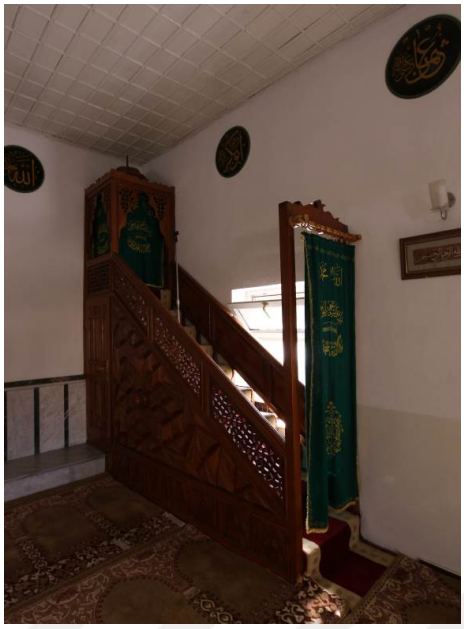
Fotoğraf 92: Güranlı Mescidi giriş bölümü (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 93: Güranlı Mescidi ana ibadet mekânı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 94: Güranlı Mescidi mihrabı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 95: Güranlı Mescidi minberi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 96: Güranlı Mescidi abdest alma bölümü (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 97: Güranlı Türbesi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 98: İmaret-i İsa Bey Camii genel görünüm (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 99: İmaret-i İsa Bey Camii revak cephesi görünümü (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 100: İmaret-i İsa Bey Camii giriş kapısı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 101: İmaret-i İsa Bey Camii minare şerefesi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 102: İmaret-i İsa Bey Camii son cemaat yeri (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 103: İmaret-i İsa Bey Camii minaresi pabuç bölümü (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 104: İmaret-i İsa Bey Camii kubbe kasnağı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 105: Şeyh Paşa (Dibekli) Camii genel görünüm (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 106: Şeyh Paşa (Dibekli) Camii revak cephesi görünümü (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 107: Şeyh Paşa (Dibekli) Camii son cemaat yeri (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 108: Şeyh Paşa (Dibekli) Camii ana ibadet mekânı giriş kapısı (Kişisel Arşiv, 2021.)

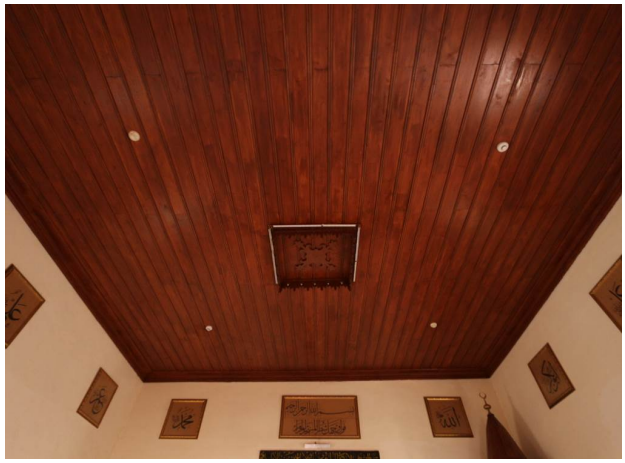
Fotoğraf 109: Şeyh Paşa (Dibekli) Camii son cemaat yeri pencereleri (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 110: Şeyh Paşa (Dibekli) Camii kitabesi (Kişisel Arşiv, 2021.)

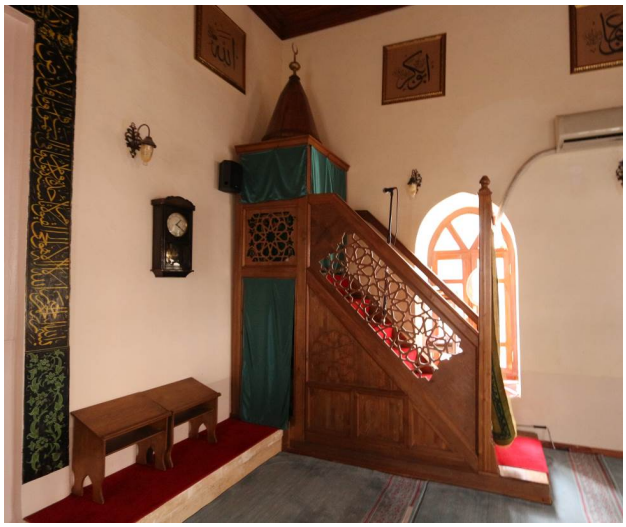
Fotoğraf 111: Şeyh Paşa (Dibekli) Camii ana ibadet mekânı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 112: Şeyh Paşa (Dibekli) Camii tavanı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 113: Şeyh Paşa (Dibekli) Camii mihrabı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 114: Şeyh Paşa (Dibekli) Camii minberi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 115: Şeyh Paşa (Dibekli) Camii vaaz kürsüsü (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 116: Şeyh Paşa (Dibekli) Camii pencereleri (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 117: Şeyh Paşa (Dibekli) Camii minare çıkış kapısı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 118: Oruç Bey Türbesi genel görünüm (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 119: Oruç Bey Türbesi sandukaları (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 120: Oruç Bey Türbesi kitabeleri (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 121: Oruç Bey Türbesi kripta bölümüne giriş (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 122: Şehadet Camii genel görünüm (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 123: Şehadet Camii batı bölümü tali kapısı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 124: Şehadet Camii doğu bölümü tali kapısı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 125: Şehadet Camii ana ibadet mekânına giriş kapısı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 126: Şehadet Camii kitabesi (Kişisel Arşiv, 2021.)

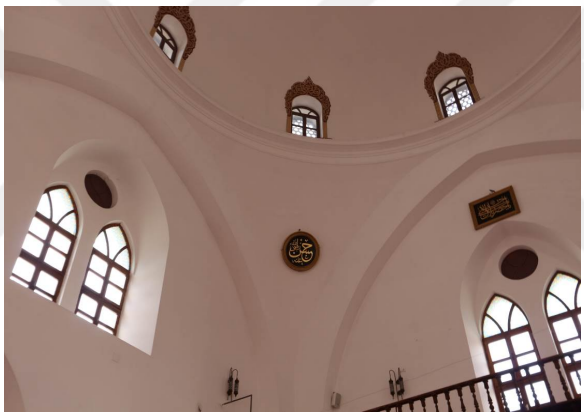
Fotoğraf 127: Şehadet Camii ana ibadet mekânı (Kişisel Arşiv, 2021.)

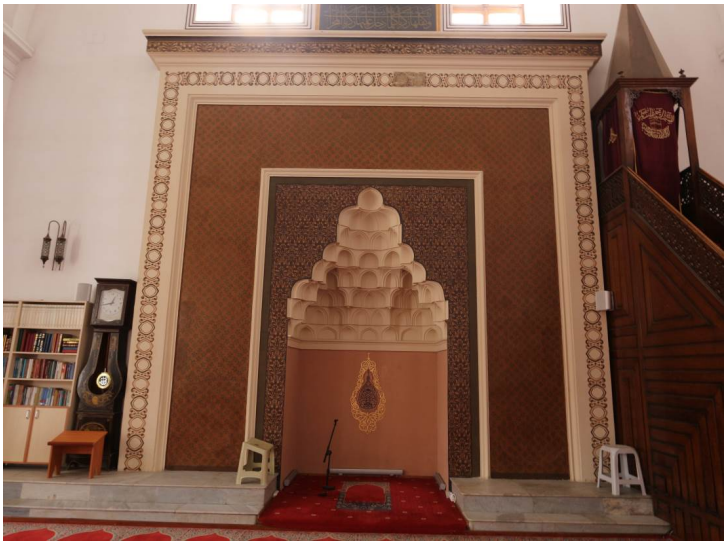
Fotoğraf 128: Şehadet Camii mahfili (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 129: Şehadet Camii kubbesi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 130: Şehadet Camii kubbe geçiş öğesi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 131: Şehadet Camii mihrabı (Kişisel Arşiv, 2021.)

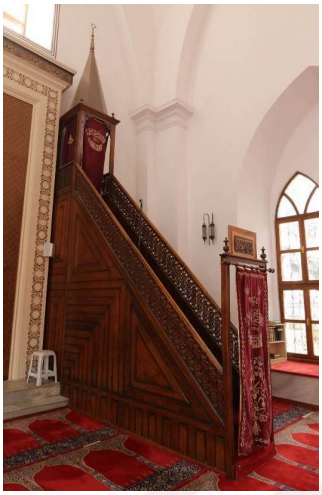
Fotoğraf 132: Şehadet Camii mihrap kavsarası (Kişisel Arşiv, 2021.)

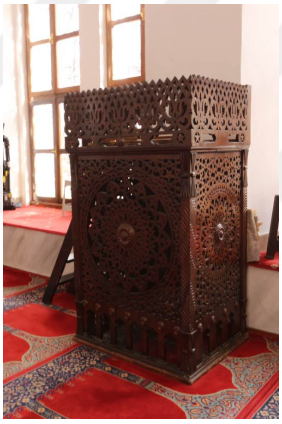
Fotoğraf 133: Şehadet Camii pencereleri dış görünümü (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 134: Şehadet Camii pencereleri iç görünümü (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 135: Şehadet Camii minberi (Kişisel Arşiv, 2021.)

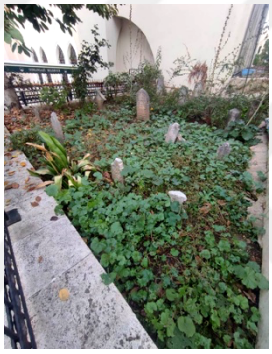
Fotoğraf 136: Şehadet Camii vaaz kürsüsü (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 137: Şehadet Camii güney duvarı payandaları (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 138: Şehadet Camii minare kaidesi (Kişisel Arşiv, 2021.)

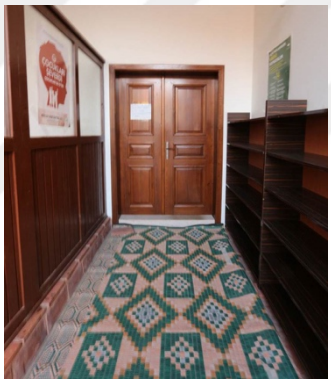
Fotoğraf 139: Şehadet Camii haziresi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 140: Yerkapı (Kara Ali) Camii genel görünüm (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 141: Yerkapı (Kara Ali) Camii kuzey ve batı cepheleri (Kişisel Arşiv, 2021.)

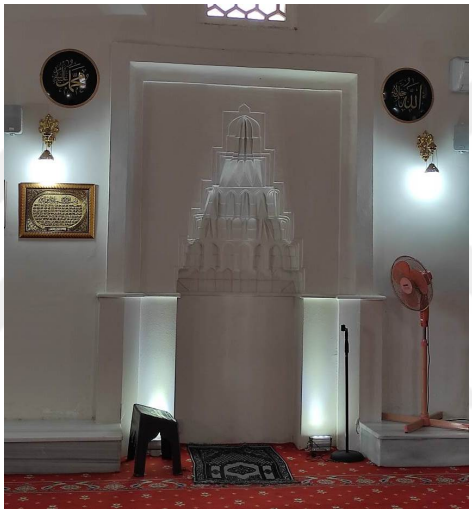
Fotoğraf 142: Yerkapı (Kara Ali) Camii ana ibadet mekânı girişi (Kişisel Arşiv, 2021.)

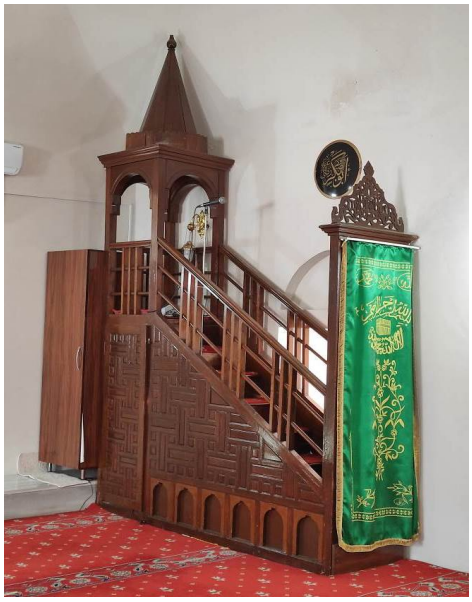
Fotoğraf 143: Yerkapı (Kara Ali) Camii son cemaat yeri (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 144: Yerkapı (Kara Ali) Camii batı duvarı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 145: Yerkapı (Kara Ali) Camii mihrabı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 146: Yerkapı (Kara Ali) Camii minberi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 147: Kavaklı Camii genel görünüm (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 148: Kavaklı Camii bahçesi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 149: Kavaklı Camii revakı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 150: Kavaklı Camii güney cephesi (Kişisel Arşiv, 2021.)

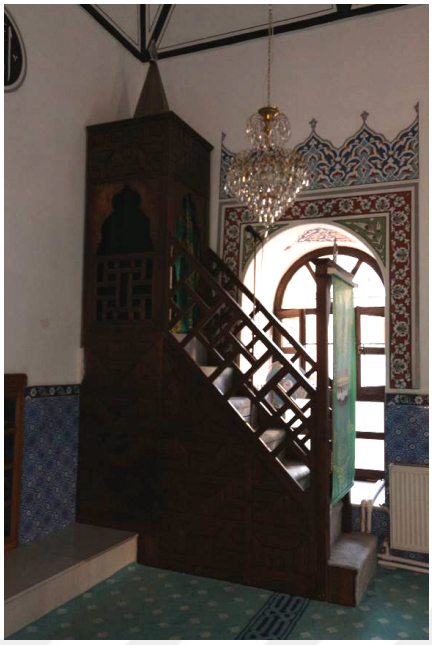
Fotoğraf 151: Kavaklı Camii mahfili (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 152: Kavaklı Camii ana ibadet mekânı giriş kapısı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 153: Kavaklı Camii mihrabı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 154: Kavaklı Camii minberi (Kişisel Arşiv, 2021.)

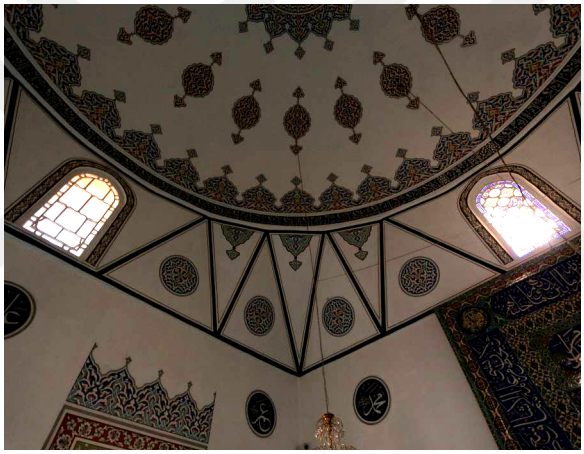
Fotoğraf 155: Kavaklı Camii vaaz kürsüsü (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 156: Kavaklı Camii duvar süsleme detayı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 157: Kavaklı Camii pencere süsleme detayı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 158: Kavaklı Camii kubbe süsleme detayı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 159: Kavaklı Camii minaresi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 160: Kavaklı Camii abdest alma bölümü (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 161: Kavaklı Camii çeşmesi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 162: Veled-i Yaniç Camii genel görünüm (Kişisel Arşiv, 2021.)

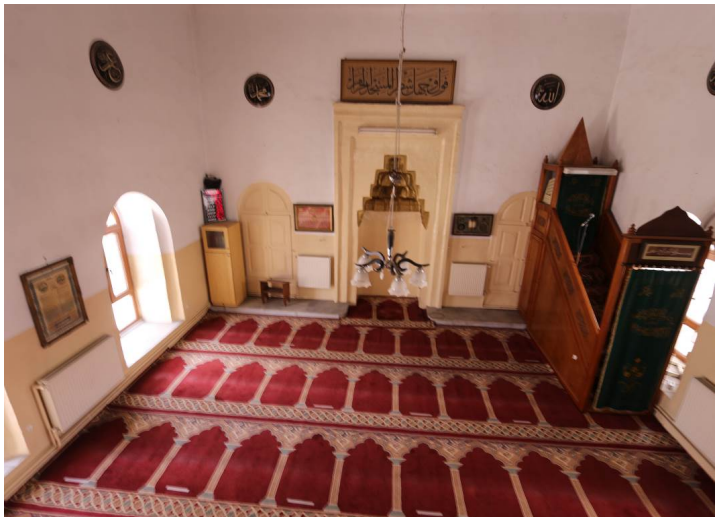
Fotoğraf 163: Veled-i Yaniç Camii inşa kitabesi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 164: Veled-i Yaniç Camii onarım kitabesi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 165: Veled-i Yaniç Camii revakı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 166: Veled-i Yaniç Camii iç mekânı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 167: Veled-i Yaniç Camii mahfili (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 168: Veled-i Yaniç Camii doğu duvarı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 169: Veled-i Yaniç Camii mihrabı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 170: Veled-i Yaniç Camii minberi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 171: Veled-i Yaniç Camii minaresi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 172: Veled-i Yaniç Camii pencereleri (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 173: Veled-i Yaniç mezarı (Kişisel Arşiv, 2021.)

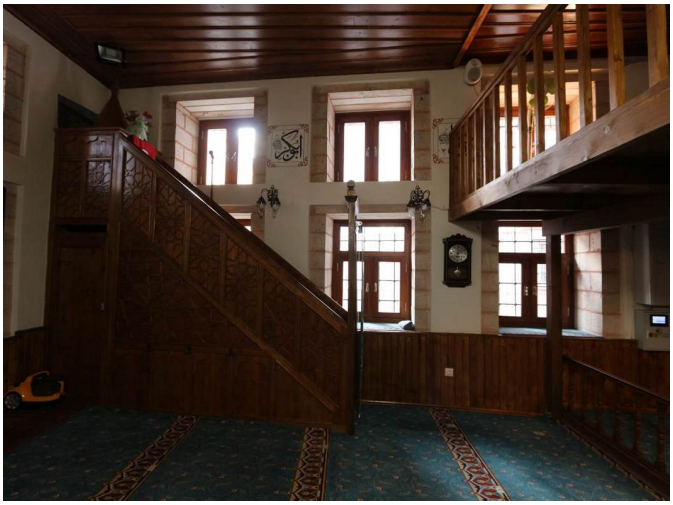
Fotoğraf 174: Tahtalı Mescid genel görünüm (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 175: Tahtalı Mescid bahçesi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 176: Tahtalı Mescid son cemaat yerinin batı bölümü (Kişisel Arşiv, 2021.)

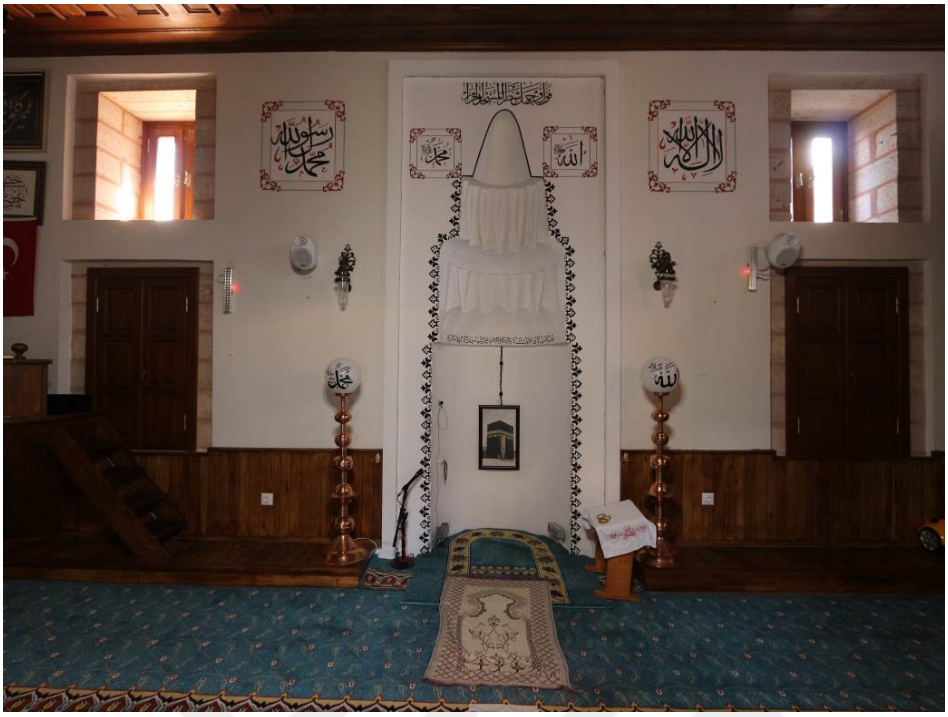
Fotoğraf 177: Tahtalı Mescid batı duvarı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 178: Tahtalı Mescid doğu duvarı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 179: Tahtalı Mescid mahfili (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 180: Tahtalı Mescid mihrabı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 181: Tahtalı Mescid minberi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 182: Tahtalı Mescid vaaz kürsüsü (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 183: Tahtalı Mescid mahfili (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 184: Tahtalı Mescid minaresi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 185: Satı Fakih Camii genel görünüm (Kişisel Arşiv, 2021.)

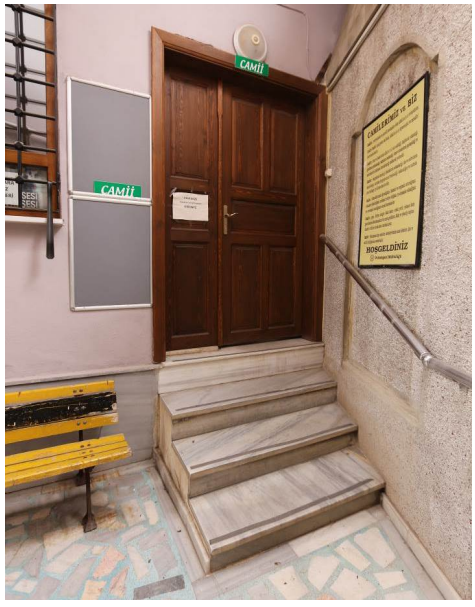
Fotoğraf: 186: Satı Fakih Camii güneybatı köşesi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 187: Satı Fakih Camii bahçeye giriş kapısı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 188: Satı Fakih Camii bahçesi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 189: Satı Fakih Camii ana ibadet mekânına giriş kapısı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 190: Satı Fakih Camii ana ibadet mekânı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 191: Satı Fakih Camii doğu duvarı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 192: Satı Fakih Camii batı duvarı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 193: Satı Fakih Camii mihrabı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 194: Satı Fakih Camii minberi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 195: Satı Fakih Camii minaresi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 196: Satı Fakih Camii minare şerefesi (Kişisel Arşiv, 2021.)

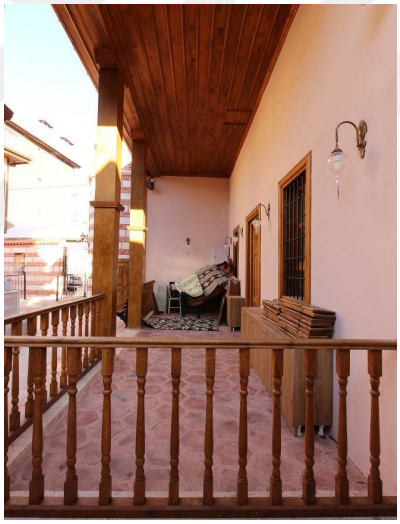
Fotoğraf 197: Satı Fakih Camii minare kaidesi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 198: Çırağ Bey Camii genel görünüm (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 199: Çırağ Bey Camii bahçesi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 200: Çırağ Bey Camii revakı (Kişisel Arşiv, 2021.)

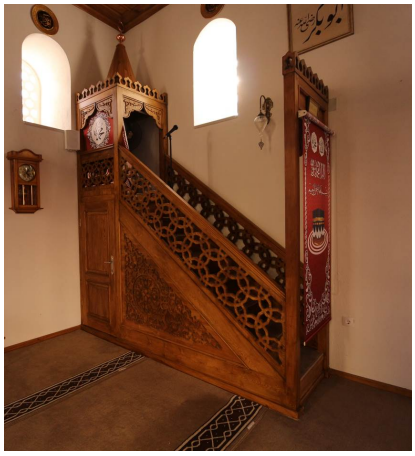
Fotoğraf 201: Çırağ Bey Camii ana ibadet mekânına giriş kapısı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 202: Çırağ Bey Camii ibadet mekânı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 203: Çırağ Bey Camii mihrabı (Kişisel Arşiv, 2021.

Fotoğraf 204: Çırağ Bey Camii minberi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 205: Çırağ Bey Camii vaaz kürsüsü (Kişisel Arşiv, 2021.)

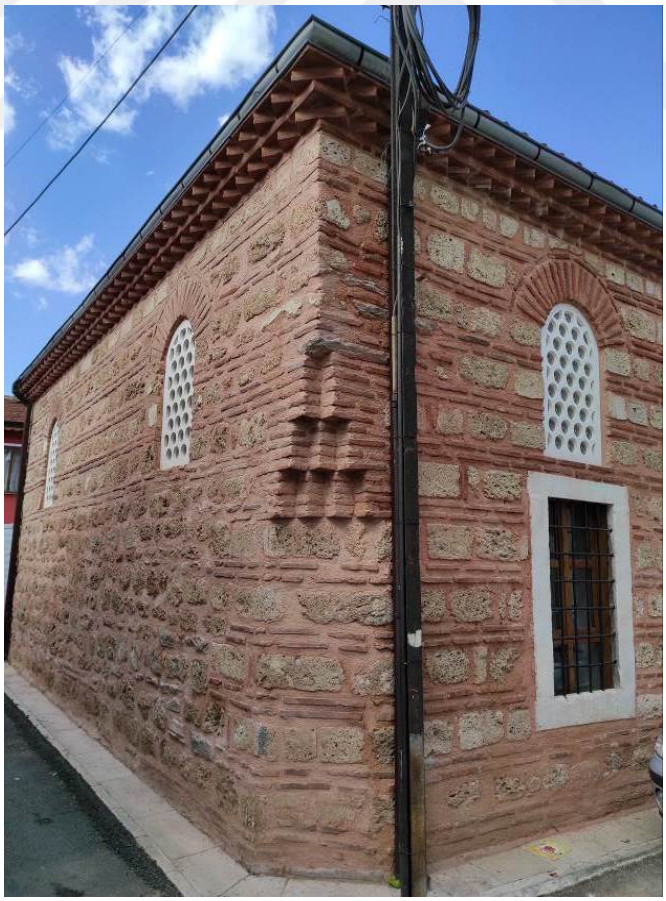
Fotoğraf 206: Çırağ Bey Camii minaresi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 207: Çırağ Bey Camii minare kaidesi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 208: Çırağ Bey Camii batı cephesi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 209: Çırağ Bey Camii güneydoğu köşesi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 210: Çırağ Bey Camii doğu duvarında bulunan çeşmesi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 211: Çırağ Bey mezarı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 212: İsa Bey Fenari Camii bahçesi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 213: İsa Bey Fenari Camii revakı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 214: İsa Bey Fenari Camii son cemaat yeri (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 215: İsa Bey Fenari Camii ana ibadet mekânına giriş kapısı (Kişisel Arşiv, 2021.)

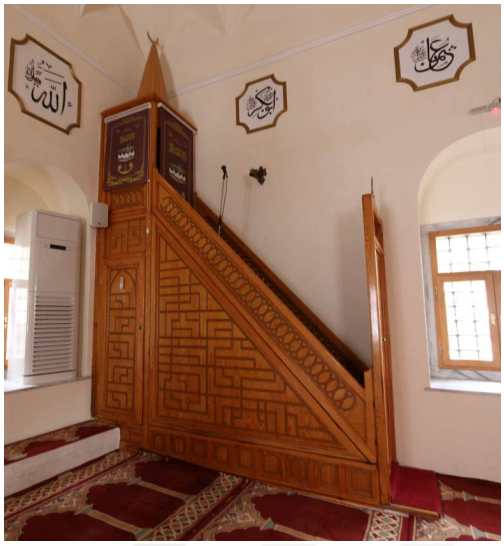
Fotoğraf 216: İsa Bey Fenari Camii son cemaat yeri üst örtü sistemi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 217: İsa Bey Fenari Camii ana ibadet mekânı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 218: İsa Bey Fenari Camii mihrabı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 219: İsa Bey Fenari Camii minberi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 220: İsa Bey Fenari Camii vaaz kürsüsü (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 221: İsa Bey Fenari Camii minaresi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 222: İsa Bey Fenari Camii minareye çıkış merdiveni (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 223: İsa Bey Fenari Camii minare kaidesinde bulunan çeşmesi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 224: İsa Bey Fenari Camii bahçe duvarında bulunan çeşmesi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 225: İsa Bey Fenari Camii kalkan duvarı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 226: Üftade Camii genel görünüm (Kişisel Arşiv, 2021.)

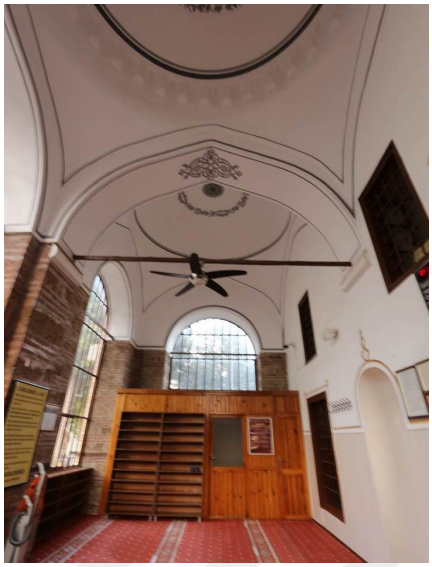
Fotoğraf 227: Üftade Camii üst örtü sistemi (Kişisel Arşiv, 2021.)

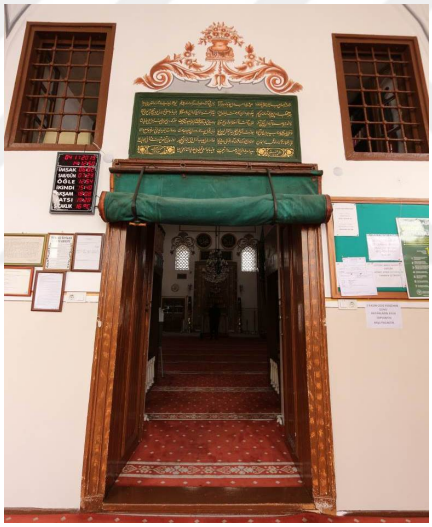
Fotoğraf 228: Üftade Camii revakı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 229: Üftade Camii güney duvarı payandaları (Kişisel Arşiv, 2021.)

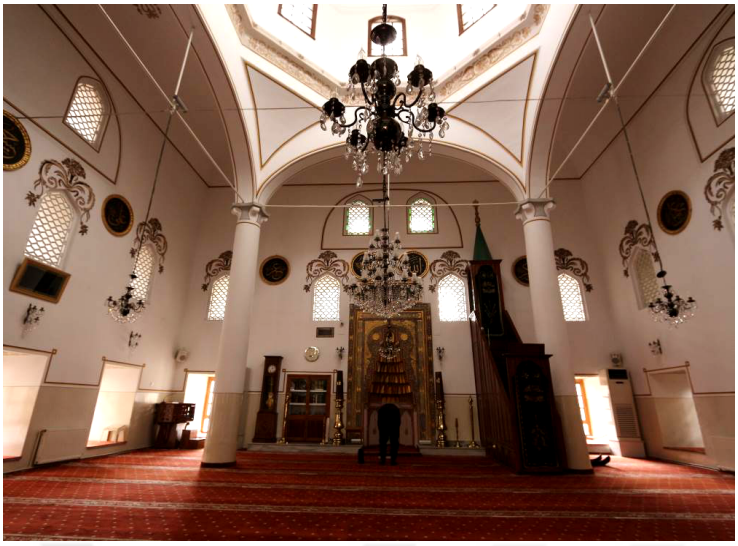
Fotoğraf 230: Üftade Camii son cemaat yeri (Kişisel Arşiv, 2021.)

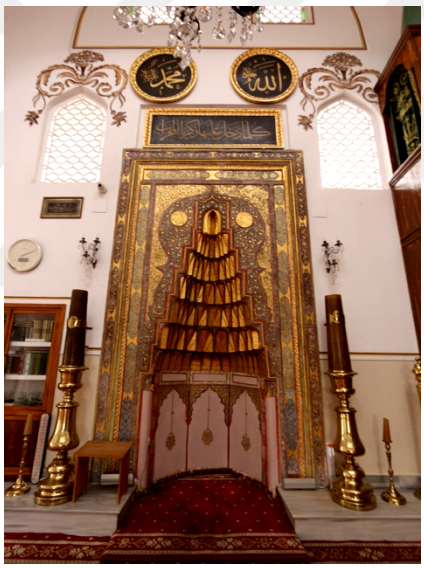
Fotoğraf 231: Üftade Camii ana ibadet mekânı giriş kapısı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 232: Üftade Camii kitabesi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 233: Üftade Camii ana ibadet mekânı (Kişisel Arşiv, 2021.)

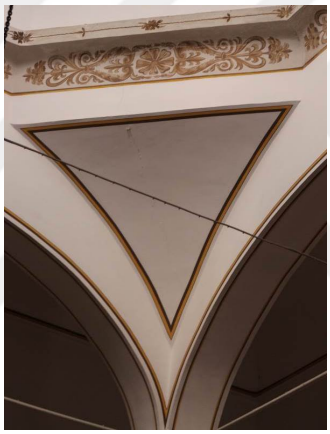
Fotoğraf 234: Üftade Camii mihrabı (Kişisel Arşiv, 2021.)

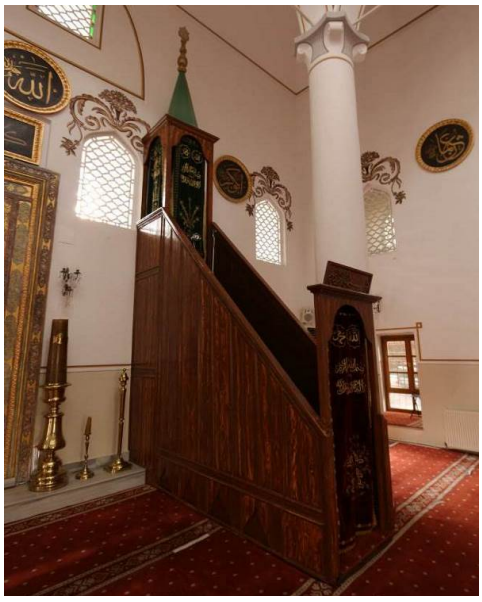
Fotoğraf 235: Üftade Camii mihrap süsleme detayı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 236: Üftade Camii kubbesi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 237: Üftade Camii kubbe geçiş öğesi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 238: Üftade Camii minberi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 239: Üftade Camii mahfili (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 240: Üftade Camii mahfili (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 241: Üftade Camii vaaz kürsüsü (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 242: Üftade Camii kubbesi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 243: Üftade Camii haziresi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 244: Üftade Türbesi genel görünüm (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 245: Üftade Türbesi doğu duvarı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 246: Üftade Türbesi batı duvarı (Kişisel Arşiv, 2021.)

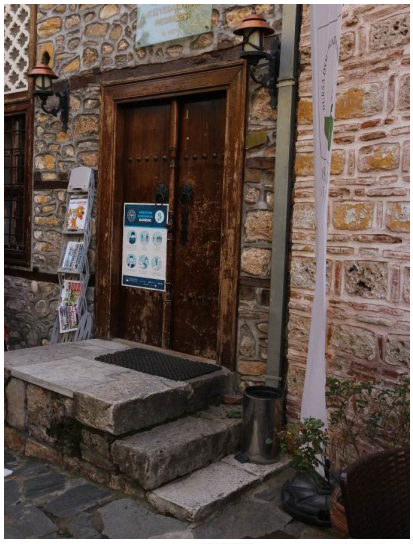
Fotoğraf 247: Üftade Türbesi'nin önünde bulunan haziresi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 248: Haraççıoğlu Medresesi genel görünüm (Kişisel Arşiv, 2021.)

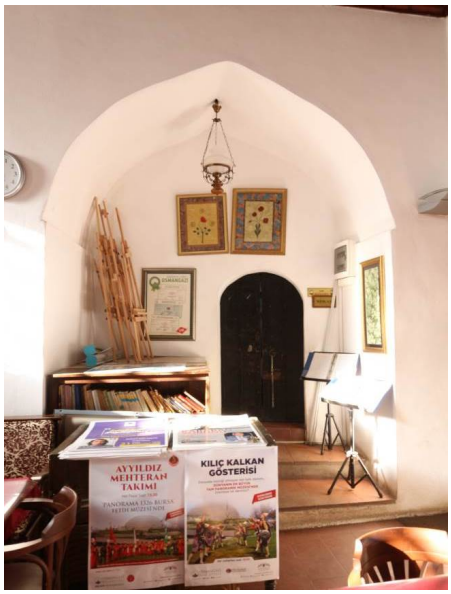
Fotoğraf 249: Haraççıoğlu Medresesi kütüphane bölümü (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 250: Haraççıoğlu Medresesi giriş kapısı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 251: Haraççıoğlu Medresesi iç mekânı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 252: Haraççıoğlu Medresesi kütüphane odası girişi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 253: Haraççıoğlu Medresesi kütüphane iç mekânı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 254: Haraççıoğlu Medresesi mihrabı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 255: Haraççıoğlu Medresesi pencereleri (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 256: Haraççıoğlu Medresesi haziresi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 257: Yer Kapı Muallimhanesi genel görünüm (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 258: Yer Kapı Muallimhanesi giriş cephesi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 259: Yer Kapı Muallimhanesi kışlık oda iç mekânı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 260: Yer Kapı Muallimhanesi pencereleri (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 261: Yer Kapı Muallimhanesi haziresi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 262: Osman Gazi Türbesi genel görünüm (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 263: Osman Gazi Türbesi batı cephesi (Kişisel Arşiv, 2021.)

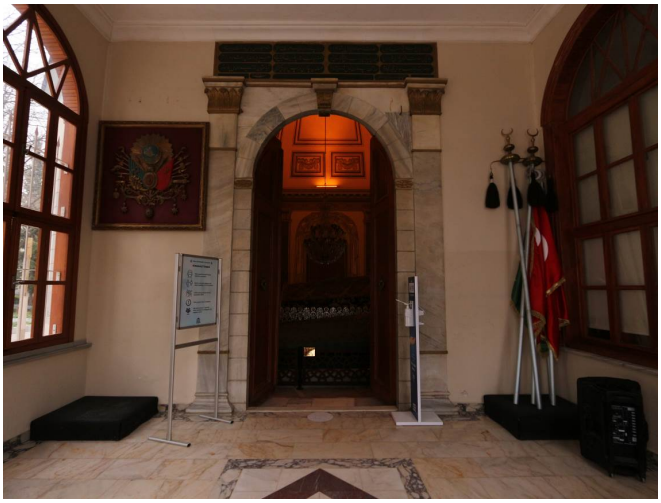
Fotoğraf 264: Osman Gazi Türbesi doğu cephesi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 265: Osman Gazi Türbesi sundurma bölümüne giriş revakı (Kişisel Arşiv, 2021.)

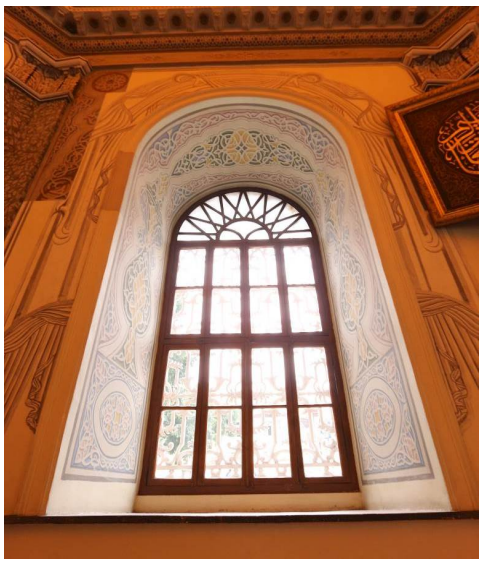
Fotoğraf 266: Osman Gazi Türbesi sundurma bölümüne giriş kapısı üzerindeki tuğra (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 267: Osman Gazi Türbesi ana mekâna giriş kapısı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 268: Osman Gazi Türbesi ana mekânda bulunan sandukalar (Kişisel Arşiv, 2021.)

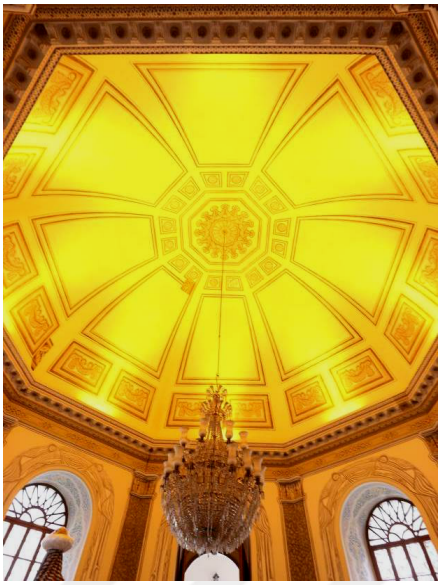
Fotoğraf 269: Osman Gazi Türbesi penceresi (Kişisel Arşiv, 2021.)

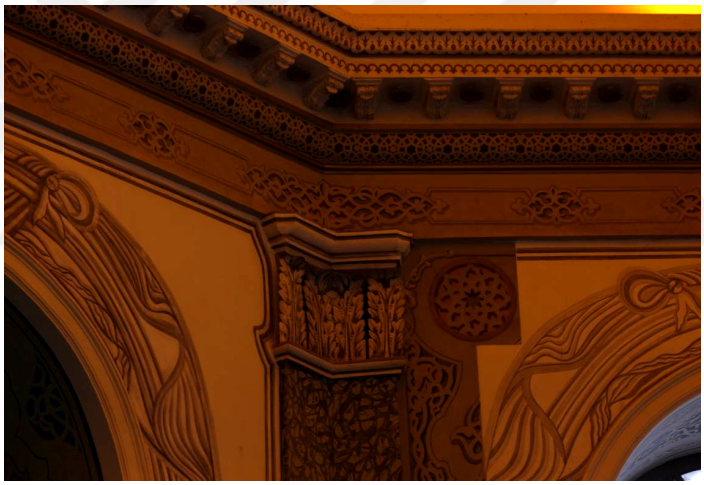
Fotoğraf 270: Osman Gazi'nin sandukası (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 271: Osman Gazi'nin sandukası üzerinde bulunan yazı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 272: Osman Gazi Türbesi kubbesi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 273: Osman Gazi Türbesi süsleme detayı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 274: Osman Gazi Türbesi süsleme detayı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 275: Orhan Gazi Türbesi genel görünüm (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 276: Orhan Gazi Türbesi giriş kapısı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 277: Orhan Gazi Türbesi iç mekânı (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 278: Orhan Gazi'nin sandukası (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 279: Orhan Gazi Türbesi üst örtü sistemi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 280: Orhan Gazi Türbesi kubbe geçiş öğesi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 281: Orhan Gazi Türbesi pencereleri (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 282: Orhan Gazi Türbesi zemin döşemesi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 283: Orhan Gazi Türbesi zemin döşemesi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 284: Orhan Gazi Türbesi penceresi kemer kilit taşı süslemesi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 285: Orhan Gazi türbesi sütunları (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 286: Orhan Gazi Türbesi doğu bölümünde bulunan mezar (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 287: Orhan Gazi Türbesi doğu duvarında bulunan mezara ait kitabe (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 288: Çandarlı İbrahim Paşa Hamamı genel görünüm (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 289: Çandarlı İbrahim Paşa Hamamı giriş portali (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 290: Çandarlı İbrahim Paşa Hamamı giriş portali (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 291: Çandarlı İbrahim Paşa Hamamı portal kavsarası (Kişisel Arşiv, 2021.)

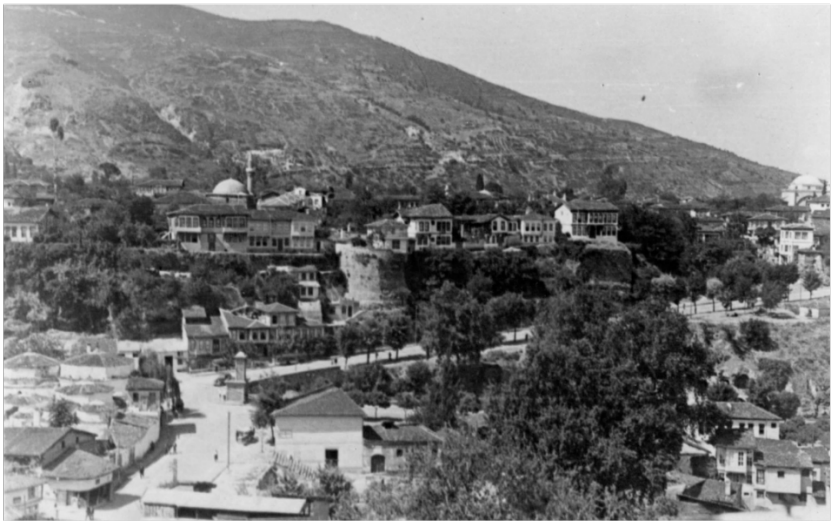
Fotoğraf 292: Çandarlı İbrahim Paşa Hamamı güneydoğu cephesi (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 293: Tophane Saat Kulesi genel görünümü (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 294: Tophane Saat Kulesi genel görünümü (Kişisel Arşiv, 2021.)

Fotoğraf 295: Bursa Ulu Camii minaresinden çekilmiş Bursa manzarası, fotoğrafın en solunda görülen hamam Çakır Hamamı, tam karşıda görülen tek kubbeli cami küçük camii Kavaklı Camii ve en sağda, yarıdan kesilmiş biçimde tek kubbesi görünen cami ise Şehadet Camii'dir. (Ülgen Ailesi Arşivi, SALT Research, TASUH2677 (https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/89493)

Fotoğraf 296: Türk Mahallesi, Sebah&Joaillier, 1894 (Neslihan Türkün Dostoğlu, ***Osmanlı Döneminde Bursa 19. Yüzyıl Ortalarından 20. Yüzyıla Bursa Fotoğrafları,*** C.1, Akmed Yayınları, İstanbul, s. 31.)

Fotoğraf 297: Ermeni Mahallesi, Auguste Leon, 1923, Albert Kahn Koleksiyonu, env. 2255 (Neslihan Türkün Dostoğlu, ***Osmanlı Döneminde Bursa 19. Yüzyıl Ortalarından 20. Yüzyıla Bursa Fotoğrafları****,* s. 391.)

Fotoğraf 298: Ermeni Mahallesi ve Hünkâr Köşkü, Sebah&Joaillier, 1894 (Neslihan Türkün Dostoğlu, ***a.g.e.,*** s. 394.)

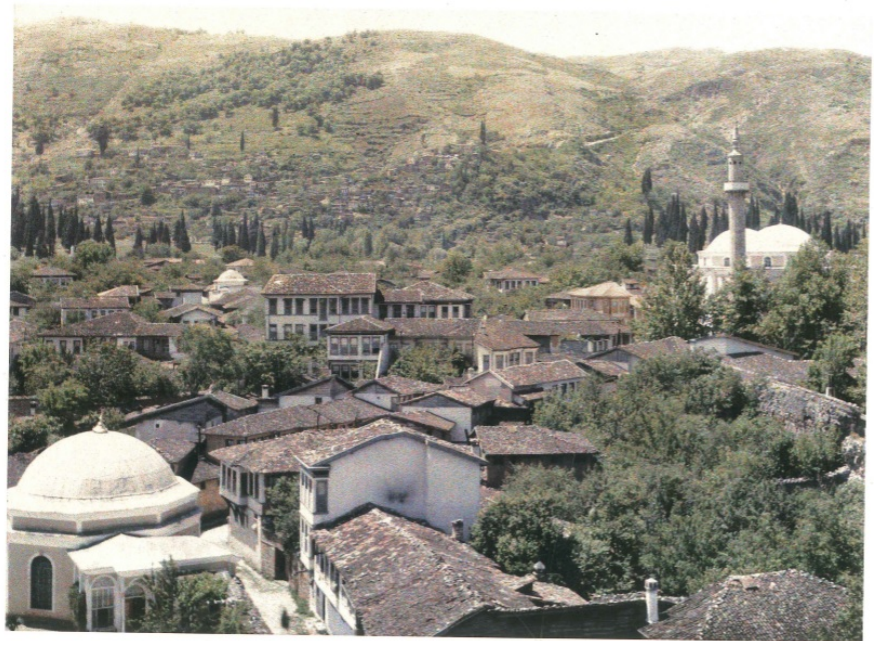
Fotoğraf 299: Yeşil Caddesi, Anonim 1900 civarı (Neslihan Türkün Dostoğlu, ***Osmanlı Döneminde Bursa 19. Yüzyıl Ortalarından 20. Yüzyıla Bursa Fotoğrafları***, s. 377.)

Fotoğraf 300: Hisar'dan Bursa'nın görünümü 1890'lar, Sebah&Joaillier Albümü (https://www.sebahjoaillier.com/bursa?pgid=jnyislgp-b26cfc7f-4455-425a-a073-1b3dd64f8562)

Fotoğraf 301: Sokak Görünümü, Nicholas V. Artamonoff, 1936, Artamonoff P320 (https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/77341)

Fotoğraf 302: Osman Gazi Türbesi ve Şehadet Camii, Auguste Leon, 1913, Albert Kahn Koleksiyonu, env.2228 (Neslihan Türkün Dostoğlu, ***Osmanlı Döneminde Bursa 19. Yüzyıl Ortalarından 20. Yüzyıla Bursa Fotoğrafları,*** s. 51.)

Fotoğraf 303: Bursa Kalesi ve Hisar (Saltanat) Kapısı Bursa Kalesi ve Hisar (Saltanat) Kapısı, C.J. Fettel, 1887 (Neslihan Türkün Dostoğlu, ***Osmanlı Döneminde Bursa 19. Yüzyıl Ortalarından 20. Yüzyıla Bursa Fotoğrafları,*** s. 31.)

Fotoğraf 304: Hisar (Saltanat Kapısı'ndan) Ulu Camii'ye Bakış, G. Berggren, 1885 civarı (Neslihan Türkün Dostoğlu, ***a.g.e.,*** s. 35.)

Fotoğraf 305: Yer Kapı, Sebah&Joaillier, 1894 (Neslihan Türkün Dostoğlu, ***Osmanlı Döneminde Bursa 19. Yüzyıl Ortalarından 20. Yüzyıla Bursa Fotoğrafları****,* s. 39.)

Fotoğraf 306: Pınarbaşı Kapısı ve Pınarbaşı Mesiresi, Sebah&Joaillier, 1894 (Neslihan Türkün Dostoğlu, ***a.g.e.,*** s. 41.)

Fotoğraf 307: Bursa Şehadet Camii, Ülgen Ailesi Arşivi, SALT Research, TASUH1891 (https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/77341)

Fotoğraf 308: Şehadet Camii Kalıntıları, Abdullah Freres, 1890 civarı (Neslihan Türkün Dostoğlu, ***Osmanlı Döneminde Bursa 19. Yüzyıl Ortalarından 20. Yüzyıla Bursa Fotoğrafları***, s. 57.)

Fotoğraf 309: Orhan Gazi ve Osman Gazi Türbelerinin kuzeyden görünümü, G. Berggren, 1890 civarı (Neslihan Türkün Dostoğlu, ***Osmanlı Döneminde Bursa 19. Yüzyıl Ortalarından 20. Yüzyıla Bursa Fotoğrafları****,* s. 47.)

Fotoğraf 310: Osman Gazi Türbesi, Ülgen Ailesi Arşivi, SALT Research, TASUH2347 (https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/79393)

Fotoğraf 311: Orhan Gazi Türbesi'nin restorasyon öncesi vaziyeti, Ülgen Ailesi Arşivi, SALT Research, TASUH6142 (https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/71471)

Fotoğraf 312: Orhan Gazi Türbesi'nin restorasyon öncesi vaziyeti, Ülgen Ailesi Arşivi, SALT Research, TASUH6142 (https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/71471)

Fotoğraf 313: Orhan Gazi Türbesi restorasyon sonrası vaziyeti, Ülgen Ailesi Arşivi, SALT Research, TASUH6143 (https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/82697)

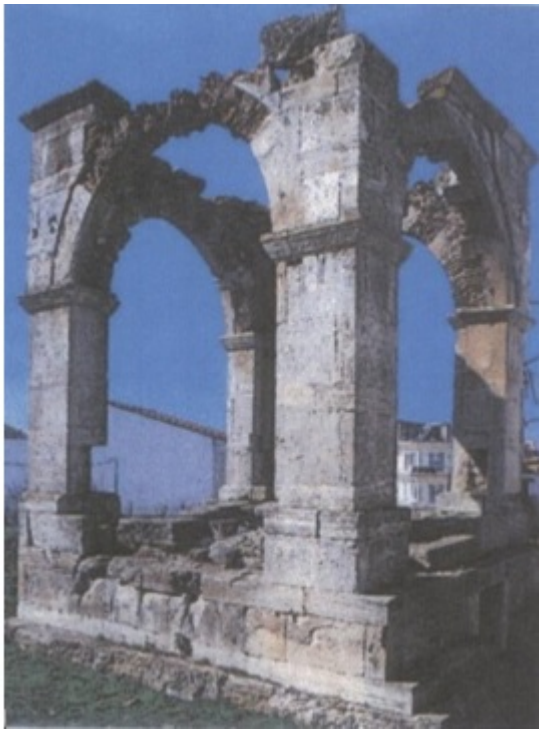

Fotoğraf 314: Bursa Orhan Türbesi 1890'lar, Sebah&Joaillier Albümü (https://www.sebahjoaillier.com/bursa?pgid=jnyislgp-5ef47cbe-028a-4471-a2dd-c93c32e1aaff)

Fotoğraf 315: Brousse La Citadelle/Bursa Kalesi 1890'lar, Sébah&Joaillier

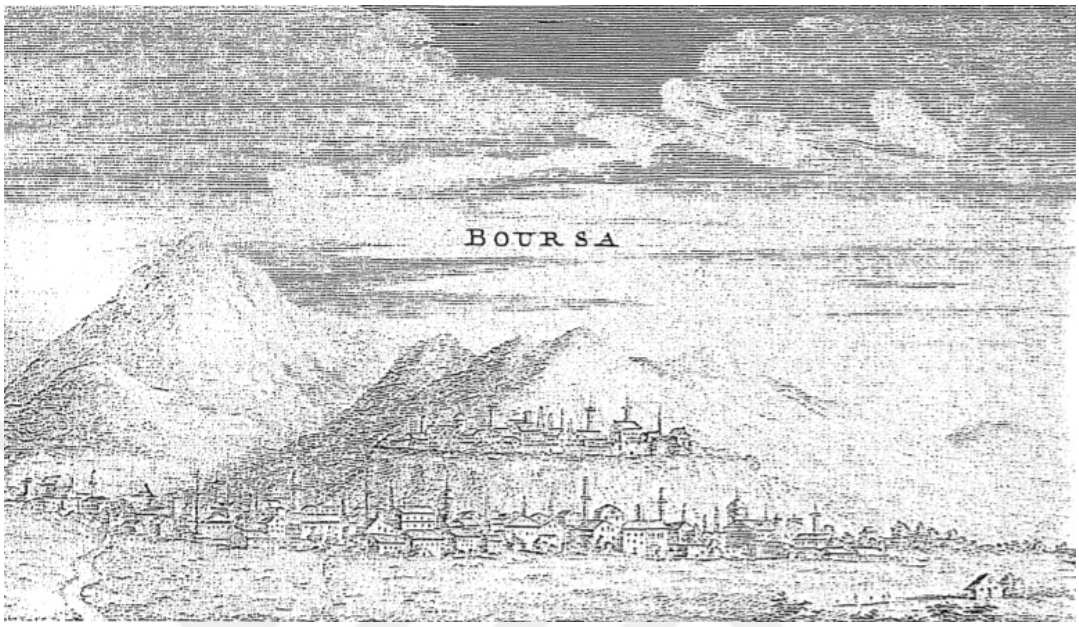
(https://www.sebahjoaillier.com/bursa?pgid=jnyislgp-250d84d7-d532-4432-b406-8d3bfcc05fb6)

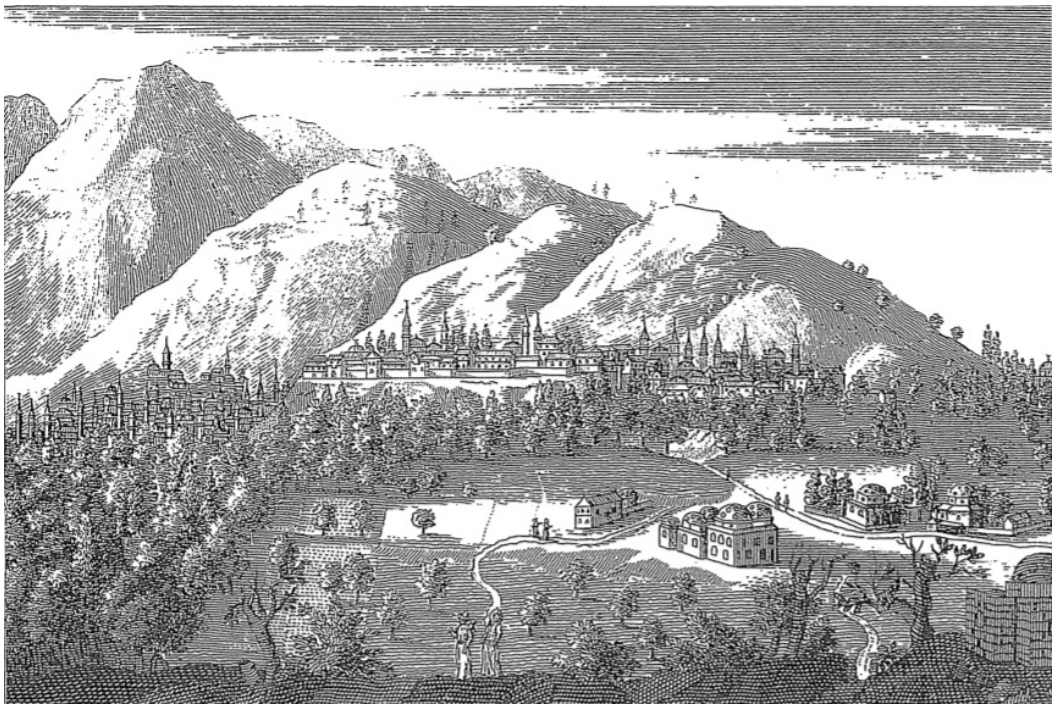
Fotoğraf 316: Oruç Bey Türbesi (Özlem Tatar Timur, "Bursa Kalesi İçindeki Osmanlı Dönemi Mimari Eserler", s. 238.)

EK-3

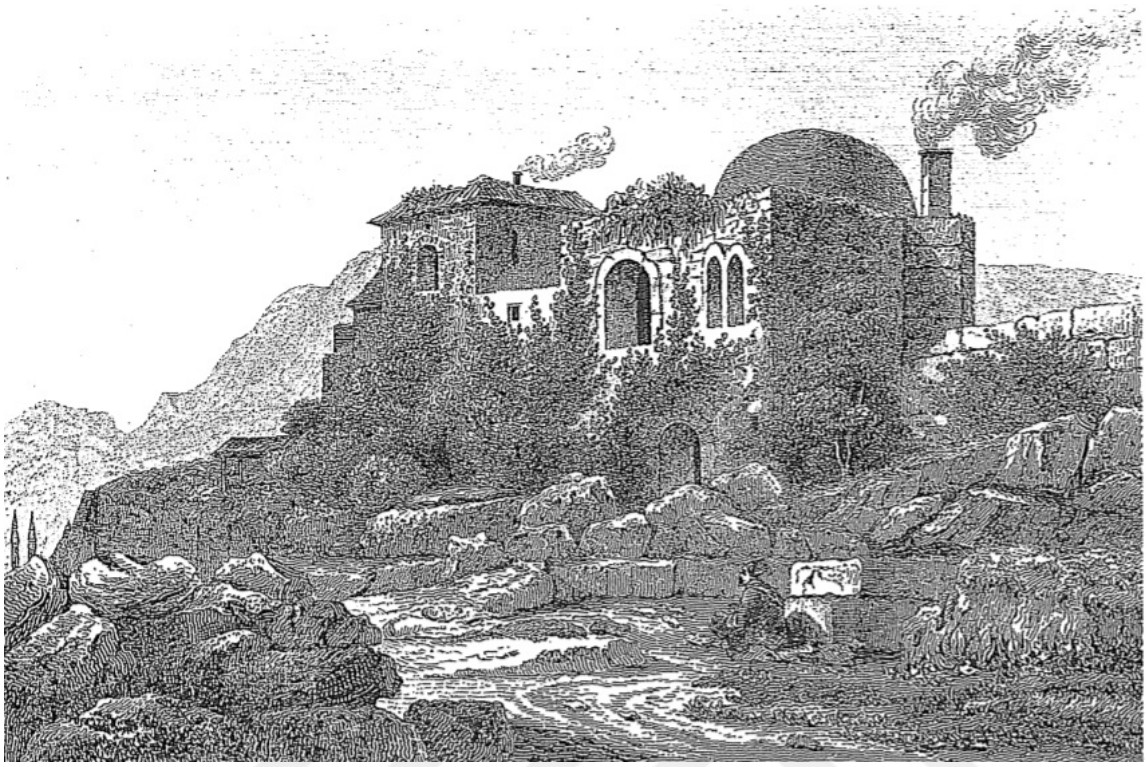
GRAVÜRLER

Gravür 1: Thévenon Jean de, Boursa/Bursa 1665 (Nezaket Özdemir, ***Fotoğraftan Önce Bursa Gravürler****,* Bursa Valiliği Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı Yayınları -1, Bursa, 2015, s. 79.)

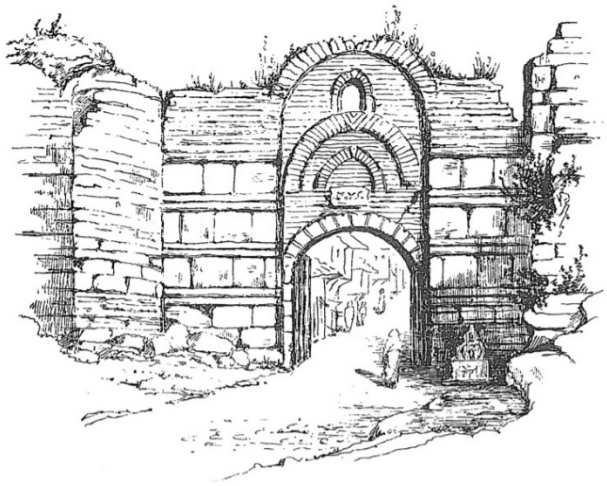
Gravür 2: Du Mont d' Olympe/Uludağ, Joseph Pitton de Tournefort ((Nezaket Özdemir, ***a.g.e.,*** s. 90.)

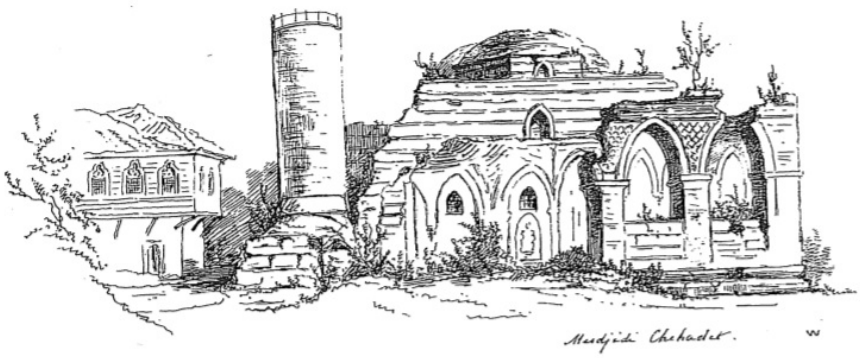
Gravür 3: Chateau de Brousse/Bursa Kalesi, 1840 (Nezaket Özdemir**,** ***Fotoğraftan Önce Bursa Gravürler****,* s. 151.)

Gravür 4: Yer Cpou/Yer Kapı, Mary Adelaide Walker, 1866 (Nezaket Özdemir**,** ***a.g.e.,*** s. 195.)

Gravür 5: Hissar Capou/Hisar Kapı, Mary Adelaide Walker, 1866 (Nezaket Özdemir, ***Fotoğraftan Önce Bursa Gravürler***, s. 201.)

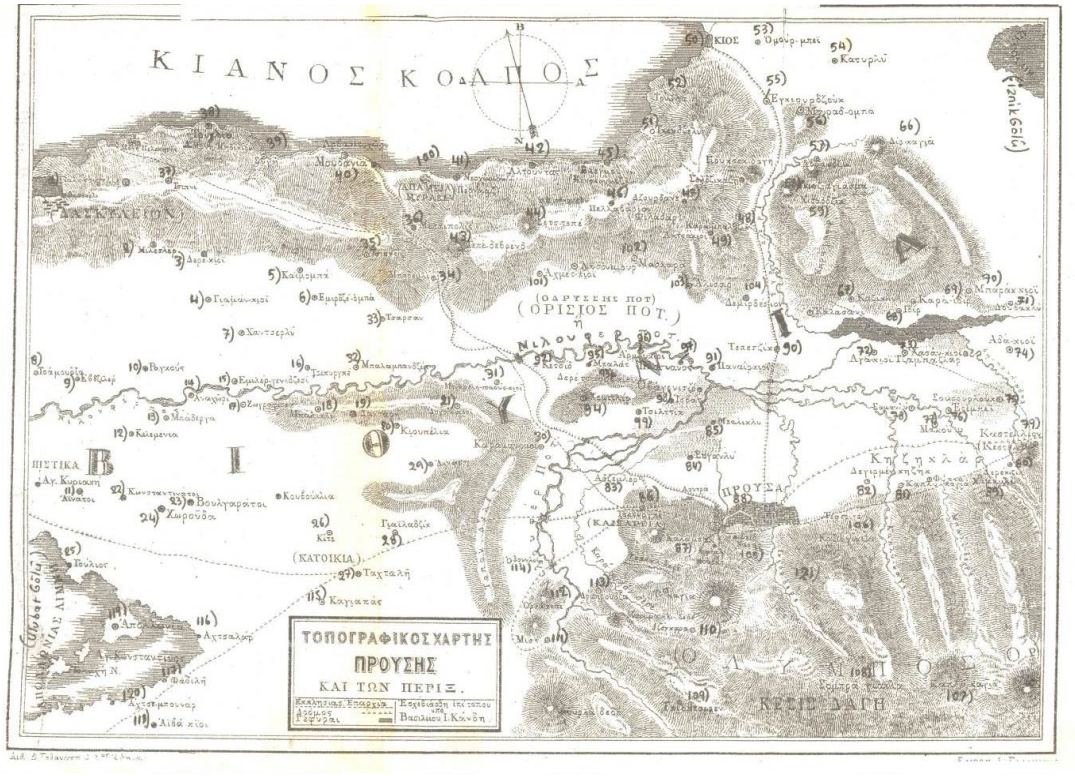
Gravür 6: Mesdijidi Chehadet/Şehadet Camisi, Mary Adelaide Walker, 1866 (Nezaket Özdemir, ***a.g.e.,*** s. 203.)

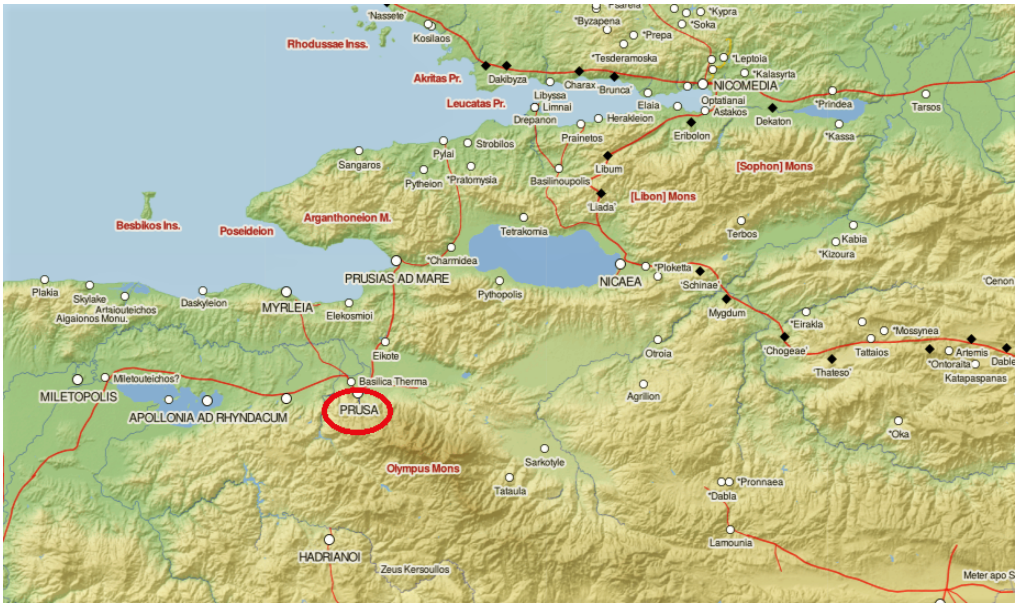
Gravür 7: Tombeau des Sultans Osman et Orkhan/Sultan Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbeleri, Mary Adelaide Walker, 1866 (Nezaket Özdemir, ***Fotoğraftan Önce Bursa Gravürler,*** s. 193.)

EK-4

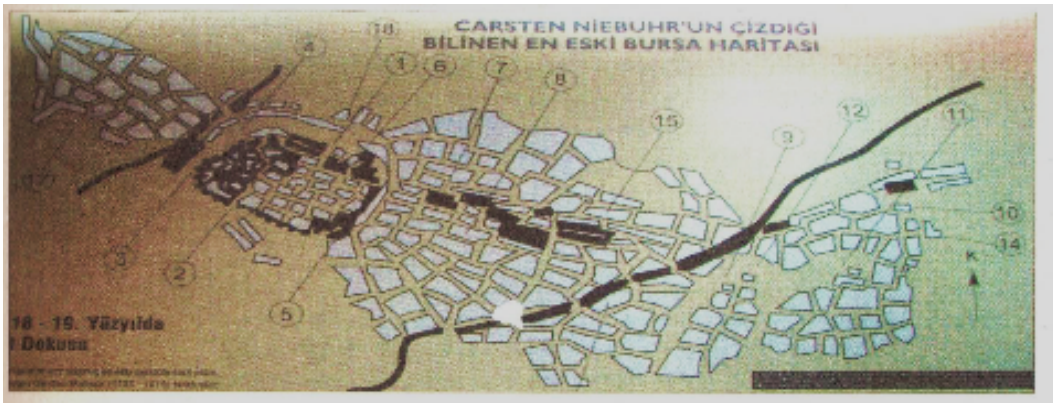
HARİTA LİSTESİ

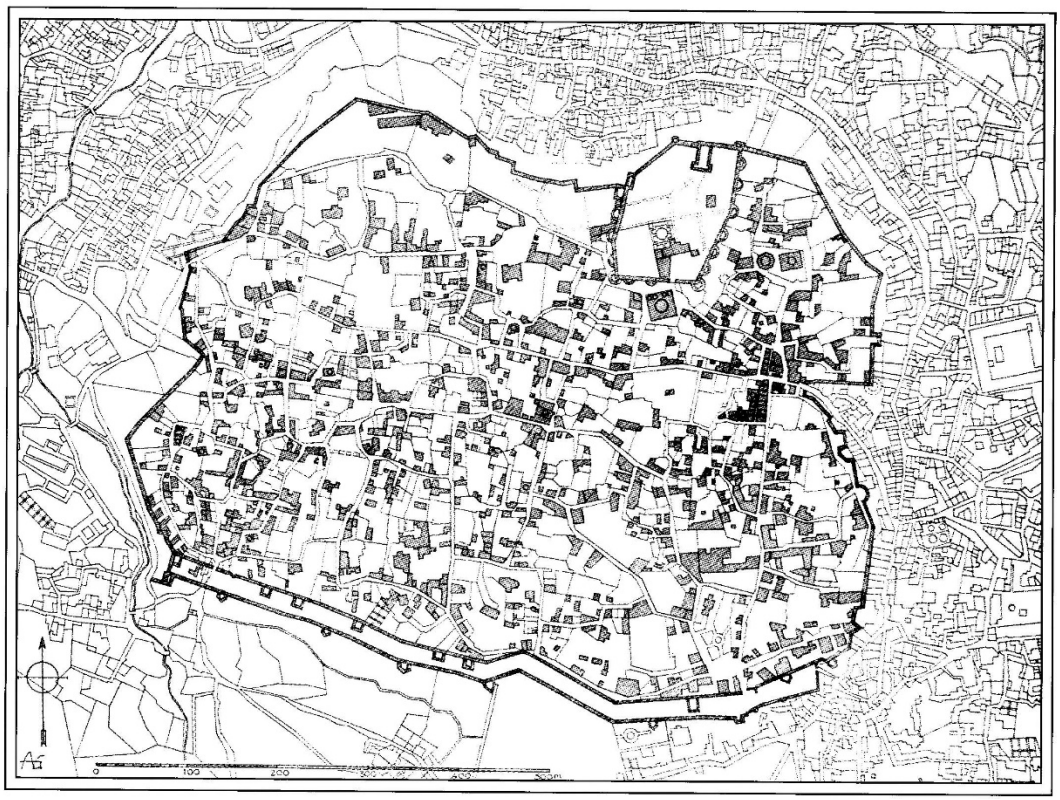
Harita 1: Vasileios I. Kandes tarafından çizilmiş Bithynia Haritası (Vasileios I. Kandes, ***Kuruluşundan XIX. Yüzyıl Sonlarına Kadar BURSA***, resimler bölümü)

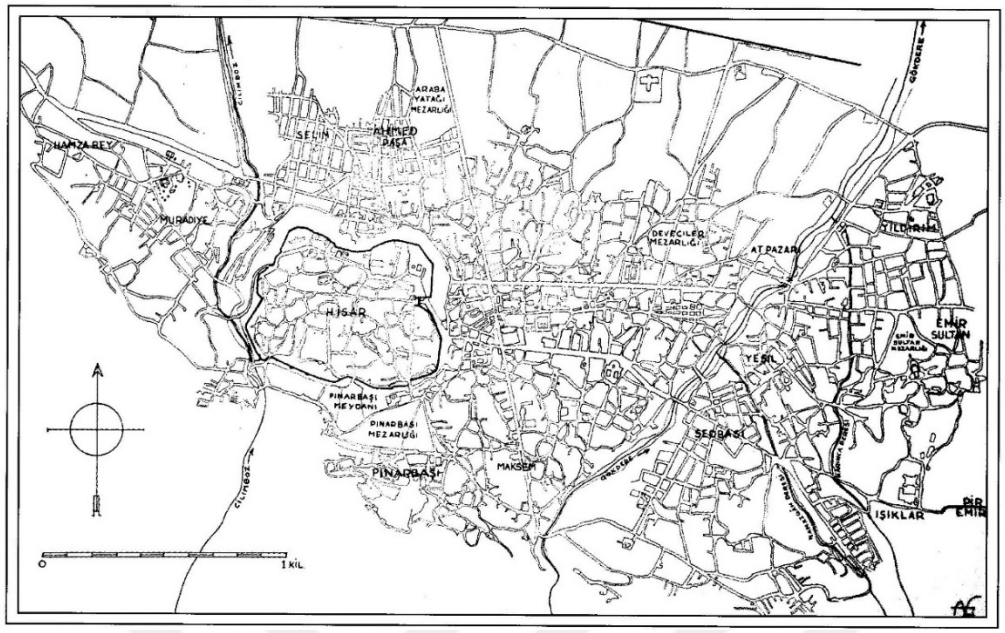
Harita 2: Roma döneminde Prusa'nın konumu (https://dh.gu.se/dare/)

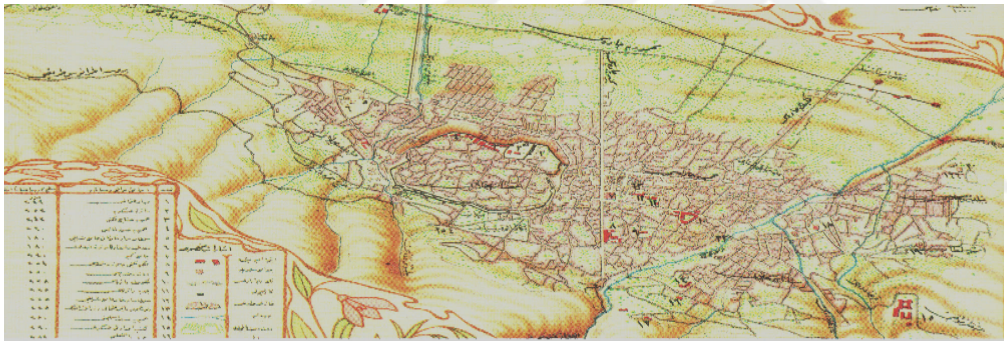
Harita 3: 1767 Niebuhr Haritası (Raif Kaplanoğlu, "Kent Haritalarına Göre Bursa'nın Kentsel Gelişmesi", ***Bursa Şehrinin Gelişmesi ve Kentsel Planlama Kültürü,*** Haz. Yusuf Oğuzoğlu, Osmangazi Belediyesi Yayınları, 1. Baskı, Bursa, 2008, s. 72.)

Harita 4: 1862 Haritasına göre Bursa'nın görünümü (Albert Gabriel, ***Bir Türk Başkenti Bursa,*** s. 24.)

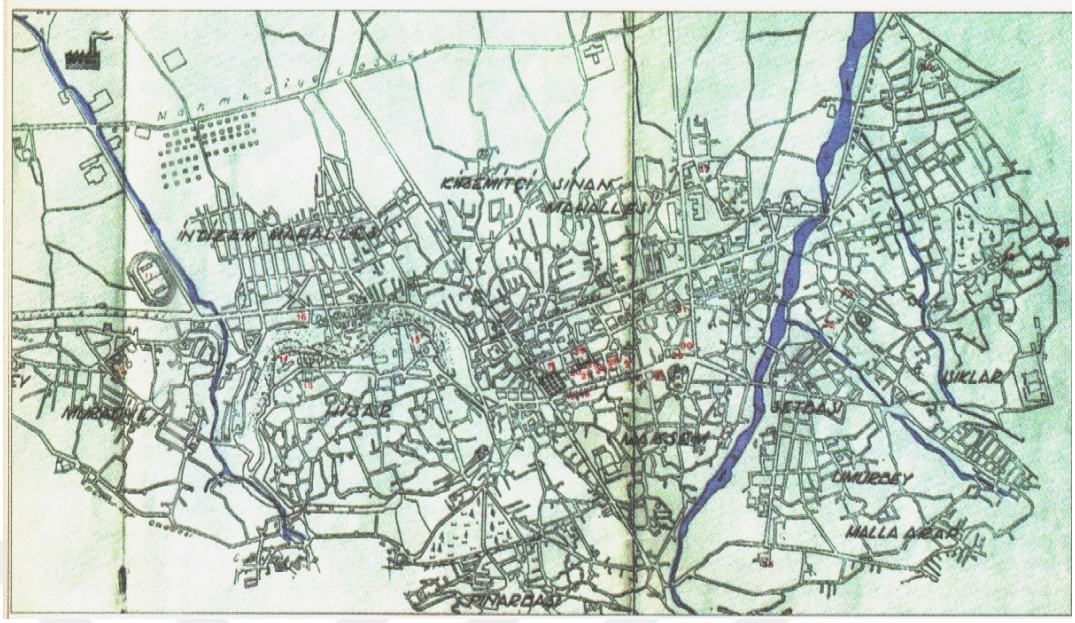
Harita 5: Hisar Mahalleleri (Albert Gabriel, ***Bir Türk Başkenti Bursa,*** s. 9.)

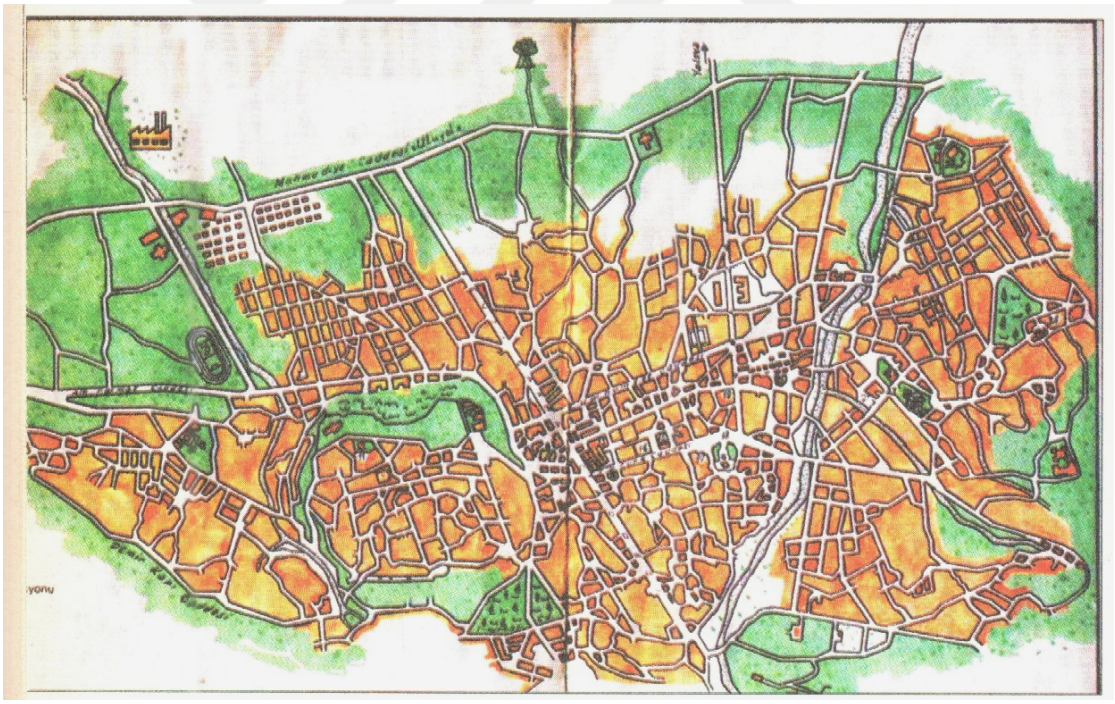
Harita 6: 1910 yılı Bursa Haritası (Raif Kaplanoğlu, "Kent Haritalarına Göre Bursa'nın Kentsel Gelişmesi", s. 77.)

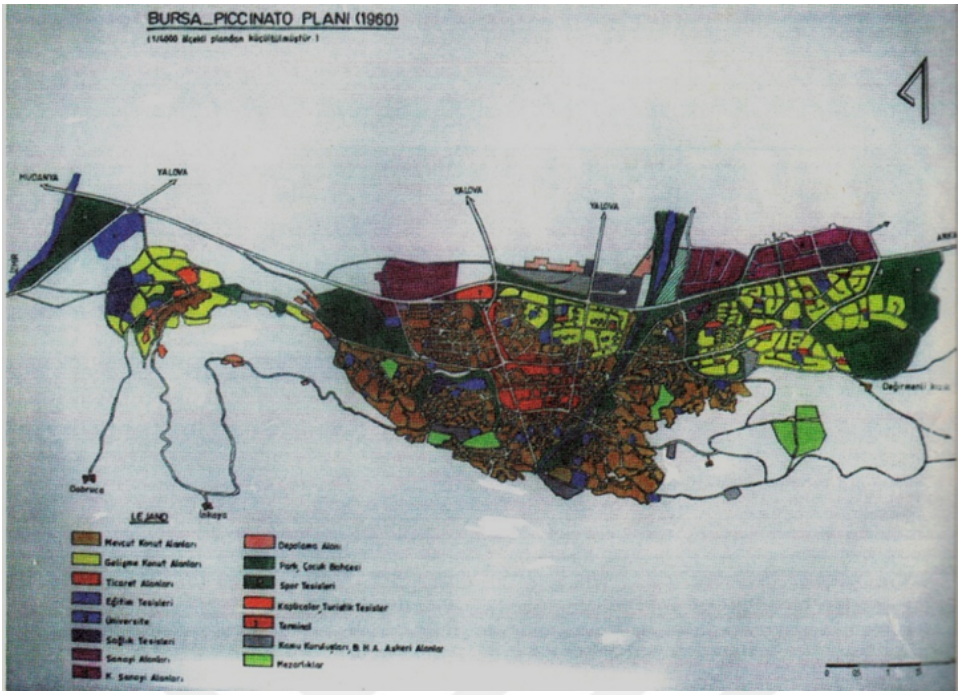
Harita 7: 1924 Haritası (Raif Kaplanoğlu, ***a.g.m.,*** s. 77.)

Harita 8: 1940 Haritasında Muradiye (Raif Kaplanoğlu, "Kent Haritalarına Göre Bursa'nın Kentsel Gelişmesi", s. 80.)

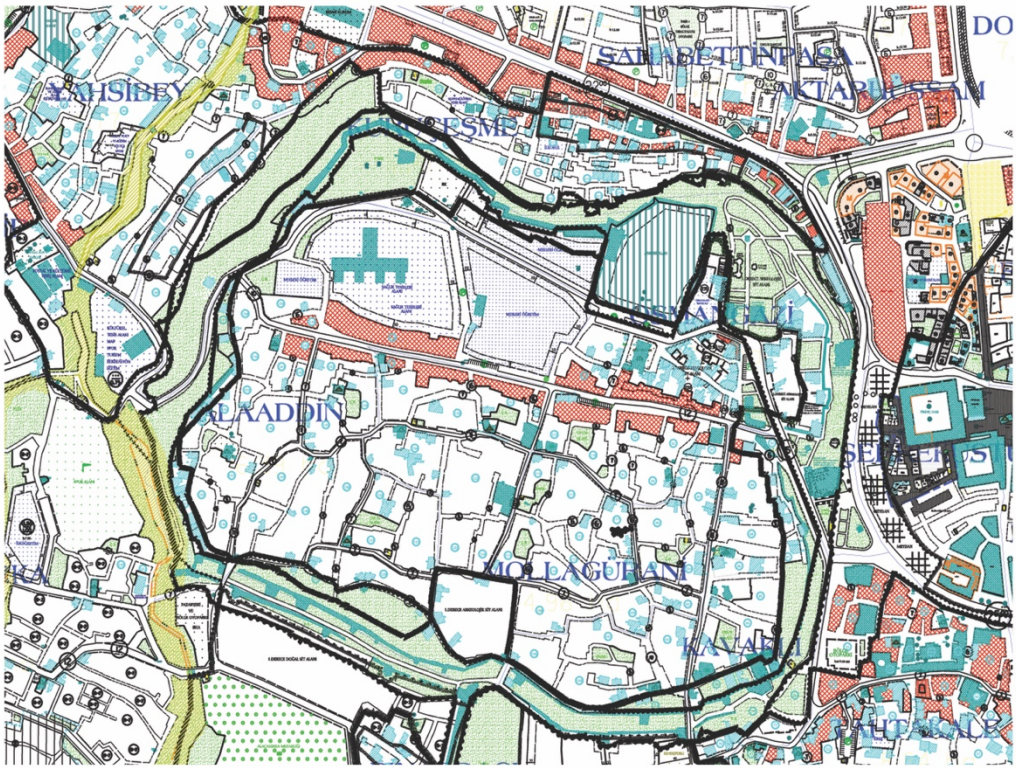
Harita 9: 1940'lı yılların Haritası (Raif Kaplanoğlu, ***a.g.m***., s. 80.)

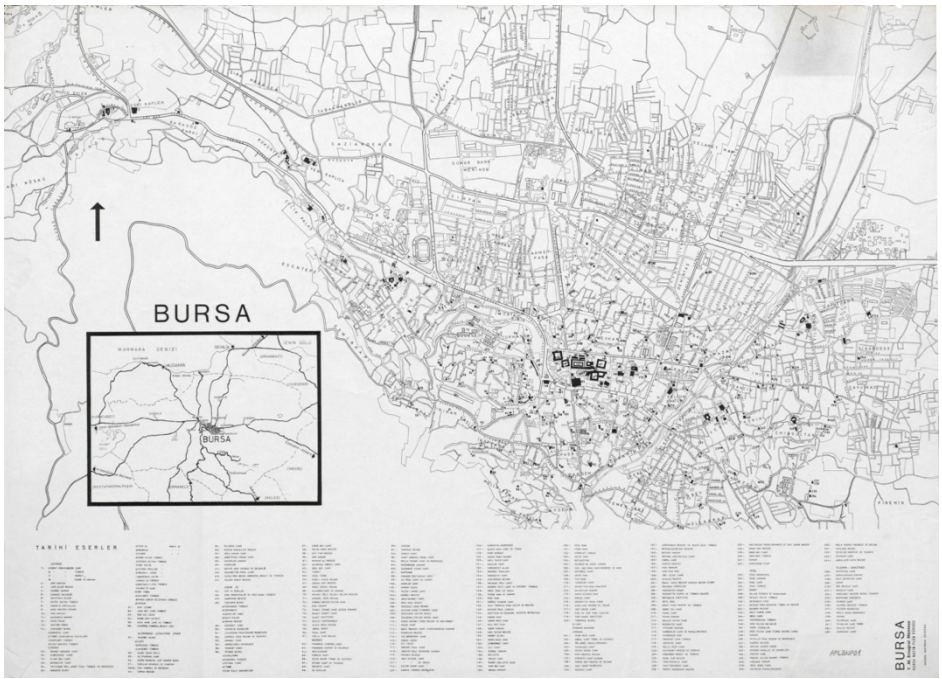
Harita 10: 1960 Yılı Piccinato Planı (Bayram Vardar, "Osmanlı Modernleşme Döneminden 21. yy. Bursası'nda Kentsel Gelişim" s. 84.)

Harita 11: Hisar Bölgesi Haritası günümüz (BBB Arşivi)

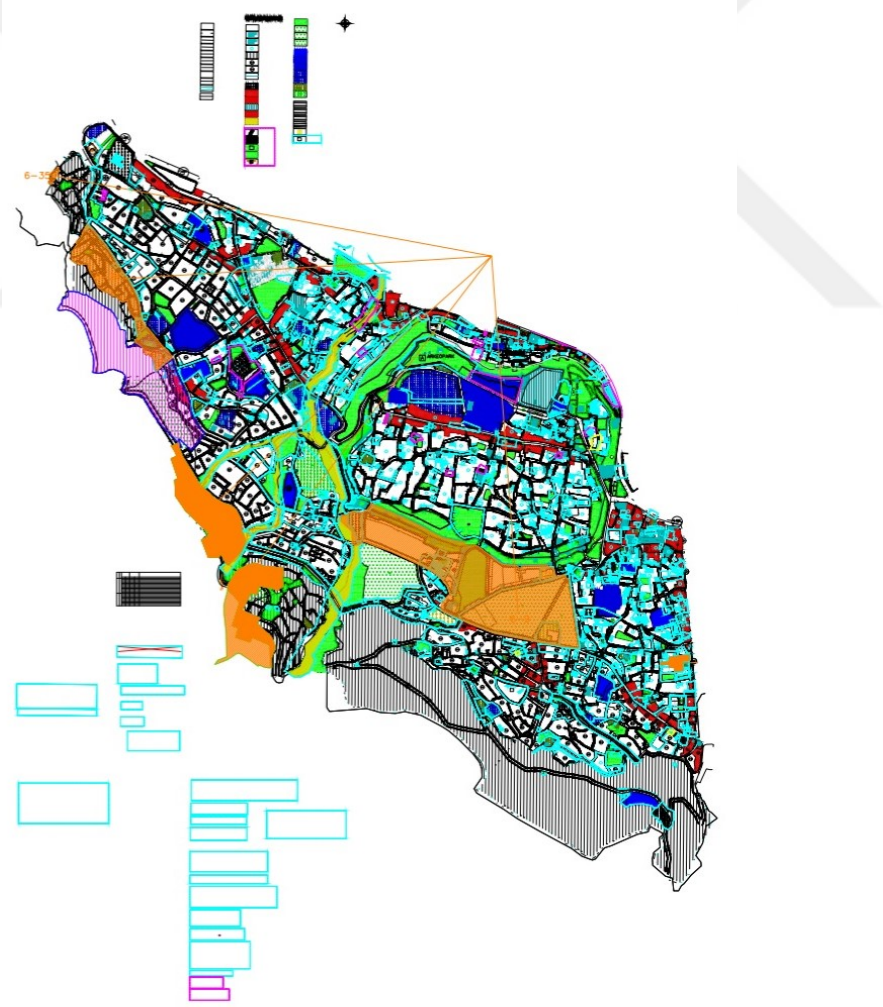
Harita 12: Muradiye Koruma Amaçlı İmar Planı (BBB Arşivi)

Harita 13: Bursa tarihi eserler haritası, Söylemezoğlu Ailesi, APLBNP01, SALT Research (https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/98308.)

Harita 14: Bursa tarihi eserler haritasında Hisar'ın görünümü, Söylemezoğlu Ailesi, APLBNP01, SALT Research (https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/98308.)

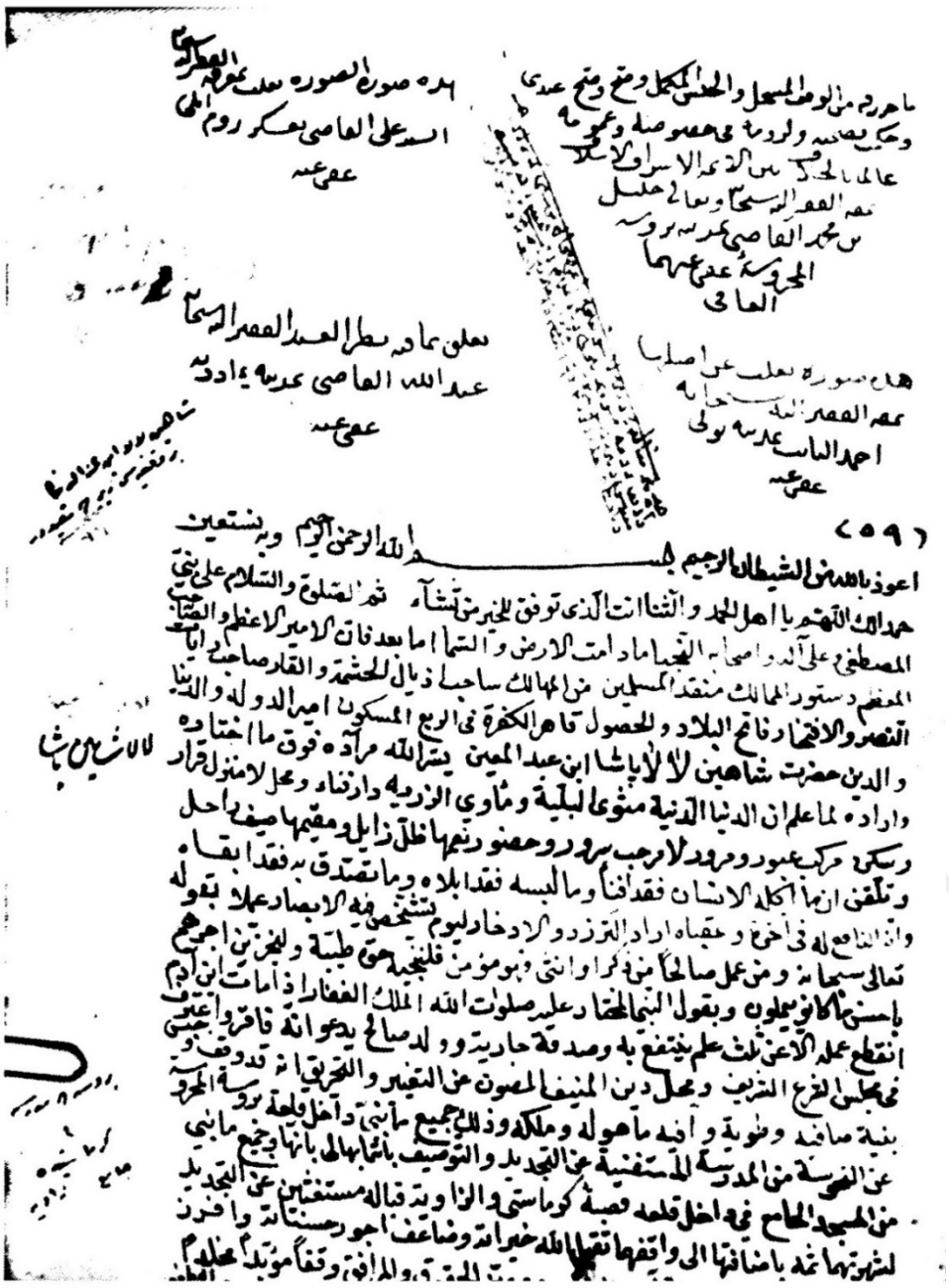
Harita 15: Muradiye Koruma Amaçlı İmar Planı (Bursa Osmangazi Belediyesi Arşivi)

EK-5

VAKFİYELER ve ARŞİV BELGELERİ

Belge 1: Alaeddin Bey Vakfiyesi (Hasan Basri Öcalan, Sezai Sevim, Doğan Yavaş, ***Bursa Vakfiyeleri,*** s. 51.)

هذه صورة نعلق عن اصلها
عمه القصر السعيد
احمد الباشا عدسه بولى
عفى عنه

هذه صورة نعلق عن اصلها
عمه القصر السعيد
عبد الله العاصي عدسه بولى
عفى عنه

هذه صورة نعلق عن اصلها
عمه القصر السعيد
العاصي بعسكر روم الى
عفى عنه

(٥٩)

بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين

اعوذ بالله من الشيطان الرجيم

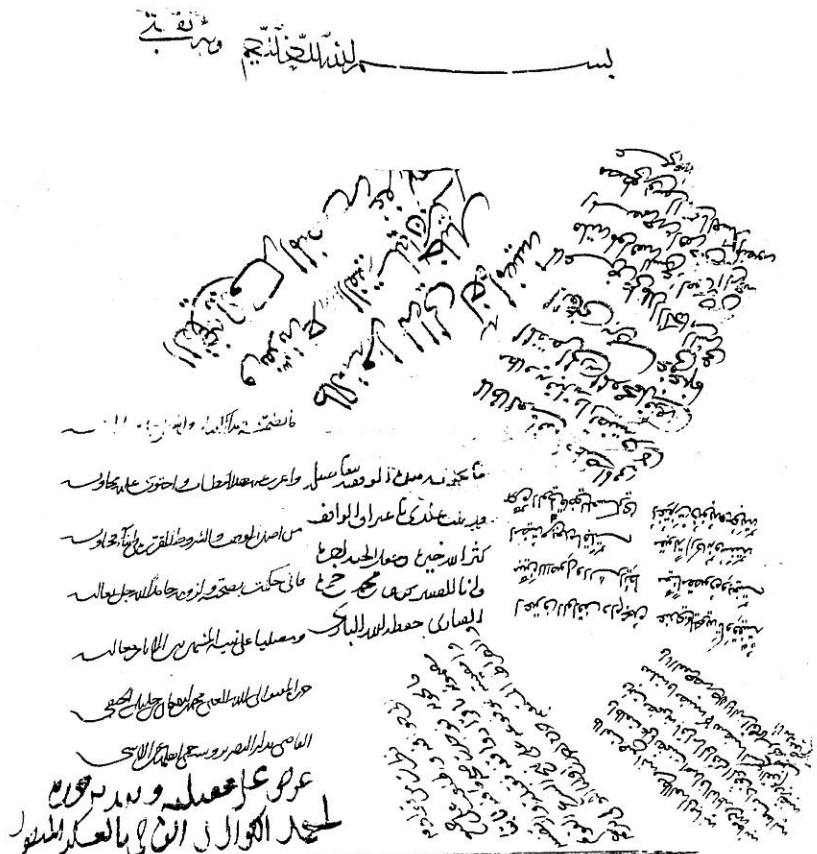
حمدا لك اللهم يا اهل الحمد والثنا انت الذي توفق للخير من تشاء ثم الصلوة والسلام على نبي
المصطفى وعلى آله واصحابه النجبا ما دامت الارض والسما اما بعد فان الامير الاعظم والملك
المعظم دستور الممالك منفذ المسلمين من الممالك ساحب ذيال الحشمة والقدر صاحب راية
النصر والافتخار فاتح البلاد والحصول قاهر الكفرة في الربع المسكون امير الدولة والدنيا
والدين حضرت شاهين لا لا باشا ابن عبد المعين يسر الله مراده فوق ما اختاره
واراده لما علم ان الدنيا الدنية مثوى البلية ومأوى الرزية دار فناء ومحل لا منزل قرار
وسكن مركب عبور ومرود لا مرجب سرور وحصونها ظل زايل ومقيمها ضيف راحل
وتلقى ان ما اكله الانسان فقد افنا وما لبسه فقد بلاه وما تصدق به فقد ابقاه
وان النافع له في اخرى وعقباه ايراد الكنوز والذخاير ليوم يتشخص فيه الابصار عملا بقوله
تعالى سبحانه ومن عمل صالحا من ذكر او انثى وهو مؤمن فلنحيينه حيوة طيبة ولنجزينهم اجرهم
باحسن ما كانوا يعملون وبقول النبي المختار عليه صلوات الله الملك الغفار اذا مات ابن آدم
انقطع عمله الا عن ثلث علم ينتفع به وصدقة جارية وولد صالح يدعو له فاقروا اعينا
في مجلس الفرع الشريف ومحل دين المنيف المصون عن التغيير والتحريف انه قد وقف
بنية صافية وطوية وافية ما هو له وملكه وذلك جميع ما بنى داخل قلعة بروسة المحروسة
عن الفوسة من المدرسة المستفية عن التجديد والتوصيف بانها بالها بانها وجميع ما بنى
من الجامع الجامع في داخل قلعته قصبة كوماستي والزاوية قبالته مستغنيين عن التجديد
لشهرتهما عنده باضافتها الى واقفها تقبلها الله خيرا وضاعف اجور حسناته وافر

Belge 2: Lala Şahin Paşa Vakfiyesi (Hasan Basri Öcalan, Sezai Sevim, Doğan Yavaş, ***Bursa Vakfiyeleri,*** s. 60.)

الحمد لله السابغ نعمته السابق رحمته الذي شهدت بتوحيده الافئدة الظاهرة والباطنة

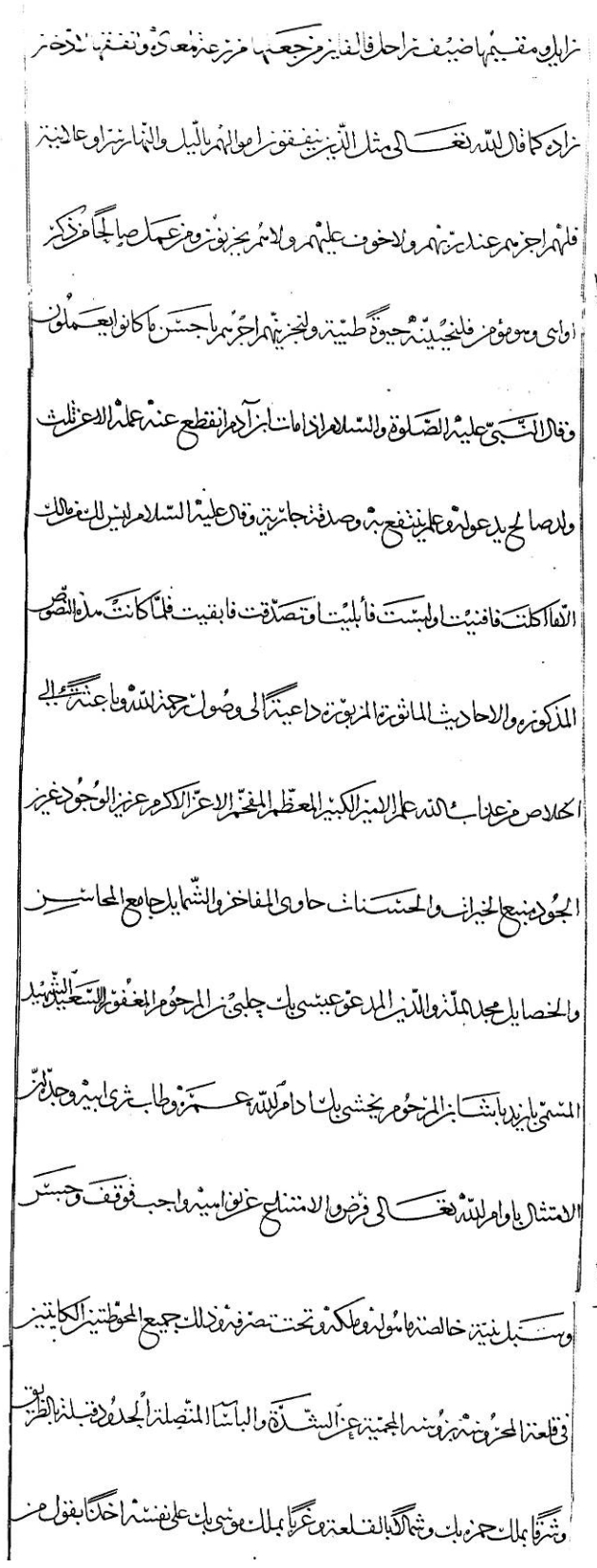
ونطقت بتمجيده حكمة البارئة والكائنة وأوضح برهانه مناهج سبله بما أنزل

اليهم من آياته الكبرى مصالح الاولى والاخرى صلوات الله عليهم اجمعين خصوصا

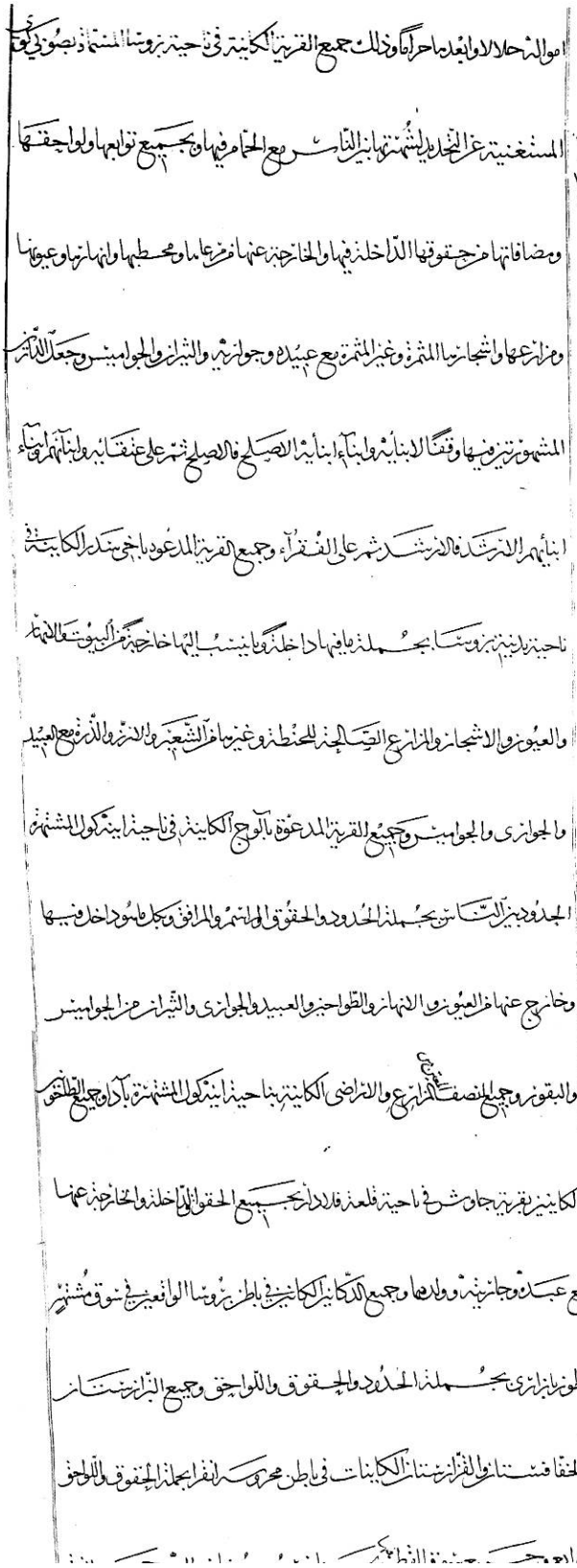
اعلامهم مكانا واكملهم بيانا وبرهانا محمد المصطفى وعلى آله نجوم الهدى وزجوم العلى

حيث قال النبي عليه السلام اصحابي كالنجوم بايهم اقتديتم اهتديتم

اما بعد فان الدنيا موضع غرور للموطنين وموارد زيوار الادراز قرار نعيمها ظل

يجوز بمقتضى الوقف من العلماء الماضين رضي الله عنهم أجمعين على انه ان شاء
سكنها وان شاء استغلها وصرف غلاتها بعد عمارتها ومرتبها الى نفسه مادام
حيا ثم على المسلك الصالح والذي من الوارثين والنازلين الى يوم الدين بعد ان يجعل
اجدى المحوطتين عامرة وهي مشتملة على البيتين الشتويين وثلاث صفات عاليات مرتفعات
ومخدع ومخبزة واجنة ومطبخ وعلى اسكل العلم والذي الهادي الى سبيل الحق اليقين
الذي بعد ان يجعل الاخرى مدرسة وهي حاوية على بيت شتوي وطاق تحته بيت
مع حمام صغير وقناة الله تعالى وحبسا مضافة بجملة الحدود والحقوق والمرافق
والمرافق والتوابع واللواحق الداخلة فيها والخارجة عنها على تباين الوجوه كلها والاشتباه
باشرها واجمعها فلما ثبت وتحققت وقفية العمارة والمدرسة المذكورتين وقف
الواقف وتصدق بها صدقة طوعية واصدقة نية ابتغاء لوجه الله تعالى وطلبا لرضاه
ورغبة في ثوابه الجزيل ورهبة من عقابه الوبيل يوم يجزي الله المتصدقين بحسن
اعمالهم ويجزي الظالمين بسوء اعمالهم وافعالهم على نفسه اخذا بقول من يحق ومن
العلماء العظام والفضلاء الكرام على انه يستغل هذا الموقوفات بصرف غلاتها
بعد عمارتها الى مصالح نفسه مادام حيا ثم على مصالح هذه العمارة والمدرسة
وعلى مصالح اسكل الوظائف المعينة فيها بتعيين الواقف المذكور وعلى الفقراء والمساكين
الصادرين والواردين والمحصلين العلوم الشرعية ما موحفة الصحيح وملكة الصريح وافرب

الكائنة في ناحية مزداوا التي المدعوة بقاي كوي وشجار المتصلة الحدود بالطريق ومنه
ينتهي إلى الجبل ومنه الى نخوم قرية بحق ومنه الى نخوم قرية منتاذ باستانوس وتمام
الى نخوم قرية قرقين ومنه الى نخوم قرية اتركلك صو ومنه الى الطريق المذكور مع جملة الحدود
والحقوق والتوابع واللواحق والاراضي الصالحة للزراعة وغير الصالحة والاشجار
والكروم والمعيون والانهار والآبار وجميع القريتين المذكورتين بقندهن احديهما على الملة
والاخرى على غير الاسلامية الكائنتين في ناحية فلك آباي المتصلة الحدود قبلة
بالتل الأبيض وشرقا بنخوم ازدموس وشمالا بالطريق العام غربا بنخوم قولا أيوك بجملة
حدودهما وحقوقهما وتوابعهما ولواحقهما ومضافاتهما وعامرها وغامرها واشجارها
وكرومها وانهارها وتهلمها وجبالها ومحتطبها ومزارعها ومرابطدوابها ومعاطن رجالها
وبكل حق يتعلق بهما على تباين الوجوه كلها والاسباب باسرها واجمعها وجعل الواقف
بعد عمارة الموقوفات كلها ومرتبها ثلث جميع ما يحصل من غلات هذه الاوقاف
المذكورات لابنائه ما داموا احياء نسلا بعد نسل وقرنا بعد قرن ولو انقرض واحد منهم رجع
نصيب ذلك المنقرض لابنائه وان تناسلوا ولو انقرضوا اعاذهم الله من ذلك يصرف
ذلك الثلث الى مصارف مصالح الموقوفات المذكورات وجعل التولية على مصالح
الوقف واشتغال الموقوفات المذكورات وتحصيل الغلات وقبضها وصرفها
الى مصرفها لنفسه ما دام حيا طال الله بقاءه وعمايوذيه نقاده وبعد انقراض ذلك

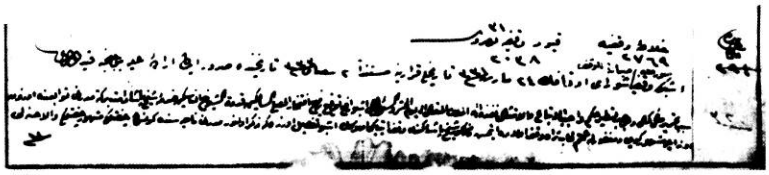
جعل التولية لابنائه ثم لابناء ابنائه الاصلح فالاصلح نسلا بعد نسل وقرنا
بعد قرن واذا انقرضوا جعل التولية لعتقائه ثم لابنائهم ثم لابناء ابنائهم ابدا الاول فالاول
وشرط ان يكون في المدرسة مدرس فقيه يعرف العلوم الشرعية من الفقه اصولا وفروعا
والاحاديث والتفاسير ويكون في العمارة شيخ صالح متدين ناظر فيها وفي الغلات
ويزل النازلين في اماكنهم ويراعي مراتبهم وامام صالح للامامة فيعلم اركان الصلوة
وشرايطها ويراعي آدابها واذكارها ويميز بين صحتها وفسادها ويصلي فيها بالجماعة الصلوات
الخمس ومؤذن صالح يؤذن فيها في اوقات الصلوات المفروضات وخمس نفر للقراءة
الصالحين المجودين الملازمين كل يوم العمارة المباركة المذكورة ويقرأ كل واحد منهم جزءا واحدا
من الاجزاء الثلاثين بشرط ان لا يحضر غير مكان العمارة فاذا حضر للزم غيابه يكون معزولا عن الوظيفة
ويهدي ثواب قرائته الى روح الواقف المشار اليه والى ارواح اسلافه المؤمنين ويشترط
كاتب يكتب محصولات الاوقاف المذكورة قليلة كانت او كثيرة ويحفظ فيها جليلة
او دنية ويضبط الحساب اجمالا وتفصيلا ونقيب صالح قوي وخبازا وطباخ
ومنقي للفصالح وحافظها ومشتري الحوايج من السوق ومؤقد للسراج وبواب وفراش
وجعل وعين للمتولي التولية نصف العشر من جميع الغلات والمدرس كل يوم عشرة دراهم
وستة امداد من الحنطة وستة امداد من الشعير والشيخ الناظر كل يوم عشرة دراهم وستة
امداد من الحنطة وستة امداد من الشعير والامام ثلثة دراهم واربع امداد من الحنطة والمؤذن
درهم وثلثة امداد من الحنطة ولكل من القراء المذكورين درهم واحد والمشرف الكاتب كل

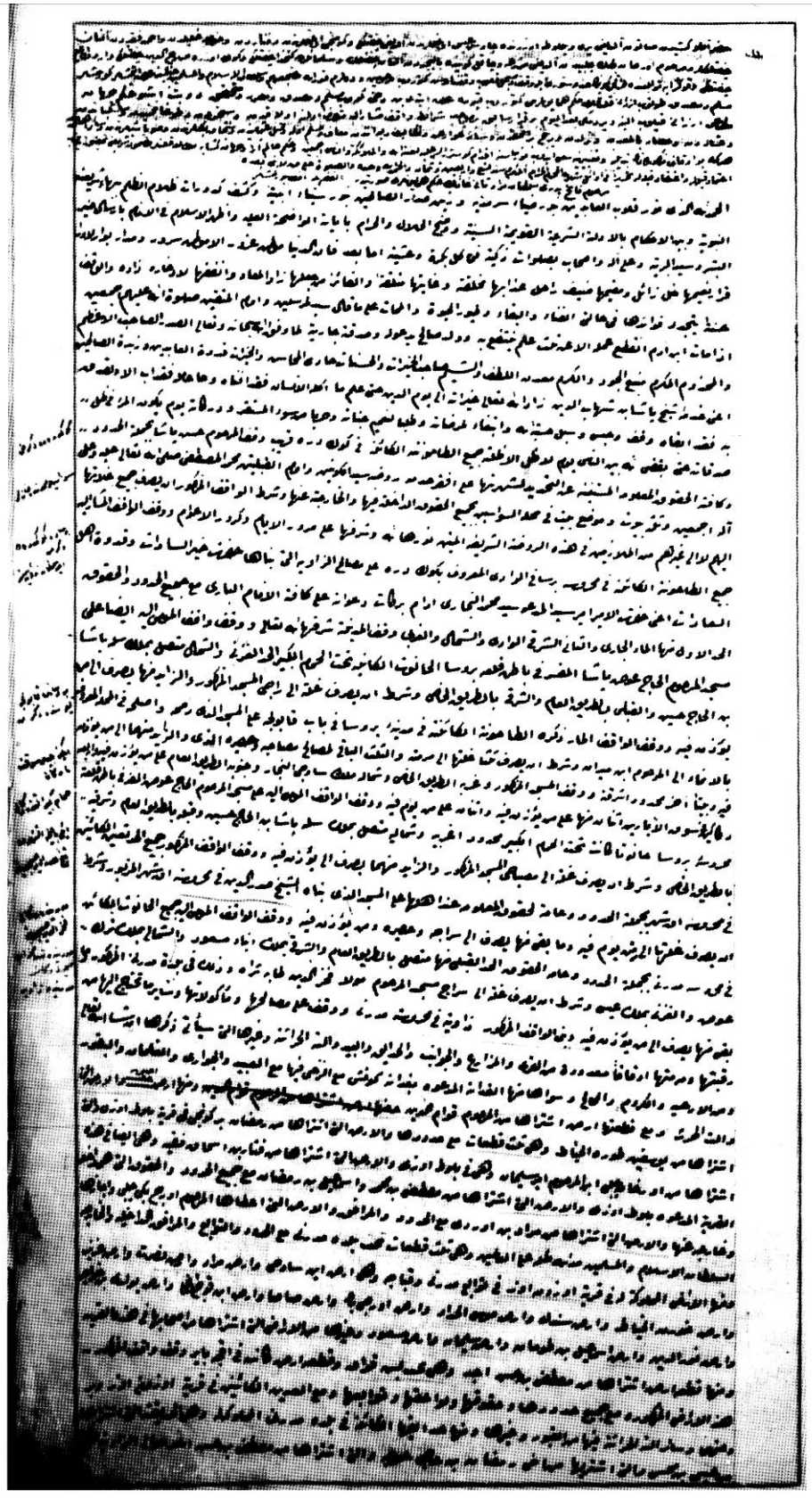
يوم اربع دراهم وخمسة امداد من الحنطة خمسة امداد من الشعير والتفيسب كل يوم درهمان
وللخباز ثلثة دراهم وللطباخ كذلك ولمنقي القصاح وغسالها وميز الحنطة عشرة دراهم
وبراقها ومشتري الحوائج من السوق كل يوم درهمان وثلثة امداد من الحنطة ولوقاد السراج
كل يوم درهم وللبواب كل يوم درهم وللفراش كل يوم درهم ولكل واحد منهما مدان من الحنطة
ولنفض الحصر في كل يوم عشرة ودرهما وللخبز كل يوم خمسة مكاييل من الحنطة وللرقاق
في كل يوم كيل ونصف كيل من الحنطة وفي يوم آخر كيل ونصف كيل من الارز والرقيق
كل يوم عشرة دراهم وللحطب والملح بقدر الكفاية ولنزل المسافرين كل يوم خمسة دراهم
وللعسل والسمن والزيت كل يوم عشرة دراهم ولكل حجرة درهم واحد للكفاية بقدر الكفاية
مرق مع الخبز في الصيفي والشتوي فيصرف الى مناكبها ولامام المسجد الكبير في القرية
المذكورة صوني كوي كل يوم اربعة دراهم وستة امداد حنطة واربعة امداد شعير
ولمؤذنه درهمان واربعة امداد من الحنطة واذا ادرت الغلات من المصارف على الوجه المبين
يحفظها المتولي لمدة الاوقاف وان نقصت نقص من المصارف وكل شخص خان فيها نصب
لدعزل ونصب غيره مقامه وشرط الواقف ان لا يأكل منه ولا خوته واخواته ولا ولد من اولاده
طعموا واكلوا فعليهم جزاء ما اكلوا واشهر اداد الواقف المادة ذكرها ان يجمع عرفي قفية الاوقاف
المذكورة بعلة عدم اللزوم فنازعه وخاصمه المتولي الذي يسلم اليه الاوقاف المذكورة
وهو المدعو حسن بن تركي الذيب وجره الى الامام الاعظم والهمام الاكرم والاعلم الافضل
والاكرم الاكمل اقضى القضاة ولي الولاية مولانا محمد بن ارمعان الخليلي عفى عنهم الرب

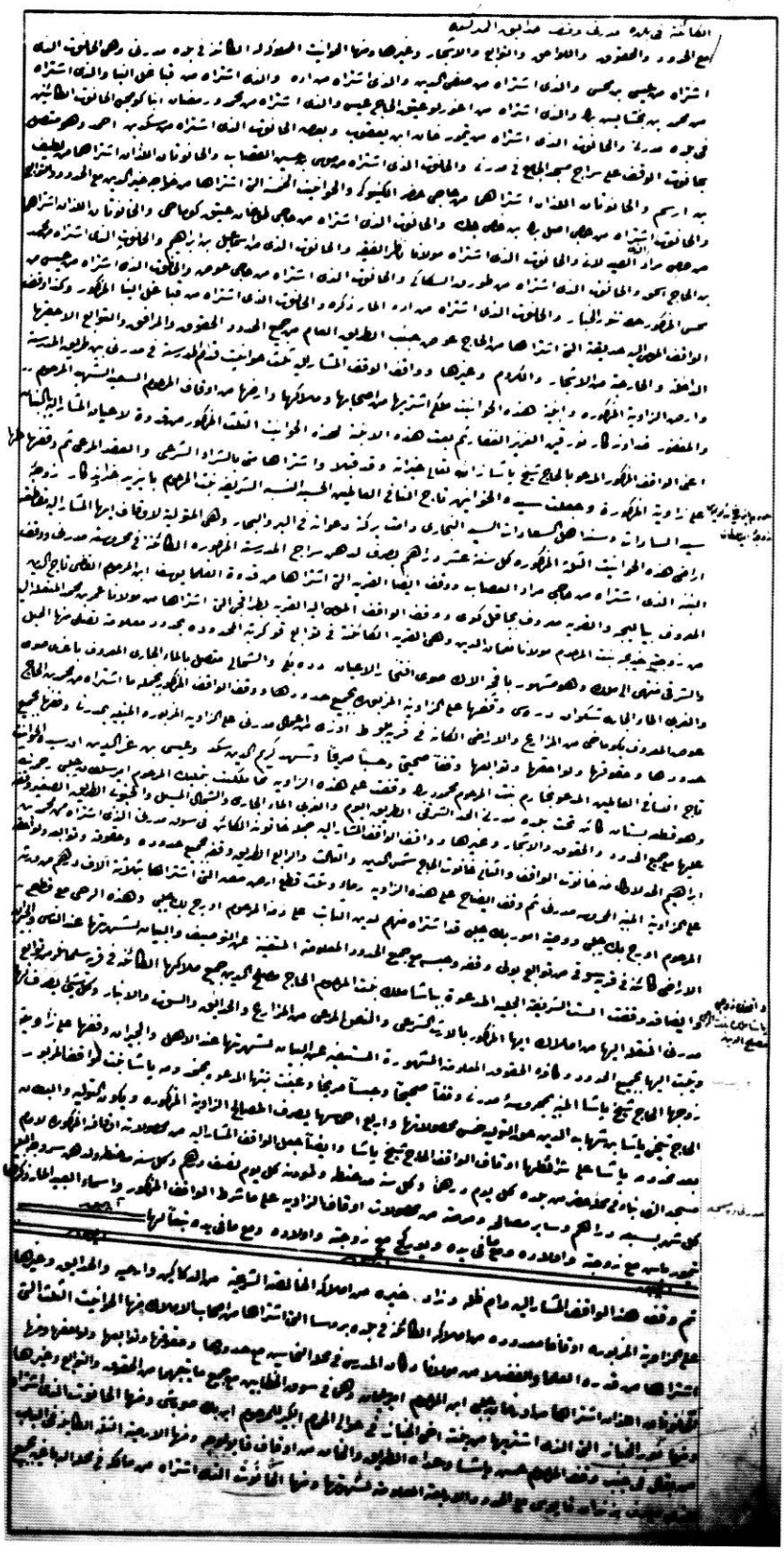

Belge 3: İsa Bey bin Bayezid Paşa Vakfiyesi (Hasan Basri Öcalan, Sezai Sevim, Doğan Yavaş, ***Bursa Vakfiyeleri,*** s. 444.)

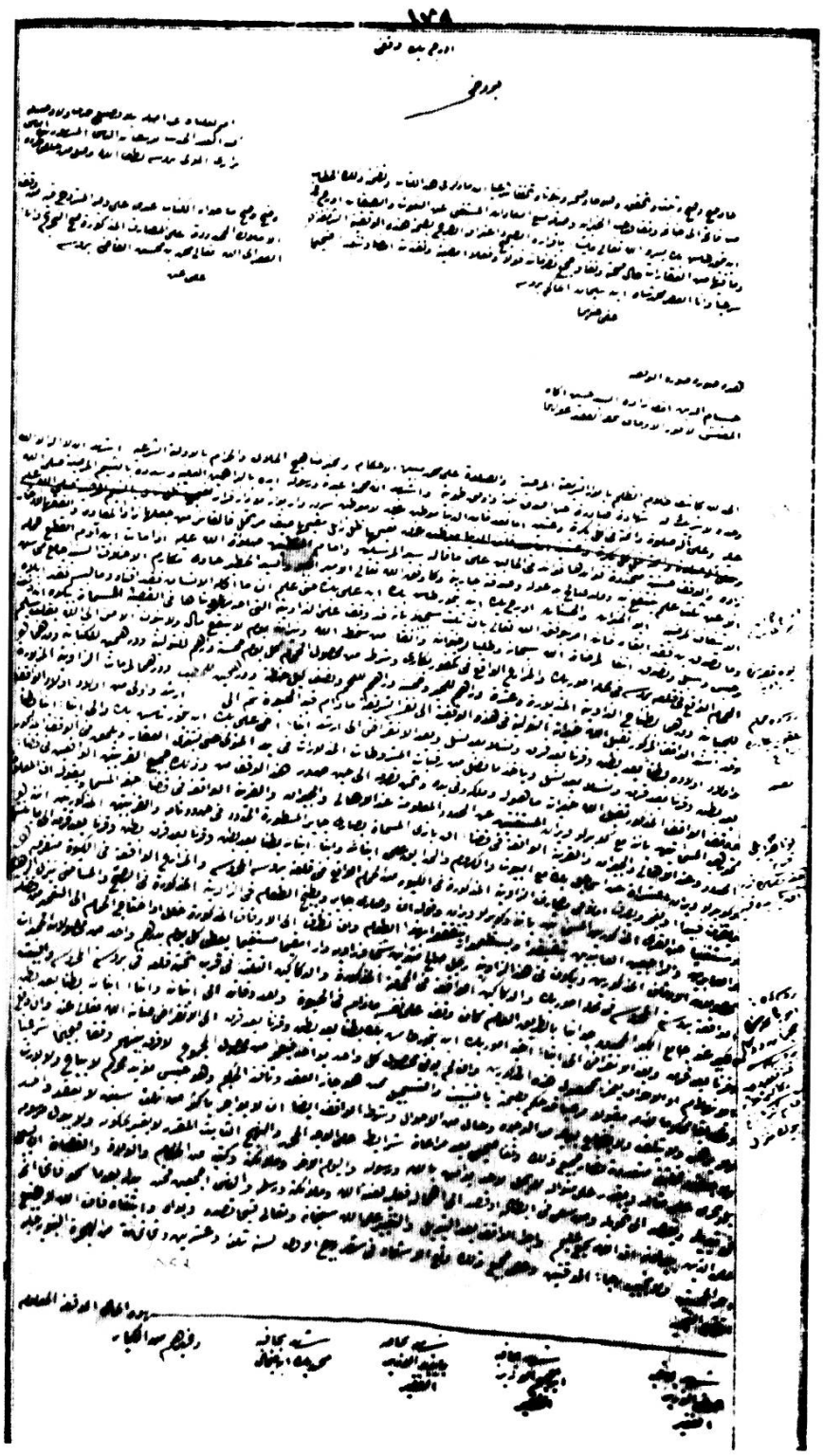

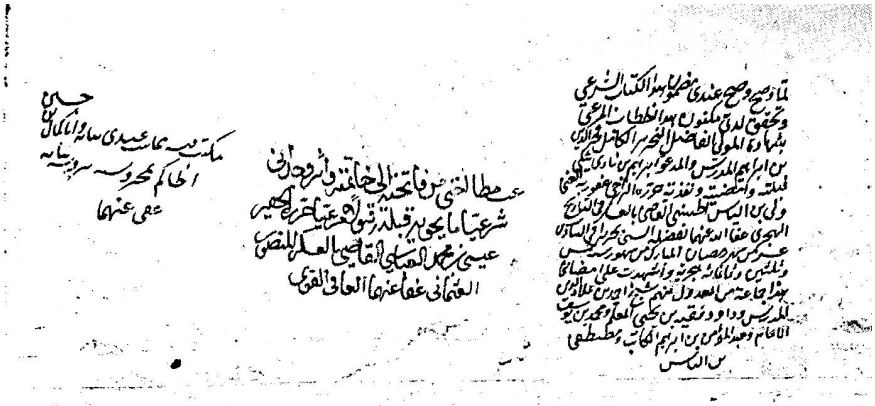

Belge 4: Şeyh Paşa Vakfiyesi (Hasan Basri Öcalan, Sezai Sevim, Doğan Yavaş, ***Bursa Vakfiyeleri,*** s. 381.)

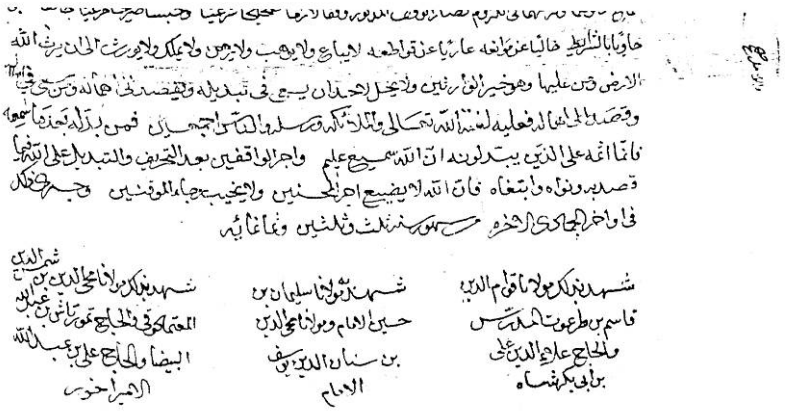

Belge 5: Oruç Bey Vakfiyesi (Hasan Basri Öcalan, Sezai Sevim, Doğan Yavaş, ***Bursa Vakfiyeleri,*** s. 333.)

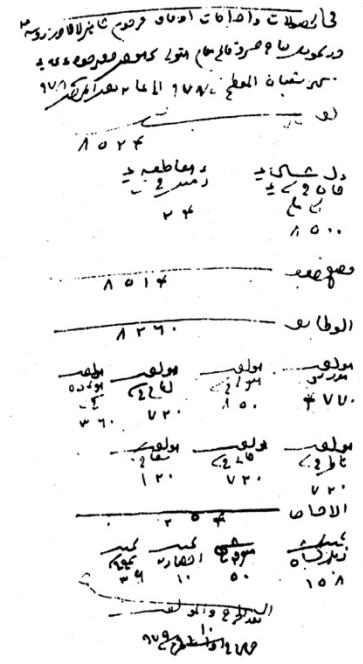

الحمد لله كاشف ظلام الطالم بانوار الشريعة المضيئة ومظهر الاسلام بمحمد سيد البرية ومميز مناهج الحلال والحرام بالادلة الشرعية ومظهر الاشياء والنور والفتح بالايات والسور السنية واشهد ان لا اله الا الله وحده لا شريك له شهادة صادرة عن اصدق نية واوفى طوية واشهد ان محمدا عبده ورسوله ايده بالبراهين العالية وشيده بالشيم المرضية صلى الله عليه وعلى آله وصحبه صلاة دائمة بكرة وعشية وبعد فان الدنيا داعية بوس وبؤس والاخرة دار سرور وقرار والدنيا فرعة حصادا في العقبة وتجر فظهر بحمد الله الطالع لناظر العلماء الاعلام سلك ائمة اهل الاسلام مالك ازمة الاحكام مبين الشرايع والاحكام المخصوص بعناية الملك العلام ناشر الادلة المعقول والمنقول عالم قانية الفروع والاصول ممهد قوانين الفقه والنظر المختص بالتفضل الجلي والسر الجلي في اصابة الفكر صدر الصدور وشيخ الاسلام مولانا وسيدنا شمس الملة والحق والدين محمد اطال الله تعالى بقاه وهو يمزج بحور العلوم في اصداف الالطاف والهام بين مراكد الريم وسايل الاطراف الشهير بابن الفناري ابن المرحوم المولى حمزة ابن المغفور لهم محمد طاب ثراهم ان الدنيا اقبالها منوط بادبارها وراي التوجه الى الله ختما مقضيا وفراق الاحباء وعد ما تيا وشاهد طريق الفقير واهلها قاعدة قد اسطلح الطريقة ان لا تحقق عدة وعدانا وتيقن ان الوقف اعم نفعا لدوام البر والصدور عند بقاء ملك الرقاب فوقف حبس حجة المدرسة الكائنة في القطر المبارك الشهير بالطيونية الواقعة في صف الانبياء من المسجد الاقصى بحلة الحرم والحقوق المستغنية عن التحديد والتوصيف لشهرتها في كافة على الفقهاء والمتفقهة المحصلين والمعلمين والمتعلمين والمشتغلين بالعلوم وقف جميع القرى الاربعة الكائنة في قضاء بلدة كوتاهية من ولاية كرمان الى المدعو احمد بالاغا جي وثانيها اينه غازي وثالثها سلاوغلاني ورابعها اوره كل المتصلة بعضها ببعض بحدودها وحقوقها الراضية واهلها جدا وهزلا وسواقيها جباليها وشعابها وغدرانها وانهارها وابارها وكل حق قديم وحديث وقريب وبعيد وتتصل وتنفصل وكل شيء يعرف بها وينسب اليها ويعتد منها عرفا وشرعا وعين لمن يكون مدرسا في المدرسة المزبورة خمسة عشر درهما كل يوم ولمن يكون جابيا عليها اربعة دراهم كل يوم ولمن يكون كاتبا عليها درهمين كذلك الواقف المشار اليه وهو المولى العلامة كاشف مشكلات الامة مواعظ المله والحق والدين وقف حبس صحيح شرعي جديد اللازم الكائنة في محروسة سيرمة حميت عن الباس غالصا لوجه الله تعالى الاول في محل مناسترهاك والثاني في سوق الدباغين والثالث عند الموضع الذي عينه لان يكون مرقدا لنفسه بعد وفاته ومدرسته بجوار المسجد الثالث المذكور في قرب الموضع المعروف ببكايا بني ووقف جملتها وقاما منها جميع الارجية الثلثة الكائنة في ناحية قرية مزغوم بقرب المحروسة المزبورة والحديقة المتصلة بها الحد القبلي الجبل والشرقي والشمالي الطريق العام والغربي ملك محمد ابن جابل وجميع الحديقة الكبيرة قرب الحد القبلي حديقة محمد بغلي ان الزغاف وبعضها طريق عام والشرقي ملك محمد بن عبد الجليل وبعضه ملك الحاج يلي بن اسحق وبعضه الاخر الطريق المعروف بجاي والشمالي والغربي طريق عام وجميع الكرم الكبير الكائن في ناحية قرية مزغوم بناية بقرب المحروسة المزبورة وجميع الطريق المعروف بجزء باغ بين في زيل برية المخيمة الحد القبلي حديقة سيدة المختارات بتحتية العلوي والسعادات المرقوم بنخلة الساداة بعضها متصل بعضها ابراهيم زوجة المولى المشار اليه انعم الله تعالى عليه والشرقي والشمالي والغربي الطريق العام وحديقتان احداهما في الجملي المدرسة المزبورة وثانيها في ذيل المحروسة المزبورة المعلوم حدودها وحقوقها عند الجيران وفي طرحاجين كاينة في المحروسة المزبورة المعلوم حدودها وحقوقها اثنان منها على الماء الجاري المعروف بكوكدره والاخرى عند الزاوية المعروفة بشهرزكسري وجميع اثنى عشر بيت حوانيت كاينة منها تسعة منها كاينة في مقابلة الحمام المعروف بحمام حداد ذكرا على ارض موات في قاف الزاوية المعروفة المذكورة المحدودة بالطريق العام وبوقف الزاوية المزبورة وتسعة اخرى منها كاينة في جوار الرباط المعروف بطوغان كوري على ارض موات في قاف الزاوية المذكورة ايضا المحدودة بوقفها وبالطريق العام ايضا واربعة منها كاينة تحت سبحدان الواقع في سوق الدباغين المار ذكره وجميع المنزل الواقع بقرب المدرسة المزبورة المعلوم حدوده وحقوقه لدى الاهالي لان يكون مسكنا لكل من يكون

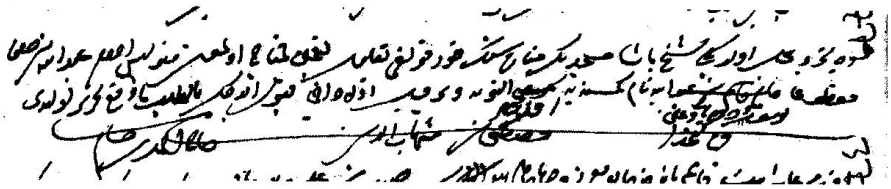

Belge 6: İsa Bey Fenari Vakfiyesi (Hasan Basri Öcalan, Sezai Sevim, Doğan Yavaş, ***Bursa Vakfiyeleri,*** s. 391.)

Belge 7: Lala Şahin Vakfı 977 yılı Muhasebesi (Saadet Maydaer, ***Osmanlı Klasik Döneminde Bursa'da bir Semt HİSAR,*** s. 322, akt. BŞS A 91 44a.)

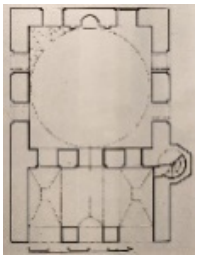
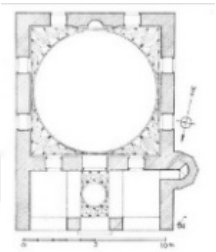
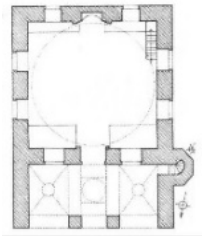
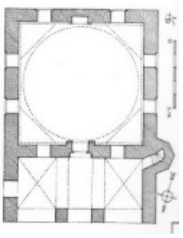

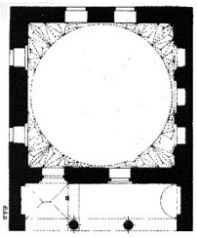
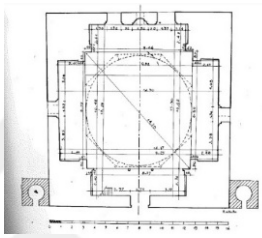
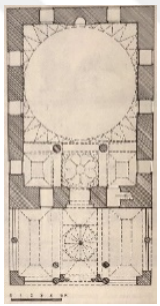
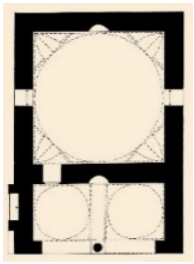
Belge 8: Şeyh Paşa Mescidi'nin tamiri (Saadet Maydaer***, a.g.e.,*** s. 321, akt. BŞS, A 79 163b.)

EK-6

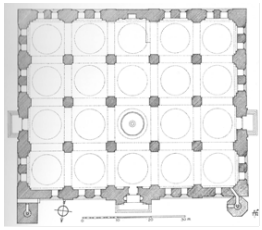
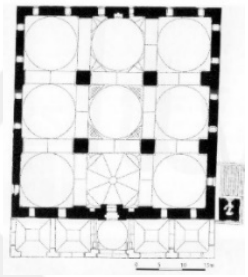
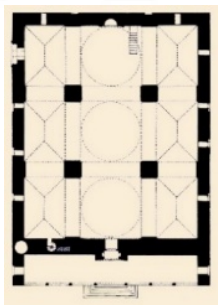
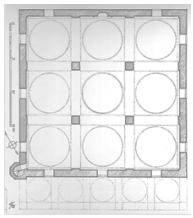
TABLOLAR

EK-6.1. TEK KUBBELİ CAMİLER

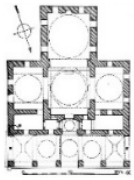
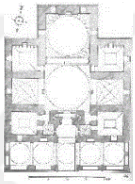
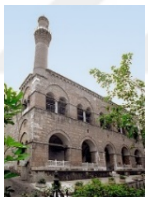
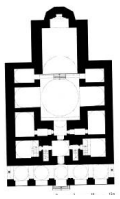
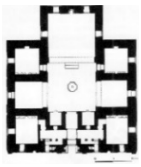
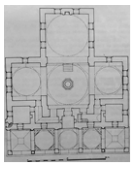
Yapının Adı	**İnşa Tarihi**	**Görünümü**	**Planı**
Koca Naib Camii	XVI. yy'ın ilk yarısı		
		Neslihan Türkün Dostoğlu, ***Bursa Kültür Varlıkları Envanteri: Anıtsal Eserler***, s. 142.	Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, ***Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler (Bursa İl Merkezi***), s. 116.
Hacılar Camii	1466		
		Neslihan Türkün Dostoğlu, ***a.g.e.,*** s. 102.	Albert Gabriel, ***Bir Türk Başkenti Bursa***, s. 150.
Yiğit Köhne Camii	XV. yy'ın ilk yarısı		
		Neslihan Türkün Dostoğlu***, a.g.e.,*** s. 223.	Albert Gabriel, ***a.g.e.,*** s. 151.
Zeyniler Camii	1449		
		Neslihan Türkün Dostoğlu, ***a.g.e.,*** s. 225.	Albert Gabriel, ***a.g.e.***, s. 152.

Yapının Adı	İnşa Tarihi	Görünümü	Planı
İznik Hacı Özbek Camii	1333		
		Semavi Eyice, "Hacı Özbek Camii", s. 492.	Ekrem Hakkı Ayverdi, "Orhan Gazi Devrinde Mimari", s. 156.
Bilecik Orhan Camii	1260-65		
		Enis Karakaya, "Orhan Gazi Camii ve İmareti", s. 386.	Ekrem Hakkı Ayverdi, "Orhan Gazi Devrinde Mimari", s. 183.
İznik Yeşil Camii	1378-79/ 1392		
		http://fotograf.bursa.com.tr/iznik-yesil-camii/	Oktay Aslanapa, ***Türk Sanatı***, s. 219.
Manisa İlyas Bey Mescidi	1363		
		Enis Karakaya, "İlyas Bey Mescidi", s. 166.	Enis Karakaya, ***a.g.m.,*** s. 166.

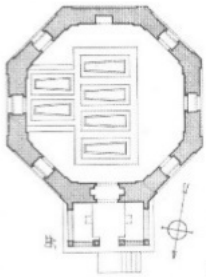
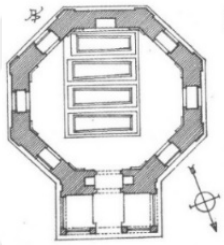
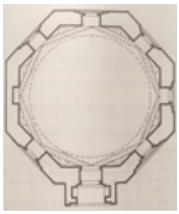
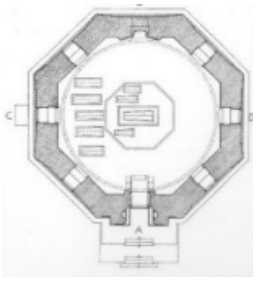
EK-6.2. ÇOK DESTEKLİ CAMİLER

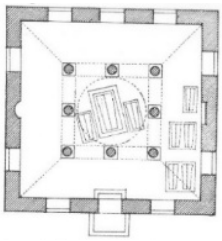
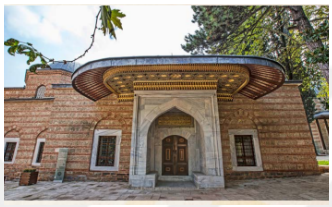
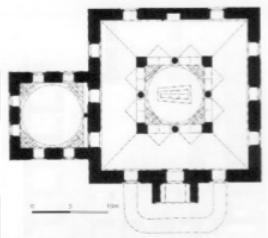
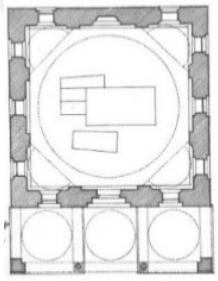
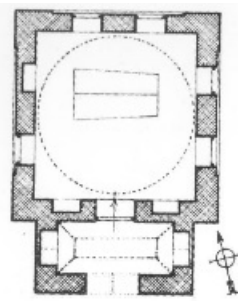
Yapının Adı	**İnşa Tarihi**	**Görünümü**	**Planı**
Bursa Ulu Camii	1399-1400		
		Doğan Kuban, ***Osmanlı Mimarisi***, s. 133.	Albert Gabriel, ***Bir Türk Başkenti Bursa***, s. 33.
Edirne Eski Camii	1414		
		Doğan Kuban, ***a.g.e.,*** s. 139.	Doğan Kuban, ***a.g.e.,*** s. 139.
Filibe Hüdavendigar Camii	1369–1389		
		Semavi Eyice, "Hüdavendigar Camii", s. 288.	Semavi Eyice, ***a.g.m.,*** s. 288.
Molla Arap Camii	XVI. yy.		
		Tahsin Özcan, "Molla Arap", ***TDVİA,*** Cilt 30, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005, Ss. 240-241, s. 240.	Albert Gabriel**,** ***a.g.e.,*** s. 135.

EK-6.3. ZAVİYELİ/TABHANELİ CAMİLER

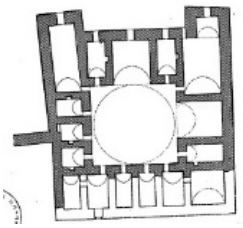
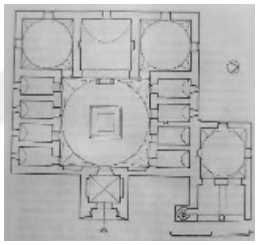
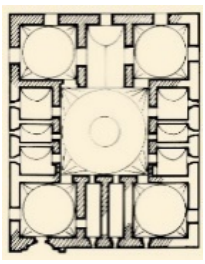
Yapının Adı	İnşa Tarihi	Görünümü	Planı
Orhan Camii	1339		
		Neslihan Türkün Dostoğlu, ***Bursa Kültür Varlıkları Envanteri: Anıtsal Eserler***, s.. 162.	Albert Gabriel, ***Bir Türk Başkenti Bursa,*** s. 47.
Yıldırım Bayezid Camii	1400		
		Dogan Kuban, ***Osmanlı Mimarisi***, s. 91.	Albert Gabriel, ***a.g.e.,*** s. 68.
Hüdavendigar Camii	1366-1385		
		Semavi Eyice, "Hüdavendigar Külliyesi", s. 292.	Doğan Kuban***, a.g.e.,*** s. 86.
Yeşil Camii	1419-1424		
		Neslihan Türkün Dostoğlu, ***a.g.e***., s. 221.	Doğan Kuban***, a.g.e.,*** s. 98.
Muradiye Camii	1425-1426		
		Neslihan Türkün Dostoğlu, ***a.g.e.,*** s. 153.	Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, ***Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler (Bursa İl Merkezi),*** s. 137.

EK-6.4 TÜRBELER

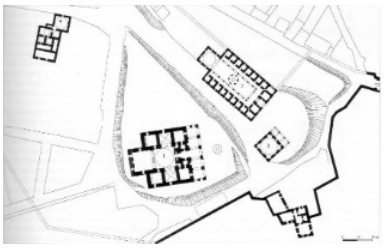
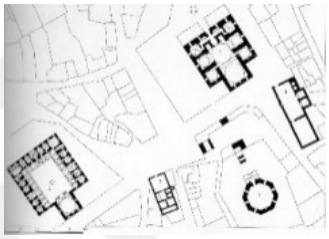
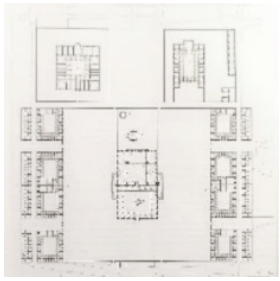
Yapının Adı	İnşa Tarihi	Görünümü	Planı
Şehzade Mustafa ve Cem Sultan Türbesi	1479		
		Hacı Tonak, "Özen ve Özensizliğimizin Tarihine Kısa Bir Yolculuk", s. 36.	Albert Gabriel, ***Bir Türk Başkenti Bursa***, s. 119.
Şehzade Mahmut Türbesi	1506		
		Saffet Yılmaz, "Yaşayan Osmanlı Ruhu: Muradiye", s. 22.	Albert Gabriel, ***a.g.e.,*** s. 126.
Hamza Bey Türbesi	XV. yy		
		Neslihan Türkün Dostoğlu, ***Bursa Kültür Varlıkları Envanteri: Anıtsal Eserler,*** s. 581.	Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, ***Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler (Bursa İl Merkezi***), s. 263.
Yeşil Türbe	1414-1420		
		Doğan Yavaş, "Yeşilcami Külliyesi", ***TDVİA,*** s. 494.	Albert Gabriel, ***a.g.e.,*** s. 95.

Yapının Adı	İnşa Tarihi	Görünümü	Planı
Murat Hüdavendigar Türbesi	1389		
		Semavi Eyice, "Hüdavendigar Külliyesi", ***a.g.m.,*** s. 294.	Albert Gabriel, ***Bir Türk Başkenti Bursa,*** s. 62.
II. Murad Türbesi	1451		
		Saffet Yılmaz, "Yaşayan Osmanlı Ruhu: Muradiye", s. 12.	Doğan Kuban, ***Osmanlı Mimarisi***, s. 116.
Yıldırım Bayezid Türbesi	1406		
		Ali Uzay Peker, "Bursa Yıldırım Bayezid Külliyesi", s. 30.	Albert Gabriel***, a.g.e.,*** *s.* 75.
Abdal Mehmed Türbesi	1450		
		Neslihan Türkün Dostoğlu, ***Bursa Kültür Varlıkları Envanteri: Anıtsal Eserler,*** s. 541.	Albert Gabriel***, a.g.e.,*** s. 146.

EK-6.5 MEDRESELER

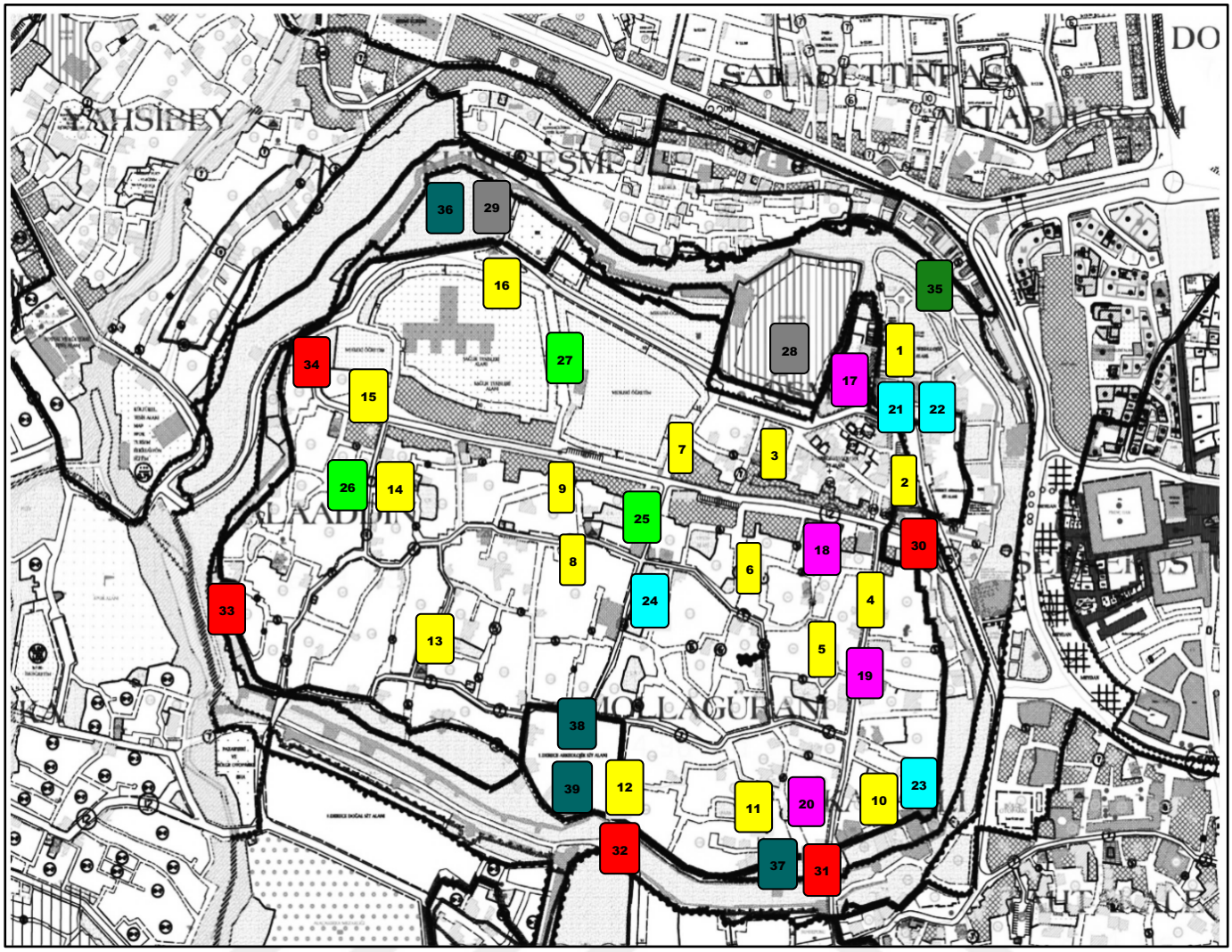
Yapının Adı	İnşa Tarihi	Görünümü	Planı
Niksar Yağıbasan Medresesi	1157-58		
		Aptullah Kuran, "Tokat ve Niksar'da Yağı-Basan Medreseleri", s. 43.	Aptullah Kuran**,** ***a.g.m.*****,** s. 41.
Konya İnce Minareli Medrese	1260-65		
		Fatih Semerci, Ayşe Özkafa, "Anadolu Selçuklu Medreselerinde Mekân ve Cephe Kalitesinin Analizi: Konya Medreseleri Örneği", s. 71.	Oktay Aslanapa, ***Anadolu'da İlk Türk Mimarisi Başlangıç ve Gelişimi,*** s. 76.
Konya Karatay Medresesi	649 (1251)		
		Fatih Semerci, Ayşe Özkafa, ***a.g.m.,*** s. 73.	Selçuk Mülayim, "Karatay Medresesi", ***TDVİA,*** Cilt 24, 2001, Ss. 475-476, s. 475.
Caca Bey Medresesi	671 (1272-73)		
		Semavi Eyice, "Caca Bey Medresesi", s. 540.	Semavi Eyice, ***a.g.m.,*** s. 539.

EK-6.6 KÜLLİYELER

Yapının Adı	İnşa Tarihi	Görünümü	Planı
Yıldırım Külliyesi Yerleşim Planı	1400		
		https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/bursa/gezilecekyer/yildirim-kulliyesi	Doğan Kuban, ***Osmanlı Mimarisi***, s. 93.
Yeşil Külliye Yerleşim Planı	1419-1424		
		https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/bursa/gezilecekyer/yesil-kulliyesi	Doğan Kuban, ***a.g.e.,*** s. 97.
Fatih Külliyesi Yerleşim Planı	1463-1470		
		https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/6616	Doğan Kuban, ***a.g.e.,*** s. 179.
Süleymaniye Külliyesi Yerleşim Planı	1550-1557		
		Selçuk Mülayim, "Süleymaniye Camii ve Külliyesi", ***TDVİA,*** Cilt 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, s. 114-119, s. 114.	Selçuk Mülayim, ***a.g.m.,*** s. 115.

ÖZGEÇMİŞ

İlkokul ve liseyi Bursa'da tamamladı. 1995 yılında başladığı yüzme sporuna 17 yıl lisanslı sporcu olarak devam etti. Türkiye Sualtı Sporları Federasyonu'nda aldığı antrenörlük eğitimi sonrası çeşitli spor kulüplerinde eğitmen olarak görev aldı. 2013 yılında Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü'nde lisans eğitimine başladı. 2017 yılında Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi'nde Pedagojik Formasyon eğitimi aldı. Lisans eğitimi sürecinde İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde ve Halit Armay Anadolu Lisesi'nde staj yaptı. 2017 yılı güz döneminde Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü'nde Dr. Öğr. Üyesi Rüstem Bozer'den özel öğrenci olarak yüksek lisans dersleri aldı. 2018 yılında lisans eğitimini tamamladıktan sonra aynı yıl Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Türk İslam Sanatları Programı'nda yüksek lisans eğitimine başladı. Bursa'yla ilgili yaptığı çalışmalar Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından 2018 yılından itibaren yayınlanmaya başlayan Bursa Günlüğü Dergisi'nin çeşitli sayılarında yer almaktadır. 2020 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı'nda başladığı lisans eğitimine halen devam etmektedir. 2021 yılında İstanbul Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı tarafından gerçekleştirilen '*Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi*'ne 2022 sezonunda görev almak üzere dâhil edildi. 2021 yılında Mimarlar Odası Bursa Şubesi tarafından '*Çok Katmanlı Kültürel Miras Alanlarının Geleceğe Aktarılması Tartışmaları'* üst temasıyla oluşturulan Bey Sarayı Çalışma Grubu'nda Sanat Tarihçisi olarak görev aldı.

Osmangazi Belediyesi Koruma Amaçlı İmar Planı (BBB)

DİNİ YAPILAR

1. Orhan Mescidi
2. Nilüfer Hatun Mescidi
3. Şehadet Camii
4. Kavaklı Camii
5. Çırağ Bey Camii
6. Veled-i Yaniç Camii
7. Nakkaş Ali Mescidi
8. Satı Fakih Mescidi
9. Şeyh Paşa Camii
10. Üftade Camii
11. Yer Kapı Camii
12. Güranlı Mescidi
13. Tahtalı Mescid
14. Alaeddin Bey Camii
15. İsa Bey Fenari Camii
16. İmaret-i İsa Bey Camii

EĞİTİM YAPILARI

17. Orhan Bey Medresesi
18. Lala Şahin Paşa Medresesi
19. Haraççıoğlu Medresesi
20. Yer Kapı Muallimhanesi

MEZAR YAPILARI

21. Osman Gazi
22. Orhan Gazi Türbesi
23. Üftade Türbesi
24. Oruç Bey Türbesi

HAMAMLAR

25. Eskiyeni Hamam
26. Alaeddin Bey Hamamı
27. İbrahim Paşa Hamamı

SARAYLAR

28. Bey Sarayı
29. IV. Mehmet Sarayı

SUR KAPILARI

30. Saltanat Kapı
31. Yer Kapı
32. Fetih Kapı
33. Zindan Kapı
34. Kaplıca Kapı

SAAT KULESİ

35. Tophane Saat Kulesi

ARKEOLOJİK VERİLER

36. 1935-1986 Kazıları
37. Yerkapı Mozaikleri
38. Zodyak Kuşaklı Mozaik
39. Arkeopark